

BATA KINDAI AMGOZA IBN LOBAGOLA

LOBAGOLA
EGY AFRIKAI VADEMBER
ÖNÉLETRAJZA

FORDÍTOTTA
PÁSZTOR ÁRPÁD

A PESTI NAPLÓ RT.

LAPKIADÓ RT. ÉS A MAGYARORSZÁG NAPILAP RT.
KIADÁSA

Bala Kindai Amgoza Ibn LoBagola!

Így hívják ennek a könyvnek a szerzőjét, aki az első oldalról néz szembe az olvasóval. A haj ősz, egy megőszült vadember haja, torzonborz, felfelé álló, de gondosan fésült, szinte minden szála külön látszik. Az arc, az ajk tipikusan afrikai, de a kéz, amelyre az áll támaszkodik, már civilizált, hogy így mondjuk, fehér emberi. Az afrikai vadember fehér kultúrpozba mered, felemás, vad és egyszerre kultúrált. Ugyanilyen a könyv is, melyet LoBagola írt.

A világirodalomban egyetlen a maga nemében, mert arra nem volt még példa, hogy egy sötét-afrikai vadember könyvet írt volna népéről, szokásairól, magáról és egyúttal a fehér civilizációról, amelybe szinte véletlenül belepoty-tyant és valamelyest részese is lett.

Véletlenül csúszott ki írógépünk betűje alól is az irodalomé szó. Mert LoBagola könyve minden más, csak nem irodalom. Etnográfia, erkölcsrajz, kultúrkép, önvallomás, minden ... minden inkább, csak éppen nem irodalom a szó irodalmi értelmében. Egy vadember írta, aki alig ismeri a betűket, akármennyire is tanulta, akinek egész angol szókincse — a könyvet ugyanis angolul írta — nem több mint 300—350 szó, mondatfűzése kezdetleges, majdnem gyerekes, kifejezési módja egészen primitív és talán éppen ezért roppantul érdekes. Ezt a könyvet nem lehetett lefordítani a fordítás megszokott, irodalmi értelmében, hanem csak vissza lehetett adni olyan primitíven, ügyefogyottan, mint ahogyan a fehér kultúrába csöppent Bata Kindai Amgoza Ibn LoBagola, ez a zsidószármazású afrikai vadember nagy keservesen, küzdve minden angol szóval, megírta.

Tehát vegyék olyanak a fordítási, mint amilyen és ne keressenek benne és mögötte irodalmi formát és érdekességet. A könyv, LoBagola könyvének érdekessége egészen másfajta és sokkal megragadóbb, mélyebb, mint a csakis irodalmi érdekesség.

A fétis-imádók és emberevők népe között él egy állítólagos zsidó hitközség, hét rabbija van, a tórát őrzi és megtartja a zsidók ünnepeit, de mindezen túl és mindezen kívül a mezítelen vadak ösztönös, mezítelen életét éli és a fétis-imádók törvényeit követi.

LoBagola az őserdőben született, az oroszlánok, leopárdok, szarvasvipera, majmok és óriáskígyók birodalmában és most New-York városában él és úgy nevezett »Lecture«, vándorelőadó, aki sorra járja a városokat, iskolákat és beszél, mesél őshazájáról, Afrika vadonjáról a fétis-imádók erkölcséről és a saját hazátalan boldogtalanságáról, mert ő többé nincs odahaza Afrika vadonjaiban és nincs idehaza Amerika embervadonában.

Azt a néhány száz angol szót forgatja, amellyel könyvét is írta szegényes nyelven, de mégis tanulságokban és élményekben gazdagon.

A múlt évben megismerkedtem Budapesten egy Mr. Loewenthal nevű newyorki tanárral, aki látogatóban volt minálunk és beszélgetés közben szóba került LoBagola is.

— Jól ismerem — mondta a név hallatára Mr. Loewenthal. — Ott ténfereg az iskolák körül, abból él, hogy a gyermekeknek és felnőtteknek Afrikáról, a dzsungelről, az őserdőről beszél és meséket mond az oroszlánról, az elefántról, a zebráról és zsiráfról.

és ahogy New-Yorkban él Ibn LoBagola, úgy él ebben a könyvben is. De ezenkívül háromszáz szavába beleírta és belesírta a maga szomorú, hazátalan életét is és újra meggyőzött arról, ami különben nem újság és mégis örökké újság marad, hogy akár vadember, akár civilizált ember: mindegyik ugyanaz az élő és vérző valóság: ember.

Olvassák el ezt a könyvet és ne nézzék, hogyan mondta Ibn LoBagola, hogy milyen kezdetlegesen mondta, hanem figyeljenek arra és tanuljanak belőle, hogy mit mond

A FORDÍTÓ

BEVEZETÉS

AZ ÍRÓ SZEMÉLYISÉGE

Az itt következő csodálatosan őszinte történetet egy civilizált afrikai vadember: Bata Kindai Amgoza Ibn LoBagola írta. Önéletrajz, vallomás, amelyben az író elmondja, hogy a mi civilizációnk csak a bőr felületéig tud hatolni és egy Ibn LoBagola sohasem tud egészen áthasonulni hozzánk. LoBagola feketebőrű zsidó, hazátlan ember, azt mondja magáról, hogy bárhol is a világon ő mindig és mindenhol »nemkívánatos elem«, tartózkodjék bár saját országában, a maga vad népe körében, vagy éljen a fehérek között: — sehol sincs se otthona, se hazája. Személyisége éppenolyan briliáns, mint amilyen patetikus, olyan érdekes, mint amilyen furcsa és se az ősvadonban, se a civilizáció fővárosaiban nincs még egy hozzá hasonló ember.

Utazók ezrei jártak vad országokban és jöttek vissza onnan, szélesen elmondták, leírták, hogy mit cselekedtek, miket láttak és teóriákat alkottak a benszülöttek életéről és szokásairól. LoBagola elbeszélése éppen az ellenkezője mindennek. Egy vadember beszél itt, aki a civilizációt látogatta meg, átélte veszedelmeit úgy békében, mint háborúban, többször visszament saját népéhez, hogy azután újra meg újra megjelenjen a mi, néki idegen területeinken, úgy ahogy Stanley újra meg újra elhagyta a civilizációt, hogy az afrikai sötétség szívébe vesse magát.

Vájjon összecsapjuk-e ijedten kezünket, amikor észreveszszük a »tévedéseket«, amelyeket a fekete szerző elkövetett, amikor bizonyos dolgokat elmulasztott, másokat meg megtett? Csodálkozunk-e, hogy nem tudott egyszerre beilleszkedni a mi életmódunkba? Megszegte olykor-olykor törvényeinket? Szörnyűködünk el, amiért nem lett belőle rögtön és fejbúbjágig »nagy műveltségű és tökéletes keresztény gentleman?« Lepődjünk meg azon, hogy egy vadember, aki csak az imént hagyta el dzsungel fészekét, úgy viselkedik, ahogy a logika szerint viselkednie kell?

Ha mi ilyen keményen bíráljuk látogatónkat, aki az afrikai vadonból jött közénk, amiért megsértette törvényeinket, szokásainkat, nem volna-e érdekes azon gondolkodni, hogy az őserdő benszülőttei hogyan fogadhatják a civilizáció egy némely vendégét, aki hozzájuk látogat és hogyan gondolkodnak a rabszolgakereskedőkről, akik századokon át a pokol odúival hajóikban keresték fel Afrikát, olyan rémületet terjesztve az őserdő lakói között, amelyet azok azelőtt soha sem ismertek, hogyan gondolkoztak a kereskedőkről és gyarmatosítókról, akik közéjük csempészték a rumot, megbecstelenítést, az ostort, mikép vélekednek a katonai expedíciókról, amelyek fittyet hányva minden benszülött háborús törvénynek és szokásnak, felgyújtották falvaikat, nőket és gyermekeket gyilkoltak, mikép vélekednek a Congo gumiházalóiról és gyűjtőiről, akik nemcsak megostorozott és megkínzott benszülőtteket hagytak maguk mögött, hanem benszülőtteket kéz és láb nélkül, szegény, szerencsétlen nyomorékokat, élőhalottakat.

Tegyük kezünket szívünkre és kérdezzük meg, vájjon Ibn LoBagola, amikor civilizációnkból vissza-visszakerült a vademberek közé, hagyott-e maga mögött olyan »eredményeket«, mint amelyeneket a fehér Afrika-látogatók elértek?

Ibn LoBagola azért érdekes, mert nem más, mint a mi: *egy vadember, aki csak a felszínen civilizálódott*. Most körülbelül 41 éves és az amerikai férfiakkal összevetve, azoknál alacsonyabb, szélesvállú, izmos, erőteljes. Fennen hordja a fejét, határozottan és büszkén, látszik, hogy olyan ember, aki az apja nevét viseli és odahaza szűkebb hazájában *előkelő* család tagja. Tekintete feltűnő okos és tiszta, egyenesen az ember szemébe szegeződik, olyan bátor és tüzes pillantással, amely *harcos* ősökre vall. Bőre rendkívül sötétbarna. Az orra nagy és arcéle jellegzetesen héber, ami igazolja, amit népéről elmond, hogy zsidószármazásúak és Heródes templomának lerombolása után menekültek el Palesztinából. Ibn LoBagola úgy öltözködik, mint minden jólöltözött amerikai férfi, de néha-néhanap vörös fezt nyom a fejébe és bő, leomló lebernyeget vet magára, de ennek a viseletnek — ahogy 6 őszintén bevallja — szülőföldjéhez semmi köze, mert ott ruhát egyáltalában nem hordanak. A fezt és bő lebernyeget csak hatáskeltés okából veszi fel olykor-olykor.

Mint sok más vadember, Ibn LoBagola is született szónok. Ennek az őserdőből közénk csöppent jövevénynek szónoki ereje oly nagy, hogy minden hallgatóságot leköt és fogvatart, gyerekeket éppen úgy, mint műveletlen vagy művelt tömeget. Színész és mimikus a természettől fogva, nagy öröme telik a mulattatásban még akkor is, ha az saját méltóságának rovására

megy. Valójában olyan egyéniség, aki minden megnyilatkozásánál erőteljesebb. Ha ennek a könyvnek a tartalmát előszóval ő maga mondaná el, mindenkit lekötne és gyönyörködtetne. Hogy ez az erőteljes egyéniség ne vesszen el és nyomtatásban is lehető élesen és világosan lépjen elének, ez a könyv Ibn LoBagola szavait vetíti szórói-szóra az olvasó elé az ő utánozhatatlan kifejezéseivel és kiszólásaival. Minden ízében személyes élmény és elbeszélés, őszinte, igaz és benne semmit sem hallgat el egy afrikai vadember, aki már egy ideje az Egyesült Államokban él.

HOGYAN ÍRÓDOTT EZ A KÖNYV?

Úgy van, rendkívüli teljesítmény, hogy egy olyan ember, aki teljesen járatlan az írás mesterségében és aki néhány levél kivételével soha semmit sem írt, egyszerre nekiálljon és megírjon egy 50.000 szavas könyvet. Kell, hogy ezt az író valamilyen belső motor, kényszer hajtja. De még sokkal csodálatosabb, hogyha annak a könyvnek az írója őserdők vadonában nőtt fel. Szinte lehetetlennek látszik!

Gondolkozzék rajta az olvasó, vajjon talál-e egy második ilyen könyvet?

A hallgató közönségből, amely Ibn LoBagola előadásain megjelent, ahol a fekete szónok szülőföldjéről és életéről mondott el részleteket, sokan kérdezték:

— Miért nem írja meg egészen részletesen is történetét? Nagy sikere volna, mert mindenki örülne, ha olvashatná.

— Nem tudok írni, nem tudom, hogyan kell írni, nem értek az írás mesterségéhez, én csak beszélni tudok! — válaszolta Ibn LoBagola — és beszélni is csak akkor tudok, ha egy csomó ember hallgat, persze olyan emberek, akik érdeklődnek irántam.

Azt senki sem kívánhatta, hogy a mi »vademberünk« egy szuszra mondja el hallgatóságának élete változatos történetét. És senki más sem írhatná és nem is írhatta volna meg, mint ő maga. Néki magának kellett ezt megírni. Sok rábeszélés, nagy ellenkezés után végre beleegyezett, hogy megkísérli.

— Írjon úgy, mintha beszélne! — mondták neki. — Beszéljen hangosan saját magának, beszéljen egy képzelt hallgatóságának és igyekezzék így valódivá tenni élettörténetét.

Nagyon érdekes volt, hogyan felelt meg ennek a feladatnak a fekete szerző, hogyan írt, hogyan dolgozott. Ami mondani-valója volt, hosszú sárga papirosdarabokra írta egy ceruzavéggel s nagy fáradsággal, szinte veritékkel így róttá papirosra, amit mondott.

— Csak én tudom elolvasni, senki más! — hangoztatta gyakran.

Azután kölcsönkért egy írógépet, majd több írógépet és egy újjal kopogott. . . kopogott és lemásolta azt, amit előbb papirosra vetett. A gépirás éppen olyan új és furcsa volt számára, mint az írás.

— *Negyvenöt percig tartott, amíg egy oldalt leírtam* — mesélte.

Így lassan vergődve, sok erőfeszítés, kínlódás árán állandóan változtatva és javítva munkáját, készült el ez a könyv. Sok-sok hónap telt bele, amíg a tapasztalatlan író befejezte élet-történetét. Néha elhagyta bátorsága és abba akarta hagyni az egészet, máskor meg magával ragadta a tárgya és éjjel-nappal egy iramban dolgozott.

Miért rendkívüli ez a történet? LoBagola könyve szokatlan és lenyűgöző kalandok sorozata. Még ha csupa hazugság volna is, minden szava koholt és kitalált, akkor is, úgy is érdekes volna. Cselekménye nagyrészt Nyugat-Afrika még ma is ismeretlen dzsungeljében játszódik le és szereplői a vadon primitív benszülöttei, akiknek erkölcsi felfogása és az igazságról való nézete még szűz és érintetlen. A könyv többi része Európában és Amerikában történik és telve van a fehér fajt jellemző és érintő olyan felfedezéssel, amelyet csak egy ilyen ellentétes valaki, mint ez a vadonfia, tud észrevenni.

Ámde ez a könyv nem kitalálás, nem mese, hanem vallomás: meztelen és őszinte leírása és bemutatója a civilizált és civilizálatlan életnek, a hibáknak, bűnöknek és törvényszegéseknek. De anélkül, hogy magyarázat tenné unalmassá vagy gúnyos hozzászólás pellengérezné kii Ibn LoBagola, a könyv írója, sohasem állítja be magát hősnek, az erkölcs vagy a sikerek mintaképének. Ugyanolyan hangsúlyozással beszél gyöngéiről, mint úgynevezett »sikereiről«.

Ez az elbeszélés egy néger zsidó élettörténete és ez is egyedül-állóvá teszi a maga nemében. Heródes templomát Krisztus után 70-ben rombolták le és a zsidókat ekkor üzték ki Palesztinából. Néhány család Észak-Afrika partjaira menekült, századokon át lassan dél felé szivárgott, elszaporodott és a Szahara némely oázisának főlakója lett. Így kerültek sokan Timbukuba és a Níger folyótól délre húzódó dzsungelekbe. Sok század multán vérük elkeveredett a néger benszülöttek vérével, de zsidó voltak megtartották és még ma is megtartják. Bőrük sötét, meztelenül járnak, mint a körülöttük lakó népek, és sok tekintetben éppolyan vadak és babonások, mint a fétisimádó benszülöttek. De tovább ragaszkodnak régi zsidó hagyományokhoz, Mózes törvényeihez, az év nagy zsidó ünnepeihez, a körülmetéléséhez, Jehovát imádják és elismerik, tisztelik a rabbik hierarchikus uralmát.

Teljesen el vannak különítve széles e világ minden más zsidó közösségétől és semmiféle külső körülmény nem indíthatta őket arra, hogy elhagyják hitüket. Ezek az afrikai zsidók erőteljes példái annak, hogy milyen rendkívüli szívóssággal ragaszkodik a zsidó nép vallásához. És Ibn LoBagola ennek a népnek, az *Emá-Yo-Quaim* (az idegen nép) egy fia. Az afrikai vadonba származott zsidó gyermeke meséli el ezt a történetet I Akárki is ő, akármilyen is a története, *ez az ember népét képviseli*. És aki Ibn LoBagolával találkozik, egy pillanatra sem kételkedhetik a szerző zsidó leszármazásában. Kiütközik belőle ennek a fajtának minden jellemző vonása: a szellem könnyedsége, gondolkodása, ereje és hatalma. Ami pedig vonásait illeti, azok határozottan héber vonások.

De nézzük tudományos szempontból ennek az afrikai vadembernek élettörténetét. Nem tagadhatjuk, hogy az autentikus afrikai néprajz és törzsi szokások eddig legkülönb följegyzései foglaltak benne és az a rendkívül érdekes lélektani fejlődési folyamat, hogy miképpen válik *egy* mezítelen »bushman«-ból a civilizáció eszközeivel élő ember. Mindenesetre rendkívüli, hogy a dzsungel mezítelen őslakója könyvet ír és az Ondoerdő vadonéból megteszi az utat, amely végre is íróvá formálja.

Hitte volna valaki is benszülött népe közül, aki a szerzőt még putrikból összetákolt szülőfalujában ismerte, hogy Ibn LoBagola valaha előadásokat fog tartani fehér embereknek és könyvet fog írni? Vagy ki hitte volna a közönség köréből, amely olcsó variété színházakban látta a kóbor tűztáncost, vagy ki hitte volna, aki az uccán látta mint cipőtisztító négert, hogy ez a tűztáncos csepürágó, ez a cipőtisztító valaha a nagy nyilvánossághoz fog szólani?

Hogyan volt lehetséges, hogy történt az, hogy egy vadember, az országutak vándora, valaki, aki olyan nyíltan bevallja az életben elkövetett bűneit és hibáit, hogy egy ilyen ember elég erős legyen ahhoz, hogy egész múltja fölé emelkedjék, hogy annyi szorgalma és akaraterije legyen, hogy azzal megalkossa ezt a munkát? Milyen lesz vájjon a történet sikere?

IGAZ-E LOBAGOLA TÖRTÉNETE?

Az ember úgy van megalkotva, hogy rendszerint nem akarja elhinni a szokatlan, a különös dolgokat és önkénytelenül is felmerül a kérdés, hogy igaz-e Ibn LoBagola története. Annyit ő is elismer, hogy némely részletet kiszínezett és olyan beszélgetéseket iktatott bele, amelyekre az évek folyamán természetesen nem emlékezhetett már, de ettől eltekintve, azt mondja, *oly minden, amit leírt, szigorúan az igazsághoz ragaszkodik és sok*

levéllel, ajánlással, katonai szolgálatát igazoló hivatalos okmánnyal, különböző korokból való fényképeivel és szavahihető emberek nevével és címével igazolja ezt az állítást.

Száz és száz olyan részlete és epizódja van Ibn LoBagola történetének, amelynek valódiságát könnyen ki lehetne kutatni. Ha az olvasó vállalja ezt a fáradságot, akkor látni fogja, hogy Ibn LoBagola csak személyes tapasztalatait írhatta le, vagy — ha nem ezt tette — akkor oly nagy és komoly tanulmányokat kellett folytatnia, ami sehogy sem látszik valószínűnek.

Példának okáért Ibn LoBagola azt állítja egy helyt, hogy Dahomey fővárosa *Abomey*. A *The Statesman's Yearbook* viszont azt mondja, hogy *Porto-Novo* a kormányzóság székhelye. A kutatás bebizonyította, hogy *Abomey* volt és jelenleg is a *tóenszülött** Dahomey fővárosa és a szerző természetesen a benszülöttek szempontjából ír. Ibn LoBagola azt is mondja, hogy *Kotonu* Dahomey fő kikötőhelye, míg a *The Century Atlas* szerint *Whydah* az. A valóságban úgy áll a dolog, hogy *Whydah* partja oly sekély, hogy nem lehet jó kikötőnek használni és így az utóbbi években *Kotonu* lett Dahomey fő kikötőhelye. Ahogy pedig Ibn LoBagola leírja a törzsi szokásokat, a vallási szertartásokat, a titkos társaságokat, az ellenségeskedéseket és az általános benszülött életmódot: ez mind ellenőrizhető és elbíra az ellenőrzést. Azok a népmesék, amelyeket a fekete szerző elmond nekünk, stílusban és szellemben teljesen egybevágnak azokkal a mesékkel, amelyek Afrikának ebből a részéből már előbb is ismeretesek voltak, persze cselekményük és tárgyuk más és más.

Sokan akadtak Ibn LoBagola hallgatóságából, akik nehezen hiszik el, sőt kételkednek is abban, hogy »fekete zsidók« vannak-e akárhol is a világon, különösen pedig Nyugat-Afrikában. Kinevetik azt az állítást, hogy a templom lerombolása után a zsidók Marokkóba vándoroltak, aztán dél felé húzódtak a Szahara sivatagán át, míg *Timbuktuba* nem értek.

Az *Encyclopaedia Britannica* (13. kiadás) »Marokkó« fejezetében következőket mondja:

»A harmadik faj, amelyet ugyancsak benszülöttnek tekinthetünk: a zsidó. Ez a zsidó faj két ágra oszlik. Az egyik, amely időtlen idők óta a berberok között él, ezeknek a nyelvét beszéli, ezenkívül még egy rettenetesen elrontott arabot. Ezt az ágat Európából üzték ki, aránylag nem is olyan régen. Figyelemre-méltó, hogy sok berber törzsről azt mondják, hogy zsidó származású»

Ugyancsak az *Encyclopaedia Britannica* írja »Tuat«s fejezetében, amikor a nyugatalgeriai Szahara-óázisokról emlékezik meg:

»A hagyomány szerint Krisztus után a II. században sok zsidó telepedett ott le és ez a zsidóság vált az oázisok uralkodó elemévé. Mikor *Sidi Ogba* győzelmes csapatai a VII. században a zenatákat dél felé szorították, ezek a berberek elfoglalták és magukba olvasztották a zsidó lakosságot«.

Ugyancsak ez a forrás »berberek« című fejezetében azt mondja:

»Sok berber máig is megőrizett bizonyos keresztény és zsidó szokásokat és emlékeket Észak-Afrika izlámelőtti napjaiból.«

Az *Encyclopaedia Britannica* szerint az Abessziniában lakó falasak körülbelül megfelelnek annak a népnek, amelyről Ibn LoBagola ír.

»Ez a nép a zsidó vallást követi... birtokában vannak az ó-testamentum kánoni és apokrif könyvei, a Mózes öt könyve kivonatának egy kötete Mózes magyarázata szellemében, amelyet a Sinai hegyen adott... és minden zsinagógában őrzik a *szentek szentjében* Mózes törvényeit...«

A francia *Grandé Encyclopédie* a »/« fejezetben a következő számadatokban sorolja fel Afrika zsidó lakosságát: »*Algérie, Sahara:* 43.500, *Maroc:* 100.000, *Tunisie:* 55.000, *Abyssinie:* 200.000. *Triplotaine:* 6000, *Egypte:* 8000 stb. stb. összesen 414.000.

VANNAK-E NÉGER ZSIDÓK?

Maurice Fishberg a *The Jews: A Study of Race and Environment* című művében mondja:

♦Afrikában a szárazföld különböző részein más és más típusú zsidók vannak. Ezek a zsidók fizikailag nem ázsiai típusúak, mint amilyenek Kis-Ázsiában, Közép-Ázsiában vagy Kínában. Az itt élő zsidók *határozottan afrikaiak*. Bőrük színárnyalata más és más, Északafrikában fehérebb, Abessziniában feketébb« (136., 138.-ik oldal.)

♦Bebizonyított tény, hogy a falasak nem az egyedülálló zsidó négerék. *Bastian* arról ír, hogy néger zsidók élnek a Loango parton Nyugat-Afrikában. Ezeket *Mavambu-nak* vagy *Judeo-nak* hívják. (140.-ik oldal.) Egész megjelenésük, arcvonásaik néger .. . Széles ajkuk, kiálló pofacsontjuk és göndör hajuk mind néger eredetre utal. (147. oldal.) Abessziniában van egy nagy zsidó település, lakói a falasak, akik tiszta afrikai típusok... Leírás szerint magas, izmos emberek, bőrük sötétbarna, mint az abessziniaké általában, hajuk fekete, göndör, gyapjas ... Sok közülük egészen fekete, ajkuk vastag, felfelé duzzadt, — egyszerűen valószínűleg négerék. A négerekkel egy nyelvet beszélnek, ugyanolyan házakban laknak, mint ők, életmódjuk, szokásaik ugyan-

azok, mint a nem zsidó benszülötteké. *Csak vallásukban különböznek tőlük* (146. oldal.)

Kérdés, hogy a néger zsidók még mindig a régi zsidó hagyományok és rituálék szerint élnek-e. Maurice Fishberg előbb említett műveben írja:

»Dél-Algériában, a *M'zab* oázison élő zsidók igen érdekes faj, mert ott századokon át el voltak különítve és alig érintkezettek más zsidókkal. Együtt éltek a berber törzsekkel, úgy öltözködtek és öltözködnek, mint nem-zsidó szomszédaik és csak abban különböznek tőlük, hogy a férfiak fülbevalót hordanak, az asszonyok pedig nem viselnek fátyolt. (145-ik oldal.) A Szahara több oázisán sok olyan nomád törzs él, amely a zsidó hitet követi. Nevük: »berberzsidók« vagy »*daggatun*« (146. oldal).

A *The Jewish Encyclopedia* (1. kötet, 228. oldal) mondja:

»A Szaharában körülbelül 8000 zsidó él. *Településük egészen Timbuktuiig húzódik*«.

I. FEJEZET

EGY VADEMBER OTTHONA AZ ONDO VADONBAN

Szülőföldem. Kormányzata. Évszakaink. Házaink. Közösségünk. Az őserdők vadjai. A nagy majmok. Hogy küzdünk a majmok ellen. Az Ondo ősvadon borzalmai. Az elefánt szokásai. Hogy vadászunk elefántra.

Nodaghusah faluban születtem, hatszáz mérföldnyi távolságra észak felé Abomey Calavitól, amely valamikor Dahomey fővárosa volt és vagy negyvenöt napi járásra van északra a Guineái-öböltől és három nap járásra délre a benszülött várostól: Timbuktutól. Az ország, amelyben ez van: Szudán és a francia gyarmati kormányzat érdekkörébe tartozik.

Országomnak egy és negyedmillió lakosa van, háromszáz községre van beosztva, mindegyik község élén egy vezér áll, akit egy hetven asszonyból álló tanács támogat. Az országnak két királya van: egy szellemi vagy lelki király és egy civil király. A szellemi király a fétis-vallás előírásai szerint a vallás és erkölcs körébe tartozó kérdések felett uralkodik, a civil királyt uralkodói teendőiben egy háromszáz asszonyból álló tanács támogatja

Az én országom az északi szélesség 6—8-ik foka között terül el és így hőmérséklete árnyékban többnyire 125—135 fok (Fahrenheit). Az év három hónapján át szakadatlanul esik, az esős évszak: június, július és augusztus. Ezt az évszakot *Mef-fah-nak* hívjuk (»hat«-ot

jelent), mert a három hónap alatt mindig hat-hat napig zuhog megállás nélkül heves mennydörgés és villámlás kíséretében.

Hazám legfontosabb termékei: fa, pálmaolaj és elefántcsont. A nép tápláléka a »cassava« és más otthoni zöldség és gabonanemű. Sosem eszünk húst, csak némely nagy ünnepen kecskehúst.

Bambusz-házakban lakunk amelyek kókuszdió rostjával vannak befedve. Bambuszoszlopokon tizenöt láb magasságban a földtől vannak házaink. A cölöpöket erős rostkötelek fűzik szorosan egymáshoz. A házakat azért építjük olyan magasra a földtől, mert különben az esős évszakban az ár elmosná őket.

Bekerített házakban lakunk. Széles területen, amelyet benszülött kormányzatunk ad minden családnak és amelyek külön-külön ugyancsak bambuszkerítéssel vannak körülvéve. Ugyanígy kerítjük körül a falvakat is, úgyhogy számtalan kerítés véd meg bennünket. Körülbelül ötven család lakik egy faluban és húsz falu alkot egy közösséget (community).

Az én szülőfalum az Ondoerdőségben van. Az Ondo erdőség rettenetes hely. A fű és cserjék vadona öt lábnál is magasabba nő ott, a fák nyolcvan lábnál is magasabbak, sűrűn egymás mellett állanak és egyikről a másikra embertörzs vastagságú indák nyúlnak át, a vékonyabbak mintha hálóba volnának fonva és ez a háló öt lépés távolságnyira elfogja a kilátást. Se lent, se fönt nem láthatsz messzebbre, olyan sűrű a dzsungel bozótja és a fák indafüggőnye. Nincsenek se ösvények, se utak, csak a fák teteje igazít útba, ami viszont azt jelenti, hogy az embernek mindig fölfelé kell nézni és akkor kiteszi magát annak, hogy lába minduntalan megbotlik a sűrű fű rejtett akadályaiiban. Évszázadok óta senki sem törte le vagy ritkította meg ezt a rengeteget és ha a vadállatok olykor-olykor le is tapossák egy-két foltját, azt másnapra már új sűrűség borítja el.

Az Ondoőserdő rettenetes voltát növeli az is, hogy lakói rajtuk kívül *elefántok, leopárdok, oroszlánok, majmok és hangyák*. Igen sok kígyó lakik a fákon

mert kiszemelt áldozatukat könnyebben és kényelmesebben támadhatják meg az indákról és a fák ágairól. Mily nagy feladat és milyen óvatosság, tapasztalat kell ahhoz, hogy az ember kiismerje itt magát és megtalálja a kellő pihenőhelyet.

A nagy majmok, az emberek ádáz ellenségei, sokszor megtámadják falvainkat és igen nagy károkat okoznak. Megecsik, hogy ha a majmoknak sikerül egy-egy faluba betörniök, elpusztítják a házakat és mi újat építhetünk. Egy-egy majomcsorda, amely megtámadja a falvakat, három-négyszáz majmot is számlál. Felemelik és kidöntik a házak cölöpéit, elpusztítanak mindent, ami mancsaik ügyébe kerül, ha elkaparintanak egy embert, darabokra tépik, nem mintha meg akarnák enni, hanem főképpen pusztítás vágyából. Szeretnek pusztítani, ölni. De a majomtámadásnak van két enyhítő tulajdonsága is, az egyik az, hogy a vezető nősténymajom sohasem engedi, hogy gyermeket bántsanak, a másik pedig az, hogy a felvonuló majomcsorda olyan lármát csap, hogy már két-három órával előbb hallani lehet, mielőtt elérik a falut.

Minden majomtörzsnek van egy *főnöke* és egy *főnője*. Ez utóbbit mi *anyamajomnak* nevezzük. A majomfőnök rendszerint az anyamajom mögött Vonul fel, az anyamajom pedig rendszerint a csorda közepén, védett helyen bukdácsol.

A majmok úgy viselkednek, mint az asszonyok vagy gyerekek, folytonosan tereferélnek, — beszélnek, beszélnek, beszélnek és olyan lármát csapnak, hogy már messziről elárulják jöttüket. Ez elég időt ad arra, hogy felkészüljünk a védelemre.

A férfiak és fiúk mérgezett nyilakkal fegyverzik fel magukat, lándzsát, tört kapnak a kezükbe és a támadók elé indulnak. Vagy egy tucat ember a fákra mászik és várja, míg a majmok lőtávolba érkeznek. Ha a csorda már elég közel van, a nyilasok célbaveszik a majomfőnököt, aki az öreg anyamajom mögött ugrál és főképpen arról ismerhető fel, hogy nem olyan lármás, mint a többi. Ritkán hallatja hangját, csak ha parancsot ad. Mielőtt a majmok elhagyják táborukat és

támadásra indulnak, már megvan a kész tervük, úgy-hogy csak kevés parancsra szorulnak. Miután a nyilasok megállapították, hogy hol bandukol az öreg, mérgezett nyilaikkal célbaveszik és megölik. Abban a pillanatban, mikor a főnök elesik, a majomcsorda megfordul és hanyatthomlok elrohan. Ez az egyetlen módja annak, hogy a majmokat feltartóztassák, mert különben támadásuknak nem lehet ellenállni. Nem bánják, akármennyit is megölnék közülük, addig, amíg a vezért nem terítették le. Megesik, hogy a fiúk, akiknek nincs olyan nagy tapasztalatuk a majom-támadásban és nem tudnak olyan jól bánni fegyverükkel, előbbre merészkednek, mint a férfiak, célt tévesztenek vagy valamely más okból nem tudják megkülönböztetni a vezért a többi majomtól. Ez mindig nagy szerencsétlenséget jelent úgy azokra a férfiakra, akik a fákról akarták megtámadni a majmokat, mint az asszonyokra és gyermekekre, akik a faluban maradtak és nem bújhattak el.

Egyetlen európai fehér se vadászik az Ondó dzsungelében, ahogy Afrika többi erdejében szokott és nincs is olyan európai konzul, aki engedélyt adna fehér embernek, hogy az Ondovadonban vadásszék. A vadállatok, amelyek igen okosak, megérezték, hogy itt biztonságban vannak, idehúzódtak és igen elszaporodtak. A benszüllött vadászok támadását eltűrik, ez nem zavarja őket, mert a benszüllött fegyvere csak a nyíl és a dárda, nem pedig puska. Ezért a vadállatok nálunk gyűlnek össze és az Ondo sűrűjét választják nyugvóhelyül.

Az elefánt sosem okoz nagy bajt nekünk, mert rendszerint az erdőben marad és amíg őt nem bántják, ő se bánt senkit. Az elefántot mi csapdába ejtjük, — gödröt ásunk, azt befedjük bambuszágakkal és cserjével. Ha az elefánt arra kerül, nehéz teste áttöri a bambuszágakat és belesik a gödörbe.

Az elefántok is csoportosan vonulnak fel, ötven és száz is van egy nyájban és igen ritka eset, hogy egyedül találkozunk vele. Ha meglátunk egy elefántot, akkor biztosak vagyunk benne, hogy a közelében kell

lenni egy másiknak is. Előretolt őrségeik vannak megfigyelők, őrzárataik és a legritkább esetben, majdnem sohasé tudjuk meglepni őket úgy, hogy lopakodva a közelükbe férközzünk. Nehézkeseknek látszanak, pedig könnyedek és mozgékonyak és gyorsabban futnak, mint a lovak.

Van egy időszakuk, amikor elindulnak, hogy *kitombolják* magukat és ilyenkor semmi sem állíthatja meg őket. Rohanás közben vágnak utat maguknak, letépik az indákat, a lecsüngő faágakat, kidöntik a fákat és letipornak mindent, ami útjukba esik. Útjukból nem lehet eltéríteni őket, mindegy nekik, hogy hányan hullanak ki közülük, hányan sebesülnek meg, csak rohannak tovább, tovább. Láttam, hogy férfiakat és fiúkat tapostak a földbe, amikor meg akarták állítani az elefántok futását.

Mi, benszülöttek már gyermekkorunkban megtanultuk, hogy ha az elefántok ma egy bizonyos irányba vonultak tomboló futásuk útján, egészen bizonyos, hogy ugyanazon az úton jönnek is vissza. Talán nem aznap, nem is azon a héten, de valamikor biztosan *ugyanazon az úton!* Azért mi, ha elefántra vadászunk, előbb kikémeleljük, hogy hol vannak, *azután*, megvárjuk, míg megjön a rohanó kedvük. Néha ez csak nagy-sokára történik, de a benszülött nem számol az idővel, mi csak várunk, várunk, lehet hogy egy hónapig, két-tőig, hacsak nem kell félni attól, hogy már beáll az esős évszak.

Nyomon követjük az elefántokat, miután elindultak, de nagy távolságban maradunk tőlük. Megássuk a csapdát, aztán elmegyünk. Minden két-három napban visszamegyünk a csapdához, megnézni, hogy a nyájból nem esett-e bele egyik-másik. Ha dögelefántot találunk a csapdában, kihúzzuk, kiszedjük agyarárt és a dögöt otthagyjuk. Az elefántcsontot dísznek használjuk és dísz tárgyakat készítünk belőle, de sohasem kereskedünk vele, mert sohasé találkozunk olyasvalakikkel, akik az elefántcsontnak nálunknál nagyobb hasznát veszik.

Azok az elefántok, amelyeknek sikerült a csapdából megmenekülni vagy elkerülni, sohasem maradnak

ott, hogy elfogott társunknak segítsenek. Zűrzavarukban rettenetes lármát csapnak, dühösek, de félnek is. Dühükben egymást marcangolják és tépik; a vadászoknak aztán könnyű dolguk van velük, néhány mérgezett nyíl és kész a zsákmány.

A megmérgezett elefánt körülbelül húsz perc alatt megdöglik. Egy emberrel ugyanez a méreg öt perc alatt végezne. A méregnek a neve, amelyet használunk, *kucs-er-ru* és a vad *ko-hom-o-ho-bra* növényből készítjük. A méreg elkészítésének titkát csak boszorkányos varázssorvosaink ismerik. Az elefántot így elpusztítani sokkal emberségesebb, mint ha lelőnék. Ha *kucs-er-ru-val* pusztítjuk el, testének bármely részét is érje a nyíl, a vadállat húsz perc alatt biztosan kimúlik. Ez a halál is erőszakos, de gyors és biztos.

Az elefánt úgy temeti el halottait, mint az ember, de ezt még senki sem látta. Erről csak következtetés útján tudunk, főképpen abból, hogy milyen módon gyászolják, ha egy társuk elesett. Mert az elefánt nem gyászolja a másik elefántot, ha nem ők maguk temették el. Csapdába esett elefántot vagy olyat, amelyiket valamilyen szerencsétlenség okából kellett visszahagyni, nem gyászol. De ha a nyájban élt és Öregkorában ott döglött meg, a csorda eltemeti és meggyászolja. Gyakran láttam az ilyen temetkezőhelyet. Gyermekkoromban a fiúkkal sokszor lestük, vajjon nem tér-e vissza egy-egy elefánt, hogy eltemesse társát és elvégezze a gyászszertartást. Megismerjük az elefántok temetkezőhelyét, a benne talált csontokat kiásuk és ez biztos nyom.

A saskeselyűk gyorsan végeznek minden döggel. Ezek a madarak az uccaseprók dolgát végzik el és megtisztítják az országot az állati tetemektől. Hazám törvénye halállal bünteti azt, aki megöl egy keselyűt, mert az ország egészsége főképpen ezektől a madaraktól függ.

Saját halottainkat mi nem temetjük el, mert törvényünk értelmében tilos embert eltemetni, hanem gödröt ásunk a halottnak, abba beledobjuk, száraz gallyal befedjük, meggyújtjuk és elégetjük.

Soha senki se látta még az elefántok párzását. Az Ondó sűrűjében lakó elefántoknál hét napig is eltart egy-egy párzás. A nőtény kicsinyét majdnem két évig hordja ki. Az elefánt úgy párzik, mint a férfi és nő. Mindig szigorú elvonultságban igyekeznek ezt megtenni, távol a nyájtól, mert szerény és érzékeny állatok.

II. FEJEZET

AZ ÓSERDŐ VESZEDELMEI

Oroszlánok. Guma megment engem egy emberevőtől. A büszke leopárd. Falunk éjjel. Veszedelmes kígyók. Hogy ölik meg a fiúk a kígyókat. Megharap egy horgos gyík. Hogy gyógyultam meg. Hogy gyógyítjuk a betegeket. A ju-ju ház.

Az oroszlánnal csak ritkán van baj, az oroszlánnak nem szokása a falut megtámadni. Néha felbukkan egy kóbor, öreg oroszlán, talán kétségbeejtően éhes vagy az is meglehet, hogy már kóstolt embervért. Ez a félelmetesebb fajta, mert mindenhova elmerészkedik és mindent, mindenkit megtámad.

Az oroszlán érzékeny, félénk, majdnem gyáva állat. De mégis ő az állatok királya, mert nem él vissza a gyengébbel és csak vele egyforma nagyságú állatokkal bocsátkozik harcba, de nem támad meg például egy gazellát vagy majmot. Ha véletlenül elmegy egy oroszlán mellett, amikor az egyedül van és nem egy gonoszlelkű nőtény társaságában, akkor, ha úgy teszel, mintha nem vennéd észre, sohasem támad meg. De ha észreveszi, hogy láttad őt, akkor készülj a küzdelemre, életre-halálra. Az oroszlán nem emberevő, de ha egyszer megkóstolta az embervért, vagy ha már öreg ahhoz, hogy élelem után vadásszon, akkor, de csak akkor, eszik emberhúst. Nem támad téged szembe, hanem körülötted leselkedik és szemmeltart, amíg olyan helyzetbe nem kerülsz, hogy rád ugorhasson.

Ha védekezésül felmászol egy fára, az oroszlán könnyen kap segítséget az elefánttól, mert az elefánt és az oroszlán jóbarátságban él. Néha-néha megtámadják ugyan egymást, de azért a legjobb barátok, úgyhogy fent a fán sem maradhatsz biztonságban. Az elefánt az oroszlán segítségével jön, az oroszlán megmondja az elefántnak, hogy azt szeretné, hogy te lekerülj a fáról, az elefánt megrázza a fát vagy gyökerestül kitépi és te már lent is vagy.

A legbiztosabb és tényleg az egyedüli mód, hogy megmenekülj az Ondoerdő vadállataitól az, hogy beveszed magad az ágak rengetegébe és elbújysz. A vadállat szaglása nem talál rád, csak a vér szagát érzi meg és így, ha megmenekültél látóköréből, a veszedelemtől is megmenekültél.

De az oroszlán szívesen csatlakozik a többi vadállathoz, ha arról van szó, hogy embert öljenek. A vadállatok világában embert ölni nagy tisztesség és minden vadállat összesereglik, ha ilyen módon érintkezésbe juthat az emberrel — még a leopárd is, pedig az Ondó őserdőnek ez a legfüggetlenebb vadállata.

Sok bőszerű oroszánt láttam életemben és egy emberölő oroszlán el is pusztított volna, ha nincs velem egy lány, akit Gumának hívnak. Egy harcos vezér harcos leánya. Guma gazdag volt, apja örököse, nemesi származású, bátor, de mégis szerencsétlen. Majd később elmondom történetét. Amikor a fenevad körme és foga már a húsomba vágott és egy horgas-gyík is megharapott, ez a leány megmentette az életemet, olyan jól tudott bánni a nyíllal. Rajta múlt, hogy nem téptek darabokra.

Megmenekülésem egy nappal azután történt, hogy kidobták a szokásos figyelmeztetést, amelyet mindig közhírré tesznek, ha vadállat vagy valamely ellenséges törzs veszélyezteti a falu biztonságát. Az erdő mellett játszottam egyedül, amikor egy hatalmas, vad, emberevő fenevad valahogyan behatolt a faluba, még mielőtt valaki is észrevette volna. Két csöppéget, akit anyjuk ott hagyott, mert úgy megijedt, hogy elfutott, darabokra tépett és részben felfalt; egy fiatal lányt csúnyán össze-

marcangolt, de nem halálosan; és dühét még csak inge-relte az, hogy egy pár fiú sikoltozva menekült előle.

Nem volt kéznél mérgezett nyíl és az öreg-et egy tiszta törrel megsebesítették. Valaki rádobta a tört. Egyre növekvő dühében előre, meg hátra ugrált, majd lekuporodott, ugrásra készen, amikor engem megpillantott. Guma dobta a tört a fenevadra és időközben szerzett mérgezett nyilat is. Észrevette, hogy micsoda halálos veszedelem fenyeget, mert az oroszlán megpillantott engem és támadásra készült. Kiáltására felfigyeltem, azt tettem, amire bennünket tanítottak, hogyha veszedelem egészen közélről lep meg: feküdjem a földre és ássam be magam, amennyire csak tudom. Annyira megrémültem, hogy a tanítás második részét elfelejtettem és a földre dobva magam, elég ostobául kiáltozni kezdtem. Az oroszlán rám vetette magát.

Guma már olyan közel volt hozzám, hogy használhatta mérgezett fegyverét, amely az oroszlánt sörényén át a nyakán érte. Hogy a találat szerencse volt-e, vagy a lány ügyessége, azt nem tudnám megmondani. Támadása eltérítette az oroszlánt szándékától, fájdalomában körbe-körbe forgott, vadul üvöltött, azután a méreg megtette a magáét: az oroszlán felfordult és rettenetes kínok között megdőglött.

De nem az oroszlán az egyedüli állat az Ondó erdőségekben, amely veszélyeztet minket. Valójában nem okoz igen sok bajt. Legártalmatlanabb az elefánt, utána mindjárt az oroszlán következik. Az erdő vadjai közül legkellemetlenebb a majom. Azután következik a leopárd, amely annyival veszedelmesebb, mert nem olyan gyáva, mint a majom. A leopárd az erdő legbátrabb vadja — legalább ezt mondják a vadászok. Ravasz, sompolygó, mint a macska, de ha támad, nyíltan és bátran teszi. 'A leopárd nem leskelődik körülöttem, rögtön támad és ha szembekerül veled, akár éhes, akár nem, mindig beléd akar kóstolni. Addig harcol, amíg nem végez veled vagy te nem végzel vele. Ha leopárd harcra kelt veled, sohasem hal meg egyedül, valakinek vele kell halni és nem futamíthatod meg, mint például az oroszlánt, ha megsebesítetted. Ha a leopárd lefekszik, akkor az azt

jelenti, hogy meghalt. *A leopárd sohasem hal meg, amíg nem halott*, mondja egy közmondás. Amíg lélekzeni tud, addig küzd és harcol.

Benszülött vadászoknak tisztesség, ha leopárdal kerülnek össze. A leopárd teljesen független és sohasem keveredik el más vadállatokkal. Egyedül utazik. Sohasem látod, hogy más vaddal együtt igyék, ez tisztelettel tölti el vele szemben a többi állatot, mert tudják, hogyha a leopárd szól, az azt jelenti, amit mond.

A leopárd nagyon kedveli a majomhúst, de kedvenc étele a gazella. A leopárd mindig talál kifogást, hogy távolmaradjon, ha a többi állat társas összejövetelre gyűl. Ha leopárd jár vagy szalad, gyakran nem is halljuk, talpán olyan puhán lép. Úgy mozog, mint a macska és csak a falevelek rezzenése, vagy a fűszálak hajlása árulja el, hogy jön.

Kisfiú korunkban szokásunk volt, hogy az erdő közelében játszottunk és sokszor meghallottuk a közelgő leopárd nesztét. A megszokott lágy suhogás hallatára elhangzott a riasztó, veszélyt jelentő kiáltás:

— *U-lau-vi!*

Kiáltásunk a falug hatolt, az asszonyok felkapták gyermekeiket, hogy biztonságba helyezték őket, míg a férfiak és a fiúk minden előkészületet megtettek a vadállat fogadására.

A leopárd minden pillanatban közénk toppanhat, semmi sem árulja el, hogy mikor jön, de hogy éjszaka nem támad és nem les, abban egészen bizonyosak lehetünk. Mert éjszaka mindig tüzet gyújtunk lakóhelyeink körül, hogy így távol tartsuk a vadállatokat. Se kígyó, se fenevad ezért nem háborgat éjszaka. Nem lépik át a tűzvonalat, de olyan közel húzódnak a meleghez és a fényhez, amennyire bátorságuk megengedi és túl a tűzön fel-alá járnak vagy lefekszenek melléje. Nem egy fekszik ott egész éjszakán át és hallgatja a zenét és éneket. Hangszerünk a tamtam.

Senki sem tudja határozottan, hogy a vadállatok miért maradnak egész éjszaka a faluk kerítése közelében. Eleinte, mikor odajönnek, nagy lármát csapnak, de később, amennyire csak tudnak, olyan csendességben húzó-

nak meg. Nagyon szép látvány a sok mindenféle színű bunda, még a zebra is közöttük van. Általános hiedelem az, hogy a vadállatok egész királysága boldog, ha szövetkezhetik az ember ellen és hogy vérszomjuk hajtja őket éjjel a falu alá. Sok öreg vadász ellenben azt mondja, hogy a zene csalja oda őket. Helyénvaló elhinni az öreg vadászoknak ezt az állítását, mert hiszen a zebra és a gazella is közöttük van és ezek viszont sohasem bántanak senkit. Úgy lehet, hogy a vadállati kebel megnyugszik a benszülött zene bájára.

A vadállatok az okai annak, hogy a benszülöttek ritkán vagy egyáltalában nem töltik az éjszakát a falun kívül. Természetesen megtörténik, ha egy ember már kint van éjszaka idején, hogy kint is marad, de hogy valaki éjszaka útrakeljen, az ostoba és bolond dolog mindenki szemében. Egy gyerek megteheti ezt, de akkor biztosan pórul is jár.

Más veszedelmek is leselkednek az emberre az Ondó vadonában — nagyobbak azoknál, amelyeket eddig említettem. A hullók, horgas gyíkok, szarvasvipérák és óriáskígyók (boa-constrictor) találhatóak nálunk.

Nem mondom, hogy a mi erdők az óriáskígyók természetes hazája, de gyakran megjelennek az Ondó ősvadonában is. A falvakban csak ritkán okoznak bajt, mert ők szívesebben tanyáznak a fák indáin és ágai között, ahonnan könnyebben támadják meg áldozataikat. Olyan ravaszok és ügyesek, hogy mindig velük egy színű indára kúsznak vagy a sűrű ágak közt rejtőznek el. Észrevenni őket szinte lehetetlen: önfentartás a természet első törvénye. Majdnem bizonyos, hogy elvesztél, ha az ilyen óriási kígyó közelébe jutsz. Úgy öl meg, hogy farkát köréd csavarja és addig szorít, amíg meg nem halsz. Azután lenyel. Kényelmesen időt ad magának ahhoz, hogy lenyeljen, nem cselekszi ezt olyan gyorsan, mint az ember teszi az élelmével. Láttam, hogy egy kígyó hogyan nyelt el egy kisebb zebrát. Egyszerűen addig szorította, míg meg nem ölte, összetörte minden csontját, azután kinyújtotta amennyire csak tudta, a felét lenyelte, lefeküdt aludni és miután felébredt, nyelte le a megmaradt felét. Ugyanilyen egyszerű módon végez

az óriáskígyó az emberrel is. Egy csöppet sem csodálatos, ha tudjuk, hogy milyen nagy egy ilyen kígyó. Láttam olyat is, amely 20 lábnál is nagyobb volt és a törzse olyan vastag, mint egy jóméretű fa.

A szarvasvipera sohasem mászik fára vagy indára, hanem a földön, a sűrű fűben kúszik. A szarvasvipera, amikor támad, áldozatát méregfogával kapja el, ami feltétlenül halálos. A kígyó csak akkor tud harapni, ha rádtekerődött, de beléd kap, ha elég közel vagy hozzá. Sok asszony és gyerek esik így áldozatául. A fiúk és lányok, akiknek az a feladatuk, hogy megöljék a kígyókat, gyakran nem veszik észre az alattomos állatot. Csendesen, minden nesz nélkül odasiklik a földönülő asszonyhoz vagy a játszó gyermekhez, hirtelen felemeli a fejét és beléd harap. Ha a szarvasvipera mérge egyszer beléd került, nincs többé remény, hogy meggyógyulj. Egy ellenmégünk sem olyan erős, hogy ellensúlyozni tudná a szarvasvipera mérgét.

Úgy nevelnek minket, hogy megtanuljuk, hogyan kell megölni ezeket a férgeket. Azért állítanak fiúkat és lányokat az őrhelyekre, hogy lessék meg a veszedelmes kígyókat, mert a férfiak nem törődnek a kígyók megölésével — *azt gyerekjátéknak tekintik*. A férfi nem is bánik el olyan ügyesen a kígyóval, mert mozgása már nem elég gyors, de az ügyes fiú ugyanolyan gyorsan tud félreugrani a kígyó támadása elől, mint amilyen hirtelen fordul a kígyó.

Úgy ölik meg a kígyót, hogy egy nagy bottal hátbavágják. Ha észreveszik a kígyót, messzehallhatóan kiabálják:

— *Vu-csau-u!*

És körülfogják a kígyót és dühösítik, izgatják.

A kígyó feltekerődzik, magasra emeli a fejét, sziszeg és dühösen köpköd. Tudjuk, hogy felkészült arra, hogy valakit torkon kapjon.

Azt is tudjuk, hogy a kígyó csak olyan messzire tudja elvetni magát, mint amilyen hosszú. Egy fiút kijelölünk az ütésre. A fiú jóerősen megfogja a botot és olyan közel megy a kígyóhoz, amennyire csak biztonságosan lehet, míg a többi fiú körülordítja, körülugrálja a kígyót,

ingerli, dühösíti, hogy még nagyobb haragra gyulladjon. Amikor a kígyó ugrásra kész, zümmögő, sziszegő hangot hallat. A fiú, aki rá fog vágni, laposan a földre veti magát, arccal a kígyó felé, dorongját jól megmarkolja és amikor a kígyó ugrik, ő gyorsan megfordul és teljes erővel a hátába vág. Az ütéstől eltörik az állat gerince, nem tud többé feltekerődni, csak elfekszik laposan és vadul rángatódzik és tombol fájdalmában és dühös kínjában, A többi fiú mind köréje szalad ekkor husángokkal és kiverik az agyvelejét.

De mindez, amit most leírok, pillanatok alatt történik, mint a villámcsapás, mert ha nem, akkor a kígyó megfordul és biztosan megöli azt a fiút, aki valamivel tovább is habozott. Ezért barátom, ha valaha is kígyót akarsz ölni, nagyon kérlek, hogy légy gyors és ne tévedsz el az ütést.

Megesik olykor, hogy egész fiatal gyerekek, akik csak nemrég tanulták meg ezt a mesterséget, eltévesztik az ütést, de a legtöbb, idősebb pajtásai tanítását követve, biztosra megy. Mi állandó készenlétben vagyunk a mérges csúszó-mászók veszedelme ellen.

A horgas gyík is sok gondot okoz, de ennek a harapása nem olyan halálos, mint a kígyóé. Biztosan elpusztulsz, ha elhanyagolod a sebet, amelyet a horgas gyík ejtett rajtad, de ha kellően ápolod, akkor gyorsan meggyógyulsz. Hazámban ezrével vannak horgas gyíkok, de nem bántják jobban az embert, mint a méhek ebben az országban.

Furcsa szokása van a horgas gyíknak. Ha meg akar szűrni téged, de eltéveszti a szúrást, akkor saját magát szúrja halálra. Annyi ilyen gyík van úton-útfélen, hogy nem is tudjuk, hogyan és merre lépünk. Különösen a magas fűben nem. A horgas gyík farka hajlékony és ha felemeli, a saját feje fölé kunkoríthatja. Ezt olyan ügyesen teszi, hogy farkával alig érinti a testét.

Egyszer ügyetlenül azt hittem, hogy még mielőtt védelmére felkunkorítja a farkát, egy hirtelen lépéssel rá tudok lépni. De keservesen csalódtam. Úgy megszurtt, hogy soha életemben nem felejttem el. Az is nagyon kínos volt, amikor a többi fiú a helyszínen gyógyítgatni akarta

a sebet. Nem sikerült és a felnőttek láttak neki a gyógyításnak. Első dolguk volt, hogy a seb körül kiharapják a nyers húst, majd felső lábszáramat szorosan leköttették rostkötéllal, két erős férfi megfogta a kötél két végét és olyan erősen húzta meg, hogy a vérkeringés elállott. Mindegyik ellenkező irányba húzta a kötelet és hogy nagyobb erőt fejthessen ki, lábát testemnek vetette és úgy húzta, amennyire csak tőle tellett. Veszettül sikoltottam, de rám se hederítettek. Ezalatt egy ember kiment az erdőbe, hogy a *papau-fa* nedvéből hozzon egy keveset és abból orvosságot csináljon, amelyet *droj-on-nak* hívnak.

Hadd mondok néhány szót a papau fáról. Egészen csodálatos fa. Sűrűn nő mindenfelé az Ondó vadonban és száz láb magasságot is elér. Nincsen se ága, se indája. Nagyszerű hatása van a fa nedvének. Kettős tulajdonsága, ha megfőzik, hogy orvosságot és egyúttal mérget is készíthetünk belőle.

Akik leköttették a lábamat, tüzet gyújtottak és a papau nedvéből droj-on-t forraltak. Amikor az orvosság már forrott, beleöntötték a nyitott sebbe és bambuszlevéllel letakarták. Kis időközökben újra, meg újra ráöntötték a forró orvosságot. El lehet képzelni, hogy micsoda kínszenvedést okozott ez.

Ennek a csodálatos orvosságnak az a hatása, hogy kihúzza mind a mérget és a seb egészen fehér lesz. Ha észreveszik, hogy a seb fehér már, akkor tudják, hogy a mérgeg mind eltávolodott és elmúlt a halálos veszedelem. Akkor leveszik a rostkötelet, a vérkeringés újra megindul. A seb pedig gyorsan gyógyulni kezd. Kézzelek, lábballal rugdosták a combomat, hogy a vérkeringés újra meginduljon, azután fel kellett állnom és egyedül hazamennem.

Egyetlen benszülöttet sem szabad emelni vagy vinni, ha szerencsétlenség éri vagy beteg. Mégpedig azért nem, mert a test minden betegségét és baját rossz szellemek idézik elő és ezek a szellemek szeretik, ha ápolják és segítik őket. Ezért tilos bárkit is vinni, akit baleset ért vagy aki rászorult arra, hogy vigyék. Ez a fétis-törvények egyik fő tabu-ja. Ha valaki ilyen körülmények között meghal, az ördögi boszorkányorvos kimondja, hogy az,

aki meghalt, eladta magát »a gonosznak« és megérdemli a halált, mert ha életben marad, mindenkit megfertőzött volna, akivel érintkezésbe kerül. Ezért örülnek még az elhunyt rokonai is, ha valaki ilyen módon hal meg.

Vége is sikerült valahogy visszamásznom apám házának kerítése mögé és életben maradtam. Az nem tilos, hogy a betegnek orvosságot adjanak és így igyekezzenek meggyógyítani, csak éppen felemelni és elvinni nem szabad. Aki ezt a tabut megszegi, borzalmas halálok halálával hal meg. A titkos *Ogboni-társaság* keze által múlik ki. Ez a társaság hajtja végre a benszülött kormányzat minden büntető ítéletét. Ez a tabu egyformán szól az asszonyokra, gyermekekre, valamint férfiakra, mert a fétis-orvos szerint: »Az ördög éppúgy lakozik asszonyokban, gyermekekben, valamint férfiakban.« (Ez olyan tudományos tény, amelyet még az én vad népem is ismer.) De teljesen tabu a másállapotban lévő asszony: ő még egy korty vizet se kaphat tőlünk, amit nagyon jól tud és ezért el se fogadja.

A krokodilusról nem mondhatok sokat, mert ezidő szerint a fétis vallás egyik szent állata. Nem szabad a folyóhoz közeledni, csak bizonyos meghatározott időben és akkor is csak, hogy valamilyen különös kegyért könyörödjünk a *Legfőbb Szellemhez*, aki a *ju-ju* házban lakik, a *Nagy Szellem házában*.

A leopárd szintén szent állat volt Gezo uralkodása idején, aki egyik benszülött királyunk volt, de ezt a tabut megszüntették Abu-du-AUah fétis-király uralkodása alatt.

TÁRSADALMI TÖRVÉNYEK ÉS SZOKÁSOK A VADEMBEREKNÉL

A folyó tabu. Asszonyaink dolgoznak. Férfiaink többnejűek. Miért tiszteljük a nőket. Miért nem szeretjük feleségeinket. A gyermekszülés veszedelme. Az új anyák tabuk. A gyermekek gyorsan érnek. A többnejűség tekintélyt szerez. Hogy bánik egy férj nejeivel, ösök. Utódok. A lányoknak erényeseknek kell lenniök. Az erkölcstelenség büntetése.

Hazámban sok tabu van. Egyik legnagyobb tabu a vízre áll. Bár az otthonunk mellett elfolyó víz nem hajózható és semmi okunk sincs, hogy ne menjünk oda, mégis tabu. Ha halat eszünk, azt a Kong-hegység alatt lévő kis tóból szerezzük be, nem messzire tőlünk. Nem mindenki megy ki halászatra, de aki kimegy, az egész falut ellátja hallal, ha visszajön.

Ugyanez áll a rizsre, az egyetlen élelemszerre, amelyért megműveljük a földet. Egy család termel rizst néhány éven át és ezt mindnyájunknak teszi. Minden más élelem vadon, magától terem. Az asszonyok csinálnak mindent, ami a zöldség és táplálék beszerzésére vonatkozik, ők gyűjtik össze, ők főzik meg, a férfiak otthonukat őrzik és férji kötelességüket végzik. Az asszony örökös a férj jólétén, ő törődik élelmezésével, ellátásával, a férj csak a saját dolgával törődik. De azért a férfiak nem olyan lusták, mint ezek után feltételezhető, mert nekik sok idejükbe és sok erőbe kerül feltucat benszülött asszonyt egyszerre ellátni. A férj folytonosan el van foglalva és hat feleség még csak nem is a határ! Úgy áll a dolog, hogy az asszonyok számában nincs határ és egy férj annyi feleséget tarthat el, amennyiről gondoskodni tud. Akad férfi, akinek harminc felesége van; bátyámnak például huszonegy felesége van és lehet, hogy még többet is elbí.

A poligámia nem is a legrosszabb formája a házasságnak. A benszülöttek szeretik, nem teher nekik, inkább

örömteli kötelesség, mert a férfi tudja, hogy mi a dolga és azt bőven el is végzi, ami kiderül a gyermekek nagy számából, ami végre is a házasság célja nálunk. Nem mondom, hogy minden szempontból helyeslem a poligámiát, csak annyit jegyzek meg, hogy két rossz közül válaszd a kevésbé rosszat — végy el féltucat feleséget és légy hű hozzájuk, és ne végy egy feleséget és csald azt meg. Azt mondom, hogy egy asszony, akitől elváltál és tartásdíjat fizetsz, sokkal rosszabb, mint húsz asszony, akivel válás és tartásdíj nélkül élsz együtt. Az én hazámban a vademberek mit sem tudnak tartásdíjról. A tartásdíjról az a véleményem, hogy egy csomó civilizált embert vademberré változtat.

Az én hazámban nem becsülik a nőt se szép arcukért, se szép ruhájukért. Ha az utóbbiért kellene becsülni őket, akkor egyáltalában nem volna becsük. Nálunk azért a képességéért tiszteljük és becsüljük a nőt, hogy jó anya. Arra nevelik a lányokat, hogy jó feleségek és jó anyák legyenek. Arra a szent kötelességre készítik elő őket, hogy egy nagy családnak jó anyja válják belőlük. Ez nem azt jelenti, mintha mi lenéznők asszonyainkat, sőt ellenkezőleg, tisztelettel nézünk föl rájuk, különösen ha sok fiúgyereket szülnek nekünk. Nem tekintjük az asszonyt birtokunknak vagy rabszolgánknak, de elvárjuk tőle, hogy elvégezze házi munkáját. Ezt nemcsak a férfi kényelme szempontjából várjuk el. Az asszony természetes munkája a házi teendő és asszonyaink tisztességnek tekintik, ha elvégezhetik azt a munkát, amire a természet kiszemelte őket.

Kötelességérzetből még sokkal több munkát végeznek, mint amennyit mi elvárunk tőlük. Természetesen teljesen magától értetődő, hogy minden ember, különösen pedig minden asszony, megtegyen minden lehetőt azért, akit szeret. Szerelemről nálunk csakis a nő részéről lehet szó. Minden nő külön szerelmet érez a maga férfiá iránt és valószínű, hogy minden nő valamilyen különlegességet szeret a maga férfiában és életének egyetlen célja az, hogy ennek a különlegességnek a varázsát fentartsa és megőrizze. Nincs-e ez így minden embernél? Az egyik a másikat szép járásáért, a másik ugyanannak

a beszédmodoráért, a harmadik a hangjáért, a negyedik más személyes tulajdonságáért szereti — mindegyik más-más tulajdonságot, de mégis ugyanazt az embert szereti.

De a benszülött férfiaknál másképpen áll a dolog. Egy férfiú ugyanis képtelen hat asszonyt egyformán szeretni. (Hat asszony viszont nem képtelen egy férjet szeretni.) Ennélfogva, ha a mi férfaiunk nem szerethetik egyformán feleségeiket, inkább egyet sem szeretnek. Valamennyien a gyerekeinket szeretjük és a feleség kötelessége a gyereket felnevelni.

Nagyon erősnek kell a gyerekek lenni az én szülőföldemen, hogy életben maradjon. Senki sem ismeri közöttünk a szülés veszélytelen módját, ezért igen nagy a gyermekhalandóság. Több fiú születik, mint lány, de több lány marad életben, amit bizonyít az, hogy több nő van nálunk, mint férfi. A csecsemővel születése után igen durván, majdnem kegyetlenül bánnak. Az én hazámban a lányok nem ismerik a gyengédséget, nem tudnak bánni kisgyerekekkel, mert ő velük sem bántak sohasem gyöngéden. A nőnek önmagának kell segíteni a szülésnél, mert ő maga és minden, amivel érintkeznek: tabu. Így hát újszülött csecsemőjével se törődhetik addig, míg saját szenvedése nem enyhül. A hazámbeli asszonynak nemcsak egyedül kell megszülni gyermekét, hanem még azután is tabu, a gyermekágyassága egész ideje alatt. Ennek megszegése halált jelent arra a férfira, aki ilyen állapotában ránéz, feléje közeledik, de halált jelent magára az asszonyra és gyermekére is. Ez alatt az idő alatt szegény nő rettenetesen szenved. Rögtön a gyermek születése után körülserglik az asszonyok és úgyahogy segítenek rajta. A tabu ekkor megszűnt, a férj is bejöhethet a házba és vigasztaló szavakat mond. De ez nem minden. Ugyanannak a családnak minden asszonya minden körülkerített házban ünnepet ül és ez a vigasság addig tart, amíg el nem érkezik a körülmetélés napja, ha az újszülött fiú. Az én felekezetenél a körülmetélés a nyolcadik napon történik.

Benszülött lányainknál a kilencedik év a pubertás éve, tehát tízéves korukban már anyák lehetnek. Fiaink érettségének ideje a tizenharmadik év és ettől az időtől

kezdve apák lehetnek. A fétis-törvénynek az a célja, hogy ebben a korban azért házasítsa össze a fiúkat és lányokat, hogy megakadályozza az erkölcsstelenséget. Gondoljunk csak arra, hogy nálunk milyen forró az éghajlat, hogy a tropikus népek milyen érzékenyen szenvedélyesek és akkor be kell vallanunk, hogy ez a megoldás igen okos.

A mi hazánkban a népnek nem kell gazdasági kérdésekkel foglalkozni, mint itt: a nyugati országokban. Mi nem fizetünk adót, nincs szükségünk ruhára, mert ilyet sohasem hordunk, élelemért nem kell fizetnünk, mert amit eszünk, vadon nő, pénzre soha sincs szükségünk és nincs is pénznemünk. Ezért közgazdasági nyelven szólva: *a megélhetés aránylag könnyű*. Miután férfi és nő között nincs valódi szerelem, nem is élnek egy fedél alatt, csak éppen a nász idején. Az én hazámban az ilyen célú összeköltözés kötelesség, nem pedig alkalmi gyönyör.

Legényeinket mindig rábeszéljük, hogy több lányt vegyenek feleségül, de nem kötelességük megházasodni. Ha egy fiúnak csak egy felesége van, ez a feleség rábeszéli és sürgeti, hogy vegyen el még egyet, és még egyet, és ha ezt megteszi, több tisztelet jár ki neki. Nagyobb megbecsülésben részesül az a férfi, akinek több felesége van. Kormányunk mindenkinek, aki megnősül, földet ad és a férj annyi házat épít, ahány felesége van. Minden feleségnek külön-külön ház jut. A férj egyedül lakik egy házában, bekerített közösség közepén. Ha társaságra vágyik, egyszerűen elsétál feleségeihez. Apró gyöngyszemeket szór annak az asszonynak a háza elé, akinek látogatását kívánja: ez jelzi, hogy mára ő a kiválasztott. Az asszony felszedi a gyöngyöket, felfűzi, felékesíti magát, egész idő alatt dalol, majd egy táncot lejt kint a többi asszony jelenlétében és sietve férje házába fut. Addig marad ott, amíg férje be nem telik vele: lehet egy nap vagy egy hét. Férjétől függ, hogy meddig akarja. Ha már nem akarja, visszaküldi a saját házába. Amíg ő távol van saját házától, a többi asszony visel gondot rá és ha gyermekei vannak, azokra is vigyáz. A férj addig nem hívhatja újra ugyanazt az asszonyt, amíg nem végezte el körútját, vagyis amíg nem hívta magához többi feleségét is.

Ha csak egy felesége van, akkor az a *szokás*, hogy annyi időre hagyja magára az asszonyt, amennyi ideig társaságában volt. Ha csak egy felesége van, akkor a látogatás idejében főz az asszony, de az ételmet mások gyűjtik össze, az úgynevezett *követő*. Hazámban minden előkelő családnak vannak ilyen követői.

Hazámban az a család előkelő, amely mennél meszebbről tudja egyenes vonalban családfáját levezetni. A vér tisztasága avat minket nemessé és nem a pénz. Természetesen egyik család több őst tud előszámlálni, mint a másik. Én közvetlen családfámon háromszáz rokonig jutottam el. Hazámban az előkelőség megkívánja, hogy valakinek *követői* legyenek. A követő olyan ember, aki nem előkelő származású és valamilyen soha nem említett okból nem nősült meg és ezért minden vágya az, hogy valamilyen családhoz kapcsolódjék. A követő nem szolga és megtörténhetik az is, hogy egy szép napon ő foglalja el a családfő helyét. Példának okáért, ha én nagy útra indulok és azzal számolok, hogy több mint egy évig maradok távol és odahaza hagyom feleségeimet. Akkor valamennyi feleségem és ingó vagyonom természetesen arra a követőre száll, akit a családfő szerepével megbíztam. Ez a követő más követőknek annyit engedhet át feleségeim közül, amennyit jónak lát, de neki magának nem lehetnek követői, mert ő maga nem előkelő származású. A gyermekek ilyen esetben anyjuknál maradnak. Ez az úgynevezett *házirend*. Sok jó oldala van. Ha én újra visszatérnék hazámba, nekem nem áll jogomban többé felszabadítani feleségeimet vagy gyermekeimet, a fétis-orvos nem adná beleegyezését, hogy egy más lányt vegyek el, mert engem a házasság piacán halottnak tekintenek, miután nem tértem idejében vissza.

Mi tisztaságot követelünk meg a lányoktól. Amikor férjhez megy, minden lánynak szűznek kell lennie, mert ha nem az, úgy viselnie kell a következményeit. Állítom, hogy sok szegény lány, akit tisztátalanság okából megbüntettek, olyan mocsoktalan volt, mint a ma született csecsemő, de a fétis-törvény nem ismer se balesetet se szerencsétlenséget. Ha egy lányt csak a legkisebb

mértékben baj, baleset ért úgy bánnak vele, mintha bűnös volna. Az én hazámban a lányok éppen úgy ugranak, futnak, másznak és mindent úgy csinálnak, mint a fiúk, de ezenkívül még a házimunkában is segítenek anyjuknak. Ha tehát baleset éri őket, az nem mindig az ő hibájuk. Azokat a lányokat, akiket testi baleset ért, nagyon szigorúan büntetik, megfosztják nemüktől. Ezt a műveletet tanulatlan sebészek végzik, mert tanultak nincsenek is — elképzelhető tehát, hogy ez milyen szenvedéssel jár.

Az ilyen lánynak az apját gyalázatosnak tartják, megvetik, amiért ilyen teremtésnek a szülője és titokban feltételezik róla, hogy lányát egy gyanútlan férfira akarja rásózni. Elgondolhatják, hogy milyen érzéssel viseltek az ilyen apa a lánya iránt. Ráfoghatják és rá is fogják, hogy mindenről tudott és mégsem figyelmeztetett senkit. Megkövetelik mindenkitől, hogy a saját vádlója legyen. Az ördögi varázslóorvos az egyszerű gondolkodású és tudatlan néptől megköveteli és helyesnek hiteti el vele, hogy az ember rossz cselekedetéért önmagát vádolja. (Ezen gondolkodni is lehet!) De én jól tudom, hogy az emberek többsége, amely rossz tetteiért magát vádolja, ezt nem lelkiismeretfurdalásból teszi, hanem csak azért, mert fél a büntetéstől.

Ha egy lány elbukik, vagy csak vádolják is ezzel, azt megfosztják nemétől, bal mellét levágják és így egész életére megbélyegzik. Ez az öserdők *skarlát betűje*.

De tisztátalanságukért nemcsak a lányokat, hanem a fiúkat is megbüntetik. Megférfiatlanítják őket. A bűnös férfinek valamennyi feleségét elveszik. De be kell vallanom, hogy mindössze csak két ilyen esetről hallottam. De egészen felesleges is, hogy egy fiú vagy férfi ilyen veszedelemnek tegye ki magát, amikor annyi asszonya lehet, amennyit csak el tud tartani.

IV. FEJEZET

BORZALMAS FÉTIS-TÖRVÉNYEK

Fétis-törvények. A tűzpróba. Ördögkeresés. Az amazon hadsereg. Szerencsétlen lányok. Gumát feleségemül választják. Guma titka.

A fétis-törvény senkinek sem bocsát meg, aki megszegi. A törvény azt mondja: »Ha megvágod az ujjadat, véreznie kell, így hát, ha megszeged a törvényt, bűnhődnöd kell.« Enyhítő körülmény nem mentség. Ha például, egy ember tudatosan hazugságot mond valakiről, kettéhasítják a nyelvét és annak, aki lop, még ha saját apját vagy *anyját* lopta is meg, arról a kezéről, amellyel lopott, levágják az ujjait. Ez egyformán áll asszonyra, gyermekre, férfira: nincs kivétel! És mert a büntetés gyors és elháríthatatlan, az én hazám népe nem is hajlandó megszegni a törvényt.

Egy időben szokásban volt, hogy olykor-olykor próbát kellett tenni egyik-másiknak ártatlanságáról vagy bűnösségéről. A vádlottnak tűzbe kellett tartania a kezét, hogy bizonyítsa ártatlanságát. A kéznek körülbelül *tíz* percig kellett a tűzben maradni. Ha úgy állotta meg a próbát, hogy a fájdalom legcsekélyebb jelét sem mutatta, akkor ártatlannak mondták ki, de *egész* életére csonka maradt. Felesleges megjegyezmem, hogy nem akadt ember, akit így ártatlannak találtak volna valaha is. Ez volt a szokás a *gonosz* *Gezo* király uralma alatt, de megszüntették a derék Glelele király uralkodása idején.

Gezo gyáva ember volt, félt alattvalóitól. Igen gyanakvó és babonás természetű ember volt és ha rosszát álmodott, mindig attól tartott, hogy valaki az életére tör, hogy összeesküvést szőnek ellene. Ezért egybeparancsolta az egész népet, a varázslók körbetáncoltak és parancsszóra ki-kicsipkedtek a tömegből férfiakat vagy asszonyokat, akikről feltételezték, hogy gonoszság van a szívükben királyuk ellen. Ezeket a varázslókat

»ördögkeresőknek« neveztek. A szerencsétleneket, akiket az »ördögkeresők« így ki-kicsipkedtek, gyorsan elvonszolták és a legkegyetlenebb módon kivégezték. Ezt a szokást Glelele megszüntette. Glelele még megszüntette Gezonak sok más kegyetlen és gyalázatos eljárását is és ha helyükbe más, éppen olyan kegyetlen módszereket iktatott is, azok legalább nem voltak olyan gyávák, Glelele derék, de kegyetlen ember volt. ő volt az, aki megszervezte az egyetlen eredeti amazon hadseregét. Ezt ártatlan lányok vére útján cselekedte. A dolgot úgy kezdte el, hogy összegyűjtötte minden házasságtörésen ért, kiközösített asszonyát a saját házatájáról és ahelyett, hogy megölette volna, hasznosítani igyekezett őket. Így minden asszonyt, akit hűtlenségen értek Glelele udvarán, megfosztották nemétől, mellét levágták és megtanították az »asszagáj«, vagyis a hadifegyver használatára. Eleinte ez nem igen sikerült, de sok nehézség és kínzás után, amelyet a szerencsétlen asszonyoknak el kellett szenvedniök, végül egészen jól megtanulták már. Ezek az asszonyok, miután belátták, hogy asszonyi mivoltukat nem nyerhették többé vissza, a hadiéletben akartak kitűnni, hogy visszanyerjék az uralkodó kegyét. A kegyetlen gyakorlatozás és a gonosz varázslóorvosok és a tanulatlan boszorkányfelcserek csonkító kínzása sok asszony életébe került, mert a varázslóorvosok és boszorkányfelcserek kényük-kedvük szerint bántak velük, de idővel az asszonyok serege megedződött és nem haltak meg közülük olyan sokan. Végül is az egész »gépezet« olyan sikeresen működött, hogy balesetek sem fordultak elő, bár a kiképzés mindvégig rettenetesen kínos volt. Ez a módszer annyira bevált, hogy a király azt gondolta, hogy jó volna valamennyi bukott nőt hasonló módon besorozni. Annyi bizonyos, hogy a házasságtörés majdnem teljesen megszűnt és a királynak attól kellett tartania, hogy testőrsége asszonyhiány okából kihal. Ekkor a király kegyetlen rendeletet bocsátott ki, amely mindenkre egyformán rossz volt. A rendelet értelmében minden család, amelyiknek két vagy több jánytagja volt, egyet ezek közül átenged a királynak, hogy besorozzák a »balogunsit« (harcos nő) hadseregbe,

amely a király személyes testőrségét szolgálta. Azok a lányok és asszonyok, akik nemük elvesztése és megcsonkítás útján büntetésből kerültek a hadseregbe, mind ugyanazt a rangot viselték és nem léphettek elő, de azok, akik »a-dami« (áldozat) útján léptek az amazon hadseregbe, a ranglétrán tehetségük és ügyességük szerint emelkedhettek felfelé. Amikor már a hadiszolgálatból kiöregedtek, a »muk-kau-o« (okos, vagy bölcs) nevet nyerték el és életük hátralevő idejét a király udvarában, mint tanácsadók töltötték el. Ez magyarázza meg a királyok és törzsfőnökök tanácsadónői táborának eredetét.

Glelele terve kitűnő volt, de megvalósítása rengeteg szenvedéssel és az alattvalók siralmával járt. Mert azok az asszonyok, akik a király tanácsában foglaltak helyet, minden gyanún és vádaskodáson felül álltak és így nem kell külön is hangsúlyoznom, hogy kegyetlen bírúk voltak — soha a legkisebb könyörület nem fakadt szívből, még saját családtagjaik iránt sem. Azt gondolták, hogyha ők olyan sok kegyetlenséget és embertelenséget szenvedtek el és senki irántuk kímélettel nem volt, mással szemben se legyenek kíméletesek. Gezo királyt egyik legfőbb támogatója mérgezte meg. Glelelét pedig a francia kormány fogatta el és száműzte egy szigetre, ahol természetes halállal halt meg.

Azokat a lányokat, akiket »sterilizáltak«, mindenekelőtt arra kényszerítették, hogy nevezzék meg csábítójukat. Ha nem ismerték el, hogy elcsábították őket, az még nem mentesített a büntetéstől, mert sok esetben előfordult, hogy a lány baleset vagy más ok folytán került a tisztességtelenség látszatába. A fétis-törvény nincs tekintettel balesetekre, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogyha tekintettel volna; sok lány kihasználná a törvénynek ezt a kedvezését. Minden esetben büntet — és ha a lány tényleg ártatlan, a büntetés az ő végzete és örüljön neki, hogy áldozatot hozhat más lányokért.

Ez történt Guma hercegnővel is.

Guma mentette meg életemet, amikor a megsebzett emberevő oroszlán egyenesen rám rontott és ő mér-

gezett hegyű fegyverével ártalmatlanná tette. Már pedig az én hazámban az a szokás, hogy ha egy lány megmenti egy fiú életét és mind a ketten házasulandó korban vannak, a lányt a fiú szülői gyermekük menyasszonyául kérhetik. Apám élt is evvel a jogával és a kérést Guma nevelőszülei el is fogadták.

Én a négyszáz sémita-családból való vagyok, amely négyszáz család hét rabbi szigorú törvénye alatt él. A négyszáz család tagjai közül senki sem házasodhatik fétis-imádó családba, de szabadon nőülhetünk mohamedán családokból, mert a mohamedánok egy Isten imádók. Guma nem származott fétis-imádó családból, csak egy ilyen családnál élt, az nevelte őt.

Titokzatosság vette körül Guma szülőit és a főnök akinek birtokában volt, féltékeny szemmel őrizte. Azt mondta, hogy az ő lánya, de semmiféle hasonlatosság nem volt közte és a lány közt és huszonhat felesége közül egyik sem ismerte el magáénak. Az öreg főnök neve O-lau-va-li volt és házatáján belül asszonyai rosszak, sőt kegyetlenek voltak Gumával szemben. A főnök született harcos volt, sok háborúban kitüntette magát és ennek fejében a király egyik kegyence volt.

Amikor egy ízben a sivatagban portyázott a »tuareg«-ek ellen, bukkant Gumára, akinek neve annyit jelent, mint »Az anya gyöngyei« és jutalmul kapta »Gu-hu-maha« az igazi neve, de mi röviden Gumának mondjuk. Voltaképpen a király akarta a gyermeket magához venni, de a főnöknek ez olyan fájdalmat okozott és annyira szomorkodott miatta, hogy a király nála hagyta. Az öreg főnök mindig ragaszkodott ahhoz a meséhez hogy a gyermek az ő lánya és anyja egy tuareg asszony, de senki sem hitt neki. Ez a főnök olyan híres, nevezetes személyiség volt, hogy a fétis-vezérek azt sem engedték meg, hogy a varázssorvosok és javasemberek az ő dolgaiba avatkozzanak, csak arra kényszerítették, hogy Gumát tartsa távol a többi gyermektől, nehogy a benne lakozó idegen ördögök a hazai lányokat megrontsák. Guma nem hagyhatta el a főnök bekerített udvarát. Ez volt részben oka annak is, hogy a főnök feleségei barátságtalanok voltak Gumához, de a főnök mindig meg-

védte és lehetőleg maga mellett tartotta. Mindenki azt hitte, hogy a főnök Gumát, ha megnő, majd feleségül veszi. Az öreg főnök sokat foglalkozott Gumával, megtanította, hogyan használja az asszagját, vadászatra, harcra szoktatta és minden fiús foglalkozással megismertette.

És Guma, ha nem is volt fehér, de távol állott attól, hogy fekete legyen és gyönyörű szép lány volt. Az volt a híre, hogy nem is anya szülte, hanem a szél és homok termetté, az a vihar, amelyet »höm-szín« (ötven)-nek neveznek. De nem törődve a róla szóló hírekkel, Guma úgy élt és nőtt fel, mint minden más gyerek. Semmiben sem különbözött tőlük, legfeljebb, hogy okosabb, gyorsabb és ügyesebb volt kortársainál.

Ekkor történt a rettenetes jelenet az oroszlánnyal és az, hogy apám az öreg főnöktől megkérte számomra Guma kezét. A főnök szívesen fogadta az ajánlatot, mert tetszett neki a gondolat, hogy a lány más törzsbe házasodjék, ne pedig a sajátjába, mert — úgy mondta — egy ember nem lehet kedves olyan dolgokhoz, amelyeket nem szeret és tudta azt, hogy a szegény lányt a fétisimádók népe gyűlöli. Az én népem nem volt fétisimádó, *Idegen Nép*-nek nevezték és az öreg főnök bízott abban, hogy kedvesek leszünk Gumához.

FEKETE ZSIDÓK AZ ONDO ŐSERDŐBEN

Az Emo-Yo-Quaim. A mi hét rabbink. Törvényeink, ünnepeink. Körülmetélés. Templomaink. Szokásaink. Hogy jöttünk Afrikába. Az út a Szaharán keresztül. Menekülés Timbuktaból. Az őserdő megtisztítása. A »Dahomey« név.

Hogyan jött zsidóságn az én sötét országomba, Afrika középebe, messze délre Timbuktutól, körülvéve pogányoktól és vadaktól?

Körülbelül húsz faluban kétezer lélek él, mind fekete, hisz zsidó eredetében és magát »B'nai Efraim«-nek hívja. A többi benszülött »Emo-Yo-Quaim«-nek vagy *hidegen Nép*«-nek hívja. Az én népem: »Efraim gyermekein magával hozta a héber tóra egy részét arameus nyelvű írásban. Ez több mint tizennyolc századdal ezelőtt történt, amikor abban az országban telepedett le, ahol most is él. A mi tóránk nem tintával írott, hanem forró vassal pergamentbe égetett. Ezért minden betűje megmásíthatatlan.

Népünknek hét különböző családból származó hét rabbija van, mindegyik örökli papi tiszttségét. Rabbinak senkit se lehet kinevezni vagy megválasztani, — rabbinak születni kell. Ez a hét rabbi felelős népünk erkölcsi és vallásos neveléséért. A vallás nálunk a legfontosabb, elsősorban álló, mert *B'nai Efraim* nagyon jámbor és hithű. Az én népem a biblia törvényeit betűszerint követi. Nálunk a munka nem kötelező. Akkor eszünk, amikor éhesek vagyunk, akkor alszunk, amikor álmosak vagyunk, ha fáradtak vagyunk, pihenünk, se bért, se adókat nem fizetünk, ruhát nem vásárolunk, mert a mi országunkban nem hordanak ruhát. Se pénzre, semmiféle pénzrendszerre szükségünk nincsen. Életünk vallásos áhítatban telik el. Népem nem ismeri a tal mudot, se a bibliának a tórán kívül eső részét. Ünnepeink a Peszah, a Sebuot, a Ros-Hasono a Jom-Kippur

és Szukesz. Étrendi törvényekre sincs szükségünk, mert sohasem eszünk húst és sohasem iszunk tejet. Nálunk nem kérdés, nem probléma a húsos és tejes ételek összekeverése. Húst csak a húsvéti áldozatok idején fogyasztunk és akkor is csak a hét rabbi és családja eszi, maga a nép soha. Fiúgyermekünket nyolcnapos korukban körülmetéltetjük és betűszerint követjük a rítust, bár nem egészen úgy, mint ahogy ma Palesztinában szokták. Rabbijaink csak a fog és köröm használatát engedélyezik ennél a szertartásnál.

A mi templomunk a *Szettek Szentélye*, nem olyan hely, ahova bármikor be lehet lépni. Szentelt hely: csak egyszer egy évben, Jom-Kippur napján nyílik meg. Benne őrzik a tórárt. A rabbi minden Szabbat napján bemehetnek, ők benn a templomban imákat rebegnek és népünk kívül utánamormolja ezeket az imákat az ország nyelvén, amely az arabnak egy nyelvjárása. A férfiak kint ülnek a templom oszlopcsarnoka alatt, ott imádkoznak és követik a tanokat. Tóránkat a Szettek Szentélyében éjjel-nappal legalább is egy rabbi őrzi. Ez azért történik, hogy megóvják a szent írást a profanizálástól, másvallású benszülöttektől és idegenektől, továbbá azért, hogy megvédjék a tórárt attól, hogy községünk vallási rajongói megérintsék, vagy megcsókolják, ami az áldás vagy az áldozatkészség egyik formája.

Népünk társadalmi szokásai teljesen azonosak a többi benszülöttével. Azokat az ételeket esszük, amelyek minden művelés nélkül vadon nőnek, csak a mi asszonyaink valahogy másképpen készítik el azokat, mint más közösségek asszonyai. Szerencsések vagyunk, hogy zavartalanul élhetünk az országban, melyben különben a fétisizmus vagy a mohamedán vallás uralkodik.

Rabbijaink arra tanítanak bennünket, hogy népünk Júdeát a Templom lerombolása után hagyta el és Afrikába jött. Könnyű azt mondani: »*Afrikába jött*«, de gondoljunk arra, hogy milyen nehéz lehetett az út azokban a régi napokban, vizeken és pusztaságokon

keresztül, a szállítás legegyszerűbb eszközei nélkül! Előbb Marokkóba mentünk, ott éltünk néhány nemzedéken át, azután hirtelen, minden figyelmeztetés nélkül fel kellett kerekednünk, menekülnünk kellett és mindent elveszítettünk: gazdagságot, földet, javakat, amelyeket a hosszú évek alatt szereztünk. Marokkóból egyenesen délre vettük utunkat a Szahara sivatagján keresztül. Ugyancsak meghökkentő, bámulatraméltó vállalkozás! A monda azt tartja, hogy gyermekek születtek, öregedtek meg és haltak el, és az ő gyermekeik felnőttek és az ő gyermekeik is megöregedtek, mielőtt befejeztük volna nagy utunkat a Szaharán át, Marokkótól délre. Végre is elértük Timbuktu híres, nevezetes városát, amely Afrika legrégebb városa. Arról sohasem esett szó és nem tisztázódott, hogy sokan voltunk-e vagy csak néhány családra olvadtunk-e le, amikor Timbuktuba értünk, de a rabbik azt hirdetik, hogy mi most már népünk csak egy gyöngye töredéke vagyunk.

Timbuktuiban nem bántak velünk rosszul, de nem tetszett nekünk a sivatag törzseinek uralma, hogy ők parancsoljanak nekünk és amikor idejét éreztük, hogy elég volt, elhagytuk Timbuktu és magunk mögött hagytuk a sivatagot. Háromnapos járóföldre egy helyre érkeztünk, ahol jó tiszta vizet találtunk. Népünk közül oly sokan haltak meg, mert sok helyen tisztátalan vizet kellett inni, hogy amikor itt végre tiszta vizet találtunk, hálát adtunk a Hatalmas Istennek, letelepedtünk és megtisztítottuk az irdatlan őserdőt, mert ahova értünk, mindenféle sűrű növényzettel, fával, fűvel telenőtt őserdő volt. Megtisztították tehát azt a helyet és lakóhelyet, falut építettek oda. Ebben az időben körülöttünk csak erdő volt meg vadállatok, leopárdok, oroszlánok, majmok, mindenféle csúszómászók, szarvas-viperák, óriáskígyók és ezer meg ezer horgasgyík. Ez volt az a hely, amelyen tanyát ütöttünk szabad elhatározásunkból, mert amikor ott letelepedtünk, szabad nép voltunk.

Rabbijaink azt mondják, hogy a sivatagban előőrseink, akik felderítő útra előrementek, úgy eltűntek,

úgy elnyelte őket a homok, hogy soha többé senki sem látta őket. Akkor még a sivatagban nem voltak karavánutak és akik útrakeltek, úgy keresték útjukat, ahogy éppen tudták.

Rabbijaink azt is mondják, hogy annak az országnak, amelyben élünk, mi adtunk először nevet, mert abban az időben rajtunk kívül más nép nem lakott ott. Mert jó vízre leltünk, *Da-Ome* nevet (jó víz) adtuk neki. Hogy ez a név hogy hagyta el az országot és szivárgott a partok felé, sohasem derült ki, csak annyi bizonyos, hogy Dahomey a tengerparti ország neve. A rabbik azt is mondják, hogy nem telt sok időbe és keletről meg nyugatról benszülött törzsek jelentek meg a mi elrejtett kis telepünk körül. Körülzártak minket, megfosztottak lakóhelyeinktől, amelyeket mi építettünk és az ő uralmuk igájába hajtottak. Sohasem voltunk harcos nép és így könnyen leigáztak. De azon a helyen maradtunk tovább is, és bár sok változást éltünk át, mindig ugyanazok maradtunk: törvényeinket tisztelő és megtartó nép, amely élete árán is hű marad a szent tórához.

VI. FEJEZET

TIZENNÉGY KIS NÉGER —

Ahova fehér ember soha sem teszi be a lábát. A fehér ember szörnyeteg. Benszülött fiúk, mint »szellemi táplálék.« Éjszaka a tűz mellett. Mi, fiúk, egy tréfán törjük az eszünket. De túllövünk a célon. Vándorútra kelünk az Ondo őserdőben. Elfog a rémület. Táplál a vadon. Veszedelmek. Megpillantjuk először az óceánt. Különös látványok.

Gyakran tünődtem azon, hogy mért nem látogatja meg fehér ember a mi országunkat. Hiszen a világnak majdnem minden más részét elárasztotta már. Talán ha biztos védelem alatt állnánk, hozzánk is elmerészkednének, — más okot nem tudok elgondolni, hogy

mért kerülnek el. Dávid Livingstone Afrikának olyan részeibe hatolt be, ahol a fehér embert csak hírből ismerték, úgy mint mostanában az én országomban. És Livingstone minden különös védelem nélkül, egyedül ment és csak a Hatalmas Istenre bízta magát. Ő azok között a vadak között élt, akiket meglátogatott, teljesen rájuk bízta magát, nem törődött kezdetlegességeikkel és azok is megszerették őt. Sohasem bántották és megcselekedték vele, amit csak kevés benszülöttel tettek valaha is, holttestét vállukra emelve egy csaknem áthatolhatatlan őserdőn át a tengerpartra vitték. Talán Livingstone kivétel volt.

Ami engem illet, sohasem láttam fehér embert hazámban. Amennyire csak vissza tudok emlékezni (és ez körülbelül négyéves korom lehet), gyermekkoromban hallottam fehér emberekről beszélni, de sohasem voltam tisztában azzal, vajjon a fehér emberek tényleg élnek-e, vagy már kipusztultak. Jól esett az a gondolat nekem, hogy már kihaltak. Emlékszem, hogy anyám azt mesélte, hogy ha fehér ember bukkanna ránk, az rögtön nyersen megenne. Azt is mesélte, hogy csak kétszer esznek egy évben és saját gyermekeiket eszik meg, ha nem kaparinthatják meg más népek gyermekeit. Anyám azt mondta, hogy a fehér emberek úgy jelennek meg, mint boszorkányok, azt sem tudni, hogy honnan: egyszerűen feltűnnek és eltűnnek. Egészen másformák, mint a mi embereink, csak egy testrészüik van mindemből, egy szemük a homlok közepén, egy lábszáruk és nagy legyezőalakú lábuk, és amikor lefeksznek, a lábukat napellenzőnek használják. A fehér embernek nincs látható orra, a szája nagy és olyan nagyra táthatja, amilyenre csak akarja. Nyers emberhúst eszik és az őserdőben pontosan az esős évszak előtt és után jelenik meg.

Nos, mit képzelhettünk mi, gyerekek, ha szüleink ilyen dolgokat meséltek nekünk. Elgondolhatják ezt, különösen akkor, ha olyan emberek is megerősítették ezeket a meséket, akik bejárták a különböző kereskedelmi utakat és piacokat. Ezek közül néhányan láttak fehér embert, de semmit sem tudtak róluk. Ez

egészen könnyen érthető, mert hiszen tudom, hogy itt, ezekben a nyugati országokban, ahol mindenki bölcsnek hiszi magát, akadnak vidékiek, akik hallottak róla, hogy vannak fekete emberek, láttak is néhányat közülök, de mégsem tudnak semmit sem róluk. Gyermekeiknek egészen bizonytalan meghatározással és elnevezéssel »négerék«-ről beszélnek, ahogy a fekete embereket hívják. Egészen érthető tehát, hogy én gyerekkoromban semmit sem tudtam voltaképpen fehér emberekről, fogalmam sem volt róla, hogy milyenek. Anyámnak se volt fogalma róluk, de a maga módja szerint igyekezett lefesteni előttem őket. Hazámban ezt tette a többi anya is és egyik sem mutatta be a fehér embert valami kedvező színben, azt mondták róla, hogy egy idegen, külföldi szörnyeteg. Ez volt hát első benyomásom a fehér emberről. Ó, mennyire szeretünk volna látni csak egy fehér embert is, mi, fiúk!

Én magam is hogy szerettem volna látni egyet! Sokszor mondtam, hogy vándorútra kelek azokkal az emberekkel, akik idegenbe mennek, hogy én is lásak egy fehér embert. Azt hiszem, ez volt egyik oka annak is, hogy anyám annyiszor ismételte, hogy abban a pillanatban, amint megpillantanak, rögtön felfalnak. És százszor elismételte:

— Ha tudnád, hogy milyen nagyon szeretik megenni a kis benszülött fiúkat!

Amikor azt kérdeztem tőle: — Miért szeretik inkább enni az idevaló fiúkat, mint a sajátjukat? — azt felelte: — Ha egy idevaló fiút esznek meg, attól bölcsőbbé válnak, táplálja az agyvelejüket, mert az ő fiaik épp oly buták, mint ők maguk, semmi hasznuk se volna belőle, ha megennék!

Éjszaka, ha meggyújtották a tüzeket, hogy a vadállatokat távol tartsák és mindenki boldogan énekelt, táncolt vagy meséket mondott, mi, fiúk, együtt ültünk a férfiakkal, nem volt szabad zavarni őket, belebeszélni. Csak hallgattunk, figyeltünk, izgatott kíváncsisággal és főképpen egy dolog járt az eszünkben: »Hogyan láthatnánk egy fehér embert?« Állandóan ez foglalkoztatott bennünket folyton folyvást! Egy éjszaka elha-

tároztuk, hogy megtréfáljuk a kisebb gyerekeket, kilopódzunk kissé messzibbre a falutól, *azután* visszaro-ha-nunk és azt kiabáljuk:

— Ó, ó! Fehér embert láttunk! Már jön! Már jön!

Ez nagyszerű tréfa lesz és úgy gondoltuk, hogy mindenki mulatni fog rajta. Ne felejtük el, hogy kis gyermekek voltunk: én hétéves, a legkisebb öt, a leg-idősebb tizenegy. A legidősebb nem volt valami nagyon bátor és éppen úgy félt, mint mi többiek is. A legkisebb volt a legbátrabb, mert nem tudta, hogy miről van szó.

Én ajánlottam, hogy hagyjuk el egy kicsit a falut, senki sem veszi észre, mert hiszen alig megyünk vala-mennyire is. Az idősebbik pajtásunk azt mondta, hogy ez buta dolog és figyelmeztetett arra, hogy ki fogunk kapni, ha észreveszik, hogy éjszaka elhagytuk a falut. A legkisebb, akit *Ojoyolának*, röviden Ojó-nak hív-tunk, rábeszélte a legidősebbet, hogy egyezzzék bele a tervbe.

Nem valami könnyű dolog elhagyni éjszaka idején észrevétlenül egy benszülött falut és ha sikerül is elke-rülni az örökös szemeket, még mindig számolni kell a vadállatokkal és kígyókkal. Ott settenkednek a vad-állatok minden éjszaka a falu körül, olykor vannak éjszakák, mikor egyet sem lehet látni közülük, máskor csomóstul ott tanyáznak a tűzgyűrűn kívül. (Szerencse volt-e vagy szerencsétlenség, ezen az éjszakán nem volt vadállat a falu körül. Ki tudja? De annyi bizonyos, hogy ha azon az éjszakán csak kisebbik felét is tudtam volna annak, ami kalandunk révén megtörtént velem, amit ma tudok, akkor határozottan felelnék a kér-désre, hogy ez volt a legnagyobb szerencsétlenség!) Csendben kilopódtunk hát a faluból, amint azt ter-veztük, *azután*, mikor kissé távolabb értünk, vitat-kozni, beszélgetni kezdtünk egymással és talán el is felejtettük, hogy miért indultunk el.

Most hadd mondok el a fiúk neveit: a tizenegy-éves legidősebbet *Akrim*-nak hívták, *Ebunah* kilencéves volt, *Sukram* kilenc, *Kef-tala* tíz, *Abu-gari* hét, jóma-gam: *Bata Kindai* hét, *Ulau-umi* nyolc, *Oye-jola* kilenc, *E-kus-e-ka* tíz, *Abu-nakir* nem tudom mennyi,

Fais-yunis hat, *Redimgosa* hat, *Misám* nyolc és *Ojo-yola* öt. Hogy hogyan emlékezem erre? Nagyon egyszerű! Más körülmények között elfelejtettem volna. De hallottak-e valaha olyasmiről, hogy valaki elfeledkezett egy vasúti szerencsétlenségről, amely őt is érte, vagy egy hajótörésről, amely hajónak a fedélzetén volt? Nem! Ezt lehetetlen elfelejteni, ha az ember nem veszíti el az eszét.

És így mentünk, mendegéltünk, hangosan beszélgettünk és Abu-nakir éppen azon igyekezett, hogy véget vessen egy vitaközásnak E-kus-e-ka és Akrim között, mert Akrim megütötte Ojo-yolát, mert az szemtelenül viselkedett vele, az idősebbel, és így mentünk volna Isten tudja meddig, amikor Abu-nakir hirtelen felkiáltott:

— *U-lau-vi! Regei abiada!* — ami annyit jelent: »Vigyázzatok! Fehér ember!«

Azt hiszem, hogy amióta elmentünk, most gondoltunk először a fehér emberre. Kiabáltunk, ugráltunk, de nem futottunk el. Akrim dühös lett és fenyegetőzött:

— Elég volt ebből! Menjünk vissza a faluba.

Azt mondtam:

— Igen, igen, igen! Siessünk vissza! — mert minden porcikánk remegett.

A legkülönösebb az volt, hogy egy szót sem szoltunk az igazi veszedelemről, amelyben forogtunk, csak a fehér emberre gondoltunk.

Sírtunk, mert Akrim nem tudott kivezetni minket az őserdőből a faluba. Azután valamilyen furcsa hangot hallottunk, Akrim elvezetett bennünket a hang irányából. Ó! látni kellett volna minket, amint a nagy sietségben keresztül-kasul bukdácsoltunk egymáson, mert mindegyik az első akart lenni. Oye-jola anyja után kiabált és így kiabáltunk mindnyájan hangos siránkozással:

— *Erna! Erna!* — ami annyit jelent: »Mama! Mama!«

Akrim igyekezett megnyugtani és elcsendesíteni bennünket. Kezét szájunkra tapasztotta, figyelmeztetett, hogy milyen veszedelmes ez a kiabálás, de a mi

sírásunk és elhagyatott voltunk gyengévé tette őt is, ő is el kezdett sírni. Ne felejtjük el, hogy Akrim is csak tizenegy éves volt, éppen olyan kis fiú, mint mi magunk.

És a legkisebb fiú minden pillanatban újra és újra bizonygatta és esküdözött, hogy látja, itt jön a fehér ember.

Így azután nem mentünk egyenes vonalban, hanem szagatottan ide-oda bukdácsoltunk és futottunk. Mindig sötétebb és sötétebb lett, ami annyit jelent, hogy mindegyre jobban eltávolodtunk a falu tűzkörének gyűrűjétől. Arra sosem jöttem rá, hogy Akrim mért nem vezetett el minket egy másik faluba. Szegény Akrim meghalt, mielőtt bármit is megmagyarázhatott volna. Ugyanez történt a többi fiúval is.

Ezen az éjszakán alig aludtunk. Összebújtunk, mint a majmok veszedelem idején, majdnem, hogy egy labdává gömbölyödtünk össze. Csak az volt a baj, hogy mindenki mindjobban a középére húzódott. És minél többet lökdösödtünk, minél inkább egymáshoz tapadtunk, annál tömöttebb lett az emberi labda. Képzeljék csak el, hogy milyen veszedelmes volt a helyzetünk a hemzsegő mérges gyíkok és kígyók között! De túl fiatalok voltunk ahhoz, hogy felfogjuk az igazi veszedelmet. Természetesen tudtuk, hogy az erdőben veszélyben foroghatunk, de egy pillanatra sem gondoltunk arra, hogy minket is érhet valami baleset és csak a fehér emberre gondoltunk és arra a veszedelemre, amit ő jelentett. Még el is bóbiskoltunk egy kicsit és ezalatt egy-két fiú hirtelen felriadt álmából és rémülten kiabálta:

— Fehér ember!

Bizonyos vagyok benne, hogy ha úgynevezett »civilizált« ember ugyanilyen körülmények között lett volna, menten megbolondul, mert őt elfogta volna a valódi veszedelem félelme, amely veszedelem bennünket a vadállatok és kígyók részéről fenyegetett.

Amikor hajnalodott, majom-kenyeret — így hívnák egy gyümölcsöt — és banánt ettünk. Nem okozott különösebb nehézséget az sem, hogy vizet szerezzünk, mert nem messzire az őserdőben pálmafák voltak, amelyek jó vizet szolgáltatnak. Így beljebb és beljebb

hatoltunk, néha meg-megálltunk és találgattuk, hogy hol is lehetünk. Végre is arra a meggyőződésre jutottunk, hogy elvesztünk! Úgy tűnt fel nekünk, hogy sehol, semerre sem találunk kivezető utat.

Egy reggel egyik társunkat horgas gyík harapta meg és szegény olyan zajt csapott, hogy ez is elég volt ahhoz, hogy felkeltse az erdő valamennyi vadjának figyelmét. Kiharaptam a megsebesült húsdarabot és Ebunah és E-kus-e-ka lekötötte szorosan a fiú combját. Mialatt Akrim a gyógyszert készítette el, a kis Ojo-yola faágakat dörzsölt egymáshoz, hogy tüzet gyújtson. Nagyon sokáig tartott, de végül mégis sikerült lángra lobbantani a fát. Mikor a gyógyszer elkészült, felforrt és használható volt, rátettük a sebre. Mi kis fiúk, tapasztalatlanok voltunk, nem tudtuk olyan jól ápolni, mint ezt a férfiak tették volna, talán kíméletlenebbek is voltunk, de mégis eltávolítottuk a mérget a testből és a gyógyulás azután már egyszerű volt. De elképzelve, milyen fájdalommal járt.

Egy nap, mikor az eltévedés okozta izgalom már kissé megnyugodott és félelmünk lelohadt, a kis Ojo-yola elment, hogy »cola« diót hozzon, de alig mehetett öt percnnyire, amikor nagy kiáltozással rohanva lihegett vissza és izgatottan mesélte, hogy fehér embert látott. Mindnyájan rettenetesen megijedtünk, amilyen gyorsan csak tudtunk, gödröt ástunk és abba elbujtunk. Három napig maradtunk ebben a lyukban, nem mertünk onnan előmászni. A gödörben Abu-nakir nagyon beteg lett, de egyikünk sem mert kimenni, hogy gyógyszert keresen neki. Annyira féltünk kibújni, hogy egész idő alatt böjtöltünk. Akrim végre kimerészkedett. Azt mondta, hogy menjünk utána és mi mentünk is. Képzeljék el ezeknek a kis fiúknak a lelkiállapotát! Most is rossz álmoknak tűnik fel, ha rá gondolok, de ha nem is szeretnék még egyszer végigélni ilyen dolgot, mégse bánom és semmiért se adom, hogy átéltem, olyan borzasztóan érdekes volt.

Így mentünk, vándoroltunk, míg végre lakott helyre értünk. Negyvenöt napig tartott borzalmas vándorlásunk, míg végre kiértünk az erdőből. Emberekre

találtunk, de nem a mi népünkől valók voltak, mert ágyékuk körül valami ruhaneműt hordtak. Nem is mertünk ezért a közelükbe menni, csak éppen jó messziről megkerültük őket, lakóhelyüket és végül anélkül, hogy bárki is megszólított volna bennünket, kiértünk a tengerpartra.

Tizennégy kis meztelen fekete fiúcska, amint a tengert bámulja: elképzélhetik! A tenger a mi országunkban tabu volt, de mi ezt nem tudtuk és ha tudtuk volna is, akkor is lehetetlen lett volna oda nem nézni! Hogy hömpölyögtek, gurultak, tajtékoztak, csapkodtak és zúgtak azok a nagy hullámok! Egészen odavoltunk! Amikor a zúgást, a hullámok dőrejét először hallottuk, úgy megijedtünk, hogy nem is mertünk közel menni, pedig akkor még nem is láttuk magát a tengert, csak a hangját hallottuk. De amikor megláttuk a hatalmas tengert, egészen lenyűgözött.

Fekete benszülötteket láttunk, amint csónakokban a hullámokon eveznek; láttuk, amint áthaladnak a hömpölygő, veszedelmes vizeken és valami felé tartanak, ami egészen nyugodtan áll. Hogy mi az, nem tudtuk, el se képzelhettük. Én azt mondtam, hogy olyan valami, mint egy hal. A benszülöttek felmásztak arra a valamire, lemásztak róla és visszatértek a partra, — semmi bántódásuk sem esett, semmi baj sem érte őket, mert hiszen énekeltek. A hullámcsapás csónakjukat kivetette a partra és ők a vízbe estek. Talpraugrottak, kötelet kerítettek elő és csónakjaikat kijebb vontolták a parton. Ez így folyt egész nap, azután az a valami, ami ott kint volt a vizén, eltűnt, az emberek a parton egymásnak adtak valamit, énekeltek, eszeveszetten táncoltak és a végén vad verekedésbe kezdtek.

Hogy mit jelent mindez, mért történt ez, fogalmunk se volt róla, de messziről láttuk az egészet. Azután visszamásztunk az erdő szélére, ott ételt találtunk és elaludtunk, mert már majdnem leragadt a szemünk. Megfeledkeztünk otthonunkról is, legalább is erre az időre, csak a kis Ojo-yola bögte el néha magát és ilyenkor mindnyájan elsírtuk magunkat.

De furcsa dolgokat is láttunk.

— ÉS AZUTÁN CSAK EGY MARAD

*A kanu. Az evezés nehéz munka. Felfedezzük a gőzöst.
Csalódás a fehér emberben. A hajófenéken. Rémület.
A fiúk a tengerbe ugranak. Csak én menekültem meg.*

Hat napon át figyeltük ezeket az embereket, vagy lehet, hogy másokat, nem tudtuk, mert nem merészkedtünk elég közel hozzájuk. Megint megpillantottuk azt a valamit, amit én hálnak néztem, újra előtűnt és mindnyájan nagyon kíváncsiak voltunk, hogy mi lehet az. Azt ajánlottam tehát, hogy fogjunk egy csónakot és menjünk a nagy halhoz. Most az volt a kérdés, hogy hogyan szerezzük meg a kanut, s Akrim összeszidott engem, hogy miért ajánlok ilyesmit, amikor nem mehetünk az idegen emberek közelébe, mert nem biztos, hogy nem a majmok rokonai-e? — ami nagyon komoly vád az én hazámban. Még megtoldotta azzal is, hogy csak miattam és a bennem lakozó ördög miatt kell távol lennünk édesanyánktól és panaszosan tette hozzá:

— És most még olyasmit tanácsolsz, ami újabb átkot hoz fejünkre!

Valamennyien sírvafakadtunk, maga Akrim is sírt, mert végre is kedves, jó fiú volt ő is, szeretett engem és mikor látta, hogy szemrehányását mennyire szívemre veszem, kiengesztelésképpen így szólott:

— Nem bánom, szerezzünk egy csónakot! — és ajánlkozott, hogy ő is velünk jön.

Ó milyen kár, hogy ennyire gyöngé volt! Tövestül ki kellett volna tépnie a hajamat, ahelyett, hogy még elősegítette ostoba hóbortomat. Mindenesetre jobban járt volna, ha nem hallgat rám, mert akkor talán még ma is élne.

Majdnem egy napig vándoroltunk, amíg egy kanura bukkantunk, mégpedig egy nagyon nehézre, mert vásáros kanu volt. Majd megszakadtunk alatta, amíg

felemeltük és kivittük a partra. Tíz napig tartott, amíg kicipeltek, olyan nehéz volt. Amikor végre célhoz értünk, felfedeztük, hogy nincsenek evezőink és újabb tíz napba került, amíg evezőket kerítettünk.

Nos hát, a színpad be volt díszletezve, hogy a mi tragikus drámánk végére jussunk!

Újra és újra megkíséreltük, hogy vízre bocsássuk a csónakot, de mielőtt bemászhattunk volna, hogy evezőinket elhelyezzük és felszereljük, a nagy hullámcsapás mindig és mindig visszadobta a partra az öreg jószágot. Egész nap fáradtunk, vergődünk, amíg teljesen ki nem merültünk; feladtuk hát a küzdelmet és másnapra halasztottuk a kísérletet. Majd az a valami is, amit hálnak hívtam, újra eltűnt, körülbelül nyolc nap múlva jött csak vissza, újra megélenkült a part., megint jöttek emberek, akik énekeltek, táncoltak, verekedtek, miután mindegyikük ivott valamit.

Most újra megkíséreltük tengerre bocsátani csónakunkat és furcsa dolog, sikerült áttörnünk a hullámonkon. De az evezés! A víz csendes volt, amikor elhagytuk a partot, de sehogysem tudtuk használni az evezőket. Fogalmunk se volt róla, hogy valamennyiünknek egyszerre kell evezni, és csak miután megfigyeltük a többieket, láttuk, hogy ők hogy csinálják. Nem énekelünk, inkább sírhatnánk volt, nem tudtuk, hogy mi vár ránk.

Elértük annak a valaminek az odalát, de nem tudtuk elhatározni magunkat, hogy megérintsük, csak körbe-körbe hányódtunk és néztünk. Végre egészen közel sodródtunk hozzá, valamennyien egyszerre felállottunk és kezünket laposan a vaslemezekre tettük. Olyan hirtelen kaptuk vissza, mintha valami *ütés ért* volna bennünket, vagy mintha valami forró testet érintettünk volna, de ez csak félelem volt! Újra meg újra odaillesztettük kezünket annak a dolognak oldalához, mindig tovább tartottuk ott és azt mondtuk egymásnak:

— Látod! nem félek! nézd ... nézd csak ... látod?

Azután felmáztunk egy hosszú kötélén, mely a hajó oldaláról lelógott. Mert az a valami természetesen

nem volt más, mint egy hajó, egy gőzös. A kötél felmászni nem okozott különösebb izgalmat, de az nagyon érdekelt, hogy mit látunk majd azután. A mászást az indákon és a fákon nagyon megszoktuk. De hogy írjam le mindazt az érdekességet, ami azután következett? Amikor meztelen lábunk először érintette a fehér fedélzetet, csak egy gondolat fogott el. Minden élmény egyszerre csapott ránk: fedélzet, a gépek a fedélzeten és ami nem volt utolsó a sorban, — a *fehér ember*. Fel akartunk sikoltani, de a bámullattól nem tudtuk kinyitni a szánkat. Úgy álltunk ott szorosan egymás mellett, mintha villám sújtott volna, de azután mégis megembereltük magunkat és legyőztük nagy meglepetésünket. Be kell vallanom, hogy én a magam részéről csatlakoztam, még a kis Ojo-yola is azt mondta, amikor először pillantotta meg a fehér embereket, hogy nem is olyan csodálatosak.

— Nem is olyan rettenetesekek, semmi furcsa sincs rajtuk, egészen olyan formák, mint mi!

Sok fehér ember volt ott, csoportokban álltak mindenütt a fedélzeten és nem bántottak minket. Hát láttuk a fehér embert! Vájjon megérdemelte-e a sok fáradságot, bajt, amin keresztülvergődtünk? Az újdonság meglepetése, amely a fehér emberrel ért bennünket, hamar elmúlt, de azért egy ideig még gyanakodón pislogtunk rájuk. Annál érdekesebb volt maga a fedélzet, de mi nem mentünk közel azokhoz a furcsa emberekhez, akik nadrágot hordtak. Soha életünkben még nem láttunk nadrágos embert és ez nagyon mulatságos volt.

Ide-oda császalkáltunk a fedélzeten, szaladgáltunk, nevetgáltunk, ugráltunk, császalkáltunk, — olyan furcsa érzés volt, amikor meztelen lábunk a fedélzet deszkájához ért, mert a fedélzet fából volt és a mi lábunk eddig sohasem járt deszkán. De figyelmünk minderről hamar elterelődött, oly sok volt a látnivaló és mi mindent egyszerre akartunk látni.

Ó, milyen érdekes történeteket fogunk mesélni, ha hazakerülünk! Öregek és fiatalok hogy fogják hallgatni a mi nagyszerű kalandjainkat! Szüleink a felét sem látták még annak, amit mi most látunk. De jaj,

milyen büntetés vár ránk odahaza! Akrim majdnem sírvafakadt, amikor falunkról esett szó. De az otthon gondolatait hamar elterelte a sok látnivaló.

Egy ajtóhoz értem, azt felnyitottam és egy lépcső volt előttem. Hívtam Akrimot, hogy jöjjön velem, de ő Kef-talával azon vitatkozott, hogy vigyen-e magával valamit, vagy nem? Akrim azt mondta, hogyha akármit is hazaviszünk innen, azt a fétis-törvény mind tabunak fogja kimondani, de Kef-tala azt mondta neki, hogy emlékszik, hogy egyszer valaki egy különös dolgot hozott magával messze útról és mégis megengedték neki, hogy megtartsa, csak előbb néhány napig a *ju-ju házba* kellett beadnia, hogy ott a gonosz szellemeket kiűzzék belőle.

Igazán eszembe se volt, hogy arra gondoljak, amikor Akrimnak szóltam, hogy jöjjön velem, hogy utoljára beszélek vele. Utoljára láttam akkor kis bajtársaim arcát. Az egyik közülük nem tartozott az én hitsorsosaimhoz, Suk-ramnak hívták, fétis-imádó volt, de egyszer, amikor ott messze az Ondó erdőségben egy gyík megharapta, én szívtam ki a mérges vért a lábából. Bizony a társaim voltak, a bajtársaim, vígságban, örömben, most szenvedésben és bajban, — mindig a társaim! Ma is sírok, ha eszembe jut, hogy mekkora szenvedések közepette bolyongtunk elveszve az Ondó őserdőben. De mosolyognom is kell, ha eszembe jut, hogy milyen gyászosan nevetséges dolgokon estünk át. Soha többé nem látom őket! Ha ezt akkor tudom, biztos vagyok benne, hogy boldogan haltam volna meg velük együtt. És ma is, bár már öregebb és egy egész kicsit »civilizált« lettem, sokszor gondolom és kívánom, hogy bárcsak velük együtt haltam volna meg én is.

Ó, a fehér ember!... Mi mindent jelentett életemben és milyen árat fizettem érte! Ruhát és pénzt adott nekem, dolgokat, amelyeket azelőtt nem ismertem, de milyen más értékeket és mennyi sokat vett el tőlem. Imádom szülőföldemet, imádom vad népemet, de ugyanakkor arra kényszerítenek, hogy gyűlöljem a szokásaimat, apáim szokásait. Nem vagyok se fehér,

se fekete, kellelten idegen vagyok a fehér emberek országában és idegen saját *házamban*.

De hadd mondok tovább. A lépcsőn a hajófenékre, a raktárba értem és a sok látnivalótól teljesen megfedelkeztem a fiúkról, akik a fedélzeten maradtak és valószínűleg kerestek engem. Hogy Akrim keresett, abban egészen bizonyos vagyok, de én le voltam nyűgözve. Leültem a hajó mélyében és ámultam és bámulva néztem, hogy az emberek mit és hogy dolgoznak. Minden olyan furcsa volt odalenn, de azért nem féltem. Az emberek kiabáltak, nevetgéltek, megint kiabáltak, talán hozzám szóltak, nekem kiáltoztak. Ki tudja? Ki törődött azzal? Én nem, már csak azért sem, mert úgy sem értettem, hogy mit mondanak.

De az a »valami« — már mint a hajó — hirtelen fel-alá kezdett mozogni, azt gondoltam, hogy ezt is az emberek és kiáltozásuk okozza. Mert arra gondoltam, hogyha azok az emberek, akik a csónakokban jártak fenn a vizén, énekelni, táncolni, kiabálni, verekedni kezdtek, csónakuk ugyancsak fel-alá himbálózott, de előbb mindig ittak valamit. Lehet, hogy ezek az emberek itt is ugyanazt csinálták. De az ide-odamozgás, a fel-emelkedés és visszazuhanás kezdett kellemetlenné válni és én, mint a villám felugrottam és Akrimot hívtam. Akrim nem felelt, sírvafakadtam és a hajón most fogott el először a rémület és sikoltozva kiabáltam:

— *Erna! ema!* (mama! mama!)

Megbotlottam és megütöttem a fejemet. Seholsem találtam a lépcsőt, amelyiken lejöttem. Elfelejtettem, hogy lefelé vagy felfelé jöttem-e? Egy másik nyílást pillantottam meg, arra tartottam és miközben lefelé mentem, mind sötétebb és sötétebb lett és én teli torokkal kiabáltam:

— Mama! gyere, kérlek, gyere hozzám!

El sem képzelhetik, hogy micsoda rémület fogta el kis szívemet. A fiúk! Igen, a fiúk! Hova lettek, hol vannak? Mért nincs itt Akrim? Mért nem látok közülük csak egyet is?

A második fedélközből is visszafordultam és miközben kijárási után néztem, egy nyitott ajtót pillan-

tottam meg, a fény azon besütött és egy vaslépcsőt láttam magam előtt. Arra tartottam. Egy fehér ember állott a lépcső tetején, arca kísérteti volt, fehérebb volt, mint eddig minden fehér ember. Izgatottnak látszott és amikor megpillantott engem, elfordította a fejét, mintha valakit hívott volna, de hogy mit mondott, azt nem tudom. Megijedtem és ha nem lettem volna azon, hogy Akrimhoz és többi társamhoz kerüljek, szívesebben maradtam volna lent, mintsem hogy az irtózatosságot fehér-ember mellett elmenjek, aki tudja a jó ég, hogy mit akar csinálni velem! Anyám minden figyelmeztetése egyszerre eszembe jutott. Ő, rettenetes érzések szorongattak! De meg kell találnom a fiúkat, meg kell találnom mindenáron! Amikor így a vaslépcső utolsó fokára értem, kiugrottam a fedélzetre, — az ember nem bántott.

De a fiúk? A fiúk? Hol vannak, hova lettek, merre lehetnek? Lármáztam, sírtam, kiabáltam, egyik nevet a másik után hívtam, kinéztem a vízre, de nem láttam se csónakokat, se embereket és nem hallottam hangokat, amilyeneket akkor hallottam, amikor lementem a hajó belsejébe. Valami.. . valami baj van! Nem látom a földet, amelyet azelőtt láttam! Rémület fogott el, hirtelen nekiiramodtam és a hajó korlátjához futottam. A tengerbe ugrottam volna, ha valaki nem fog vissza.

Amikor Akrimot hívtam utoljára, hogy kövessen a hajó belsejébe, Akrim Kef-talával beszélgetett. Ekkor láttam utoljára. A kapitány később mesélte el, hogy látta a kisfiúkat, amint a fedélzeten járkálnak, de sem a legénység, sem ő, sohasem törődött a benszülöttekkel, akik a fedélzetre tolakszanak, meg se figyelték őket. A parti benszülöttek természetesen megszokták, láttak már hasonló dolgokat, de mi, fiúk, eddig még sohasem láttunk hajót. De ezt a matrózok természetesen nem tudhatták.

A kapitány azt mondta, hogy mindazoknak, akiknek szólt, megadták a jelt, hogy menjenek partra. A többi benszülött ismerte ezt a jelzést. A hajó szírnája ugyanis három hosszút bűg, azután az egyik

árbc csúcsára egy kis zászlót vonnak fel. Ennek a kis zászlónak *Kék Péter* a neve és amikor az felszalad, a hajó szirénája háromszor hosszan és hangosan szól. Ez a jelzés tudomásul adja mindenkinek, hogy a hajó felvonja horgonyát és elindul. A fiúknak fogalmuk se volt erről. Amikor a sziréna nagyhirtelen bögni kezdett, úgy megijedtek, hogy — mint a kapitány mondta — a gőzös korlátjához futottak és a vízbe ugrottak. A Guineai-öböl vízébe, amely hemzseg a cápáktól. Nincs ember, aki beugrana a Guineai-öbölbe; nem, még egy gyerek sem, aki a partján lakik, mert az épp úgy hozzá tartozik a parti bennszülöttek neveléséhez, hogy megtanulják, hogyan kell a tenger veszedelmeit elkerülni, mint ahogy mi megtanultuk, hogyan kerüljük el az őserdők vadjait.

A kapitány elmondta, hogy mikor a fiúk keresztülvetették magukat a korláton, a fedélzeten mindenki nevetésre derült, de a nevetés csakhamar rémületté változott. Hogyan is nevetettek volna a matrózok amikor látták, hogy küzd a tizenhárom kis fiú a cápáktól nyüzsgő tengerben? A kapitány és a legénység köteleket és mentőöveket dobott ki, hogy megmentse a fiúkat, de hiábavaló volt minden erőlködésük, mert a gyerekek úgy megrémültek, hogy a legnagyobb kiáltozást se hallották volna meg. Minden erejüket megfeszítve, igyekeztek a csónakba mászni, de egyiküknek sem sikerült. Ojo-yola, a legkisebb már elérte a csónakot és egyik lábát beemelte, amikor egy cápa leharapta a másik lábát, amely a vízbe lógott.

Az én pajtásaim! A fiúk, akikkel ünnepi lakomákon vettem részt! A fiúk, akikkel együtt éheztem! Mind, mind elpusztult! Mennyire együtt voltunk a veszedelmekben! Megkockáztattuk az utat az oroszlánok, leopárdok, elefántok és kígyók között, megmenekültünk és most az én társaim a tengerbe vesztek. Túl-ságosan borzasztó!

Az isteni gondviselés akarta így és csak azért ment meg engem egyedül a haláltól, mert kiszemelt valamire, de még ma sem tudom, hogy mire.

EGY MEZTELEN SZERECSEN SKÓCIÁBAN

A kapitány szándékai. Lakat alatt. Csapdába ejtett állat. Mire való a ruha. Megérkezés Glasgowa. Vakmerő szökés. Egy valódi »gentleman« fogságában.

Amikor a fehér ember visszafogott, hogy a tengerbe ne vessem magam, jobban megijedtem, mint valaha is életemben. Félelmemben rúgkapáltam, de ő nem engedett, lecipelt egy kabinba, rám zárta az ajtót és otthagyt. Ordítottam, kezemmel, fejemmel döngettem a kabin ajtaját, de mindhiába. Az az ember a kapitány volt. Elmondta később, hogy az volt a terve, hogy a legközelebbi kikötőben partra tesz, de később meggondolta. Azért másította meg szándékát, mert arra gondolt, hogy esetleg idegen földön, ellenséges nép között tesznek ki és talán sohasem kerülök így vissza saját törzsemhez. Azért arra gondolt, hogy elvisz magával és következő útján visszahoz és kitesz azon a parton, amelyet ő az én hazámnak gondolt. Pedig azt a földet Afrika »Aranypartjának« hívják (Gold Coast of Africa) a *fanti* nép lakja, amely az én népemmel ellenséges. Mi történt volna, ha a kapitány engem az Aranyparton tesz ki? Jobban jártam volna, ha kiszolgáltat a fantiaknak, vagy a hideg, kötekedő, gunyoros fehér civilizáció prédájául dob? Egy újabb probléma, legalább is nekem.

Tört szívvel vártam a kabinban. Sötét volt, de nem törődtem vele. Egyedül, elhagyatva éreztem magam pajtásaim nélkül. Ó, mért nem felelnek? Hova lettek? És mindig, ha csak rájuk gondoltam, ordítózni kezdtem és rúgtam, döngettem az ajtót.

Olykor-olykor jött valaki, benyitott egy kicsit, mondott valamit és hangosan becsapta. Azt gondolom, hogy amikor benyitottak, rám ordítottak: »Fogd be a szád!« és azért csapták be, mert félték tőlem, úgy az ajtónak rohantam minden nyílására. Kiabáltam és sir-

tam, míg egészen el nem gyöngültem, akkor lefeküdtem a gyékénypadlóra, álomba ringattam magam és mindenféle összefüggéstelen gyerekes dolgot mormoltam. Ki is várhatta volna el tőlem, szegény kis állattól, hogy megértsem, mi történik velem, körülöttem? Hoztak enni-valót, de arra nem gondoltak, hogy ettem-e már valaha is az ő ételükből? Kinyitották az ajtót, egy tányéron elém löktek valamit, otthagyták a gyékényen, megint becsapták az ajtót és magamra hagytak. Agyonfárasztottam magam azzal, hogy elkerüljem őket és amikor jöttek az étellel, a legmesszebb levő sarokba bújtam, összehúztam magam és reszketve, félve eltakartam hajammal arcomat. Láttak-e már ketrecbe zárt állatot? Ugyanígy csinálnak ők is és én akkor nem voltam más, mint egy csapdába esett állat. Sokáig nem mertem még csak a tál közelébe se menni, de amikor végre összedtem minden bátorságomat és előmerészkedtem, közeledtem az ételhez, hogy jobban megnézzem, hirtelen kinyílt egy kissé az ajtó, valaki bekukucskált, én ijedten visszaugrottam kuckómba és még észrevehetlenebbé igyekeztem válni. Ha fogalmam lett volna az ételről, nem szenvedtem volna annyit. De végül mégis a tányérhoz kerültem, mohón magamba tötem az ételt, hogy mi volt, nem tudom, de úgy ízlett, hogy mind megettem, nagyon jó volt és még többet is akartam volna.

És akkor sírni is elfelejtettem! És hirtelen megfélemedtem a fiúkról, otthonomról és félelmem is egy kissé alábbhagyott. Miért? Mert jóllaktam. És egy kis dalt kezdtem zümmögni és megszoktam már az ajtónyílást is és nem szöktem meg előle. Megtanultam, hogy az ajtónyitástól nem kell elfutni.

A kapitányt *Caley*-nak hívták, jó ember volt, a világháborúban elesett. Nem hinném, hogy nevem a hajó utasainak névsorában szerepelt volna, mert én nem voltam utas, de annyi bizonyos, hogy potyautas sem voltam, egyszerűen *vadember* voltam. Később megtudtam, hogy a hajó, amelyre felkerültem, a *Batanga* volt, félig teher-, félig utasszállító, az *African Steamship Navigation Company* tulajdona.

Akad a legénység közt olyan is, aki tudott néhány szót a tengerparti bennszülöttek nyelvén, de az én népem nyelvét nem ismerték. Így csak jelbeszéddel érintkeztünk egymással és minden igyekeztük, hogy megértessék magukat velem, csak megijesztett engem, olyan csúnya arcokat vágtak hozzá. Később megszoktam ezt és mulatságosnak találtam viselkedésüket. Így, amikor csak mondtak valamit vagy meg akarták magukat értetni velem, szinte hemperegtem a nevetéstől, mert azt hittem, hogy azért csinálják, hogy engem mulattassanak.

Meglehetősen boldog voltam, de boldogságom nem tartott sokáig, mert ezek a rettenetes emberek lassanként ruhákat kezdtek adogatni nekem! Napról-napra hidegebb lett, különösen, amikor esett az eső. A hajó európai vizekre ért és az emberek látták, hogyan dideregtek. Magától értetődő, hogy remegtem és félttem tőlük, mert nem tudtam, hogy azzal, amit tesznek, a javamat akarják. Honnan is tudhattam volna? Egyszerűen bedobtak a kabinba egy régi inget, egy avított nadrágot és fogalmuk se volt arról, hogy én semmit sem tudok ezekről a dolgokról. Mit csináljak? Hogyan hordjam? Húzzam a nadrágot a fejemre, az inget a lábamra? Talán ez lett volna számomra a legmegfelelőbb viselkedés, mert tapasztalatlanságomban, »nyers« állapotomban a legtermészetesebb volt, hogy mindennek éppen az ellenkezőjét csináltam. Így aztán én nem vettem fel a ruhát.

Nemsokára néhány ember jött a kabinba és lefogott, amíg a többi ruhába igyekezett bujtatni. Ordítottam, haraptam, karmoltam, rúgtam, egy embernek úgy a karjába haraptam, hogy felordítva, messze lökött magától és mikor a matrózok látták, hogy minden igyekeztük hiábavaló, abba hagyták reménytelen munkájukat és újra egyedül maradtam. Így hát tovább is meztelen maradtam.

Hideg volt. Elképzelhetik, hogy mekkora változás, ha az ember 135 fokos (Fahrenheit) melegből, az afrikai őserdő kellős közepéből, meztelenül olyan hőmérsékletbe kerül, amely, elhihetik nekem, sokkal alacsonyabb. Túlságosan fiatal és túlságosan tapasztalatlan

voltam ahhoz, hogy igazán megértsem minden szenvedésemet.

Már látszott a föld és a fedélzeten nagy volt a sürgés-forgás. Kabinom ajtaját nyitvahagyták, szabadon kijöhettem a fedélzetre, de olyan kényelmetlenül hideg volt, hogy hosszabb ideig nem maradtam odakinn. Pedig milyen kíváncsi voltam, hogy lássam, mi történik. Utoljára akkor láttam ilyen mozgalmasnak a fedélzetet, azon a szerencsétlen napon, amikor ott hagytam társaimat, hogy bekukucskáljak azon a végzetes ajtón, és lemenjek a lépcsőn a fedélközre. Most is emberek rohantak fel és alá a fedélzeten és mindenfélét kiáltoztak egymásnak. Sodronyok és kötelek feküdtek szanaszét a fedélzeten, minden olyan össze-vissza, olyan furcsa, csodálatos volt. Úgy tűnt föl nekem, mintha a hajó útját hirtelen minden akadályozná, mert köröskörül csupa föld volt, csupa ház és mindenféle. Más volt minden, mint amit eddig láttam.

Majd hozzám lépett egy ember és beszélni akart velem. Vállamra tette a karját, egy vad ösztön azt súgta nekem, hogy baj van, valami nincs rendben, valami történik. Ruhájának a melege jólesett nekem, hagytam hát, hogy átöleljen. Ha megértethetem volna magam vele, azt mondtam volna neki, hogy hideg van, fázom, de szó mi szó, úgyis azt ismételtettem folyton, hogy fázom, de nem értette meg, hogy mit beszélek. Míg ő átkarolt, a hajó szirénája búgni kezdett és azt hittem, hogy a világ minden zenebonája elszabadult. A sziréna hangja olyan rémülettel töltött el, hogy az az ember is észrevehette, mennyire félek, reszketek. Annyira meg-rémültem, hogy még kiabálni sem tudtam, hanem kitéptem magam karjából és gyorsan a kabinomba rohantam. Az az ember utánam jött és kívülről rám zárta az ajtót.

Hogy mennyi ideig maradtam ott a sarokba bújva, nem tudnám megmondani, de hosszú időnek tetszett. Az ajtó kinyílt és egy ember benézett. Talán hívott engem, nem tudom. Hozzá kúsztam, mert rá emlékeztem, hogy a másik ember ruhája milyen jó meleg volt és egészen közel húzódtam kabátjához. Kedves volt

hozzám, mert megveregette a fejemet. Valaki hívta és ő hirtelen otthagyt. Sírni kezdtem. Nem zárta rám a kabin ajtaját, így én utána mehettem. Felfutottam a fedélzetre. Ott hirtelen észrevettem, hogy a hídon a partra lehet futni. Rohantam, rohantam, hogy miért? ki után? mi után? azt nem tudom, de csak rohantam.

Micsoda hideg volt. 1896 március 4-ik napja volt és a hajó a skóciai Glasgowban kötött ki. Senki sem törődött velem, talán észre sem vette, hogy meztelenül futva végigsiettem a kikötő-parton. Nem szólított meg senki, amíg ki nem értem az uccára, legalább is én azt hittem. Vasúti kocsik, mindenféle járművek, kerékpárok és tudja az ég, miféle csudák rohantak ide-oda. Egészen kábult voltam, de a hideg kövezet arra nógattott, hogy még jobban emeljem a lábamat és folytassam rohanásomat.

De végül is meg kellett állnom, olyan sűrű tömeg vett körül. Nevettek rajtam, de túlságosan hideg volt ahhoz, hogy bántam volna. Sírtam, de senki sem törődött vele. A világ minden fehér embere összegyülekezett ott, mindenfelét beszéltek, fogalmam sincs arról és nem is lesz soha, hogy mit. Egyik sem közeledett hozzám. Csak álltak, visszahúzódtak, néztek és nevettek.

Ha egy rendőr lett volna ott, bizonyosan megfogott volna, hogy visszavigyen a hajóra, amely idehozott. Akkor rögtön visszatérhettem volna szülőházamba és híres, előkelő ember vált volna belőlem népem között. Erkölcsi színvonalom kilencvenkilenc százalékkal magasabb lett volna, mint amilyen ma és teljes joggal nevezhetném magam herceg Bata Kindai Amgoza Ibn LoBagolá-nak.

De úgy történt, hogy nem egy rendőr, hanem valaki más szedett fel és vett oltalmába, egy igazi »gentleman«. Halála előtt elmondta, hogy merő szánalomból tette. Elmondta, hogy ott látott engem a durva tömeg kellős közepén, látta, hogy mennyire fázom és látta azt is, hogy a durva, érzéketlen tömegből senki sem mutatott a legkisebb részvétet sem irántam. Szegény, kis meztelen teremtés iránt, az afrikai őserdők kellős közepéről.

IX. FEJEZET

ELKÉPESZTEM A SKÓTOKAT

*Először egy házban. Tükör. Birkózom a fiúval a tükörben.
Betörök egy szobába. Megharapom az inast. Mit mesél a kapitány. Magukhoz fogadnak. Jobb dolog a meztelenség.
Banánok, majmok. Gazdám órája.*

Mikor az illető úriember felszedett engem, nem gondolt másra, minthogy csak a legközelebbi sarokig vigyen magával, mert elfogta a szálamom. Sajnálta a szegény, gyámoltalan fekete teremést a kíméletlen nyers tömeg közepén, — ahogy ő mondta, de azután meggondolta a dolgot és a derék skót úriember később így mesélte el nekem:

— Megsajnálta és el vittelek magammal haza az én házamba.

Arra gondolt, hogy valakit értesít arról, hogy a városban vagyok, de arról nem is álmodott, amikor magával vitt, hogy nála maradok, de a sors ezt így akarta.

Ez az úriember egy hagyományaihoz hű skót volt és édeskeveset tudott a világ dolgairól Nagy-Britannián kívül. Még csak nem is derengett neki, hogy sohasem voltam egy házban ezelőtt és úgy akart velem bánni, mint akármelyik korombeli kis fehér fiúval. Micsoda tévedés!

Már a kocsiban fellázdattam az ellen, hogy lefogott, mert nagy izgalomban megfélekedezett arról, hogy leültessem. Ez különösnek tűnhetett fel a kocsisnak és minden járókelőnek, mert az az úr ahelyett, hogy a szorításból kiengedett volna, amikor küzdve tiltakoztam ellene, még csak szorosabban fogott. Rúgtam, menekülni igyekeztem, de ő nem engedett, A kocsis nevetett és az uccán az emberek is vihogtak, amikor látták, hogy az a kis öreg úr úgy viaskodik egy kis meztelen fekete fiúval, hogy még a kalapja is elrepült. Milyen

mulatságosan furcsa is lehetett! Az úriember a *házába* vitt, a *Dennistour* kerületben, az *Alexandra-sétányon* túl. Rohanva sietett be velem és azzal követte el az első nagy hibát, hogy egyszerűen letottyantott a padlóra.

Mint aki jól végezte dolgát, úgy csinálta ezt, befejezett egy fáradtságos munkát és mintha azt mondta volna:

— Nesze, itt vagy!

Micsoda tévedés! Mert mi történnék, gondoljanak csak arra, ha egy kis vad majmot szabadon eresztenének a házukban. Ilyen kis állat voltam én, egy meg nem szelídített és látszólag meg sem szelídíthető vad. Az első dolog, ami felkeltette a figyelmemet, egy tükör volt kint az előszobában. Sohasem láttam tükröt azelőtt, honnan is sejtettem volna, hogy a tükör feladata a dolgokat visszatükrözni? Amikor a tükörbe néztem, az természetesen engem mutatott vissza és — nem furcsa dolog? — ezen nekem nevetnem kellett és ahogy vihogtam, mindenki, aki benn volt és látott engem, szintén nevetni kezdett.

Amikor először a hallba vittek, olyan zajt csaptam, hogy összecsődítette az egész háztartást. Mindenki az ajtóhoz rohant, hogy lásson engem: az úrnő, a fia, aki egyetlen gyermeke volt és a cselédség: két szobalány, egy inas, a komornyik és a szakács. Mindenki az ajtóhoz tódult, hogy lássa, mi is történik. Elképzzelhetik a meglepetésüket, amikor látták, hogy a ház ura egy kis fekete fiúval birkózik, azt is látni kellett volna, hogyan ugrottak földre, amikor a padlóra ejtett. Mindegyikük valami bútordarab mögé rejtőzött a hallban és rémülten úgy figyelt. Amikor vihogni kezdtem, előbújtak és velem együtt nevettek. A fiúcska, aki anyja előtt állott, majdnem gurult a nevetéstől.

Amíg ők mind a gazdára figyeltek, aki elmesélte, hogyan szedett föl az uccán, én a tükörrel és csak is a tükörrel voltam elfoglalva. Ha én nevettem, ő is nevetett és ez annyira feldühösített, hogy odaszaladtam és olyat vágtam beléje, hogy ezer darabra tört! Ez a beszélgetésnek hirtelen véget vetett. Mindenki kiabált, én is! De a többiek nem azért, amiért én. Nem, a legkevésbé sem!

Én azért ordítottam, mert láttam, hogy vérzik a kezem és nem tudtam, hogy mi történt.

Az úr megfogott, keményen megrázott, amitől én még jobban kiabáltam. Az ajtóhoz cipelt engem, de még mielőtt odaért, a fiú, aki anyja mellett állott, ugyancsak bögni kezdett. Erre az úriember megállott. Nem tudta, hogy mit csináljon, nem tudta, hogy nyissa-e ki a hall ajtaját és fogja le rúgkapálásomat, vagy forduljon vissza a hallba, ahol mindenki nagy összevisszaságban beszélt. Végre is megfordult, visszacipelt és az egyik férficselédnek adott át. Megparancsolta neki, hogy cipeljen föl a meredek lépcsőn. Felesleges mondanom, hogy kapálództam, amíg ő cipekedve vonszolt magával és olyan távol igyekezett tartani a testétől, mint valami piszkos rongyot. Sikerült neki így nagynehezen felvoncsolni a lépcsőn, berepített egy szobába, de nem fedezett meg arról sem, hogy röptömben még egy jót rúgjon belém. De én előbb még egy nagyot haraptam a lábába, amitől aztán ő is felordított. Az senkinek sem jutott egy pillanatra sem eszébe, hogy nem ismerem az ő szokásaikat, életüket, nem ismertem a szobát, hálószobát, ebédlőt, szalont, bútort, mindenféle díszet a falon, képeket, tükröt és más ilyen limlomot.

Mit cselekednék egy vadállat, ha hirtelen bedobnák egy hálószobába, mely tele van törekeny dolgokkal és rázárnák az ajtót? Össze-vissza zúztam a szobát! Ahogy csak kedvem tartotta, törtem-zúztam, azután lefeküdtem a szőnyegre és álomba sírtam magamat.

Ha az a kisfiú odalenn véletlenül el nem sírja magát, amikor apja engem az ajtóhoz vonszolt, miután eltörtem a drága tükröt, akkor ott és abban a pillanatban kirúgtak volna a házból, ki az uccára, és én mehettem volna, amerre csak akarok! Az úriember később elmesélte nekem, hogy csak fiacskájának és feleségének, aki egy kedves, ósdi felfogású skót hölgy volt, köszönhettem, hogy azt az éjszakát a házukban tölthettem még el. Azt is mesélte, hogy a felesége másnap rábeszélte, hogy addig tartsanak maguknál, amíg nem kérdezősködnék utánam a hajóstársaságoknál és ki nem kutatják, hogy melyik hajó hozott engem Glasgowba. Az fele-

lős ezért és annak vissza is kell vinnie. Azt mondta, hogy a kis fia »könyörögve kérte« — igen, így mondta — hogy az ő számára tartson meg engem. Ez volt rá a legnagyobb hatással és átadott a komornyiknak, aki ugyancsak haragudott rám, miután a lábába haraptam és égre földre esküdözött, hogy nem nyúl többé hozzám. Kijelentette, hogy inkább elhagyja a helyét, de nem kínlódik egy »fekete, komisz vaddal«. Ezen az egész házulatott, csak az úrnő nem fogta fel a dolgot ilyen nevetségesnek, ő rokonszenvezett a komornyikkal és rábeszélte, hogy bocsásson meg nekem. Megmagyarázta neki, hogy én is Isten teremtese vagyok és azért viselkedem így, mert másképp nem tudok.

Amíg én törtem, zúztam a hálószobában, senki se merte kinyitni az ajtót, hogy lefogjon vagy megfékezzen. Az úr a hajóstársaságnak telefonált és arra kérte, hogy küldjék sürgősen hozzájuk a hajó kapitányát, hogy az vigyen magával, mert senki sem merészkedik a közelembbe, miután nyilvánvalóan egészen vad vagyok.

A kapitányt megtalálták és ő rögtön kijött a Drive-ra, ahogy az uccát hívták, amelyben a ház volt. Időközben minden elcsendesedett, miután én munkámat befejeztem és elaludtam. A kapitány elmondta házigazdámnak az én kis elveszített társaim történetét. Mindenkit nagyon meghatott a komornyik kivételével, ki megharapott lábát ápolgatta, ő bizonyára azt gondolta, hogy jobb lett volna, ha engem is felfalt volna egy cápa.

De az asszony és a kis fiú a könnyekig meghatódott, keservesen sírt. Az úr odament hozzá, karját vállára tette, hogy megnyugtassa és a jó asszony és a kis fiú rábeszélte, hogy tartsanak maguknál.

Most még csak az volt a kérdés, hogy a kapitány beleegyezik-e, hogy ottmaradjak. Amikor ezt megkérdezték tőle, így felelt:

— Igen, maguknál tarthatják. Talán sokkal jobb dolga lesz itt, mint ha visszavinném saját népéhez.

Így egy csésze tea mellett megkötötték az alku-t és nekem jóra-rosszra ott kellett maradnom.

A kapitány volt az első, aki felmerészkedett a lépésőn, hogy engem köszöntsön. Ha meg is hökkent a szoba

állapotán, nem mutatta, hanem gyöngéden kézen fogott, egy másik szobába vezetett és megmosdatott. A törött tükör elvágta a kezem és miután senki a házban nem tudta kellően gondomat viselni, örömmel fogadtam a kapitány figyelmességét és nem sírtam és nem is ellenkeztem. Szorosan melléje húzódtam, különösen, amikor megpillantottam a livrés komornyikot. Amikor csak felém közeledett, elhúzódtam és nyöszörögni kezdtem.

Elvettek hát az ő gondozása alól és egy másik férfi gondozására bíztak, akitől nem féltem. Ez az inas volt. Bekötötték sebeimet és megint minden nyugodt és csendes lett. Amikor a kapitány elment, sírva fakadtam, de a ház ura megnyugtatót, mégpedig úgy, hogy kétszersültet adott nekem és hogy megmutassa, hogy enni való, ő is evett belőle. Leült velem a padlóra, játszani akart, de én egyáltalában nem értettem meg. A kis fiú is összebarátkozott velem, utánozni igyekezett apját, de mindenki féltette tőlem és távol akarta tartani.

Csakhamar otthon éreztem magam ebben a kellemes környezetben és szemmeláthatóan megelégedett voltam. Csak ha a komornyikot láttam meg valahol, ordítottam fel és ő minden alkalmat megragadott, hogy akár a lábamra vagy a számra sózson egyet, amitől én még jobban ordítottam. De ő mindig csak megütött, azután elszaladt. Mikor már egy éve ott voltam a házban, jöttem rá arra, hogy a komornyik azt hozta fel melegségül, hogy azért nyúlt csak hozzám és én azért kiabáltam, amikor hozzám ért, mert ő meg akarta simogatni fejemet.

— Olyan multságos, kedves haja van! — tette hozzá.

De a kis fiú egyszer észrevette, hogy a komornyik, amikor egyedül volt velem, napi szokásához híven, oldalba vágott és a számra ütött. Ezt elmondta az édesanyjának, aki viszont elpanaszolta az úrnak. Az úr rögtön elküldte a komornyikot. Új komornyik jött a helyébe, aki nagyon kedves volt hozzám és én megszerettem.

Első nap semmi más nem történt és én csendben voltam, amíg fel nem akartak öltöztetni. Ekkor újra

birkózni, ordítani kezdtem és ők magamra hagytak ruháimmal, amelyekkel az történt, amit én akartam. Az összetört szoba padlójára tettem. Csak egy ágy és derékalj maradt benn, de én jobb szerettem a padlón aludni. Minden elképzelhető fortélyt felhasználtak, csakhogy valamilyen ruhába bújtassanak, de én minden ruhadarabot letéptem magamról. Ezek a skótok nagyon erkölcsösek voltak és nem tudtak belenyugodni abba a gondolatba, nem tartották helyesnek, megengedhetőnek, hogy meztelenül futkározzak. De akárhogyan is igyekeztek, sehogy sem tudtak rábírní, hogy mint ők, ruhát hordják.

A kis fiú mindjobban és jobban megkedvelt, de azért nem bízott még bennem teljes szívvel és ha kedves akart lenni hozzám, néhány banánnal vesztegetett meg, mert azt hitte, hogy nálunk otthon a banán a legfontosabb és legkedveltebb élelmiszer. Honnan is sejtette, hogy mi minden más gyümölcsből, mely az erdőben nő, többet eszünk, mint éppen a banánból? Mi a banánt majomételnek hívjuk. Ha szüleink odahaza banánnal akarnak etetni minket, mindig becsapnak azzal, hogy megsütik vagy megfőzik vagy összezúzzák és más valamilyen étellel, amelyet szeretünk, összekeverik. Ha a kis skót fiú meg akart kínálni banánnal, minden bátorságát összeszedte, hogy felém közeledjék, de még mielőtt a banán után kaphattam volna, ijedten a földre ejtette és elfutott. Azért mondom, hogy *utána kaphattam*, mert ez volt az egyetlen módja, hogy valami után nyúltam. Egyszerűen utána kaptam a dolgoknak, jól megnéztem és ha megtetszettek orromnak, szememnek, akkor vettem csak a szájamhoz és kóstoltam meg. Ha nem ízlettek, egyszerűen a földre dobtam. Mindennel így cselekedtem, ha elegendő volt belőle.

Az úrnak még az a szokása is megvolt, hogy a fülemhez tartotta az óráját, hogy hallgassam a ketyegését. Ezt csinálta akkor is, ha sírtam és én akkor mindig megnyugodtam. Egyszer kezembe is adta az óráját, hogy fogjam. Néhány barátját magával hozta, hogy megmutassa, hogyan tud bánni velem és én hogyan csinállok mindent, amint ő kívánja. Megszoktam az ő

kedveskedéseit és nem lázadoztam ellenük. Most is azért adta oda az óráját, mert sírtam és meg akart nyugtatni. Miután jól megnéztem az órát, hirtelen eldobtam magamtól és az óra erősen a földhöz ütődött. Jó óra volt, igazi angol munka és természetesen összetörött. Az úr egészen beteg lett, a vendégek és a család tagjai pedig csak úgy dőltek a nevetéstől. Addig az úr sohasem adta kezembe az órát, csak a fülemhez tartotta, hogy hallgassam a ketyegését. Néhány jót és erőset a fülembe boxolt, azután megparancsolta, hogy rögtön menjek lefeküdni, mintha én tudtam volna, hogy mindez mit jelent, hogy mit is cselekedtem.

A komornyik felvezetett a szobámba. Én úgy sírtam, hogy megnyugtatásomra néhány darab kétszersültet hozott fel és egyáltalában nagyon kedves volt hozzám. Rögtön elaludtam, de az éjszaka folyamán felébredtem és sírtam, Gyakran volt sírögörcsöm, de senki sem tudta, hogy mért, hogy mi a bajom? Anyám után sírtam, Akrim és a többi fiú után, amíg csak bele nem fáradtam.

X. FEJEZET

MEGKEZDŐDIK A SZELIDÍTÉS

Dr. Dobbie. Hiányzik a tapintat. Egy rőfögő nyelv. Éjjeli szökés. Ágyba hajítva. A civilizáció vallásra nevel. Kutyaszeretet. Az első angol szavak. Első ruhák.

A ház jó asszonya egy nap azt hitte, hogy beteg vagyok. Elhívatta hát a házi orvost, egy öreg bácsit, aki — úgylátszott — már csak daczból élt. Különben jó ember volt. Dobbie-nak hívhatták, mert mindenki Dobbie-nak hívta, minden doktor megszólítás nélkül. Eleinte félt tőlem és kis időbe telt, míg közeledni mert hozzám.

Ő egészen másképen gondolkozott arról, mint a többiek, hogy hogyan kellene velem bánni. Dobbie úr az erős kéz rendszerét ajánlotta. Kis pajtásom később

elmondta, hogy hosszú történetekkel szórakoztatta őket arról, hogy egy közeli rokona milyen módon tanította őt, hogy kell a feketékkel bánni, ha valaha össze kerül velük. Ez a rokon esztendőkön át őfelsége gyarmati hadseregében szolgált a feketék földjén és így tapasztalatból tudta, hogy mit ajánl. Ez a jó öreg úgy akart magához édesgetni, hogy tetette magát mintha sétatálcájával csiklandozna, de ugyanakkor olyakat bökött belém, hogy az bizony fájt. Én se voltam rest, ráugrottam és ha a komornyik nem lép közbe, jól megráztam és megharaptam volna. A komornyik alig tudott visszatartani engem és ugyancsak nevetett az öreg fickón, aki kettőt lépve a lépcsőkön ordítózza rohant el. A gazdám is nevetett amikor meghallotta, hogy a jó öreg dr. Dobbie hogyan akart »leigázni« engem. És még sokkal azután is, ha a gazdámnál vendégek voltak, nem egy ajánlotta, hogy sietve küldjenek a doktorért, hadd mulassanak.

Azt hiszem, az öreg úrnak gyenge emlékezőtehetsége lehetett és nem igen emlékezett vissza egyes látogatásaira, mert mindig eljött, ha hívták és minden alkalommal valami buta mutatót akart velem elvégeztetni és mindig változatlanul ordítva rohant el. Egyszer elkaptam a kezét és jól az ujjába haraptam. Nagy Isten! Nagy Isten! Nagy Isten! ha hallották volna dr. Dobbie üvöltését! Később elmesélték nekem, hogy megesküdött égre-földre, hogy gúzsba köttet és vasra veret olyan katonákkal, akik tudják, hogyan kell elbánni az ilyen alávaló feketékkel.

Ó, ha csak egy kicsit is tudtak volna a nyelvemen! Csak egy kis tapintat és kitalálhatták volna, hogy min és mért sírok. Mi is lehetett volna más, mint honvágy, vágyakozás anyám és apám után?

Mi mindennek hívtak ebben a házban! Mindenki más és más kicsinylő névvel illetett és még úrnőm se... igen, még ő se tudott sokáig leszokni arról, hogy engem *teremtés*-nek, vagy *izé*-nek ne szólítson. Leggyakrabban azt hallottam magamról: *szegény, ügyefogyott teremtes*. A fiú megszokott és megkedvelt és sokat volt velem. Hagyta, hogy azt tegyem, amit akarok, mert félt velem

kikezdeni, ellenkezni. De az egész ház attól tartott, hogy a fiú esetleg felingerel és úgy megharapom, mint ahogy már másokat is megharaptam. Olyan fiú volt, mint én, korombeli, éreztem, tudtam ezt és ezért vonzódtam hozzá és akartam, hogy velem legyen. Nehéz volt őt arra bírnom, hogy ne csak rőfögjön és jelbeszéddel érintkezzék velem, amint az apjától látta. Ez a rőfögő és jelbeszédnyelv annyira a vérembe ment, hogy szinte új nyelvnek tűnt fel és mindig ezzel éltem ha valamit akartam.

Egy éjszaka, amikor a szobámba dugtak, oly sokáig és hosszasan bögtém, hogy kis gazdám saját szobájából átlopódzott hozzám. Szobánk egy emeleten volt, de a hall ellenkező végén, úgy hogy a fiúnak szülei szobája mellett kellett elmennie, ha hozzám akart jönni. Senki se vette észre. Megsajnálta, hogy úgy sírtam és édességekkel tömött, hogy megvigasztaljon. Szobámat mindig kívülről zárták be, de a kulcsot rajta hagyták a záron és így nem volt nehéz az ajtót kinyitni, hogy hozzám bejőjjön.

A gázvezetéket elzárták szobámban és csak gyertya fénye mellett lehettünk odabenn. A fiúnak szigorúan megtiltották, hogy hozzám közeledjék, miután éjszaka lezártak. Az egész háznépet eltiltották, hogy éjszaka valaki is hozzám jöjjön, csak a komornyik járhatott-kelhetett szabadon hozzám, mert az ő feladata volt, hogy gondomat viselje. Szegény, egész nap fel és alá rohangászott velem, képzelhetik, mennyire örült, hogy miután lefektetett, megszabadult tőlem, bezárt és többé már nem zavart senki. A fiú gyertyával a kezében a szobámba osont, megállott és rőfögött egyet. Így akarta tudtomra adni, hogy ott van, mert mint az egész háznép, ő is azt gondolta, hogy rőfögése egészen egyéni valami és hogy arról rá kell ismerni.

Ráismertem és abbahagytam a sírást. Mellém ült a földre, a magával hozott édességekkel tömött és hosszú ideig játszadozott velem.

De a végén az volt a bökkenő, hogy menjen el tőlem, hogyan távozzék anélkül, hogy én ne sikoltozzam? Azóta elmesélte nekem, hogy akkor kívül-

ről hallotta az apja hangját és nagyon jól tudta, hogy apja sehogy se szívelné, hogy tekintélyét a saját házában éppen a saját fia veszi semmibe. Amikor hát meghallotta apja hangját, ki akart ugrani a szobából, de még kint se volt, már én mellette termettem és elkaptam a hálóruháját. Tudta, hogy baj és zűrzavar nélkül nem szabadulhat, egyik kezével hátulról elkapta hát a nyakamat, másikkal betapasztotta a számat, hogy ne lármázhassak és mint egy kutyát levonszolt a lépcsőn a ház alsó részébe, át a másik oldalra és feltuszkolt a hátsó lépcsőn. Akkor megállt egy pillanatra, én egy nagyot akartam ordítani, de ő a számba tömött egy marék cukrot és a melléklépcsőn felcipelt a saját szobájába, mely a lépcsőre nyílt. Így kerültem az ő szobájába először, mióta házukba fogadtak. Ez határozott fordulópontot jelentett életemben, mert akkor tanultam meg ágyban aludni. A fiú úgy szoktatott az ágyhoz, hogy teljes erejével felemelt és beledobott. A rugók játszottak velem, fel és alá hintáztak és ez tetszett nekem. Kiugrottam az ágyból, hogy újra kezdjük és ezt addig folytattuk, míg ő is, meg én is teljesen ki nem merültünk, ő ekkor elnyújtózott a földön, én elhelyezkedtem az ágyban. Mind a ketten erősen lihegtünk.

Másnap reggel a komornyik ugyancsak esküdözött gazdájának, hogy ő volt előtte való este az utolsó, aki elhagyta szobámat és rámozdította az ajtót és mint rendszeren szokta, rajtahagyta a kulcsot a záron. Reggel azután legnagyobb rémületére látta, hogy ajtó nyitva van és se a kulcs, se a *kis fekete ördög* nincs ott. Elmondta azt is, hogy amikor ezután a fiatal úr szobájába ment, a »kis pogányt« mely álomban az ágyban találta, a fiatal urat pedig ugyancsak mély álomban a *szőnyegen* az ágy mellett. Ki is sejthette volna, hogy a fiatal úr ilyen dolgot cselekedjék? De hogyan került a fiatal úr a földre, ez a »teremtés« pedig az ágyba? Ezt a rejtélyt senki sem tudta megoldani és így az egész ügy titok maradt, amíg csak meg nem tanultam angolul, akkor azután mindent nyíltan elmeséltem. Engem sosem tanítottak arra, hogy titkaim

legyenek, hogy titkolózzam szüleim előtt. így hát elmondtam ezt is és sok más olyant is, amit titokban kellett volna tartanom. De honnan tudtam volna, hogy ne cselekedjem így? Engem sohasem tanítottak hazudozásra.

Ettől az éjszakától kezdve a fiú viselte egyedül gondomat és én tőle tanultam meg, hogyan hordják a ruhát. Felhagytam avval a szokásommal is, hogy a dolgok után kapkodjak és félénken vártam, míg oda nem adják azokat nekem. Hogyan történt ez, nem tudom és arra sem emlékszem, hogyan tanultam meg, hogyan ültem először egy székre. Nagyon nehéz volt egy székre ültetni engem, de amikor a fiú keze alá kerültem, engedelmeskedtem neki, utánoztam és mindig azt tettem, amit ő. El választhatatlanokká váltunk. Megfigyeltem, hogy ül a széken, hogy vesz kezébe egy *kanalat*, poharat, csészét, vagy akármi mást és ugyanúgy csináltam, mint ő.

Ha a fiú elment otthonról, oly elhagyatottnak éreztem magam, minden pillanatban a kapuhoz rohantam, hogy megnézzem, nem jön-e már. A hangja kedves muzsika volt fülemnek. Szerettük egymást, mint ahogy az úr szereti kedvenc kutyáját és a kutya szereti gazdáját. A fiú szavakra tanított. Ez azt jelenti, hogy kezdtem felismerni, megkülöböztetni a szavakat, amelyeket ő mondott és kezdtem utána ismételni. Az első angol szó, amelyet kiejtettem *bed* (ágy) volt, *azután eat* (edd!). Ez a két szó a civilizáció fontos két szava és része: az evés és az alvás. Azt is mondhatnám, hogy a nyugati országokban sokhelyütt az előbbit istenítik, mert sok civilizált nép nem ismer a hason kívül más istent.

Egy reggel, amikor a reggelizőszobába mentünk, a ház legnagyobb meglepetésére teljes öltözetben jelentem meg, már mint a magam módja szerint. A kis *knickerbocker* nadrág fordítva volt rajtam, a harisnya a karomon, kabátom eleje hátul és a lábamon papucs. Csodával határos nap volt az, amikor rábírtak, hogy ennyi mindent vegyek magamra és ne tépjem le a rám erőszakolt ruhákat.

Így lassanként szépen felöltöztettek és én olyan kezes lettem, hogy csak álltam és hagytam magam rendesen felöltöztetni, mert megértettem, hogy mit akarnak velem. Azt akartam, hogy ugyanolyan legyek mint a másik fiú.

XI. FEJEZET

EGY FEKETE SKÓT

*Ördög a vendéglőben A »lehetetlen néger« iskolába jár
A fekete szín nem megy le. Egy vad igazmondó. Behajóz-
nak hazafelé.*

Egy nap a fiú azt akarta, hogy sétálni menjek vele. Kint meleg volt, szép nyári nap és majdnem mindenki kint sétált a parkokban, a Drive-on és a sétatéren. A fiú több pajtása társaságában el is indult velem. A többi fiú le nem vette rólam a szemét.

Rohamosan civilizálódtam. Versenyt futottam én is az Alexandra-parkban, de valójában nem tudtam, hogy miről is van szó, csak bukdácsoltam, futottam és örömben ordítottam, mint a többi fiú és sirtam mikor fiatal gazdám hazavitt.

Egy nap fiatal gazdám egy másik fiúval villamoson a városba vitt. Micsoda nagyszerű gyönyörűség volt ez! Sokáig voltunk el, megéheztem, de az Istennek se jutott eszembe az *eat* (enni) szó. A két fiú egy kirakat előtt mély beszélgetésbe merült és egy pillanatra teljesen megfeledkezett rólam. Ez alatt én egyedül tovább mentem, nézegettem a kirakatokat és így érkeztem egy vendéglő elé. Azóta megtanultam a nevét, a *Grosvenor Restaurant* volt, a glasgowi központi pályaudvar mögött. A jó ételeknek az illata, amely a vendéglőből kiáradt, ugyancsak csiklandozta az orromat és én egyenesen besétáltam. Az első asztalnak tartottam. Újságjába temetkezve egy férfi ült az asztalnál. A ven-

déglőben olyan csend lett, mintha mindenki hirtelen megnémult volna. A szegény magános ember előtt, aki fejét újságjába dugva üldögélt, egy étellel megakasztott tányér állott, de ő annyira el volt merülve újságjába, hogy nem törődött az evéssel és én nyúltam be helyette a tányérba és kezdtem enni. Az ember, aki ügylászik, észrevette a hirtelen támadt csendet, feltekintett újságjából. Ugyanekkor eszembe jutott a szó, eléje tartottam egy jó falatot és azt mondtam neki: *Eat!* Amikor meglátott engem, ahelyett, hogy elfogadta volna, amivel megkínáltam, rémülten felugrott és kirohant az ajtón. Azt hitte, hogy maga az ördög áll előtte. Mindenki ordított a nevetéstől. Néhányan hozzám siettek, én odatartottam a tányért és mondtam: *Eat! Eat!*

Ifjú gazdám és barátja, aki nem tudta, hogy hova lettem, a vendéglőben akadt rám egy nagy tömeg közepén, amely körülállt és úgy bámult. Fialat gazdám felajánlotta, hogy kifizeti az ellopott ételt, de a vendéglő tulajdonosa a viláért sem fogadta el és azt mondta fiatal gazdámnak, hogy hozzon el máskor is, azt mondta, hogy ingyen ad nekem mindent enni, inni, amit csak szemem-szám megkíván. Mikor ezt a történetet otthon meghallották, elhihetik nekem, mindenki nagyot nevetett.

Ezután minden ment a maga rendes útján, amíg az iskola el nem kezdődött és fiatal gazdámnak el kellett hagyni bennünket. Rólam azt határozták, hogy egy glasgowi magániskolába járatnak, mert arra senki sem mert még csak gondolni is, hogy egy más fajta iskolába is járhatnék. De a fiatal úr azt mondta, hogy ha már iskolába iratnak engem, menjek vele. Apja ezt erősen ellenezte, mert — amint feleségének mondta — én megzavarom gyermeke nevelését, mivel hogy *lehetetlen* vagyok.

— Már kell »ezt« egyáltalában iskolába járatni? — kérdezte.

De a fiú nem engedett, keresztküzdte akaratát és végül is együtt utaztunk el az iskolába. Vasúton mentünk Edinburgh-ba a *Sandringham House School*-ba.

Elhagyatottnak éreztem magam, honvágyam támadt és egész idő alatt sírtam. Fialat barátomat elválásztották tőlem és minden reménytelennek látszott. Az iskolában a fiúk furcsa csodálkozással bámultak rám. Ha mosakodtam, tiszteletreméltó távolságból néztek. A kisebbek néha közelebb merészkedtek és csodálkozva mondták a többinek:

— Nini, nem fekete a víz!

Nem tudták elhinni, megérteni, hogy valódi fekete fiú vagyok és csodálkoztak, hogy mért nem megy le rólam a fekete festék.

De csakhamar megszoktak engem és azután rendkívül kedvesek voltak hozzám. De se ők, se senki más nem tudta enyhíteni bánatomat. Álmodtam, az elmúlt időkre emlékeztem vissza, eszembe jutott fekete édesanyám és sokat, sokszor sírtam utána. Az igazgató, aki megértette honvágyamat, azt ajánlotta gazdámnak, hogy a negyedik év végeztével küldjön vissza hazámba.

Ha az iskolában valaki rossz volt, a tanítók tudták a módját, hogy kitől tudhatják meg az igazat. A fiúk természetesen gyorsan leszoktattak az igazmondásról azzal, hogy időnként jól elnászpángoltak, amíg csak én is vissza nem üttem. Azontúl még csak jobban szerettek. Nem voltam verekedősebb természetű, mint ők, de maga az a tény, hogyha bántottak, visszaütöttem, tetszett nekik, bárha rendszeren én húztam a rövidebbet. Azért senki sem tehet nekem szemrehányást, hogy a tanítóknak megmondtam az igazat, mert bár útban voltam ahhoz, hogy civilizált legyek, de még nem voltam olyan civilizált, hogy hazudjak.

Négy évet töltöttem el ebben az iskolában, de sohasem éreztem magamat benne otthonosan, olyan más, idegenszerű volt az élet. Szerettem kis pajtásaimat, iskolatársaimat, ők is szerettek engem, már gagyogtam is egy kicsit angolul, de sokszor megesett játék vagy beszélgetés közben, hogy hirtelen megálltam, abbahagytam és sírva fakadtam.

A vége a dolognak az lett, hogy mikor fiatal gazdámval az iskolából visszatértünk Glasgowba, öreg

gazdám elintézte, hogy hajózzanak be hazámba. Fiatal gazdám sehogy sem akart ebbe beleegyezni, fájt neki, hogy elváljunk, annyira megszoktuk és megszerettük egymást. Csak mikor az öreg úr megmutatta neki a hajójegyet, törődött nagynehezen bele. Mintha a drága kedvenc kutyáját veszítené el, úgy fájt neki, hogy meg kell tőlem válnia, mert hiszen sok nehézség és vesződés árán ő tanított és nevelt mindenre attól a perctől kezdve, amikor a szobájába vitt, — nekem egy új világba!

Elrendezték, összecsomagolták minden holmimat és kocsira rakták útrakészen. Gazdámat *Yabah ab iad*-nak hívtam, ami ennyit jelent: fehér atyám, az úrnőt *Ima abiada*-nak (fehér anyám) és fiatal gazdámat *O re mi*-nek, ami annyit jelent: »az én barátom«. Hogy mi mindent csomagoltak össze nekem, hogy mi mindent vittem magammal, azt csak akkor tudtam meg, amikor Afrikába értem. Volt ott mindenféle: játék, kereplő, sok ruhanemű, egy függőágy, tábori asztal, összerakható tábori szék, lámpa, kés, villa kanál, tányér, csésze, csészealj és sok minden más, amit csak egy skót háztartásban használni szoktak.

XII. FEJEZET

EGYSZERRE HAT LÁNY

Újra Dahomey. Szomorú emlékek. Ellentétben a civilizációval. Kellemetlen utazás. Kegyetlen büntetés. A dühös apa. Hat lány egyszerre és Guma: a díj. LoBagola, aki még Afrikában is rejtély. A féltékeny fivér. Istenítélet egyensúlyezással. Egy gonosz megszállta köldök. Testvér-vád. A tanács. Megvernek.

Hazautazásom alatt semmi különösebb esemény nem történt és végül is elérkeztem Dahomeybe, honi kikötőmbé és micsoda küzdelem, hullámverésen át a partra! Még alig négy éve annak, hogy én és még tizen-

három kis fekete fiú először bámultuk életünkben a tengert. Akrim volt a legidősebb és Ojo-yola a legfiatalabb. Üdén, érintetlenül jöttünk az őserdőből, még nem voltunk *szelídek*, mindentől riadoztunk és azon a szerencsétlen napon felmásztunk a hajóra! Csak azért, hogy a fehér embert lássuk! Ha erre gondolok ma, szinte sírva fakadok! Társaim mind elvesztek! A Guineai-öböl fekete vizébe merültek! Ó, milyen szörnyűség! Csak én menekültem meg, — ki tudja miért, minек?

Mit értem el vele, mit nyertem azzal, hogy civilizált lettem? Még mielőtt ötven szót is gagyogtam volna angolul, már jól megverték, csak azért, mert megmondtam az igazat, mégpedig *fehér* ember fiait verték meg! De mennyi mindent tanultam is! Hogy jó ruhákat hordjak! Hogy jó dolgokat egyek a fehér emberek országában. És a villamosok, a lovak, a kocsik, a boltok, a házak, a kutyák, a macskák, a patkányok és az egerek! Ó, ott nincsenek, mint nálunk, azok a rettenetes leopárdok, majmok, vad oroszánok, elefántok, kígyók és gyíkok, amelyekről minden léptenyomon félni kell. O, igen, a fehér ember országában megvan a civilizáció áldása: az autóbusz, a teherkocsi, a lovaskocsi, az automobil, a villamos és a rend kedvéért a *hold-up man* is. Ó, *Fehér Ember*, én ma egyrészt leírhatatlan ragaszkodással gondolok *Rád*, de másrészt utálok a *Te* úgynevezett kultúrádat és haladásodat, mert ezek elrabolták az én ősi vad természetemet. Szeretlek benneteket, mert kettősségekben megtanítottatok a jó modor *felszínére*, ha ez a jó *elvek* árán történt is. Egyszerű eszem még ma sem tudja, hogy a kettő közül melyik az értékesebb, bár természetesen teóriában mind a kettő elválaszthatatlan egymástól, de megtanultam tőled, *Fehér Ember*, hogy a kettőnek a gyakorlatban semmi köze egymáshoz. Milyen más, teljesen más nézőpontból szemlélem ma a dolgokat, mint azelőtt, miután tudom azt, hogy mit felejtettem el: enni, ha az ember éhes és nem az óra rendje szerint, aludni, ha az ember álmos és nem megszokásból, pihenni, ha az ember fáradt és nem parancs-

szóra, mikor a gazda azt mondja: stop! . . . megállj!

Megint ott álltam hazám partján, elmerültem a Guineai-öböl fekete hullámainak nézésébe, — ott álltam és az egyetlen gyökérszalba kapaszkodtam, amely természetes énemből megmaradt: *legbensőbb ember-ségembe*.

Három hónapot töltöttem el a tengerparton, mielőtt hazámba indulhattam volna. Addig nem találtam vezetőt, aki elkísérjen az én vad népemhez és negyvenhét napig tartó kellemetlen út után, egy csomó ellenséges ember kíséretében végül is hazaérkeztem szülőfalumba. Itt születtem, itt volt édesapám otthona.

Sokat szenvedtem azoktól az emberektől, akik utat mutattak és átvezettek az Ondo őserdőn. Nem tudták, hogy minden szavukat értem, amit csak beszélnek és én el is akartam ezt titkolni, mielőtt falumba nem értem, mert különben ott hagytak volna az Ondo vadon közepén. Amikor megérkeztem, hátraköttem kezüket, keményen megkorbácsoltattam őket, olajat öntettem a fejükre, meggyújtottam és hagytam, hogy fussanak el és úgy mentsék az életüket, ahogy tudják. Ez volt a fizetség, amiért annyit szenvedtem tőlük.

Édesanyám rövidesen azután, hogy mi, fiúk azon a végzetes éjszakán elhagytuk a falut, meghalt, de apám élt, megismert és boldog volt, hogy láthatott.

Amennyire csak tőlem tellett, elmeséltem apámnak, hogy mi minden történt velem, amennyire csak bírtam, elmondtam neki mindent a fehér emberről, különösen sokat emlegettem *fehér apámat*, de amikor már több ízben azt mondtam: *fehér apám*, dühösen felkiáltott:

— Én vagyok a te apád, ostoba fickó, neked nincs fehér apád! Hát nem tudod, hogy egyszerre nem lehet fekete és fehér apád?

Megkérdezte, hogy állok a házassággal, én pedig megkérdeztem tőle, hogy mi van az öreg főnökkel, *O-lau-va-li-vel* és gyönyörű lányával, *Gumá-vel*? Biztosított arról, hogy Guma választott menyasszonyom, ami annyit jelent, hogy főfeleségem, mert apám hat lányt jelölt ki, hogy feleségül vegyem azokat is, mielőtt

elhagytam a falut. Ezt a választást abban az esetben, ha örökös van, aki a legfiatalabb fiú, rendszerint igen korán ejtik meg. Odahaza én voltam a legfiatalabb! Az a tudat, hogy Guma lesz a feleségem, kárpótolt mindazért a szenvedésért, amelyen átéstem, amióta elhagytam szülőfalumat. Akár negyven lányt is elvettem volna, ha tudom, hogy Guma lesz a főfeleségem.

Az én hazámban a házasság nem olyan egyszerű dolog. Amikor apám házasságra ajánlott engem és megkérte Guma kezét, fiatal voltam még ahhoz, hogy megértsem ezt a szentelt szertartást és főleg nem értettem meg, hogy mi minden vár rám azzal, hogy hat szüzet kell egyszerre elvennem. Alig múltam tizenegy éves és négyévi távollét után Skóciából most érkeztem vissza hazámba.

Még nem voltam teljesen érett, de már kezdem érezni, hogy férfisorba serdülök. Amikor apám megmondta, hogy Guma lesz a feleségem, azt gondoltam, hogy teljesen tisztában vagyok a dolgokkal és minél hamarabb át akartam esni a szertartáson. Nem is álmodtam arról, hogy mi minden történik majd és milyen következményekkel jár ez. Minden gondolatomat, érzésemet Guma foglalta csak le.

A lány, úgylátszik, sokkal többet tudott, mint a többi fiú vagy lány. Nem tudom, hogy miért, talán azért, mert Guma mentette meg az életemet, vagy azért, mert szerettem őt, Guma volt legkedvesebb játszótársam, még mielőtt elhagytam hazámat, bár nálunk, az én hazámban, fiúk egyáltalában nem szoktak lányokkal játszani. Guma és én még jobban megszerettük egymást, miután megmentett az emberevő oroszántól. Guma szinte kiválasztott, hívott engem, hogy vele együtt sétáljak a környező falvakba és én elhagyatottnak éreztem magam, ha ő nem volt velem.

Egy nap, mikor megint együtt voltam Gumával, néhány falumbeli fiú utánam kiáltotta, amint ezt rólam beszélve apjától is hallotta:

— *Yem-sáh!* (Rejtély, titok).

Ez is egyik oka volt annak, hogy nem csatlakoztam a fiúk társaságához. Mindenki »rejtély«-nek hívott

engem és ez nekem nem tetszett. Amióta Skóciából hazatértem, mindig csak ezt kellett hallanom. Így hát legszívesebben Gumával töltöttem minden időmet, bár ha ez nem is tetszett apámnak és idősebb bátyámnak.

Az a négy év, amelyet idegenben töltöttem el nagyon megváltoztatott, megszoktam a női társaságot és egészen más nézetem volt róluk, mint a hazámbeli férfiaknak.

A legidősebb bátyám dühös volt rám. Kérdőre vont viselkedésemért, de én voltam olyan merész, hogyha beszélt velem, a szemébe néztem, ami az én hazámban egy ifjabb testvér részéről tiszteletlenség jele volt. A hazai illem ilyen megsértéséért szigorú büntetés jár, — a bűnöst kikötik déli órán egy cölöphöz és otthagyják a forró napon négy órán át. Mire lekerül a cölöpről, már majdnem halott az erős napszúrástól. A vádat rendszerint az apa, vagy valamelyik közeli férfirokon emeli a bűnös ellen, de sohasem a testvér vagy az anya.

—Amikor a bátyám megparancsolta nekem, hogy rögtön keressem fel, így feleltem:

— Várjon!

Ez a válasz és az, hogy nem engedelmeskedtem azonnal parancsának, komoly sértést jelentett. És amikor megjelentem előtte, nem álltam meg lehajtott fejjel, ahogy nálunk a fiúknak idősebb emberek előtt illik, hanem leültem és bátran a szemébe néztem, ahogy ez Skóciában szokás. Bátyám káromkodásra fakadt, »majomivadéknak« nevezett és az arcomba köpött. Azután kezefejével pofonvágott. Tovább nem tűrhettem, nekiugrottam, ütöttem-rúgtam, ahol csak értem. Csúnyán elbántam vele. Az edinburghi iskolában megtanultam, hogy visszaüssék és megszoktam a verekedést. Ebben a pillanatban elfelejtettem, hogy legidősebb bátyámmal állok szemközt, különben nem viselkedtem volna ilyen ostobán. Bátyám szinte meg-némult az ámulattól, vissza sem ütött, hanem hangosan felordított. Erős, felnőtt ember volt, ha akarta, jól elverhetett volna, mert olyan viselkedést, mint az

enyém, még nem látott az ország. Amint mondtam megdermedt a bámulattól.

Ordítása összecsődítette asszonyait — huszonegy darab volt összesen. A főfeleség odarohant a házhoz, a többi utána és mind ordított és kiáltott:

— *Harám Alaké!* (Istengyalázó!)

Tudatára ébredtem, hogy milyen örültséget követtem el, otthagytam bátyámat, aki elnyújtózza feküdt a földön és kirohantam a tanyájáról. Addig rohantam, amíg atyám házához nem értem. Rohanásom közben több öreg ember mellett futottam el egyiket sem köszöntöttem a szokásos módon, amivel újra megsértettem a hazai illemszokást, szégyent hoztam apám fejére és újabb, meg újabb büntetésnek tettem ki magamat. Sok bennszülött fiút ítéltek már halálra kisebb vétségekért, mint amelyet most én elkövettem és én sem kerülhettem volna el a halált, ha atyám legidősebb bátyám rábeszélésére hallgat.

A község főnöke elé idéztek és azzal vádoltak hogy futtomban az *öreg emberek szakállába nevettem*, ahelyett, hogy a szokásos tiszteletet megadtam volna nekik. Bűnös voltom már eldönt, mielőtt a főnök elé kerültem volna, ezért »istenítélet« járt ki nekem is, úgy mint minden más fiúnak. Ott álltam a főnök és a tanács előtt lehajtott fejjel és fejem búbján egy pálmaolajjal megtöltött kivájt tökök kellett egyensúlyoznom. Amíg vádlóim, a község öregei, rámolvasták minden bűnömet és az ellenük elkövetett sértéseimet oly mozdulatlan nyugalommal kellett tartani fejemet, hogy egy csöpp pálmaolaj se csöpöngen ki. Amikor hallottam, hogy vádlóim milyen hazug dolgokkal állanak elő, nem hagytam magam, nekem is beszélnem kellett, ilyenkor mindig megmozdult a fejem és kifröccsent az olaj. Minden lehullott cseppért a tanács minden egyes tagjától, a főnöktől és öreg vádlóimtól egy-egy erős pofont kaptam, úgy, hogy minden egyes kifröccsent olaj cseppért huszonöten pofoztak meg és ez, bizony, kihallgatásom folyamán sokszor történt meg. Az egyik öreg azt mondta, hogy valószínűleg el van csavarodva a köldököm és azt ajánlotta, hogy

adjanak át a javas-embernek, hogy az *úzze* ki belőlem a gonosz szellemet. Ez biztos halálokat jelentette volna, mert ha az ördögi javas-ember kezére juttattak egy fiút, hogy igazítsa ki a köldökét, rendszerint olyan sérüléseket ejtett rajta, hogy a fiú meghalt. Védekezésük igen egyszerű volt, azt mondták, hogy oly sok rosszság gyűlt egybe a köldökben, hogy az legyőzte mind azt a jót, amelyet ők az áldozatba akartak szorítani és így a halál a legjobb, amely olyasvalakit érhet, aki oly sok rosszat hordoz magában. Még a szülők is hisznek a javas-embernek és áldásnak tartják, ha az ilyen gyermekük meghal. Én akkor nem voltam egészen tisztában a helyzet komolyságával, de apám megértette és bocsánatra hajlott irántam, mert én voltam legifjabb fia, örököse, a család örökjogának továbbhordozója. És így atyám ellene volt annak, hogy engem még tovább is büntessenek.

A legsúlyosabb csapás akkor következett be, amikor a saját bátyám állott elő vádjával. Atyám megígérte bátyámnak, hogy megbüntet engem az ellene elkövetett sértésért és azt hitte, hogy bátyám ezzel megelégszik. Szegény atyám majd elájult, amikor látnia kellett, hogy saját fia hogy tiporja lábbal az ő tekintélyét. Bátyám sok mindenfélével állott elő ellenem. Elmondta, hogyan támadtam neki és vallomását főfelesége tanuságtételével bizonyította. Ekkor érkezett el az a pillanat, amelyben apám kellő súllyal léphetett fel bátyám ellen és befolyásolhatta a főnököt és tanácsadóit. Atyám így szólt:

— A szakállam is szégyelli, hogy világra nemztem olyan fiút, aki asszonyt hív segítségül.

A főnök igazat adott apámnak és azt mondta, hogyha neki volna egy ilyen fia, azt a lányok közé rúgná.

De bátyám csak nem hallgatott el és azzal vádolt, hogy engem többízben látott egy *kiközösített* lány, Guma társaságában. De minthogy Guma más népből sarjadzott és én nem voltam fétis-imádó, bátyám vádja hatás nélkül hangzott el.

Most az a kérdés vetődött fel, vajjon én apám *igazi* fia vagyok-e. A kérdésben országunk fő lelki atyjának, a fétis-orvosnak kellett döntenie.

A fétis-orvos ahhoz a nézethez csatlakozott, hogy én nem vagyok apám fia és azt állította, hogy apám engem elvesztett örököse: *Bata Kindai* helyébe vett magához.

Ekkor közbelépett atyám érdekében országunk polgári királya, mert atyám a háborúban kitüntette magát és ezért a *Balogurt-főnök* (harcos főnök) címet kapta.

A király megakadályozta, hogy a fétis-doktor végrehajtsa rajtam a köldöktisztítás műveletét. Törzsemnek főabbija is vitába szállt a fétis-doktorral és meggyőzte arról, hogy apám igazat mondott, amikor azt állította, hogy én vagyok törvényes örököse. A fétis-törvény értelmében az örökös helyét a családban senki sem foglalhatja el, ezért voltak ellenem úgy a varázslók, a javasemberek, mint azok főnöke: a fétis-orvos. Egynémely szokásom, amelyet Skóciából hoztam magammal, azt a hitet keltették bennük, hogy nem vagyok apámnak vérszerinti utóda. Néhány ruhadarabot hordtam, függőágyban aludtam, volt egy lámpám és asszonyokkal beszédbe elegyedtem. Ezen kívül sok időt töltöttem menyasszonyom, Guma társaságában és szívesebben voltam vele, mint a fiúkkal. A fiúk nem hitték el, amit nekik az idegen világról meséltem, Guma elhitte, a fiúk *titok*-nak hívtak engem, Guma ezt sohasem tette. Guma engem vagy »Kis mag«-nak, vagy *Unguatva*-nak hívott, ami annyit jelent, *zavaros víz*, és amely nevet anyám adta nekem születésemkor. Apám *Bata Kindai*-nak hívott, mert örököse voltam és azt akarta, hogy lábanymába lépjek, ő hívott engem *Kis mag*-nak vagy *Talpam*-nak, ami *Bata Kindai* szószerint való fordítása.

A tárgyalások és kihallgatások és tanúságtételek vége az lett, hogy bűnömért, amelyet bátyám és az öreg emberek ellen elkövettem, jól a talpamra vertek. Mindegyik vádlómnak megengedték, hogy ötször-ötször a talpamra üssön. Milyen kegyetlenségnek éreztem, mikor bátyámra került a sor! Az ő ütései erősebbek voltak, mint az öregekéi, akik hatan voltak. Felesleges elmondanom, hogy másnap képtelen voltam talpra állani. De tekintetbe véve mindazt a sértést, amit elkövettem, elég simán úsztam meg a dolgot.

Rendszerint az apa is meg szokta büntetni később fiát, de jó atyám nem emelt kezét rám. Öreg főnök *O-lau-va-li*, Guma mostohaapja, nagyon szeretett engem és ha hatalmában lett volna, mindenáron megmentett volna a veréstől. *O-lau-va-li* fétis-imádó volt, így befolyásosabb főnök, mint atyám, de Guma miatt elvesztette tekintélyét és nem is ajánlotta fel segítségét, mert azt gondolta, hogy közbelépése többet árt, mint használhat. Attól is félt, hogy szavát, egy nemes ember szavát, semmibe se veszik majd, ami az én hazámban igen kellemtelenül érint egy előkelő férfit.

XIII. FEJEZET NEVELÉS ÉS KÍNZÁS

A szüzesség doboza. A szüzesség álarca. Különleges nevelés. Hazug vád. Rendkívüli tanácsülés. A bizonyíték. Elégetést követelnek. Krokodiluskörmök. Gumát megverik. Oro-hoz folyamodnak.

Annyi bizonyos, hogy apámat inkább az foglalkoztatta, hogy nekem feleségeket szerezzen, mint az, hogy megbüntessen. Megkérdezte a házasságközvetítőt, döntse el, hogy alkalmas vagyok-e a házasságra. A lányok apja ugyanígy járt el. A lányok közül, akiket feleségül kellett vennem, egy se szerette Gumát és nem akarták velem együtt a próbát kiállani.

Rendes körülmények között hazámban mi, fiúk, egyáltalában nem hordunk ruhát. Oly meztelenül járunk-kelünk, ahogy születünk. De a házassági próba alkalmából egy szüzességi dobozt kötnek elől ránk, amelyet a csipőnk körül erősítenek meg. A fétis-hit azt vallja, hogy az ilyen doboz lecsökkenti a vágyat. Fétis-szokáshoz híven álarcot is kellett viselnem. Ezt »szüzességi álarc«-nak hívják, teljesen eltakarja a fejet, csak az orr és a szem számára van nyílás rajta. A vadonnövő *trava-fűből* fonják. Ördögi külsőt adott nekem és mialatt

hordtam, senki sem akart szóbaállni velem. A lányoknak, akiket feleségül kellett vennem, szintén hordaniok kellett a szüzességi álarcot, csakhogy a lányoké nem fedte be annyira a fejet, mint az enyém. A szüzességi doboz rájuk is kötelező volt. Így kellett járom tizenkét hónapig és ezalatt sok időt kellett együtt töltenem házasságközvetítőmmel és a kiszemelt lányok házasságközvetítőivel. A házasságközvetítő lehet férfi is, nő is, aszerint, amint ezt az apa akarja. Az én anyám már meghalt, Gumáé is, de a másik öt lány anyja élt és azon szorgoskodott, hogy megmagyarázza lányának, hogy voltaképpen mi is a házasság. Guma atyja sokat foglalkozott velem, úgyszintén az én apám is.

Házasságközvetítőink hetenként kétszer kivettek engem a faluból három hónapon át, mindenféle gyakorlatot végeztek velem, majd megmasszíroztak, hogy izgalomba hozzanak. Azután tetőtől-talpig bekentek olajjal. És minden egyes alkalommal megvizsgáltak, hogy erőim növekedtek-e. Ezen mesterkedések után egy kunyhóba vezettek, amelyet erre a célra építettek és a falon át megfigyeltek. Azután hirtelen hideg víz ömlött rám és az izgalom helyett teljesen kimerültem. Újra rám adták az álarcot, rám erősítették a dobozt, bekötötték a szememet és kivezettek az erdőből, ahol ezek a gyakorlatok folytak. A faluig kísérték és ott szabadon engedtek. Előre se tudtam, hogy mi történik velem ezeknél a gyakorlatoknál. Várom kellett, hogy mi is történik majd, annyi bizonyos, hogy mindig újabb és újabb meglepetések értek. Mielőtt megnősül, minden fiú átesik ugyanezen az eljáráson, de erről senki sohasem beszél.

Majd elérkezett a fogadalom ideje. Ezen a napon a lányokat sorba állították a házasságközvetítők, és fiatal fiúk egy benszülött dalt énekeltek, amelynek az értelme ez: »Férfiasságodat tökéletesnek találták, használd tehát.« Mint minden benszülött dal, ez is ismétlődik és újra ismétlődik, ugyanazokat a szavakat éneklük újra meg újra.

A lányok csak nézték, figyelték és hallgatták, és mikor az ének végetért, mindegyik lányt külön-külön elémezette az egyik öregasszony. Az öregasszony

mindegyiknek megparancsolta, hogy térdeljen le az erre az alkalomra készített »phallus-bálvány« előtt, azután mind egy házassági énekbe kezdett, amelynek ez az értelme: »Mily öröm és kéj nekem! Mily öröm és kéj nekem!« Nyelvünkön ez így hangzik: *»Áh-gu-ru-ma, guru-ma, áh-gu-ru-ma, yay-gaga-hogja, yay-gaga-hogja, yay-gaga guru-ma!* A lányok erre az énekre órák hosszat táncoltak, míg én ülve figyeltem mindenre. Atyám a phallust diadaljelként hazavitte.

Még ezelőtt bátyám bevádolt engem és azt mondta, hogy egy fiú látott engem Gumával barangolni az őserdőben és hogy nem volt rajtunk a szüzességi doboz. Azt mondta, hogy a fiú elmesélte ezt neki és hogy igazat mondott, azt azzal bizonyította, hogy megesküdött apja szakállára és az ágyéka körül nőtt szőrszálakra. Ezt az esküt esküszik fiúk az én hazámban, ha azt akarják, hogy különösen higgyenek nekik. A fiú természetesen hazudott, de amiért megint a saját bátyám vádolt meg, nekem kellett bebizonyítanom, hogy a fiú hazudott. Ez nagyon nehéz feladat volt, de mégis megtettem. Ha ezt elmulasztom, akkor megfosztottak volna férfiaságomtól és Gumát is megcsönkítették volna.

Atyámnak és az öreg főnöknek, *O-lau-va-li*-nak megparancsolták, hogy vezessenek minket egy rendkívüli tanács elé. A dolog nagyon meglepett engem, mert fogalmam sem volt róla, hogy miről lehet szó és mikor megkérdeztem apámat, ő így felelt:

— A te új eszméid szégyent hoznak a fejemre, még meglakolsz a sok ördögösséget.

Se ő, se az öreg főnök, *O-lau-va-li* nem tudta, hogy ki vádolta meg Gumát és engem. A tanács házasságközvetítőinkből és a fő boszorkány-orvosból alakult meg. Ez utóbbi volt az elnök. Gumát és engem is a tanács elé vezettek. Mi apánkkal ültünk szemben, de nem mertünk egymásra nézni. Csak ültünk; fejünkön az álarc. Ó! mennyire szerettem volna Gumával beszélni és megkérdezni tőle, hogy voltaképpen miről is van szó.

Egy szál tollal ledönthetted volna szegény öreg apámat, amikor meglátta, hogy megint az édes bátyám az, aki a tanács előtt megvádol engem. Bátyám min-

denkit a szokásos módon köszöntött, azután a varázsló orvos egy dalt énekelt, amellyel buzdítani akarta a szellemeket, hogy tisztítsák meg a vádló nyelvét, hogy az minél tökéletesebb igazságot beszéljen. Az én valódi vádlóm az a fiú volt, de egy fiúnak sem áll jogában egy másik fiút bevádolni a tanács előtt, hanem az esetet mindig el kell mondania egy felnőttnek és ha a felnőtt igaznak és szavahihetőnek tartja a fiút, emelhet vádat. Mintha villám sújtott volna mindenkit, úgy hatott a jelenlevőkre, hogy az én édes bátyám vádol engemet.

Ha valaki vádat emel valaki ellen a tanács előtt, nem tér rögtön a tárgyra, előbb hosszú beszédet mond egy sereg hazai közmondást ismételve és mond újra meg újra és csak azután tér a dolgok velejére. így tett bátyám is.

— A gazella mindig menekülőfélben van! — kezdte — (és mindenki ismételte azt, amit ő mondott). A kígyó lassú — folytatta — és én nem ismerek állatot, amely elhagyná a gazellát, se csúszó-mászót, amely bolonddá tarthatná a kígyót. Szomorú, ha egy madár az elefánttal akar párosodni, szegény sok erőt fecsérel el. Hallottatok már olyan elefántról, amely úgy esik a vízbe, hogy ne hallatszanék loccsanás? Bizonyos vagyok benne, hogy egy gyík is tudja, hogy a majom nem válhat zebrává. A bivalyok kemény koponyájuk és bizony, kemény koponyája van az én apám fiának is. Meggyőződése az, hogy engedelmeskedni kell törvényeinknek, mert különben sosem volna rend és jóviselkedés az országban. De hogyan gyógyíthatunk meg egy sebet, mielőtt az nem lett betegebb? Amikor a gonosz szellem azt tanácsolta apám fiának, hogy szegje meg fogadalmát, ő úgy is cselekedett és ezért bűnhődnie kell. Valaki, akit mindnyájan ismerünk és akinek atyja gyönyörű lányokat adott feleségül, szentül megfogadta, hogy megóvja a mi jó és szent törvényeinket, nem szentségteleníti azokat meg. Ez a valaki éber szemmel olyan cselekedetet látott, amelyetől felforr apának vére. Egy nőnemű lény nem tehet mást, mint hogy aláveti magát annak, akit szeret, ezért úgy gondolom, hogy Gumában is gonosz szellem lakozik. Azt mondom

tehát hogy apám fia bűnös és megérdemli a tűzbüntetést, mert különben a rossz szellemek családjunkon állanak bosszút. Tűzre velük! Égessétek el Bata Kindait és Gumát! Égessétek el!

A vér megfagyott bennem, mert jól tudtam, hogy se Guma, se én nem követtünk el semmi rosszat. Szegény lány! Még most is magam előtt látom, amint ott ül csodálkozó barna szemével, amelyhez hasonló szeme a mi népünk lányai között senkinek sem volt. Guma sírt, mert tudta hogy minden ellene szóló vád hazug, gonosz, sötét hazugság! Az egész tanács felállott, felemelte kezét és a boszorkány-orvos hangosan kiáltotta:

— Gyermekeitek atyjai! Szolgáltatások őket ki próbatételre! Ennek így kell történnie!

Óreg főnök, O-lau-va-li és apám felugrott ültéből, hogy tiltakozzék, mert mind a kettő tudta, hogy mit jelent a tanácsnak ez a viselkedése. A boszorkány-orvos megkérdezte atyámtól és O-lau-va-li-tól:

— Láttatok már olyan vádlottat, aki igazat vall?

— Ezeket az embereket egy kezdetleges és tudatlan nép pogány vallása irányította és atyáinknak bele kellett nyugodniuk a határozatba, amely végleges volt.

Gumát és engem haza vittek és egy úgynevezett harmadfokú vallatásnak vetettek alá, hogy valljuk be bűnünket. Szerencsések és boldogok lehettünk, mert saját apánk vallatott, előtte tettük a próbatételt és nem az ördögi varázsló-orvosok előtt. Ha miénkhez hasonló ügyet a varázslók vagy boszorkány-orvos vizsgál ki, a szegény vádlottnak nem igen áll módjában, hogy még élve sokat vallhasson. Tudom, hogy apám sajnált engem, de ezt nem volt szabad mutatnia. Ha megkönnyez engem, ha sír, azt sohasem bocsátják meg neki, mert egy férfi sosem lehet olyan gyenge, hogy sírva fakadjon. Ha sírni akar, sírjanak helyette az asszonyok. És így apám kemény és kegyetlen volt velem szemben, hogy ne mutassa gyengeségét, de tudom, hogy szíve minden ütésnél majdnem megszakadt.

Apám megparancsolta minden asszonyának, hogy jöjjön oda sírni és jajgatni. Ha egy asszonynak nincs kedve a síráshoz, vagy nem tud sírni, mindig akad egy

különleges eljárás, amelytől úgy hullanak a könnyei, mint a záporosó. És akkor az asszonynak nincs más dolga, minthogy csak jajgasson. Ezért mondjuk a mi nyelvünkön, ha sírni látunk egy asszonyt, hogy ez csak *maskara*. Ami »krokodilus könnyeket« jelent. Így nálunk senki sem sajnálkozik egy síró asszonyon, még ha az valódi könnyeket sír is.

O-lau-va-li, az öreg főnök, úgy szerette gyermekét, hogy azt saját feleségei meg nem tudták érteni, de most mégis meg kellett kínoznia, hogy vallomásra bírja. Hogy ártatlanságát bebizonyítsa, Guma letette a legnagyobb esküt, amely eskünél nagyobbat hazámban nem ismernek. Azt mondta, hogy felállt a mi szent állatunknak, a krokodilusnak a fejére, hogy bebizonyítsa ártatlanságát, igazmondását. Guma még csak egy kislány volt, én meg egy kis fiú, alig tizenhárom évesek! Szegény Gumát kikötötték, cölöpöstül a földre fektették és korbácsolták és korbácsolták és korbácsolták. Leperzselték szemöldökét és éhezették, hogy bevallja, hogy megszegte fogadalmát, de ő kitartott az igaza mellett, úgy mint én is. Az öregfőnök, O-lau-va-li, nem maga hajtotta végre Gumán a büntetést, de végignézte. A kínzást az asszonyok cselekedték szívtelen kegyetlenséggel, így azután szegény Guma borzasztóan szenvedett, mert az öreg főnök feleségei nem szerették Gumát és átokra átkot halmoztak fejére. Szitkozódásuk olyan rettenetes volt, hogy az ember ereiben megfagyott a vér.

Engem az atyám vert meg és azt hiszem, hogy haragját kegyetlenséggé fokoztam azzal, hogy minden ütésnél, melyet meztelen hátamra sújtott, azt kiabáltam, hogy visszamegyek fehér atyámhoz Skóciába. És folyton hívtam fehér atyámat és fehér fiát, az én barátomat. Még ma is láthatók rajtam ennek a kemény verésnek a nyomai.

Azután abbahagyták a verést és a kínzást, amely abból állott, hogy nyelvemet forró tüvel szurkálták. Vallomásom teljesen tagadó volt és ugyanilyen volt Guma vallomása is. Legidősebb bátyám kezdte kényelmetlenül érezni magát, mert úgylátszott, hogy hamis vádló és ki fogják nevetni.

Újra egybehívták a tanácsot és eléje hurcoltak engem és szegény Gumát is. Bátyám megmondta, hogy honnan hallotta azt a történetet, azt is mondta, hogy szeret engem, *atyja kedvenc fiát*. De atyám ezt kijavította és azt mondta, hogy a *fő fia* vagyok. Bátyám folytatta mondókáját és arra hivatkozott, hogy mennyire fáj neki az, amit rólam hallott, hogy jó kis öccséről fáj ilyesmit elhinni és alig is hitte el ezt a mesét. Egészen belemelegedett, de közben úgy forgatta a szavakat, hogy megint csak ellenem és Guma ellen igyekezett hangulatot kelteni. Mind szaporábban ömlött ajkáról a szó. Azt mondta, hogy értesülését szavahihető forrásból merítette, egy kis fiútól és éppolyan lehetetlen, hogy egy kis fiú ilyesmit kitaláljon, mint ahogy lehetetlen, hogy a leopárd együtt igyék az orosz-lánal.

— Ezért mondtam, — fejezte be beszédét — hogy ítéljék máglyahalálra őket.

És itt hirtelen abbahagyta. Így hát beszéde foglalatja mégis csak az volt, hogy engem és Gumát kínozzanak tovább.

Öreg főnök, O-lau-va-li nem túrtóztethette magát tovább, felugrott és mintegy válaszolva bátyámnak mondta:

— Oro elé kell terjeszteni ezt az ügyet!

Senki se mert ez ellen felszólalni, mert mindenki tudta, hogy a kérelem jogos. Oro hazám egyik fétis-babonája és a nép azt tartja, hogy Oro isten minden gonosztevőt megtalál, mert mindenki, akit Oro istenség képmása előtt elvisznek, okvetlenül bevallja, ha akármilyen rosszat követett is el. Hétszer egy évben, mindig hét-hét napig történik Oro isten előtt az ilyen elvonulás. Nincs olyan benszülött, aki bármilyen gonosztettét is elhallgatná Oro előtt, mert a hit azt tartja, hogy ha így cselekednék, rettenetes szerencsétlenséget zúdítana vele mindenkire.

Tehát várunk kellett, míg Oro istenség hív!

A fő varázsló-orvos felállott helyéről és kijelentette, hogy igaza van O-lau-va-li-nak, terjesszék az ügyet Oro isten elé.

— Jaj annak, — mondta — akire Oro ujjal rámutat, jobb lett volna meg sem születnie!

Bátyám nem érezte valami kényelmesen magát, mert jól tudta, hogy ő maga ültette az ördögöt annak a kis fiúnak a szívébe, hogy azt mondja rólunk, amit mondott.

XIV. FEJEZET

ORO, AZ IGAZSÁG ISTENE

Óro büntetései. Érvelés LoBagoła ellen. A rendkívüli tanács. A gyűlést befejezik. Atyám vádat emel. Bátyám réműlete. A »Kör«.

A következő napokon bátyám minden úton-módon igyekezett kedvemben járni, de atyám, amennyire csak lehetett, távol tartott tőle. Ami Gumát illeti, ugyanez volt az eset nála is. Az asszonyok, akik oly kegyetlenül szidták és kínozták a szegény lányt, most kedveskedni akartak neki, de O-lau-va-li szintén távol tartotta Gumát tőlük. Ezek az asszonyok nem vádolták semmivel sem Gumát, csak éppen a nekik szóló parancsot teljesítették. De ezt azután rendkívül kegyetlenül.

Eljött Oro isten legközelebbi hét napja és mindenki felkészült erre. Oro istenség hét napja alatt az asszonyoknak nem szabad mutatkozniuk és amíg a hét nap el nem múlik, el nem hagyhatják házukat. Oro első éjszakáján semmi rendkívüli sem történt. Se Guma, se én nem járultunk Oro elé, mert semmi rosszat sem cselekedtünk. De nem haladt el az isten előtt az a kis fiú sem, aki a történetet elmondta, de nem haladt el Oro isten előtt bátyám se. A kis fiú, aki megesküdött arra, hogy amit elmondott, az igaz, fétis-imádó volt. Bátyám pedig az *idegen nemzetség* vallását követte. Ahhoz tartozott. A kis fiú a saját hitsorsosai közül senkitől sem kérhetett tanácsot, mert nem akadt olyan fétis-imádó, aki felbátorította volna őt arra, hogy tartson ki a rossz mellett, amit elkövetett. Bátyám a mi

hitfelekezetünk rabbijához fordulhatott volna és vele megbeszélhette volna a dolgot, mielőtt Oro istenség elé járul.

Bár ha mi teljesen külön nép vagyunk és vallásunk teljesen más, mint a fétis-imádóké, azért mégis kötelesek vagyunk magunkat alávetni a tabuk és titkos szervezetek parancsait követve a fétis-törvényeknek. De egy valamivel előnyben vagyunk a fétis-imádókkal szemben, van hét rabbink, aki hitünk és erkölcsünk őre. Nehéz és kétséges kérdésekben tanácskozhattunk rabbijainkkal. A mi ügyünkbe rabbi nem akart beavatkozni. Mert az nagy szégyent jelentett volna a mi saját hitközségünkre, ha ő elkövette volna azt a rettenetes gonoszságot, hogy valakit a saját véréből a másik népek kiszolgáltasson. így azt tanácsolták bátyámnak, hogy a kis fiú után járuljon ő is Oro isten elé és mondjon el mindent, amit erről az ügyről tud. Történéjék minden az igazság szerint.

A következő éjszaka újra felhangzott Oro hívása és még hangosabb, még hátborzongatóbb volt, mint valaha is. Három férfi jelent meg Oro előtt. Mindegyiket feleségei vádolták be. Mindegyik férfinak tíz-tíz felesége volt és az volt a vád ellene, hogy utolsó feleségénél túlságosan hosszú ideig maradt. Az egyik férfi megtagadta, hogy egyik feleségével menjen, a másik főfeleségét a maga házába vette, hogy vele együtt éljen és azt tartotta, hogy ez az asszony túl gyengécske ahhoz, hogy a tanyán dolgozzék a többi asszonnal. A harmadik a főfeleségével élt egész idő alatt. Mind a három férfit megfosztották feleségeiktől és mind a hármat úgy megcsonkították, hogy az egyik közülük meghalt, a másik kettő pedig az emberek gúnyjára az »agha«-k (eunuchok) tanyája nevű helyen élt élete végéig. Ugyanezen az éjszakán még sok büntetést róttak ki. Két lánynak levágták az ujját, mert lopott, egy fiút pedig az Ogboni társaság halálra ítél, mert nem engedelmeskedett.

Az a kis fiú, aki engem feljelentett, ezen az éjszakán sem jelent meg Oro előtt. A harmadik éjszakán azután mégis megjelent és elmondta történetét. Elmondta, hogy nincs jóbarátságban Ibn LoBagolával

és hogy a többi fiú sem barátkozik velem, mert egészen szokatlan, hogy Ibn LoBagola a lányokkal beszélget és játszik és mert Ibn LoBagola tiltott szokásokat hurcolt az országba. Elmondta, hogy bátyámnak azt mesélte, hogy sokszor látott engem Gumával és, hogy Ibn LoBagola bátyja biztatgatta folyton, hogy mondja el újra és újra ezt a dolgot és minden egyes alkalommal kibővítette néhány szóval mondókáját.

Az ügy vitássá vált és addig nem lehetett ítéletet hozni, amíg újra össze nem hívták azt a rendkívüli tanácsot, amely először hallgatott ki bennünket. Bátyám szintén megjelent Oro előtt, vallomása rövid volt. Azt mondta, hogy cselekedetében nem vezette rossz szándék és csak az igazság keresése hajtotta, amikor saját apja fia ellen vádat emelt. Az Oro napok alatt se atyám, se öreg főnök O-lau-va-li nem aludt, mind a kettő jelentést kapott Oro őreitől, hogy mi történik és olyan gyorsan, amennyire csak lehetséges volt, akarták az ügyet elintézni.

Oro utolsóelőtti napján vallott bátyám Oro előtt. Sohasem felejtem el ezt a napot. Ha akkor Gumát és engem elítélnék, házasságunkat még egy évvel el kellett volna halasztanunk, olyan égési sebeket szenvedtem volna.

Összehívták hát a rendkívüli tanácsot. Ó, micsoda gyülekezet! Guma és én sírva fakadtunk! Egymást sajnáltuk. Én még gyöngé voltam a megveretés után és ugyanolyan gyöngé volt szegény virágom, Guma. Az én hazámban a könnyek nem keltenek szánalmat, hanem inkább megvetést, de mindhiába, mi mégis sírtunk. Most, hogy leírom ezt, megint könnybelábad a szemem, őszinte meggyőződésem, hogy bátyámat kötelességérzés és nem gyűlölet vezette ellenem. Mert bár bátyám istenítéletet kért ellenem, kínpadra vitétt és megkorbácsolatott, azért mégis igazságérzete volt cselekedetének rugója. Vájjon nem tapasztaltam-e sok különös dolgot a négy év alatt, amelyet hazámon kívül töltöttem el? Amikor a gyűlés véget ért és nekünk igazságot szolgáltattak, apám odanyújtotta kezét, hogy csókoljam meg. Hogy megragadtam és megcsókoltam

ezt a kezét! Soha életemben nem csüngtem úgy atyám kezén, mint most. Guma az öreg főnök, O-lau-va-li lábát csókolta és mosta könnyeivel. Valamennyi jelenlevő felnőtt kezét megcsókoltuk és megkönnyebbülve leültünk.

Készséggel beleegyeztem, hogy annyi feleséget veszek el, amennyit atyám csak akar és ez nem volt könnyű vállalkozás, mert ő egyidejűleg hat lányt jelölt ki számomra. Ez kissé elütött a rendes szokástól, de atyám nagyon akarta és én meghajoltam akarata előtt.

Apám felállott, ami arra vallott, hogy vihar dúl keblében és a következőket mondta a tanácsnak:

— Meglehet, hogy annak az anyának az apja, akinek a fia engem apjának nevez, nagyon futott az után az asszony után, ki azt az anyát szülte, aki életet adott ama fiú anyjának, aki engem apjának hív. Hacsak futott utána, örüljünk ennek, de egészen világos, hogy utól is érte, le is fogta és hajam a tanú, hogy *ez a nőstény egy majom volt.*

Ez rettenetes kijelentés volt. Szegény *bátyám* felsikoltott, az izzadság csak úgy ömlött róla és jajgatva kérte a fő varázsló-orvost, hogy óvja meg saját apjának kíméletlen szavaitól.

Öreg főnök, O-lau-va-li, ugyancsak felemelkedett helyéről és beszélni kezdett. Halk hangon indult meg ajkáról a szó, de azután egyre izgatottabb lett és kiáltássá nőtt. Azt követelte, hogy az ügyet terjesszék a *Kör* elé. A *Kör* az én hazámban nagyon rossz dolgot jelent. Ha bárkit is bevádolnak egy *Kör* előtt, az mindig a legborzasztóbb halálok halálával hal meg a király kényére. A »Kör« ösrégi intézmény és csak ritkán alkalmazták. Eredetileg azzal a céllal alakult, hogy leleplezze azokat, akik szívükben gonosz szándékkal járnak és akik összeesküvést szőnek a király ellen. A javasemberek és varázsló-orvosok alkotják az egyes »Kör«-öket és az ő feladatuk kiszimatolni a bűnös embereket. Ezt az eljárást voltaképpen már eltörölték, de újra és újra fel lehetett éleszteni a »király kényére«. Így hát, mikor öreg főnök, O-lau-va-li kiáltva követelte a fő varázsló

orvostól, hogy döntsön a *Kör*, bizonyára azt akarta elérni, hogy bátyámat végezzék ki.

Népem főbbija kényszerítette atyámat, hogy tiltakozzék a rettenetes javaslat ellen. Apám hangosan mondta:

— Fiamnak egyetlen csepp vére se hulljon!

XV. FEJEZET

HA AZ EMBER MEGNŐSÜL, KEZDŐDNEK A BAJOK

A tanács büntet. Gyermekházasság Afrikában. Nyilvános nász. A lobbanékony Guma. Guma kegyvesztett lesz. Guma az amazonok között.

Apámnak az a néhány szava, hogy »*Fiamnak egyetlen csepp vére se hulljon!*«, azt jelentette, hogy ő azt kívánja, hogy az én ügyemből kifolyólag se én, se senki más az ő családjából ne haljon meg. Hogy összehívassák a »*Kör*«-t, ahhoz előbb O-lau-va-li-nak meg kellett volna szereznie a király beleegyezését, de csöppet sem látszott valószínűnek, hogy a király új életre keltse ezt a régi hagyományt, ha nincs az ügyben személyesen érdekelve. És azután latba esett még az is, hogy egy olyan család egyik tagjának az életéről volt szó, melyet a király avatott nemessé és maga a család feje, ez a nemes ember, ellenezte a tervet. O-lau-va-li belátta mindezt és arra szorítkozott csak, hogy teljesedjék a tanács határozata.

A tanács gyorsan döntött. Az ítélet az volt, hogy szegény bátyámnak nyilvánosan kitepték a szakállát és az ostoba kis fiúnak felmetszték a nyelvét, mert rosszakaratúan hazudott. Apám három napig tartó Ünnepet rendezett annak öröme, hogy Guma és én ilyen elégtételt kaptunk és megengedte, hogy folytassuk házassági előkészületeinket.

Hátam még sajgott az istenítélet kegyetlen korbácsütéseitől, de gyorsan felejtettem — hiszen Guma a feleségem lesz! ... Soha, soha ezt nem felejttem el.

Megint feltámadt bennem a vágy, hogy elhagyjam hazámat, mert odahaza minden bosszantott és sértett engem. Nehézséget csak az okozott, hogy milyen biztos úton-módon kerüljek ki. Atyám sohasem adott volna mellém kíséretet és azt is tudtam, hogy mindenkít visszariaszt attól, hogy segítse eltávozásomat, de én akkor nem sokat törődtem ezzel. Meg kellett várni a házasságomat, mielőtt arra csak gondolhattam volna is, hogy újra elhagyjam hazámat. Mintha csak piknikre készülődtem volna, úgy éreztem magam az esküvői előkészületek sok próbája és ünnepe alatt. Arról még álmodni se mertem, hogy inkább temetésre készülök. Igen, temetésre, mert nem gyilkolták-e meg az asszonyok virágát? Vájjon nem voltam-e akaratlan, ártatlan okozója annak, hogy a mi barbár, kegyetlen fétis-törvényeink megtörték a szívét egy valódi férfinak, mert ezek a törvények azt a látszatot keltették és erősítették meg, hogy Guma már az esküvőnk előtt teljesítette házassági fogadalmát. Természetes »véletlenségek« és nem, mint ahogy ők gondolták, törvényszegés szolgáltatott alapot a vádnak. De az én hazám népét nem győzheted meg arról, hogy a természet *is* okozhat bajokat — túlságosan babonások ahhoz, hogy megértsék a természet erőit.

Ha egy fiú feleségül vesz egy lányt, akkor a lány szüzességét az egész nép előtt nyilvánosan kell megállapítani. És szegény Gumának nem volt anyja, aki odahaza szívszorongva várja az örömkialtást, amelyet minden anya annyira szeret hallani, amikor bebizonyul, hogy lánya tiszta. És Gumának nem volt anyja, aki tört szívvel hallja ennek ellenkezőjét is. Nem volt anyja, aki enyhítse félelmét és megvigasztalja.

És elkövetkezett a végzetes éjszaka, miután tizen-négy hosszú hónapban át várt és várt Guma és hordta a szüzességi álarcot. A házasságközvetítők előzetes vizsgálója jól sikerült mindkettőnk részéről. De az álta-

lános vélemény az volt, hogy a lány több lesz számomra, mint egy házasság.

Ez is egyik fontos oka volt annak, hogy mért sürgette atyám olyan nagyon a házasságot. Meg akart menteni a megvetéstől, mert otthon az emberek megvetettek engem, mert tengerentúlra keltem és visszajöve idegen nép szokásait követtem. Atyám nehezen győzte meg a fétis-orvost arról is, hogy én a fia voltam és hogy nem lakik bennem gonosz szellem. Ezért első teendője az volt, hogy feleségül adja hozzám azokat a lányokat, akikkel már előzőleg eljegyzett és azt parancsolta, hogy a sorban a gyönyörű Guma legyen az utolsó, akit mi »főasszonynak« hívunk.

Egész jól végeztem el a szertartásokat, bár valódi jelentőségükkel alig voltam tisztában. Egy skót otthon erkölcsös élete után nem igen készültem el olyan szemérmetlen dolgokra, mint amelyenek itt vártak rám. Túlságosan fiatal voltam ahhoz, hogy apámmal vitatkozzam, de fiatal voltam még ahhoz is, hogy megkérdézzem: mért történik mindez? A tömeg összegyűlt és én vártam, hogy rámkerüljön a sor. Az első lány olyan vad volt, hogy letépte kötelékeit és az öreg embernek ugyancsak jó erősen kellett fognia, hogy végre is legyőzze. Akkor megszólaltak a tam-tamok és az öreg házasságközvetítők külön-külön énekelni kezdtek! Mindez olyan izgató volt, hogy nem is tudtam, hogy tulajdonképpen mit csinálok.

A fiatal lányok ott álltak arra várva, hogy hirtelen anyjukhoz rohanhassanak, aki nem lehetett jelen a szertartáson, de odahaza kellett várni türelmesen a házban, amíg az örvendetes hang nem jelentette:

— A Szellem megbízható lányt adott neked, *bravó!*

Nem mindennapi dolog, hogy egy fiú egyszerre hat lányt vegyen el. Velem másképpen állt a dolog, mert elhagytam a hazámat és atyám nem volt tisztában szándékaimmal. Ezért mindent elkövettem, hogy lekössön engem és a fétis-nép megbecsülését ne veszítse. Így, ha jól meggondoljuk a dolgot, meglehetősen erős próbának voltam alávetve.

Elővezették a következő négy lányt. Minden lakmározás megszűnt. Ne felejtjük el, hogy nekem még egy lányt kellett elvennem és sokan azt gondolták, hogy az egy valódi »makrancos hölgy«. Senki sem várt valami rendkívüli dolgot — és amikor a házasságközvetítő Guma magatartásáról beszámolt, azt mondta, hogy a lány nagyon boldog és arról beszél, hogy mit főz először férjének és mennyire vágyódik vele együtt élni. Gumán nem látszott semmi félelem, sem zavar, ami mindenki tetszését megnyerte. Elérkezett a pillanat. Amikor megszólalt a gong és az emberbőrrel bevont tam-tam, sokan odaszaladtak, míg mások folytatták a táncot.

De azután az ének és zene megszűnt, a térségen hirtelen csend támadt. Határozottan emlékszem, hogy megszállt a félelem, mert nem tudtam mi történik, hogy mindez mit jelent. Semmi beszéd, semmi tréfálkozás! Amikor egy ifjú siheder mégis tréfálkozni akart, mindenki megbotránkozva intette le. Mintha temetésen lettünk volna! Mi történt? Mi fog történni? Nem értettem.

De azután hirtelen kitaláltam mindent, hogyan, hogy nem, nem tudom, de mégis kitaláltam. A kedves Gumán volt a sor, őt vezették be. Egy öreg ember azt mondta nekem, hogy Guma meg akar ölni és éppen ezért előbb én verjem meg, hogy akkor nyugton maradjon. Mindenki azt magyarázta nekem, hogy milyen nehéz lesz uralkodnom rajta. Én magam egészen más-képpen gondolkoztam — nem tudom mért, de az volt az érzésem, hogy ezzel a virágszállal jobb lesz együtt élnem, mint bárki mással. Gyöngéden és szelíden akartam bánni ezzel a különös lánnyal és mindig kedves akartam lenni hozzá. Talán szerettem őt. . . nem tudom ... ki tudja? Túlságosan fiatal voltam ahhoz, hogy mindezt megérthessem. Guma szökelve és nevetve közeledett. Ha egy leány ilyenkor vidám, minden jelenlevő is jól érzi magát. De most egyetlen szó, egyetlen megjegyzés sem hangzott ei.

Öreg főnök, O-lau-va-li nagy dolgokat tervezett kedvenc gyermekével, akit sajátjának vallott, bár sem-

miféle vérrokonságban nem volt vele. Odahaza fel-alá járkálva várta az öröndetes hírt a gyermek házasságáról. Az atya és anya helyét kellett betöltenie, mert hiszen Gumának nem volt anyja. Óreg főnök, O-lau-va-li nem volt jelen a szertartáson, de mégis nagyon boldog volt. Új szokást akart életbeléptetni, megváltoztatni a hazámban divatozó szokást, ő akart nekem ajándékot küldeni ahelyett, — amint ez eddig szokásban volt — hogy apám, vagy én küldtünk volna neki ajándékot. Ki álmodhatta volna akkor, hogy én, a fekete fiú, aki házasságot akartam kötni, egy szép napon az egész világnak Gumáról beszélhetek? Gumának sokféle neve volt a benszülöttek között. Csak néhányat sorolok fel: a »gonosz«, »a jóság kísértője«, *mőstény majom ivadéka*, »a csábítón, »ű ravaszt, »a szemtelent, »a szemérmeltem, *m jónak makacs ellenségét*, végül »az amazont. Ezekkel és más gúnynevekkel rágalmazták és halmozták el ezt a nagyszerű lányt.

Mint a többi lány, ő is elfoglalta helyét és várta a szertartás kezdetét. Nem tudom, hogy mért, de félelem vett erőt rajtam, vidámságom megszűnt, a szívem nehéz lett. Amikor Gumával együtt elfoglaltam helyem, a jó lány átölelt! Ezzel is a hazai szokások ellen cselekedett. Melyik lány merészelt volna megtenni ezt még Gumán kívül? Ez a lány mindig mindent másképpen cselekedett, mint többi társnője, de azért mindig a tabu törvénye határain belül maradt. Azután Guma nyugodtan, csendesen állva maradt. De ez az egy mozdulata a nép szemében azt jelentette, hogy Guma nem lehet feleség, hogy nem szűz már — az emberek szemében Guma elbukott! Guma, szegény Guma! Az édes, kedves, szerelmes Guma elveszett — legalább az én számomra elveszett. Amikor ezt megtudtam, sírvafakadtam, nem tudom mért, de keservesen sírtam.

Képzeljék el a helyzetet: A nép, a házasságközvetítők, mindenki, aki csak ott volt, átkot zúdított a szegény, lobbanékony lányka fejére, aki csak tizenegy éves volt és annyira elütött a mi fajtánk többi lányától. Az egybegyűlt asszony-nép gúnyosan korholta, szidta, míg a férfiak ezzel a mondással elégedtek meg: »Meny-

nyivel több az asszony egy tollnál amely csak arra való, hogy megnézzék, hogy a szem gyönyörködjék benne?»

A férfiak visszavezettek a házhoz és megmagyarázták nekem, hogy mi történt, hogy Guma hogyan szegte meg a nagy fétis-törvényt. Én sírtam és egyre azt hangoztattam és halálomig újra és újra csak azt mondom:

— *Da ke-dep* — ami annyit jelent: »Hazugság«.

— Azt hiszem, hogy én voltam az egyedüli, aki öreg főnök, O-lau-va-li kezét csókoltam keservének ebben az órájában, Természetesen, semmit sem tehettem az ítélet ellen. Hallgatnom kellett, hogy az öreg emberek hogy átkozzák és ítélik el Gumát. Az még csak nem is derengett ezeknek a keményfejű, tudatlan, ostoba pogányoknak, hogy tévedhettek is. Hiszen ők voltak a mi vezetőink, a mi bölcs embereink. Akkor nem tudtam még, de most tudom, hogy nem volt a földön soha ártatlanabb és tisztább lány Gumánál. Akkor csak tizenhárom éves voltam és csak annyit tudtam, amennyit apámtól és az öregebb emberektől tanultam. Hittem a felnőtt férfiaknak, hittem saját apámnak, de valami bennem mégis arra kényszerített, hogy hangosan kiáltsam:

— Hazugság! Guma feleségnek való jó leány!

Öreg főnök, O-lau-va-li öngyilkos lett. Gumát megfosztották nemétől és a király házába küldték. A király egyik fő amazon harcosa és tanácsadója lett belőle. És én mégis azt mondom, hogy hat feleségem volt, de csak öt élt az én tanyámon belül, Guma a királynál élt. Guma születésénél fogva hercegnő volt és igazi apját, törzsének főnökét, öreg főnök, O-lau-va-li asszágija, harci kése ölte meg.

MARADJAK BENNSZÜLÖTT?

*Követők. Megcsömörlök a bennszülött élettől. Gyermekeim.
Mese az esti tűznél.*

Házasságom után tanyámra vittem az öt lányt és hazai szokás szerint apám tizennégy »követőt« szerzett nekem. Hogy mindegyik feleségemnek eleget tegyek, egy hónap lejártá előtt nem igen hagyhattam el az öt asszonyomat, így tehát amennyire tőlem tellett, berendezkedtem a házas életre. Nemsokára azután atyám meghalt, érezte, hogy azzal, hogy megházasított engem, az ő furcsa fiát, elvégezte a rábizott feladatot. De annál kevésbé tudhatta azt, hogy milyen vágyakat és gondolatokat dajkálók magamban. Sosem mérlegelte igazán, hogy milyen változásokon mentem és megyek keresztül. És nem is álmodhatott arról, hogy meztelen testét (mert ő is, mint mindenki más a faluban, anyaszült meztelenül járt-kelt) bizonyos visszatekintéssel nézem.

Négy hosszú évig voltam távol hazámtól, más nép között éltem és nagy változáson mentem át. Ha mindig járt keveset is, de ruhát hordtam — mégis ruhát! Ezért és sok másért odahaza az emberek rám bizalmatlanul és babonás félelemmel néztek, de ez a babonás félelem egyúttal arra is jó volt, hogy sok vitában megmentett a fétis-doktorral szemben, aki tabunak akarta nyilvánítani a tanyámat és a velem való beszélgetést.

De én mégis csak az apám fia voltam, apám pedig tlökelő nemes ember, aki nagy szerepet játszott népénél és én is népünk tagja voltam: ezért lehetetlenség »Dlt engem tabunak nyilvánítani. Bevallom, hogy majom ellen szinte szánt szándékkal hívtam ki az ellenséges indulatot, ragaszkodtam civilizált szokásaimhoz: függőágyban aludtam, széken ültem, kaftán helyett nadrágban jártam és tábori asztalkán lámpást gyújtottam

este. Mindezt a szokást Európából hoztam magammal. Asszonyaim jelenlétében étkeztem, mert megszoktam Európában az asszonyi társaságot, Skóciában éltem, ahol az asszony a ház feje. Tányérból ettem, kést és villát használtam, és ez mind különösnek és idegennek tűnt fel népem szemében.

Apám főfeleségének legfiatalabb fia voltam és hazám törvénye szerint én örököltem örök-jogát, viselhettem nevét és a »főnök« címmel élhettem. Ha nem hagytam volna el újra hazámat, még a község főnöke is lehettem volna. Férfi és nőtestvéreim mind Afrikában élnek, bizonyos vagyok abban, hogy sohasem vágyakoznak el onnan, de úgy érzem, hogy olyan idegen vagyok nekik, mint akárki más. Sohasem fájtszörös házasságom után egyetlen feleségem elvesztése sem, de Gurnát... Gumát nagyon sajnálom, aki most is menyasszonyom, utolsó és főfeleségem. De öt asszonyom gyermekei ma is érdeklődésem tárgyai és sokszor szeretném látni őket. Tizennégy fiú apja vagyok. Gyermekeimet szeretem, de sohasem szerettem feleségeimet. Ki szerethet hatot?

Még most is gyakran eszembe jutnak azok a mesék, amelyeket éjjel a falusi őrtüzeknél hallgattunk a felfellobbanó vad lángok és ijesztő árnyékok körében. Hadd mondok el egyet:

HOGYAN BIZONYÍTOTTA BE EGY MAJOM HŰSÉGÉT TÖRZSÉNEK

Egyszer volt, hol nem volt, mélyen bent az őserdőben élt egy öreg majom. Ez a majom sok hosszú holdkeltén át törzsének őre volt. Azt is mondták róla, hogy valaha régen a csordának főnöke volt, de szószátyárkodása miatt kibukott magas rangjából. Az egész állati világban arról volt nevezetes, hogy nem volt fiú utóda és ez is egyik oka volt, amiért vezető állását elvesztette. Még a fiatal majmok is megvetéssel bántak vele, szüleik erre tanították őket. Jóvatenni mindazt

a sok gonoszságot, melyet az öreg majom ellen elkövettek, annyit jelentett volna, mint felszedni a pihéket, amelyeket a szél szerte-széjjel fúj. Hogy hány éves, senki sem tudta, öregebbnek látszott és mégis fiatalabbnak tűnt fel, mint minden és mindenki, aki a vadonban élt. Mindent meg tudott csinálni, amit a többi majom, minden erőlködés nélkül végezte dolgait, bárha a többi majom fiatalabb is volt nála. Bölcseségének híre túlszárnyalta a törzs összes öreg majmait. Emlékezőtehetsége olyan ruganyos volt, mint a gumi, régebbi időre tudott visszaemlékezni, mint az elefánt. Ki ismerte voltaképpen ezt a fickót? Senki! Ki tudott oly sokat, mint ez a legény? Senki! Minden vitás kérdésben hozzá fordultak és véleménye volt az utolsó szó. És mégis ő volt a céltáblája és mulatsága az egész majomnépnek. Ha valamilyen bölcs, tanácsért dicséretet várt, cserébe csúfondároskodás és gúny árasztotta el, törzsének legkisebb majma is rajta töltötte ki tréfás kedvét. Sok mindenféle neve volt: »a bölcs bolond«, »a ravasz család«, »a tettető«, »a rossza«, »a csábító«, »a hazug«, »az ember barátja« — és különösen ez az utolsó volt súlyos, mert ha egy majom az ember barátja, azzal a majmok nemzetségében legmélyebb fokra süllyed, úgy utálja a majom az emberi nemet.

Idővel a majomság olyan kíméletlen és kegyetlen volt az öreg majomhoz, hogy az más helyet keresett magának, De egyetlen majom-törzs se fogadja vendégszeretőn, szívesen egy másik törzs gyermekét! így hát hiába keresett magának más majmok között hazát. Kidobták maguk közül és nem egy nőstény majom arra biztatta a hím majmokat, hogy öljék meg, mert — azt mondták — hogy soha semmi jóra sem vezethet ennek a gonosz, öreg csalónak a jelenléte. Az asszonyok mindennap kikémlték minden mozdulatát, vagy gyermekeiket küldték, hogy leskelődjenek utána, úgy-hogy minden lépéséről beszámolhattak a törzs férfiaknak. Ha látták, hogy az elefánttal vagy ai; oroszlánnal vagy akár csak az ártatlan gazellával is beszélget, rögtön azzal álltak elő a törzsnél, hogy összeesküvést sző ellenük.

Ezért kétségbeesésében egy nap nagyon messzire elvándorolt és úgy elfáradt, hogy egy vastag indára kúszott fel és ott gondolkozni kezdett hajdani állapotán, hogy mi mindent vesztett el és keservesen sírva fakadt. Úgy érezte, hogy legjobb volna mindennel végezni és meghalni, de magában mégis azt gondolta, hogy előbb valamit cselekedni szeretne, amivel bizonyíthatja a törzsének, hogy még mindig szereti és hogy nem olyan rossz, mint amilyen a híre. Mialatt így gondolkozott, beszélgetés ütötte meg a fülét. Hát csendesen meghúzódott és figyelt. A kígyó hangját hallotta és látta azt is, hogy éppen szarvasviperák fészke mellett pihen.

A beszélgetésből kiderült, hogy egy kígyó követségbe jött a viperákhoz és üzenetet hozott törzse főnökétől, amely szerint minden kígyó gyűljön össze és készüljön fel az óriás majmok falvának megtámadására. Hallotta, amikor az egyik kígyó kijelentette, hogy már itt az ideje és nagyon helyes dolog, hogy ezeket a gyávákat elűzzék a vadonból, mert már olyan szemtelenek, hogy azt hiszik, hogy ők az erdő urai. Egy másik kígyó kifejtette, hogy most van a legjobb alkalom a támadásra, mert nem őrzik az óriás majmokat. Az egyik fiatal kígyó ugyanis látta, hogy az öreg őr egészen egyedül messzire elment falujából. Ha ez így van, akkor az öreget biztosan elűzték, mert különben nem ment volna el egyedül népétől. Ilyen nincs majomországban! Tehát ez a legjobb alkalom, hogy rajtuk üssenek, mégpedig alaposan.

Az öreg majom, elrejtőzve az indák között, mindent hallotta és azon gondolkodott, hogy mitévő legyen, mert észrevétlenül nem hagyhatta el rejtékelyét. Azzal is tisztában volt, hogy ha egy kígyó meglátja, nem sokat teketóriázik vele. És eszébe jutott, hogy ha riadó jelet adna, az is megmenthetné népét a rettenetes haláltól, amelyet a kígyók ellenük terveznek. Ezzel egyúttal bizonyíthatná törzséhez való nagy hűségét. És neki akart indulni, de az első mozdulatnál észrevették. Izgatottságában, hogy elszabaduljon, karja beakadt egy inda ágbogába és egy fiatal vipera ráug-

rott és megmarta. Tudjátok ti is, hogy veszedelem idején erőtök megkétszereződik! Az öreg majom addig húzta, tépte magát, amíg kiszabadult, de ezalatt a fiatal kígyó számtalanszor beleharapott és ez biztos halált jelentett.

Amikor az öreg majom kiszabadult az indákból, amennyire csak lábai engedték, futni kezdett és kínjában is egyre a figyelmeztető szótát ordította:

— *U-lau-vi* — ami annyit jelent: »Veszedelemet látok!«

Bizony nagyon messzire kellett futnia és mikor elérkezett táborhelyükre, a majmok már mind felkészültek, hogy elmeneküljenek, mind hallották messziről a figyelmeztető riadót. Amikor az öreg majom megérkezett a falu bejáratához, eszméletlenül összerogyott a fáradtságtól és a fiatal kígyó sok halálos szúrásától.

Ugyanekkor nagy irammal érkezett oda a kígyók egész nemzetsége, mert azt hitte, hogy utóíérheti az öreg majmot, mielőtt az a táborhelyre érkezik. De volt sok majom, amely kicsúfolta és összeszidta az öreg őrt és azzal vádolta, hogy csak komédiázik, mert így akar visszakerülni a törzs védelme alá. Az egyik majom azt mondta, hogy ha tudták volna, hogy az öreg csaló adja le a riadó figyelmeztetést, akkor nem készültek volna fel arra, hogy táborot bontsanak és elrohanjanak. Amíg így szapulták, a kígyók már egészen a falu határába érkeztek, de már egyik majom sem törődött az öreg hűségese őrt figyelmeztetésével.

A majmok főnöke is odaérkezett, hogy kihallgassa az őreget, mielőtt az meghal. A majomfőnök már-már elhitte az öreg majom beszédét arról, hogy a kígyók egyesültek ellenük. De amint ilyen alkalmakkor mindig, akad asszony, aki beleavatkozik a fontos dolgokba, egy nőstény majom, amikor látta, hogy a főnök érdeklődéssel hallgatja az őreget, hangosan odakiáltott:

— Főnök apám, hagyd ott ezt az *emberek barátját* Ugyan, micsoda anya szülte ezt az ördögökkel teli gonosztevőt? Még neked is hazudni mer anélkül, hogy elpirulna!

A gúnyos beszéd hallatára a főnök hátat fordított az öreg őrnek, az öreg legény pedig dühében és fájdalomában a karjába harapott és kicsurgó vérét a falu bejáratánál szétfröcskölte, ami annyit jelent, hogy megátkozott mindenkit, aki belül van. Ez szokás úgy a benszülöttek, mint a majmok között. És az öreg ör barát nélkül, népétől elhagyatva és kivette halt meg.

És a kígyók minden oldalról előzönlöttek a törzset és egyetlen majom sem menekült meg marásuktól. Mindegyik rettenetes halálok halálával halt. Mikor a kígyófőnök saját véreben feküdve látta az öreg majmot a falu bejáratánál, így szólott:

— Egészen majomhoz illő, hogy lemesse az orrát, ha haragos arcot akar vágni.

XVII. FEJEZET

ELVESZVE AZ ŐSERDŐBEN

Cselszövés öt asszonnyal. Még öt feleség is féltékeny. Egy hűséges követő. Nincs visszatérés. Tropicus viharok. Enfiki mesét mond. Haragos szellemek megnyugtatója. Elveszve az őserdőben. Láz. Az óriás kígyó. Dobszó. Kof-fi király országa. Indák között. Még egy pár népmese.

Minden vágyam az volt most, hogy megszabaduljak a vademberek életének borzalmaitól, de szándékomról nem mertem apámnak szólni és nem volt tanácsos bárkinek is szólni erről a falubeliek közül, mert bizonyosan felkérték volna apámat, hogy távozásom tiszteletére csapjon lakomát.

Az egyetlen dolog, ami számomra megmaradt, hogy feleségeimben bízam meg. A mi országunkban egy férfi nagyon megbízhatik feleségeiben, közölheti velük minden titkát, mert asszonyaink megbízhatósága egyik főtulajdonságuk. Összehívtam tehát öt feleségemet és azt mondtam, hogy meg kell látogatni egy más közösséget és hogy néhány hónap előtt nem

térek vissza. Hosszú és veszedelmes útra indulok. Az egyik erre azt mondta:

— Tudtam, hogy máshol is van felesége!

A másik felkiáltott:

— Üdvözdöd nevünkben többi feleségedet! Reméljük, gyermekeidet jó egészségben találod.

Elképedtem, mert még csak nem is képzeltem, hogy feleségeim ilyesmire gondolhatnak. De hát ilyen a benszülöttek gondolatmenete és én nem voltam eléggé jártas abban, hogy őket jobb gondolkozásra szoktassam.

Felszólítottam *követőimet*, hogy mutassák az utat, kísérjenek el, de ők megijedtek. Megmagyaráztam nekik, hogy mindhárom el kell mennem és hogy azért nem kérek apámtól kíséretet, mert ő biztosan megijedne, hogy újra elveszít engemet és kérésemet visszautasítaná. Ekkor az a »követő«, akit tanyámon a követők főnökének neveztem ki, önkéntesen ajánlkozott, hogy kivezet az országból, mert, mint ő mondta, nagyon jól ismeri az őserdőt és vigyázni fog, nehogy baj érjen engem.

Így hát egy reggel elhagytuk kunyhó-falunkat. Fő-»követőm« azonban nem ismerte az utat. Úgy tervezte, hogy elvezet országunk határáig, ott majd felcsípek egy vezetőt és kíséretet és az ő segítségükkel majd elérem a tengerpartot. De minden lépése balul ütött ki. Először is a tengerparttal éppen ellenkező irányba indult, mert nem akarta, hogy távozásom gyanút keltsen. Ebből az okból én se vittem magammal semmit, csak egy alvó-gyékényt és néhány hasznos tárgyat, amelyre szükségem lesz, ha majd elérem a »civilizációt«. Felszerelésemet követőm vitte.

Nagy izgalomban és nyugtalanságomban, csak-hogy elkertüljek, nem is gondoltam arra, hogy milyen évszakban vagyunk és miután már két napi járásra voltunk a falutól, jutott eszembe az időjárás. Közel voltunk már az esős évszakhoz — igazában már csak két nap választott el tőle. Ha elérkezik az esős időszak, akkor az eső patakokban ömlik, elárasztja a földet, az utakat. Minden évben így szokott lenni. Az esős időszak június elsejétől augusztus végéig tart.

Visszafordulni butaság lett volna, mert időközben apám biztosan megtudta, hogy el akarom hagyni az országot és rábeszélte volna feleségeimet, hogy emeljenek vádat ellenem, amiért el akarom hagyni Őket. És ez a vád örökké lehetetlenné tenné, hogy valaha is elhagyjam országunkat.

Nem is annyira az esőtől féltém, mint inkább a mennydörgéstől és villámlástól. A mennydörgés és villámlás az én hazámban sokkal félelmetesebb és borzasztóbb, mint itt. Az esős évszak után nem is kell messzire menni az őserdőben, hogy láthassuk a villám pusztítását. A villám sokszor hatalmas fába csap és tönkrezúzza azokat, megöli az állatokat, mert az állatok rendszeren fák alatt és a bokrok sűrűjében keresnek menedéket. Így tehát az esős évszak után szana-széjjel hevernek az őserdőben vadállatok tetemei.

Az eső megeredt. Meg kell mondanom, hogy »követőm« nagyon hűséges volt hozzám, mindent megtett, hogy félig-meddig is kényelmessé tegye utamat. Ő szerezte be és készítette el ételünket, az indákból függőágyat készített számomra, hogy jól alhassam és úgy bánt velem, mintha valódi rokona volnék.

A *követőm* bennszülött volt, éppen olyan babonás mint a többi. Sok mesét mondott útközben állatokról, madarokról és halakról. Még fiatal gyerek voltam és tágrányílt füllel hallgattam meséit. Ime, egyik meséje:

A GYÍK ÉS A LEOPÁRD

Egyszer volt, hol nem volt, a gyík így szólt a leopárdhoz:

— No, komám, lássuk csak, kettőnk közül ki tud egy nap alatt több embert ölni?

A leopárd ereje érzetében biztos volt abban, hogy sokkal több embert tud ölni, mint a kis gyík és így válaszolt:

— Ha én többet ölök, mint te, akkor te az én rabzolgám leszel és minden kívánságomat teljesítened kell,

A gyík azt mondta, hogy a dolog rendben van, de ha véletlenül ő győzne, arra az esetre ő is szeretne kikötni valamit. A leopárd erre azt felelte, hogy ha így lesz, ő is szívesen beleegyezik abba, hogy a gyík rabszolgája legyen.

De ki vezet megbízható számadást az öldöklésekről? Úgy döntöttek hát, hogy megkérik az elefántot, hogy legyen a számadójuk. Másnap akarták megkezdeni a versenyt.

Azzal kezdték, hogy kora hajnalban megtámadtak egy falut. A leopárd hét gyermeket és egy férfit ölt meg. Ugyanekkor a gyík még csak három gyermeknél és egy asszonynál tartott. A leopárd úgy teleitta magát vérrrel, hogy már alig tudott megmozdulni és ébren maradni — végül is lefeküdt és elaludt.

Míg a leopárd aludt, a gyík igen szorgalmasan dolgozott és mire a nap lenyugodott, huszonnégy embert ölt meg. Mikor a leopárd felébredt, még mindig azt hitte, hogy többet gyilkolt, mint a gyík.

Mikor az elefánt tudára adta, hogy elvesztette a fogadást, a leopárd dühös lett és azzal sértegette és vádolta az elefántot, hogy pártosan a gyík mellé állott és közösen megcsalták őt.

De tudni kell, hogy csak egy dolog van, ami fel-dühíti az elefántot és ez az, ha csalónak nevezik. Mindenki tudja, hogy az elefánt sohasem csal. Az elefánt olyant ütött ormányával a leopárdra, hogy az beleszé-dült. Amikor magához tért, átkeződni és tombolni kezdett, vadul az elefántnak rontott és úgy összeharapta, hogy majdnem megölte. De a gyík az elefánt segítségére sietett és olyan keményen és ügyesen belelővelte mér-gét, hogy a leopárd kínjában felordított.

De a leopárd csak tovább harcolt és azt mondta, hogy inkább meghal, mintsem hogy akárkinek is a rabszolgája legyen. Az elefánt felkapta a leopárdot és oly magasra dobta a levegőbe, hogy mire földet ért, már meg is halt. Az elefánt is úgy elgyöngült a sok vér-vesztéstől, hogy nem sokkal ezután ő is kilehelte lelkét.

A gyík pedig így szólott:

— A leopárd meghalt, mert nem tudott veszteni és nem volt jó pajtás — az elefánt meghalt, mert igazságos volt. Tanulság: soha többé nem mondok igazat.

Nem vagyok tisztában azzal, hogy »követőm« valóban nem tudta az utat, vagy pedig abban az igyekezetében, hogy félelmemet elűzze, mesélés közben tévesztette el, de annyit láttam, hogy nagy zavarban volt. Meg-megállt, fülét egy-egy magas fához szorította, felültetett egy vastag indára és meghagyta, hogy ott nyugodtan várjak rá. Ő maga pedig felmászott a fa csúcsára és a nagy messzeségben valamit keresett. Azután visszamászott hozzám, a hátára vett, néhányszor megfordult a tengelye körül és úgy indult útnak, mászva-csúszva, ahogy éppen a nehéz terepen lehetett. Ha valami alatt le kellett hasalnia, letett engem egy indára, vagy katapult módjára átvetett egy bozóttömegben, úgyhogy én újra az indákra zuhantam és azokban megkapaszkodhattam. Néha-néha valami alatt el kellett csúsznia, akkor percekre eltűnt, azután hirtelen felbukkant a feje a magas fű között és lihegve, nagyokat fújva kúszott felém és egyre azt ismételte:

— Allah o akbar — ami annyit jelent: »Nagy az Isten«.

Sokszor tünődtem azon, hogy mért tűnik el gyakran ilyen módon és megkérdeztem, hogy kit látogat meg ezekben a kis szünetekben, mire ő így válaszolt:

— A szellemek valamiért haragszanak ránk és nekem meg kell nyugtatnom, ki kell engesztelnem őket, hogy utunkat folytathassuk.

Ezalatt pedig csak úgy zuhogott az eső! Rajtam félig-meddig volt valami ruhanemű, de követőm egészen mezitelen volt. Csuromvíz voltam, az eső borig átitatta a ruhámat, míg velem ellentétben »követőm« valamilyen anyaggal, amelyet a levelekből kipréselt, bezsírozta magát és a víz egyszerűen lecsurgott róla. Én állandóan csupa víz voltam, mert nedves ruhámban aludtam és jártam nappal és éjszaka. Így nem csoda, hogy erősen lázas lettem és nem tudtam tovább menni.

A »követő« indákra fektetett és gyógyítgatott. Forró italt kotyvasztott valamiből, már pusztá szagára is hányási inger fogott el, de ő kényszerített rá, hogy megigyam.

Jaj, milyen borzasztó volt ebben a komisz őserdőben. Eltévdtünk! Igen, belevesztünk! »Követő« elvesztette az irányt, de tovább akart haladni, ameddig csak valamilyen lakott helyre nem érünk. A malária amely levert a lábamról, borzasztó meggyöngíti az embert és a betegség különösen akkor kínos, ha még hidegrázással is jár. Úgy dobált, hogy csoda, hogy kis testem nem tört darabokra.

Emlékszem egy alkalommal, amikor »követő« megint egyedül hagyott, részint, hogy orvosságot keressen, részint, hogy a szellemekkel tárgyaljon, egy kissé hosszab ideig maradt el, mint rendesen. Még mindig lázas beteg voltam, az eső pedig csak úgy zuhogott, csak zuhogott! Ott feküdtem, ahova letett, az indákon és olyan gyenge voltam, hogy még mozdulni se tudtam. Gyöngé hangomon hívtam, hívtam, de 6 nem felelt. Megijedtem, mert hirtelen az a gondolat rémített meg, hogy elment és otthagyt engem az erdő közepén a vadállatok, kígyók és mindenféle csúszómászó féreg martalékául. Kígyókra eddig nem is gondoltam, de akkor hirtelen átéreztem helyzetem borzalmas voltát és keservesen sírni kezdtem. Mért is mentem el otthonról? — kérdeztem magamtól... Bárcsak sohasem mentem volna el! Féltrebeszéltem. Hogy mit beszéltem össze-vissza ebben a rettenetes állapotomban, azt nem tudom, de azt biztosan tudom, hogy mikor öntudatra ébredtem, első pillantásom egy hatalmas óriáskígyóra esett, amely nem is egy yard távolságra tőlem csüngött alá a fa ágáról. Éppen csak megpillantottam, de ez is elég volt ahhoz, hogy kiáltozni kezdjek és olyan hangosan, amennyire tudóm csak bírta, ismételtem:

— *U-lau-vi* ... Segítség, segítség!

És hallottam mint mondja egy hang:

— *Yek-ras* (Hallgass!)

Enfiki, »követő« hangja volt.

Enfiki elmondta nekem, hogy mikor visszatért, siralmáé állapotban talált, delíriumomban össze-vissza beszéltem és minden ismerősömet segítségül hívtam. Azt mondta, csodálkozott rajta, hogy mért kiáltok segítség után, amikor semmi közvetlen veszedelem nem fenyeget. Elmondta, hogy odakúszott, ahol én feküdtem és mikor felnézett, ő is észrevette a kígyót, amint lassan gyűrűzve közeledett felém és már-már rám akarta dobni magát, hogy összetörjön és halálra szorítson, de ő elrántott engem onnan, ahol feküdtem és arra a helyre hajított, ahol később feleszméltem. Neki is gyorsan félre kellett ugrania, hogy elkerülje a kígyót, amely felülről rá akarta vetni magát. Hogy így történt-e, vagy sem, azt nem tudom, de annyi bizonyos, hogy a kígyó ott volt, hús láb hosszúságban csüngött le az ágról, ahol először észrevettem — de már dög volt! Enfiki azt mondta, hogy ő ölte meg és otthagya lógni, hogy mire visszatérek a szellemek világából, lássam, hogy milyen közel voltam a halálhoz.

Négy napig voltam beteg és ez alatt egy lépést sem haladtunk előre. Az eső pedig csak szakadt, szakadt! Még most is csodálkozom rajta, hogy a villám nem csapott belénk. Lázam elmúlt, még gyenge voltam, de mégis indulnunk kellett, bár kétségtelen volt és biztosan tudtam, hogy eltévedtünk. Egy idő múlva távoli dobszót hallottam. Enfikit is figyelmeztettem erre, de ő kinevett és azt mondta, hogy őt is olyan állapotba akarom ejteni, mint amilyenben én voltam, amikor a szellem világban jártam és láttam és hallottam a szellemeket. De egy rövid idő múltán Enfiki hirtelen megállott és azt kérdezte tőlem, hogy nem hallottam-e valamit. Hangoosan felnevettem, mert az jutott eszembe, hogy Enfiki és én is lassan-lassan elvesztjük az eszünket. Mind a ketten hallottuk a dobszót, a *tam-tam* ütését, de mindégyikünk más és más időben. Amikor én hallottam, Enfiki nem hallotta és amikor Enfiki hallotta, én nem hallottam. És Enfiki, az öserdők derék becsületes lakója megijedt, egész valóját félelem fogta el és kérni kezdte a szellemeket, hogy ítélkezzenek felettem, amiért

én őt elcsábítottam, hogy velem együtt csaljam meg és vezessem félre az édesapámat. Tombolni kezdett — teljesen megbolondult! — gondoltam és még jobban sírtam és könyörögtem neki, hogy forduljunk meg, vezessen vissza, de ő azt mondta, hogy nem tudja, hogy merre és hogyan. Azt is mondta, hogy valószínűleg idegen országba érkeztünk, mert a fák erre vallanak. Más a növésük, alakjuk. Nem tudja, hogy merre vagy hol vagyunk, reméli, hogy nem estünk *Kof-fi* király népének kezébe, mert ha igen, akkor mindkettőnknek jóéjszakát.

Ugyanebben a pillanatban hatalmasat dördült az ég és nagyot villámlott, úgyhogy mind a ketten felugrottunk és vadul ordítottunk. A villám ereje közvetlenül mögöttünk csapott le, egy hatalmas fát szilánkokra zúzott és a darabokat recsegve-ropogva szórta szét az erdő mélyébe. Olyan fülsiketítő volt a zaj, hogy azt hittük, hogy az egész föld kettéreped. Rettenetes, szánalmas helyzetben voltunk. Kiszolgáltatva kényre-kedvre a viharoknak, a villámcsapásoknak, a láznak, megrémített vadállatoknak és ami mindennél rosszabb: annak a veszedelemnek, hogy egy ellenes király országában vagyunk.

És most a dob újra megszólalt, most mind a ketten egy időben, ugyanakkor hallottuk. Lakott hely közelében voltunk, de hogy hol, arról sejtelmünk sem volt. A dobverés hangos és hosszú ideig tartó volt. Enfiki azt mondta, hogy üzenetet dobolnak, de hogy mit, azt nem tudja kivenni, mert más nyelven szólal a dob, mint a mienk.

Leültünk hát a faágakra és indákra, amelyeken már néhány napot és éjszakát töltöttünk el és míg itt voltunk, több állatot láttunk, amint éppen inni mentek. igazán bámulatos volt, hogy mennyire ismerte Enfiki ezeknek a vadállatoknak természetét, — mindegyikről előre tudta és előre megmondta, hogy mit fog tenni, még mielőtt úgy is tett. Elképedtem attól, hogy órák hosszat tud az állatokról mesélni és ismeri minden gondolatukat, sőt még szándékukat is. Már nem kételkedtem abban többé, hogy ő ölte meg azt a kígyót,

amely engem akart megölni, hiszen oly jól ismerte a kígyók természetét. Csaknem az egész idő alatt népmeséivel és állattörténeteivel mulattatott és én soha, egy pillanatra sem untam meg hallgatni.

Ez itt Enfiki egyik meséje, amelyet útközben mondott el:

A ZEBRA, AZ OROSLÁN ÉS A LEOPÁRD

Egyszer volt, hol nem volt, élt az Ősbozótban egy Őreg nőtény zebra. Ahhoz túl öreg volt már, hogy kölyköket hozzon a világra, túl csúnya is volt, hogy nemzetségének fiatal kancái közé keveredjék, de nagy volt az ő bölcsesége.

Tudjátok ti is, hogy a zebra kedves, jóságos és szelíd állat, soha senkinek sem vét és nagyon fél az oroszlántól és a leopárdtól.

Egy szép napon, miután minden állat elvégezte napi ivását a forrásnál, ez a szegény öreg teremtés leült és sírásra fakadt, mert hogy az ő nemzetsége nagyon lefitymálta Mialatt balsorsán kesergett, hozzácsörtetett egy oroszlán és megveregette a vállát. Ettől úgy megijedt Zebra-anyó, hogy felordított. Az oroszlán nevetve mondta neki:

— Ilyenek vagytok ti, zebrák, erről a fajtásra ismerek. Megijedtek és kiabáltok, mielőtt bárki is megbántott volna. Mit csinálsz itt ilyen egyedül?

A zebra a patájától füle hegyéig reszketve elmondta az oroszlánnak bánatát, mire az oroszlán így felelt:

— Úgy, úgy? Mivelhogy a te néped semmiképpen sem veszi hasznodat, azt hiszem legjobb lesz, ha megeszlek. Gondold meg, micsoda nagy tisztesség a népedre, hogy ilyen íz-es lakomával vendéghelheti meg a Királyt.

A zebra jajgatva kérlelte az oroszlánt, hogy ne bántsa őt, de az oroszlán csak kinevette és így szólt:

— Még büszke lehetsz arra, hogy figyelmeztetlek és előre tudtul adom neked, hogy meg akarlak enni, ahelyett, hogy mögéd sompolyognék és minden figyelmeztetés nélkül ölnélek meg, amint ezt az alattomos leopárd tenné.

Ebben a pillanatban érkezett oda a leopárd és az oroszlánhoz fordulva ezeket mondta:

— Egészen rád vall, hős Király, hogy ártatlan szegény asszonyokat és gyermekeket rémítgetsz és ijesztgetsz. Ha olyan bátor és vakmerő vagy, mért nem választasz viadalra olyasvalakit, aki meg is tud felelni neked és nem élsz vissza a gyengékkal.

És ezzel a leopárd az oroszlánra vetette magát és megölte.

A zebra megköszönte a bátor leopárdnak, hogy megmentette és miután kijelentette, hogy szerencsének fogja tartani, ha máskor is találkozik a leopárddal, indulni készült. De a leopárd eléje állt és így szólott:

— Csak egy pillanatra maradj még, Zebra-néni! Tudd meg, hogy csak azért mentettelek meg az oroszlántól, mert én akarok belőled ünnepi lakomát fogyasztani.

A zebra tudta, hogy végórája ütött és hogy semmiféle könyörgés nem mentheti már meg, hát így szólott:

— Megengedem, Leopárd úr, hogy az oroszlán gyáva, de annyi bizonyos, hogy sohasem támadja meg a nálánál gyengébbeket. Ir»y hát az, hogy engem megmentettél a »gyáva« oroszlántól azért, hogy te egyél meg, azt bizonyítja, hogy te v.igy a gyavák leggyávábbja, mert az erényt bűnné változtattad.

Erre a leopárd felfalta a zebrát.

És eszembe jut Enfikinek egy másik meséje. így szól:

A KÍGYÓ ÉS A MAJOM

Egy szép napon, mikor a majomcsapat elfáradt a sok huncutságtól és indárol-indára, ágról-ágra, fáról-fára himbálta, lóbálta magát és új pajkosságokon törte

az eszét, egy fiatal kígyó csúszott arra. Az tudvalevő, hogy a majmok mindig távol tartják magukat a kígyóktól, még akkor is, ha egész törzsük együtt van, mert mindenki, tudja azt is, hogy a majmok gyáva fickók.

De most, hogy a fiatal kígyó egyedül volt, a majmok nevetve kicsúfolták és csúfondárosan mondták neki:

— Hej, te hasonmászó! Mért nem állsz fel és mutatod magad? Mindig csak a hasadon sétálsz, sohasem lát senki, nem vesz észre, hacsak nem olyan okos, mint mi, hogy felfedezzen, mert bizony minket nem lehet olyan könnyen becsapni. Te piszok! Mért nem mutatod magad nyíltan, mint mi tesszük, szemtől-szembe?!

A fiatal kígyó, mert egyedül volt és mert a majmok olyan sokan voltak, egy kissé megijedt, bár tudta nagyon jól, hogy a majom mind gyáva.. A kígyó arra gondolt, hogy sok lúd disznót győz és hogy még a leggyávább gyáva is, ha megfelelő hátvéd van mögötte, veszedelmes ellenfél lehet. Így hát nem felelt a kihívásra és szépen tovább csúszott. A majmok hosszan és hangosan kacarásztak és csúfolódtak, hogy mennyire fél a fiatal kígyó és szidták, szapulták az egész kígyónemzetséget és rossz szokásait.

Amíg a majmok vidáman mulattak a sok mende-mondán, amelyet a kígyók népéről hallottak, a fiatal kígyó gyorsan haladt és csakhamar elérte az ő saját faluját. Nagyon me^ihrjett, fáradt is volt, hát letelepedett, hogy felfaljon egy csinos fiatal gazellát.

Lakmározás közben elmesélte, hogyan találkozott a faágakon himbáló izó majomcsoporttal és, hogy a majmok hogyan nevettek és mulattak rajta, hogyan csúfolták és gúnyolódtak felette. Elmondta a többi kígyónak, hogy a majmok megsértették egész nemzetiségüket, amennyiben *alattomos népségének* titulálták őket, amely népség csak a hasán tud csúszni és nem olyan bátor, mint a majmok népe, amely talpra tud állani és mindenkivel szemtől-szembe néz.

Ez dühre gerjesztette a kígyónépség öregeit és elhatározták, hogy a fiatal kígyók, vonuljanak ki, cserkészzék körül a majmokat és igyekezzenek néhány

ördögös fickót elfogni. A kígyócsaládnak tehát minden fiatalja kivonult, hogy majmot fogjon.

Ezalatt a majmok nagy buzgósággal elmesélték egymásnak csínyjeiket, hogy hogyan támadtak meg falvakat, milyen kókuszdiócsatákat vívtak férfiakkal és fiúkkal és hogyan fogtak el és téptek szét gyermekeket, még mielőtt az anyamajom megjelent volna, hogy ezt megakadályozza. Nagyszerű mulatság volt ez! És amíg a majmok így kiabáltak, mert a majmok mindig nagyon hangosan beszélnek, (ez a gyávaság biztos jele) nem vették észre, hogy a kígyócsalád ifjai körülzárták őket.

Az egyik fiatal kígyó előbújt rejtekhelyéből és megmutatta magát a majmoknak. Erre ezek megint nevetni kezdtek és csúfondárosan kiáltozták a kis kígyónak:

— Hej, te! Hasonmászó! Mért nem szerzel magadnak lábakat, hogy kibújhass a napra és másoknak is megmutasd magad, hogy olyan vitéz lehess, mint amilyenek mi vagyunk?

Mert mindig szokása a gyáváknak, hogy hencegnek bátorságukkal.

Ebben a pillanatban egy másik kígyó bukkant fel a lehangosabb majom előtt és a szegényt halálra ijesztette. A majom-sokaság futásnak eredt, de meg kellett állnia, mert a kígyók minden oldalról körülfojták őket. Az egyik fiatal majom keresztül akart törni, de egy fiatal kígyó, amelyik előtte lógott le egy fáról, körülhurkolta a majom nyakát és megfojtotta.

A többi majmot elhurcolták a kígyók táborába és most a kígyókon volt a sor, hogy ujjongjanak és nevesenek. A majmok sírtak és könyörögtek a kígyóknak, hogy bocsássák őket szabadon, de az egyik öreg kígyó ezt mondta:

— Ha, ha! Ti vitéz majmok, milyen okosok is vagytok és milyen eszetek van! Jó lábatok is van és mégis mindig a farkatokat használjátok! Eszetek is van és mégis mindig csak utánoztok. Kérlek, magyarázzátok meg, mi jobb, mi rosszabb, az: ha valakinek nincs se esze, se lába, de vágyakozik utána és mégis jól

megél nélküle, vagy az; akinek esze is van, lába is van, de nem tud élni vele? Ha megfeleltek erre, elmehettek!

Egy majom se felelt erre, csak sírtak, csak jajgattak.

Az öreg kígyó erre így szólt:

— Akkor helyesebb, ha megölnék titeket, mintsem hogy azt lássuk, hogy ennyi jó tulajdonságot elpotyázatok. Nektek is jobb, ha megölnék, minthogy cél nélkül éljetelek.

Így azután a majmokat mind megölték.

XVIII. FEJEZET

EMBEREVŐ TÖRPÉK KÖZÖTT

A fan-ok országában. Enfiki kétségbeesik. Megsebesülve. Emberevő nép az őserdőben. Enfiki húsége. A falu alagútja. Felfalnak? Az angol nyelv csodatétele. A kannibálok falvában.

Most már mindketten hallottuk a jeladó dobszét és szegény Enfiki rettenetesen megijedt. Én is megijedtem, de nem annyira, mint ő, mert nem tudtam, hogy milyen nagy veszedelem fenyeget. De Enfiki tudta. Szinte megbénult a rémülettől, se előre, se hátra nem mert menni, se indulni, se megállni. Mind a kettő veszedelmes lett volna. De azért Enfiki mindent megtett, hogy engem megnyugtasson.

Két napi barangolás után Enfiki rájött, hogy legnagyobb ellenségünk, a kegyetlen *fan*-nép országában vagyunk. Édesapám a fan-ok elleni küzdelemben nyerte kitüntetését és hazámnak teljes győzelmet aratott. Nyolcvan fan harcos és három fan vezér fejét hozta magával. Büszke hadizsákmányt! A fejeket a *ju-ju* házban helyezte el és a király ezért a hőstettéért édesapámat *Balogun*-nak tette meg és saját asszonyai közül kettőt atyám tanyájára küldött. Ez nagy, ritka kitüntetés volt.

Vissza nem fordulhattunk, ha akartuk, ha nem, előre kellett mennünk. Enfiki tudta, hogy vége van, az úton folyton erről beszélt. De azt hitte, hogy én is halálra vagyok ítélve. Azt tanácsolta, hogy ha elfognak, mondjam, hogy muzulmán vagyok és mikor imádkozom, utánozzam a tuaregek imaszokásait.

Nem voltam tudatában a veszély nagyságának. Sokat hallottam már a fanokról, de csak annyira emlékeztem, hogy harcos nép és nem szereti a mi népünket, mert a háborúban legyőztük őket. De arról még csak nem is álmodtam., hogy olyan kegyetlenek, mint amilyeneknek később tapasztalnom kellett.

A dobszó ekkor már nagyon hangos volt és mi igen közel lehattunk valamilyen lakott helyhez, az életnek azonban még semmi jelét sem láttuk. De egyszerre hangokat hallottunk és Enfiki hirtelen olyat ordított, hogy ereimben megfagyott a vér. Szegény fiút egy csöves-asszagáj lövés érte, — egy éles, kis acéldarab, melyet egy csőszerű hengeren röpitének át, mint valami sörétet. Ez a lövedék nem mérges, de elég ahhoz, hogy valakit megöljön.

Azt hittük, hogy mindennek vége. Enfiki a földre rogyott, én lecsúsztam a válláról — mert ő vitt engem — és én is lezuhantam. Először azt gondoltam, hogy talán kígyó, vagy gyík harapott a lábába, combjába és nem maradtam sokáig fekve a földön, hanem hirtelen erővel felugrottam, hogy egy fára másszak, nehogy a kígyó elérhessen.

De meglepetésemre Enfiki visszahúzott, lefogott és a földre szorított. Tekintete, egész arckifejezése annyira megijesztett, hogy amennyire csak bírtam, üvölni, ordítani kezdtem. De Enfiki tenyerével befogta a számat és ugyanakkor nagy és mutatóujjával az orromat, úgy, hogy a lélekzetem is elállt. Azt hittem, hogy megőrült. Ha megértettem volna, hogy mit akar, mindketten sok bajtól szabadulunk meg. Szegény fiú borzasztón szenvedett, ő tudta, hogy mitől, — én nem. Ő bizonyára azt akarta, hogy maradjak csendesen, mozdulatlanul fekve, akkor talán soha senki sem akadt volna ránk. De az én kiabálásom és kapálódzásom fel-

borította minden tervét és az lett a vége, hogy kis, törpe emberek törtek ránk és fogtak el mindkettőnket.

Első pillanatban azt gondoltam, hogy ezek az apró emberkék fiúk, de később megtudtam, hogy ők azok az emberevő erdei nép, a fan-törzs szomszédja, amely az erdőt járja és mint a majmok, a fák és az indák között tanyázik. Édesapám elbeszéléseiből hallani már hallottam róluk, de szemtől-szembe még egyet se láttam. Sokkal nagyobbak, mint a pigmeusok, akik az afrikai szárazföld közepe táján élnek. Ezek a törpék, akikkel mi találkoztunk, a fanok szomszédságában telepedtek le, háború idején a fanok mellett harcolnak, mert valahogyan a fan király alattvalói. Színük valamivel világosabb, mint akár a fanok, akár az én saját népem színe. Fétis-imádók, de szertartásaik elütnek egyben másban a mi országunk szertartásaitól és inkább a fanokéihoz hasonlatosak.

Enfiki az asszagáj lövés pillanatában rögtön észrevette ezeket az apró emberkéket, de én csak akkor pillantottam meg őket, amikor egészen közelünkbe értek. Úgy nyüzsögtek, mintha ezren és ezren lettek volna.

Ekkor Enfiki elengedte a karomat. Enfiki meztelen volt, de az én ruhámat ugyancsak megbámulta az ördögi kis emberkék csapatja. Az egyik törpe hozzám lépett és vizsgálgatni kezdte, hogy mi van rajtam, de egy másik rákiáltott és az oly ijedten engedte el ingujjamat, mintha tűz érte volna és elszaladt. Azt hiszem, társa azt kiálthatta neki:

— Vigyázz! Megharap!

Azt hiszem, ezek az apró emberkék már láttak fehér embert, megjegyezték maguknak, hogyan van az felöltözve és nagyon elcsodálkozhattak, amikor ugyanolyan öltözetben láttak engem, egy nem fehér embert.

Enfiki meg tudta magát értetni velük, ezért nyersék és gorombák voltak hozzá. Segíteni akartam neki, de ők nem engedték. Enfiki odasúgta nekem, hogy ne ellenkezzem és ha szólnak hozzám, ne feleljek nekik semilyen nyelven, hanem csak bámuljak rájuk. Az én hűséges »követőm«, jó Enfikim, igazán mindent meg-

tett; hogy megmentse az életemet. Enfikinek csak egyetlen szavába került volna és élve megfőznek és megesznek, még mielőtt elértük volna azt a helyet, ahova elhurcoltak. Mászkálva és csúszkálva, hasalva indák alatt és faágakon át, földalatti alagutakon és természetesen, mély lugasokon keresztül, végre egy nagy faluhoz értünk, amelynek falai iszapszerű, hazai agyagból voltak verve. Ezek a falak igen magasak voltak és én semmiféle bejáratot nem láttam rajtuk. Kíváncsi voltam, vajjon bevisznek-e minket a faluba és ha igen, hogy a falakon át csak úgy egyszerűen bedobnak-e.

Ekkor a kis emberek vezetője énekelni és ordítózni kezdett, az éneket kísérete átvette, de hogy mit énekeltek, azt nem tudtam megérteni. A dallama még most is a fülemben cseng.

Szegény Enfiki rettenetes kínban volt és nagyon nyomorultnak látszott. De vajjon csoda ez, nem szenvednének önök is ugyanúgy, mint ő, ha tudnák, hogy elérkezett a vég? Enfiki nemcsak hogy tudta, hogy meg kell halnia, de tisztában volt azzal is, hogy halála előtt milyen borzasztó kínoknak a kínját kell elszenvednie.

Úgy látszott, mintha a föld megnyílnék. A cserjéket félretolták, mintha rugóra járnának, a fűvet is el-tisztították és előttünk egy koromsötét alagút nyílt meg. Az alagút bejáratánál hat erőteljes harcos állott, kezükben, asszagáj és pajzs. Az egyik néhány lépéssel felénk közeledett és olyan hangosan, amint csak tudta, de lassú tempóban, ezeket a szavakat kiáltotta:

— *Mi lor ma da yoho nidan!*

— Hogy még emlékezem ezekre a szavakra? Hogyne emlékeznék ezekre a szavakra és ugyanígy emlékeznének Önök is, ha hasonló körülmények között hallották volna. Szívemet elfogta a rémület, amikor megláttam ezeket az embereket a gödørszerű bejárat előtt és megláttam az alagutat és eszembe jutott, hogy Enfiki igent intett, amikor megkérdeztem, vajjon ide visznek-e minket. A hátam is borsózott belé.

El akartam futni, de a kis emberkék minden oldalról körülfogtak és Enfiki figyelmeztetett, hogy ne ellenkezem, így hát csendesen állva maradtam. Amikor

az a fickó azokat a különös szavakat kikiáltotta, tovább nem tudtam magamon uralkodni és felordítottam. Az volt az érzésem, hogy bedobnak egy gödörbe és élve eltemetnek. Könyörögni kezdtem a kis embereknek, de nem értettek meg. Enfiki rámszólt:

— Fogd be a szád!

Azt is mondta, hogy semmiféle benszülött nyelv ne beszéljek ezekkel az emberekkel és hogyha valami mondanivalóm van, beszéljek a fehér emberek nyelvén. Azt is mondta, hogy ezek az emberek nem bán-tanak engem, ők egyszerűen kapuőrök.

Még ezer és ezer kérdés fojtogatta a torkomat, de Enfiki nyugalomra intett. Akkor az egyik kis ember Enfikit orronvágta azzal a kis csővel, melyet a kezében hordott. Valamit makogott a maga nyelvén, azután csend lett. Én sírdogáltam, vinnyogtam és igyekeztem megérteni, hogy mindez mit jelent. Az a kis ember, aki megütötte Enfikit, valamit mondott az örnek, aki előbb kiáltott, mire az ör is válaszolt valamit, erre azután az apró emberkék mind körém futottak, végigtapogatták a lábamat, karomat, nyakamat, ahova csak értek, ott megcsipkedtek, úgy ahogy az ember megtapogat egy csirkét vagy más madarat, hogy megtudja, vajjon elég gyenge-e a húsa.

Az történt ugyanis, hogy a kis emberkék elcserélték, átadták Enfikit értem, ami annyit jelentett: hogyha a törzsfőnök beleegyezik, engem adjanak oda a kis emberkéknek, hogy ők azután megegyenek. Enfikire nem volt valami nagy étvágyuk, inkább engem akartak. Akkor még nem tudtam, miről van szó, csak később tudtam meg szegény Enfikitől. Ebből láthatják, hogy milyen közel voltam ahhoz, hogy ezek a kis emberek megfőzzenek és megegyenek. Egyszer már forogtam abban a veszedelemben, hogy a Guineai-öböl cápái felfaljanak, ha véletlenül nem megyek a hajó belsejébe, most abban a veszedelemben forogtam, hogy a kannibálok megfőznek és megesznek. Sokszor gondoltam erre és csak most látom igazán, hogy milyen szerencsés voltam, hogy ilyen borzalmas haláltól kétszer is megmenekültem.

Enfikivel együtt bezuhantunk a sötét nyílásba. Enfikit valósággal bedobták. Az örök átvezettek a sötét alagúton. Jaj, de milyen sötét volt! A cserjék és bokrok megint bezárultak a nyílás fölött. Egy ember az én karomat fogta, egy másik valószínűleg Enfikiét. Az, aki engem hurcolt, egész úton mondott, mondogatott valamit, de én nem értettem egyetlen szavát sem.

Jól megjegyeztem, hogy Enfiki azt mondta nekem, hogy ne beszéljek hazai nyelven, így hát néhány szót dadogtam angolul, a fehér emberek nyelvén. Nem igen sokat tudtam angolul, de az mellékes volt, úgy sem értik meg, hogy mit mondok, így hát mindenfélét összebeszéltem, ami eszembe jutott:

— *Poridge—bread—sit down—go to bed—you know—you understand—do—will—know—stop it...*

—Mindent, ami csak eszembe jutott, eldadogtam. Enfiki hallotta a hangomat és tudta, hogy idegen nyelven beszélek. Oda is kiáltott hozzám:

— Így van jól!

Utána rögtön nyöszörgést hallottam. Nem érttem, hogy ez mit jelent, mindenféle gondolat száguldott át kis agyamon, de azért tovább nyafogtam:

— *Silly ass—stupid fool—you ape—you dog—you beggar* — és más ilyen csúnya szavakat, melyeket az iskolában fehér gyerekektől tanultam.

Még mindig az alagúton át haladtunk. Nem világitott semmi, de szemem lassanként megszokta a sötétséget és magam elé láthattam. Körülbelül tíz percig mentünk, akkor megálltunk egy nagy kapu előtt. A kapu túlsó oldalán férfiak, asszonyok, gyerekek hangját hallottam.

A kapu szélesen kinyílt és mi az alagútból a városba léptünk. Az ör, aki az alagút túlsó végén is kiáltott, most újra ordítani kezdett. A szavakra emlékszem, de hogy mit jelentenek, azt sohasem tudtam meg. Ezt kiabálta:

— *Baba va voho kpe nau.*

Különösen a »*kpe*«i még most is a fülemben hangzik. Amikor elkiáltotta mondókáját, mindenki ordítózva átvette ugyanezeket a szavakat, összeütötte a tenye-

rét és ha az egyik mondott valamit, a többi karban énekelte rá:

— *Baba va!*

És üvöltözve körbe táncolt.

XIX. FEJEZET

TRAGÉDIA ÉS RÉMÜLET

Enfikit összeszurkálják és megverik. A főnök előtt. Egy fiút megkínoznak. Enfikit megkínozzák és megölik. Az agyvelő-étel. Örült áldozat a szüzeknek. Hirtelen riadó. Fehér katonák. A lyuk a falban. Az ezredes és a főnök. Nyers hús. Megmenekültem.

Amikor Enfiki, szegény »követőm«, odakiáltott nekem: »Így van jól!«, rögtön azután hallottam az alagútban, hogy nagyokat nyög. Mikor megpillantottam Őt, amint kiértünk az alagútból, rögtön tudtam, hogy mi történt. Vérell volt borítva és majdnem összeesett. Mikor felém kiáltott, a kíméletlen örök egy asszagját döftek az oldalába és fejbevágták — ezért nyögött és nyöszörgött. Amint kiértünk, egy csomó ember elhurcolta, hogy hova, azt már nem tudtam, de később, bizony, megtudtam.

Egy nagy bekerített házcsoport kapujához vezettek, amelyet egy pár bennszülött harcos erősen őrzött. Nem álltunk sokáig a kapu előtt, hanem bementünk és engem egy nagy kunyhóhoz vezettek, amelyet széles pitvar futott körül. Leültettek. A kunyhó a főnök otthona volt és azért vittek oda, hogy kihallgasson. A kerítésen belül élénk élet zajlott, asszonyok futkároztak ide-oda, gyerekek játszottak. Mintha a világ minden gyereke ott jött volna össze. Férfiak siettek fel-alá, beszéltek a nagy házba, kiszaladtak belőle, mintha fontos üzeneteket hoztak, vittek volna.

Kinyújtott lábbal ültem, mert sose voltam képes magam alá húzott lábakkal ülni. Mögöttem egy ember

hosszú asszagájjal kezében, egy-egy ör vigyázott minden oldalamon.

Azután hangokat hallottam és egy fiú ordított. A hangok bentről hallatszottak. Rettenetesen megijedtem. Ki tudja, hogy bánik majd velem, idegen fiúval, ez a kegyetlen nép, ha saját gyermekük így kiabál. Még csak el sem képzelhettem! Nemsokára néhány ember jött ki a kunyhóból. Egyikük a fiút támogatta, aki még mindig ordított. Láttam a karját, hosszú mély vágások voltak rajta. Olyan volt, mintha keskeny sávokban kivágták volna a húst. Azóta megtudtam, hogy ez a törzs életéhez tartozik és minden fiú keresztül-esik ezen, amikor eléri a pubertás korát.

Gondolataim szegény Enfikihez tértek vissza, mi történhetett vajjon vele? Hirtelen nagy sürgés-forgás támadt a kunyhóban, azután hangos beszédet és rekedtes nevetést hallottam. Egyik öröm mondott valamit, mire a másik hozzám fordult. Nem értettem, hogy mit akarnak, mit mondanak, de nem felejtettem el Enfiki tanácsát, hogy ne beszéljek semmiféle bennszülött nyelven. Így hát ami eszembe jutott angolul, azt mondtam hirtelen nekik:

— *Sit down, you clown—I don't know—why don't you try using soap?*

Addig makogtam, mondogattam ezt, míg néhány férfi nem jött ki a kunyhóból. Az egyik ör karját alárn fonta és felemelt. Talpra akart állítani, de én nem tudtam, hogy mit akar velem. Amikor felemelt, természetesen azt hitte, hogy állok, elengedett, én meg puffanva újra a földre ültem. Az örök egymásra néztek és nevettek.

Míg ez a fickó meg akarta értetni velem, hogy a lábamra akar segíteni, a főnök kilépett a pitvarba és csodálkozva bámulta, hogy az ör hogyan emel és ejt engem fel és le. Egy férfi valamilyen parancsot kiáltott, mire az ör gyorsan leejtett és mereven hasra vágódott, mert a főnök megjelent. A főnök nagyon sötétén nézett és hümmögött és szemét nem vette le rólam. Ne felejtsem el, hogy angliai ruhadarabok fedték testemet és cipő volt a lábamon — ugyanaz, amelyet akkor hord-

tam, amikor Skóciából hazautaztam. A főnök beszélt hozzám és én angolul így feleltem neki:

— *You are not right—hold your row—you're blathering, you idiot—thank you—not at all—think so.*

A főnök természetesen nem értette, hogy mit mondok, hangos nevetésben tört ki, úgy nevetett, hogy majd kipukkadt.

Akkor kezdődött meg a szomorújáték. Szegény Enfikit hozták ki. Azért mondom, hogy »hozták ki«, mert nem tudott járni, lábujjait levágták és félhalottnak látszott. Tam-tam hangjára ekkor összehívták az asszonyokat, akik odasereglettek és futva a főnökhöz siettek és lábát csókolgatták talpától-térdéig. Amikor ez végetért, egy férfi valamit mondott Enfikinek és Enfiki rámnézett. Felugrottam, odafutottam, ahol szegény feküdt és sírni kezdtem.

Enfiki elmondta, hogy mi minden történt vele: a falubeliek meg akarták tudni tőle, hogy én ki vagyok és ő azt mondta nekik, hogy az erdőben látott meg engem egy csoport fehér ember társaságában és hogy én csak mohamedán nyelven és a fehér emberek nyelvén tudok beszélni. Elmesélte nekik, hogy eltávolodva társaimtól, eltévesztettem az utat, hogy ő talált rám és kísért a faluba, mert tudta, hogy a falu nemes főnöke jól ismeri a fehér embereket és talán valami hasznomat veheti. Enfiki azt is mondta még, hogy a falubeliek nem hitték el, amit rólam mondott, és hogy igazmondásra kényszerítsék, egymásután levágták lábujjait, de ő híven kitartott mellettem és így összes lábujjait elvesztette. Azután a főnök elhatározta, hogy Enfikit áldozatul adja az ország szüzeinek, engemet pedig visszaad azoknak a kis embereknek, akik az őserdőben laknak.

Enfiki sírva mondta mindezt el nekem, mert jól tudta, hogy mi sors vár rám. Ha annak a népségnek visszaadnak, megfőznek és megesznek. Mondta nekem, hogy tőle telhetőleg mindent elkövetett, hogy megmentsen engem, könyörgött, hogy higgyek neki és megesküdött édesapja szakállára. Sírtam, a mellemet verdestem, míg csak el nem vonszoltak mellőle. Akkor jött egy ember kezében éles kés és sorra levágta Enfiki

minden kézujját az ízületeknél, de szegény Enfiki csak tovább kiabálta nekem, hogy ne beszéljek egy bennszülött szót sem, hanem csak a fehér emberek nyelvén szölgak. Talán ez megment engem, — úgy mondta — mert ez a nép fél a fehér emberektől.

De gyorsan elnémították, olyat ütöttek a fejére. Aztán előlépett egy ember, levágta Enfiki fejét, kikaparta az agyvelejét és egy előre elkészített tepsibe tette. Azután az asszonyok kivették az agyvelőt a tepsiből, egy deszkára helyezték, egy asszony pedig addig ugrált rajta, míg péppé nem zúzta. Ezalatt más asszonyok egy nagy korsót hoztak, amelyben valamilyen folyadékféle volt és amikor a taposó asszony már befejezte munkáját, kezükkel összeszedték az agyvelőt és a korsóba dobták. Ekkor megszólalt a tam-tam. Szegény Enfiki maradványait elvitték és férfiak vizet hoztak és felmosták a vért. Soha életemben annyi vért nem láttam. Annyira megdöbbsentem, hogy kiáltani sem tudtam és úgy elszomorított mindaz, amit láttam, hogy teljesen elfeledkeztem arról, amit Enfiki mondott, hogy milyen sors vár rám.

A tam-tam hangja sok embert csóditott oda, de mindenki a háttérben maradt, csak az asszagajos és pajzsos harcosok jöttek fel a körbefutó pitvarba, ott leborultak a főnök előtt és hátul megint felsorakoztak. Odahozták a korsót, amelybe Enfiki péppé zúzott agyvelejét tették. Ekkor a főnök énekelni kezdett. Amikor befejezte az éneket, a harcosok folytatták tovább és mindnyájan vad táncra kerekedtek. A tánc alatt mindenki a korsóhoz járult és egy merőkanálszerű valamiből, amelybe a korsó tartalmát beöntögették, egyetegyét kortyintott. Úgy látszik, ez még jobban megvadította őket, mert minden korty után úgy ugráltak, ordítottak és táncoltak, mintha megőrültek volna. És odacsődültek az asszonyok és a gyerekek is és mindegyikük nyelt egy-egy kortyot a rettenetes italból. Amint Enfiki halála előtt megmondta nekem: ez volt a szüzeknek hozott áldozat.

A vad embertelen szertartás izalmában teljesen megfeledkeztem magamról és jövőendő sorsomról. A fő-

nök viselkedésében és tetteiben tökrészegnek látszott — talán az is volt. Ki tudja?

Ekkor hirtelen hangos kiáltás hallatszott a kerítésen kívül és mindenki figyelme odairányult. Néhány férfi berontott, mintha valami vagy valaki üldözné és futásközben különös szavakat ordított. A bentlevők megértették, hogy mit kiabálnak, — valami nagyon komoly lehetett, mert az ének és tánc hirtelen abba-maradt. A harcosok, akiket a korsó rettenetes itala megvadított, hirtelen elcsendesedtek és nagy némaság borult az egész térségre. Mintha a részeg főnök is hirtelen kijózanult volna, úgy kelt fel ültéből és törülte le magát. Valami korona féle volt rajta, mintha egy fölöttesének fogadására készülne. Parancsokat osztogatott, amelyeket zűrzavar közt teljesítettek, azután újra leült. Néhány harcos elietett, míg a többi szorosan őrizve körülvette a főnököt. Rövid idő múlva néhány tam-tamverőn kívül senki sem volt a kerítésen belül. Az egyik tam-tamverő nagyokat ütött a dobba. Mit jelenthet mindez? Igyekeztem megfejteni.

És ekkor eszembe jutott mindaz, amit Enfiki az apró emberkékről mondott nekem, bizony, mindenre visszaemlékszem. Odaadnak nekik, hogy egyenek meg! Sírva fakadtam, a főnök intett, hogy jöjjenek hozzá, de megijedtem és az egyik ór odaráncigált. A főnök mellé ültetett és az örök eltávoztak mellőlem. Első gondolatom az volt, hogy felugrom és elszaladok, de ez, mindenki beláthatja, nagyon buta volna, mert mielőtt a kerítést elérem, biztosan leterít egy asszagáj De akkor, abban az állapotban nem tudtam ilyen nyugodtan gondolkozni és el voltam tökéelve, hogy minden úton-módon elkerülök onnan, nem bánom, akárhova, csak ne adjanak az apró emberkének, hogy azok ünnepi ebédet egyenek belőlem.

Most gyorsabb ütemben hangzott a tam-tam szava és kint a kerítésen túl mozgás, zűrzavar támadt, olyan zaj, mintha valaki utat törne magának. Azt gondoltam, hogy a törpék jönnek, hogy zsákmányul magukkal vigyenek, és teljes erőből kiabálni kezdtem. A főnök karjával magához szorított és befogta a számat.

Talán két órával azelőtt, az ellenkező irányból, mint ahogy mi jöttünk, vagy negyven fehér katona érkezett az *Arany-part*-tól. Ezalatt Enfikit a főnök házában megölték. A katonákat tiszt vezette, az angol hadsereg egy ezredese. A csapat egy különítménye volt annak az ezrednek, amely az országnak ebben a részében állomásozott, hogy megvédje azokat az európaikat, akik az aranyiparban dolgoztak nem messze mi tőlünk. Azóta megtudtam, hogy ez az ezredes azért jött, hogy összebarátkozzék a főnökkel.

Amikor a fehér katonák és a tiszt a falu alá értek, meglepve látták, hogy sehol sincs bejárat. A katonák magától értetődően fel voltak fegyverezve és amikor észrevették, hogy a falunak nincs látható bejárata, sortűzet adtak az agyagfalba. A golyók rést ütöttek a falba és ez könnyebbé tette, hogy nyílást vágjanak rajta. Munkájukban a bennszülött örök is segítettek és így jó nagy lyuk támadt. Az ezredes nem akarta csapatát magával vinni a faluba, de ő maga sem akart csapdába esni, ezért a katonák rögtön olyan nagy lyukat vágtak a falba, hogy ne lehessen útjukat állani, ha ezredesük áruló kézbe kerül. Már hallottak a fanok árulásáról! Természetesen a sortűz felkeltette az őrség figyelmét, azt hitték, hogy a falut fehér katonák támadták meg, így hát rögtön futárokat küldtek a főnökhöz, hogy tudtára adják a történeteket. Az a két ember, aki a szüzek áldozati szertartásán berontott, két futár volt.

Az ezredes a faluba az újonnan vájt nyíláson lépett be egy bennszülött vezető kíséretében, aki őt és csapatját a tengerparttól idáig vezette. A vezető később elmondta nekem, hogy nem szereti ennek az országnak a lakosait, bárha ő is közülük való. Biztos vagyok benne, ha tudta volna, hogy ki vagyok én: *Ibn LoBagola*, akkor kiszolgáltatott volna engem nekik, akár szeretne őket, akár nem. Ez a vezető a tengerparton lakott, civilizálódott és hosszú útjaikon sok európai kísért már.

Amikor a főnök házához érkeztek, az örök álljt parancsoltak az ezredesnek és a vezetőnek és kérdezni kezdték a vezetőt. Természetesen az ezredes meg-

jelenése a faluban nagy feltűnést keltett, az asszonyok, gyerekek és öregemberek nagy csoportban vették körül a fehér jövevényt. Az ezredes jószándékkal jött, de a bennszülöttek nem ismerték szándékait. A vezető állandóan a »Béke! Béke!« szót ismételte a fanok nyelvén, amelyet ő is jól beszélt.

A bennszülött örök megengedték az ezredesnek és a vezetőnek, hogy belépjen. Az ezredest lefegyverezték és ugyanígy a vezetőt is.

Most térjünk vissza a pillanathoz, amelyben ijedtemben kiáltozni kezdtem. Miután a főnök megnyugtatóan engem, felállott és ugyanígy cselekedett mindenki, aki ült. Aztán megpillantottam egy magas, derék, jól öltözött fehér embert, aki az angol hadsereg egyenruháját hordta. Éles tekintetű arccal közeledett a főnök és az öregek tanácsa elé. A főnök és öreg tanácsosai állva várták.

Rögtön abbahagytam a sírást, azon tűnődtem, hogy mit akarhat ez a fehér ember ebben a faluban. És abban a pillanatban, amikor észrevettem, felugrottam, hozzárohantam, mintha egész életemben ismertem volna már. Nem álltam meg előtte, a lába elé vettem magam, karommal átfogtam, úgy, hogy nem tudott tovább menni.

Ő szólt hozzám és én igyekeztem felelni neki. Úgy látszik, megértette, hogy mit mondok, mert csendesen állott és figyelt szavaimra. Annyit kivett, hogy félek valamitől és hogy idegen vagyok ezen a tájon. Megveregette az arcomat. Rögtön megértettem kedvességét. Senki se mert engem megakadályozni, mert látták és hallották, hogy tudok beszélni a fehér emberrel, ők pedig nem tudnak. Így azután nem mertek engem bántani.

A vezető előrelépett és a földre vetve magát köszöntötte a főnököt. Az ezredes is kiszabadította magát karjaimból és a főnökhöz közeledett.

És olyasvalamit láttam, amit sem azelőtt, sem azután nem láttam többé és amit aligha látott még sok ember: egy európai tiszt meghajolt egy afrikai főnök előtt. A főnök, és ebben bizonyos vagyok, maga is meg

volt lepve és nagyon izgatottnak látszott. Képzelmek csak el! Egy magasrangú angol tiszt meghajlik egy vad törzs uralkodója előtt. Már ez az egyetlen mozzanat is elárulta, hogy az ezredes jószándékkal jött. A főnök kinyújtotta a kezét az ezredes felé és az ezredes megcsókolta azt! Láttam mindezt, de akkor még nem értettem meg. Csak sok évvel később fogtam fel ennek a jelentőségét.

A főnök igen szívélyesnek látszott és ugyanígy örvendezőnek az ezredes. A következő pillanatban történt a baj.

A benszülött uralkodóknak az a szokásuk, hogy nem veszik szentírásnak, amit a vezetők azok békés szándékáról mondanak, akiket vezetnek. A jövővényeknek maguknak kell bizonyítani békés szándékukat. Ebben az országban, ahova az ezredes most ért, a főnök a háború vagy béke jeleképpen egy darab nyers húst ajánl fel. Azzal kínálja meg az idegent. Ha a főnökkel együtt eszel a nyers húsból, akkor szándékaid nem békések! Ilyen módon veszi tudomásul ez a nép és határozza el, hogy háborút vagy békét akar-e az idegen. A főnök összeütötte tenyerét és nyers húst hozatott.

Ugyanekkor kinn a faluban asszonykiáltozás hallatszott. A katonák ugyanis féltették ezredesüket és a falba vájt nyíláson át utána jöttek a községbe. Amikor az asszonyok ezt meglátták, természetesen azt gondolták, hogy a katonák azért jöttek, hogy elfogják főnöküket. Kiabálni, lármázni kezdtek tehát, a mellüket verdesték, ami a benszülött asszonyok szokása, ha bajba kerülnek.

Az ezredes vezetője meghallotta a kiabálást és rögtön sejtette, hogy miről van szó. Felugrott, kifutott a faluba és futás közben egyre azt kiabálta:

— *Béke! Béke!*

Milyen helyrehozhatatlan hiba. Teljesen magára hagyta az ezredes és nem mondta meg neki, hogy hogyan viselkedjék, mit tegyen. Idáig minden rendben folyt le. A főnök meg volt elégedve és ugyanolyan elégedettek voltak tanácsosai is.

Mialatt a buta vezető békíteni igyekezett az aszszonyokat és megmagyarázta a katonáknak, hogy az ezredest semmiféle veszély nem fenyegeti, odabent behozták a nyers húst egy nagy réztálon. A tálat a földre tették a főnök és az ezredes közé. Mosolyogva ültek egymással szemben.

A főnök kivett egy darab nyers húst, beleharapott azután egy darabbal az ezredest kínálta meg.

Ha az ezredes tisztában lett volna a helyzettel és ismerte volna a szokásokat, fogta volna a darab húst, amelyet a főnök feléje nyújtott és maga elé a földhöz csapta volna. Ez tetszett volna a főnöknek és tanácsosainak és minden rendben lett volna.

De mert az ezredes nem ismerte a nép szokásait és a vezető nem volt ott, hogy felvilágosítsa a nyers hús jelentőségéről, a szerencsétlen ezredes elfogadta a főnöktől a húst és elkezdte enni. Ez bizonyára nehezebbre esett, de én úgy hiszem, azt gondolta, hogyha visszautasítja, ezzel megsérti a főnököt. Így hát az ezredes ette a nyers húst és ezzel, ártatlanul bár, de háborút üzent a főnöknek.

Mint már előbb is mondtam, a benszülött soha semmit sem vesz késpénznek. A benszülöttnek nincs érzéke tiszteletreméltó szándékaid iránt. A benszülött tetteidről, cselekedeteidről ítél meg. Ha valamit nem tudsz, arra a benszülött népnél nincs mentség.

Minden mozdulatra figyeltem. A főnök újra tapsra ütötte össze tenyerét, de most már nem mosolygott, bár az ezredes még mindig mosolyogva ült. Mintegy válaszképpen a tapsra egy férfi jelent meg, a főnök valami utasítást mondott és még egy perc se múlt el, a férfi elment, visszajött és a főnöknek egy kis asszagját nyújtott át. A főnök átvette a fegyvert, hirtelen felállott és néhány szót kiáltott. Az ezredes is fel akart állni, de mielőtt még kiegyenesedhetett volna, a főnök leterítette az asszagájjal, amely bizonyára mérgezett volt, mert az ezredes a földre zuhant és többé meg se mozdult.

Amikor ezt láttam, jajgatva felkiáltottam, de senki se figyelt rám. Mindenki túl izgatott volt. Kisurrantam

a pitvarból, nem tudva, hova, merre. Amikor a kapuhoz értem, találkoztam a vezetővel, aki futva közeledett.

A katonákat odakint nem igen lehetett meggyőzni arról, hogy ezredesüknek semmi baja sincs és mindenáron a főnök házába akartak hatolni. Az asszonyok ezalatt olyan zajt csaptak, hogy az örök mind kirohantak a katonákhoz, hogy megtudják, mi történt. Ugyanekkor megszólalt egy tam-tam. Ennek a tam-tamnak egészen más hangja volt, mint a többinek, amelynek hangját eddig a faluban hallottam. Ez a nagy hadi tam-tam volt, ez sorakozóra hívta a harcosokat. Az Örök futva otthagyták a katonákat, az asszonyok kiáltozása is elült és megdöbbenve álltak, mintha valami borzalmas dolog történt volna. Az a néhány katona, aki be akart hatolni a főnök tanyájára, ahol ezredesük holtan feküdt, mind elpusztult. Csak két puskalövés dördült el.

Később megtudtam, hogy az egyik híres brit bűntetőexpedíció véres bosszút állt azokon a benszülötteken, akik megölték az angol katonákat és ezredesüket, így bűnhődött a fanok ostoba népe. Én azt mondom: »ostoba«, a fehérek azt mondják: »áruló«. Én nem nevezhetem árulásnak, mert a tragédiát, amint erre visszaemlékezhetek, tisztán a félreértés okozta.

A vezető, aki ismerte és tudta, hogy mit jelent ennek a tam-tamnak a verése, rohanva rohant a főnök házába, ő arra tartott, én meg onnan kifelé futottam. Elkapott engem, a vállára emelt és megfordulva ő is elfutott. Láttam életemben elég futót, de még soha olyannal nem találkoztam, aki gyorsabban futott volna ennél a vezetőnél. Amikor bizonyos távolságra ért a falutól, megállott, letett engem, maga is leült és sírt. Két puskalövést hallottam, azután semmit.

A vezető nem pihent sokat, megint a vállára emelt és újra futni kezdett, de most már lassabban, éppen csak hogy futólépésben haladt. Lassan-lassan beszéltedett, leszálltak az est árnyai, ami azt jelentette, hogy megint az erdőben kell tölteni egy éjszakát az indákon alva. De akkor már a vezető meg én messze voltunk a falutól és minden veszélyen kívül.

EGY UTÁLATOS VADEMBER MEGTANULJA A CSALÁST

*Újra fehérek között. Dahomeyben. Egy elsőosztályú utas.
Megtantam Glasgow. Egy utálatos vadember. Megtudom, hogy
fehér zsidók is vannak. Verekedés. Csalni tanulok.*

Senki se mert üldözni minket, mert mindenki tudta, hogy a vezető a legközelebbi angol tábor felé tart. Igazuk volt. Még napkelte előtt egy aranyásó telep füstjét pillantottuk meg. A vezető ott elmondta egy fehér embernek, hogy mi történt, azután annyira, amennyire tudtam, én is elmondtam, hogy láttam, mint gyilkolják meg az ezredest.

Engem a tengerpartra vittek és egy Gabunba induló gőzösre tettek, éppen ellenkező irányba, mint ahova én menni szerettem volna. A legelső kikötőben, ahol a gőzös megállott, én kiszálltam. Ez Kotonu volt, Dahomey legnagyobb kikötője.

Itt tanultam meg először életemben, hogy csónak nélkül is partot lehet érni. Egy sodronykötelet dobtak a hajóról a partra, ott megerősítették, engem egy kosárfélébe tettek és biztonságban a hajóról a partra csúsztattak.

Semmi pénzem sem volt és Whydahba kellett mennem, hogy megkapjam a jegyet, hogy Skóciába visszatérhessek. Erre az útra mindent előkészített a hajóstársaság whydahi ügynöke, akit G. *Goedelt-nek* hívtak.

Sikerült meggyőzőm egy benszülőtt dahomeyit, hogy történetem igaz és ő kölcsönzött nekem pénzt és én megváltottam a jegyemet a keskeny vágány ú vonatra, amely a parton végig Kotonutól Whydahig közlekedik.

Szerencsésen elérkeztem Whydahba és némi nehézség után végre megkaptam a hajójegyemet, ezenkívül egy tízfontos bankjegyet és kaptam egy bőrröndöt tele új ruhával.

Két hétig kellett várnom, amíg egy gőzös Skóciába indult. Úgy rendezték el, hogy Liverpoolban tegyenek partra és onnan vonaton folytassam az utamat Glasgowba.

Pontosan tíz hete múlt el, mióta elhagytam községemet és felszálltam a hajóra. Mennyi minden történhetik ily rövid idő alatt! Két éve és három hónapja, hogy távol voltam skóciai fehér apámtól.

Az úton Skócia felé semmi nevezetes dolog nem történt. Milyen más volt ez az út, mint az első hajón! Az első skóciai utamon ételeimet a padlóról ettem, a padlón aludtam, valahányszor kinyílt az ajtó, a kabin sarkába futottam és sokat sírtam anyám és kis bajtársaim után. Most kényeztettek, dédelgettek úgy az utasok, mint a stewardok, akik csodálkoztak azon, hogy egy benszülött fiú az elsőosztályú utasok között kel át a tengeren.

Az utasok fehér emberek voltak, nyugatafrikai kereskedelmi cégek alkalmazottai és kormányhivatalnokok, akik szabadságukra utaztak át Angliába. Mindegyik dadogott valamit a parti benszülöttek nyelvén, de egyik sem tudott velem az én nyelvemen beszélni. Mindegyik hallott az én népemről, de egyikük sem találkozott még az én embereimmel, mert a mieink nem mertek a tengerpartra menni, hogy a parti fehér emberekkel üzletet kössenek. Az én népem nagy szégyennek tartotta volna, hogy csak szóba is álljon egy *kruman-na. I*, ilyen szennyes teremtéssel.

Ez az út megközelítően se tartott olyan sokáig, mint az előbbi, mert hajónk, az *Elmina*, személyszállító, gyors gőzös volt. Észre se vettem és már Liverpoolban voltam. Liverpoolban vonatra ültem és 1902 július 27-én reggel Glasgowban voltam. Némi kérdezősködés után bekopogtam a Driveon gazdám házába.

Amikor első utam után hazaérkeztem Afrikába és megpillantottam *fekete apámat*, — bármilyen különösnek lássék is — nem futottam hozzá, hogy megcsókoljam és látásán nem éreztem valami különös örömet. Most épp az ellenkezője történt! Hogy *fehér apám házába* érkeztem, nagyon örültem, hogy újra

látom, nagyon örültem mindenkinek és úgy látszik, az egész ház nagyon örült nekem. Meglehet, hogy fekete apám nem mutatta oly nyíltan érzelmeit, mint ezt fehér apám tette. De annyi bizonyos, hogy egészen más érzés töltött el, amikor a glasgowi otthonba érkeztem. Mindenki — még a cselédek is — sokszor átölelt, megcsókolt, mintha rokonuk, hozzátartozójuk volnék.

A legkülönösebb mindebben az, hogy én egészen természetesnek tartottam érzelmüknek ezt a kifejezését és nem ellenkeztem. Az én hazámban nagy szegény, ha az apa megcsókolja a gyermekét, de ő néhanapján megengedi, hogy gyermeke megcsókolja a kezét. Még az anyák is elhárítják gyermekük csókját, ha az szájon akarja csókolni őket de némely gyermek mégis megteszi, mielőtt anyja ezt megakadályozhatná. Az én népemben igazán nincs semmi gyöngédség, vagy szeretetnyilvánítás vágya, mert vallásunk ezt nem tanítja: így azután megérthetik, hogy milyen különös lehetett nekem, hogy megengedtem, hogy ezek az emberek itt, ebben a skót házban úgy cirógassanak, dédelgessenek.

Sok angol szót, amelyet tudtam, mielőtt Afrikába visszautaztam, már elfelejtettem. Így hát megérthetik, hogy mennyire megzavart, ha egy és ugyanazt a dolgot más és más néven nevezték és olyan elnevezéseket hallottam, amelyek a társaság különböző rétegeiben sértésnek hangzottak el. Volt egy csomó dolog és egy csomó szó, amelyet elfelejtettem, mert réges-rég nem használtam. Így fel kellett hát újítani emlékezetemben. Néhány napon át szigorúan őriztek, nehogy eltörjek valamit vagy valami utálatosságot kövessek el, mert újra vadember lettem.

Fiatal gazdámmal csakhamar megint jó pajtások lettünk és ő szabadított fel megint a házi őrizetből. Ez a skót fiú nagyon, nagyon türelmes volt velem és egész szünidejét azzal töltötte el, hogy újra megtanított azokra a dolgokra, amelyekre már egyszer nagynehezen megtanított, mielőtt Skóciából hazautaztam.

Sok kellemtelenséget okoztam a háziaknak azzal, hogy ha a vendégeknek engem mutogattak, akkor én biztató szavaik és beszédjük közben hirtelen különös

váratlan dolgokat csináltam vagy közönséges szavakat mondtam, ami mindenkit megbotránkoztatott. De ezekről a dolgokról fiatal gazdám gyorsan leszoktatott és életem egészen kellemes, nyugodt volt.

Fiatal gazdám már egészen nagy fiú volt és bár csak két évvel idősebb nálam, sokkal magasabb és egészen más alakú. Fiatal gazdám barátai mind távol voltak és unalmas lehetett idejét velem egyedül otthon eltölteni. De mindig kitalált valami mulatságot ket-tőnknek, gyakran mentünk a parkokba, kertekbe és mindenfelé a glasgowi játszóterekre.

Egy nap, mikor éppen a *Keluingrove Parkban* voltunk és kis gazdám szorgalmasan kriketezett, engem elcsalt egy rezesbanda játéka. Sokáig, hosszan hallgattam a zenekar játékát, mert tetszett nekem a muzsika, hát csak ott ödögtem a zenepavillon előtt. Mikor végre eszembe jutott fiatal gazdám és meg akartam keresni, oly sok volt az ember, hogy egyiket nem tudtam a másiktól megkülönböztetni.

A földön találtam egy darabka úgynevezett fekete édesgyökeret és miután megvizsgáltam, mint mindent, ami a kezembe került, rágni kezdtem. Egy kis lenszőke hajú, kopottas öltözetű lányka hozzám futott és el akarta venni. Nem értettem meg mindent, amit mondott, olyan gyorsan beszélt, de azt tudom, hogy azt mondta: *Blacky* (fekete). A hajába kaptam, húzni kezdtem, karmolni és ő is húzta a hajamat és rugdosta a lábamat, ő is kiabált, én is kiabáltam. Ekkor odalépett egy fiú és szétválasztott minket és a lány elmondta neki, hogy mi történt. A fiú elvette tőlem az édesgyökeret és maga mögé tartotta. A lány közé és közém állott, nem lármázott és semmiféle zajt nem ütött. Egészen csendben maradt. Némasága kissé megijesztett, mert ez szememben erőt adott neki. Mindig félek a hallgatag emberektől.

Amikor a kislány befejezte panaszkodását, a fiú felém fordult és megkérdezte tőlem, vajjon az édesgyökér az enyém-e. Nem-et intettem fejemmel. Nem volt az enyém, tehát nem mondhattam, hogy az, mert akkor hazudtam volna és akkoriban még nem tanultam meg

tudatosan hazudni. Sokszor gondolkodtam azon, hogy mit is mondott volna helyemben egy civilizált fiú. Azóta láttam és megtanultam, hogy a »találás jogán« sokan megtartanak tárgyakat és gyakran jutott az eszembe, vájjon nem lett volna-e jogom azt mondani, hogy az édesgyökér az enyém, mert én találtam meg.

Amikor azt mondtam, hogy az édesgyökér nem az enyém, a fiú, aki a döntőbíró szerepét játszotta, odaadta a lánynak. A fiú mindezért bizonyos tiszteletet várt a lánytól és úgy akarta átadni az édesgyökeret. De a lány szinte kitepte kezéből, el akart futni, de a fiú utólérte, elvette tőle az édesgyökeret és valamit mondott neki. A lány erre azt mondta neki:

— Köszönöm!

Ez nagy hatással volt rám, és már nem bántott, hogy elvették tőlem az édesgyökeret. Egész közel mentem a fiúhoz, mert mellette olyan biztonságban éreztem magam. Beszélgetni igyekezett velem, de nehéz volt magát megértetni. Hazavitt házukba, ott láttam az anyját és egy férfit. Hogy milyen viszonyban volt az a férfi a fiúval, azt sohasem tudtam meg, de ennek a fiúnak a házában fedeztem fel, hogy vannak fehér izraeliták is. A fiú családját *Ansel-nek* hívták és zsidók voltak. Hosszú ideig hihetetlen volt előttem, lehetetlennek tűnt fel, hogy fehér ember is lehet izraelita.

A fiú visszavezetett a parkba, ahol megtaláltuk fiatal gazdám, ki még mindig kriketezett. Egy nagy darab süteményt majszoltam, amelyet attól az aszszonytól kaptam. Amikor fiatal gazdám látta, hogy süteményt eszem, nekem rontott és ki akarta tépni kezemből. A zsidó fiú megakadályozta ebben, miután nem tudta, hogy kicsoda az én fiatal gazdám. Ebből természetesen parázs verekedés támadt.

Hogy tudott verekedni az én fiatal gazdám! De ugyancsak tudott verekedni a zsidó fiú is. Én meg faltam a süteményt és nevettem a verekedésen. Kiabáltam, mint a többi fiú, aki nézte és azt mondtam, amit ők mondtak. Minden rossz szavukat ismételtem:

— *Az állkapcsába! Űsd a bűdöst!* — és több ilyesmit.

Ordítottam a gyönyörűségtől, a fűben hemperegtem örömben és arra nem is gondoltam, hogy én vagyok a verekedés oka.

Fiatal gazdám sohasem engedte, hogy valamit egyem, mielőtt ő meg nem vizsgálta. Mert megvolt az a szokásom, hogy mindent felemeltem és megszagoltam és megkóstoltam. Fiatal gazdám ismerte ezt a szokásomat és természetesen azt hitte, hogy a süteményt a földön találtam. Másrészt a zsidó fiú nem tudta, hogy fiatal gazdám az én őrizóm. Azt hitte, hogy egy komisz fiú el akarja lopni a süteményemet, hogy ő maga egye meg.

Így verekedtek egy darab sütemény miatt, fiatal gazdámnak az orra vére folyt, a zsidó fiú keze feldagadt, én meg egy darab süteményhez és vidám multságához jutottam. Olyan sokat és olyan hangosan nevettem fiatal gazdámon, hogy ez felingerelte őt, de úgy gondolom, felesleges elismételni azokat a nem hízelgő szavakat, amelyeket nekem mondott.

Fiatal gazdám azt mondta anyjának, hogy egy kriketlabda csapta meg, attól eredt meg annyira a vére. Ez tudatos hazugság volt és én sokszor csodálkoztam azon, hogy mért kellett hazudnia egy olyan jó multság miatt, mint amilyen egy verekedés, különösen, amelyiknél elindul az orra vére. Csak azért nem mondtam meg az igazat, mert engem senki sem kérdezett. Beszéd közben felhasználtam néhány olyan szót, amelyet fiatal gazdámól hallottam, mialatt verekedett és a komornyik megbotráncozott, hogy mért beszélek ilyen *csirkefogó nyelven*, amint ezt ő mondta.

A ház nem volt valami kellemes a nyári hónapok alatt. De fiatal gazdám elvitt mindenfelé, ahol csak valami látnivaló akadt. Elvitt egy *Laird* nevű helyre az ayrshire-i prépostság székhelyére, elvitt *Addressan*-ba és több más helyre a Wemyss-öböl partján. Rothesay-ban találkoztunk újra azzal a zsidó fiúval, aki véresre verte fiatal gazdám orrát és akit fiatal gazdám úgy megvert, hogy kékre dagadt a szeme. Különös, de én ismertem fel előbb. Amikor megpillantottam, nevetni kezdtem. Fiatal gazdám egy pillanatra kissé meg-

hökkent, mert nem tudta, hogy mitől lettem egyszerre ilyen vidám. De akkor már hozzám futott a zsidó fiú és olyan gyorsan hadart, hogy beszédéből egy szót sem értettem. Örültem, hogy újra látom és szerettem volna, ha fiatal gazdammal újra verekednek. Nagyon vidám multság volt.

A zsidó fiú beszédbe elegyedett fiatal gazdammal és úgy látszott, hogy összebarátkoznak. Kezefogtak egymással és a zsidó fiú azután elment, egy férfival beszélgetett, akivel sétált, azután visszajött hozzánk és velünk maradt. Együtt sétáltunk tovább. Nevetgéltek, tréfálkoztak és bárha nem is értettem tréfáikat, én is kacagtam, ugráltam, viháncoltam és kiabáltam gazdám, új barátja és más mindenki örömére, aki csak látott engem.

Amikor hazatértünk, igyekeztem mindent a legjobb tudásom szerint elmesélni, hogy hol voltunk, hogy mi történt és természetesen mindent elmondtam kis gazdám új barátjáról is. Nem tudtam, hogy mi volt a baj, de valami nem tetszett a ház asszonyának, aki leszidta fiatal gazdámot, aki velem együtt vacsora nélkül, sírva ment aludni. Az éjszaka folyamán felkeresett engem, levitt a hátsó lépcsőn az éléskamrába, ahol mindenféle jóval, tejjel és más mindennel, amit csak találtunk, szívünk szerint telefaltuk magunkat.

Fiatal gazdámnak ezek a kis csalásai mély benyomást tettek rám és sokat foglalkoztattak. De nem telt bele sok idő, magam is megpróbáltam ugyanúgy tenni. Nem megcselekedni volt nehéz, hanem megmagyarázni ha rajtacsíptek. Fiatal gazdám mindig tudta, hogy mit mondjon, de én mindig bevallottam a bűnt, miután lelepleztek. Nem tartottam szükségesnek, hogy bevalljam minden rosszaságomat, ha rajtakaptak, de nem tudtam semmit sem letagadni, ha egyenesen megkérdeztek. Az én benszülött nyelvemen sosem tanultam bocsánatot kérő vagy kifogásokat kereső szavakat, ezekre csak angolul szoktam. Sokáig állandóan magam mártottam be magamat.

Például megtiltották, hogy egyedül hagyjam el a házat, de én mégis megtettem úgy, ahogy azt fiatal

gazdámtól láttam, aki csendesen fellopódzott az emeletre, ott egy kis zajt csapott, egy ideig csendben maradt, azután elment. Így tettem én is, magamravettem holmijaimat, de a főkapun mentem ki a hátsókapu helyett. De akkor hirtelen rám szólott egy komoly hang:

— Egyedül? ... Egyedül megy el, fiatalember?

Így feleltem:

— Igen, igen!... Ki... egyedül... nem ... igen ... nem én ... én!

Megzavarodtam és nem tudtam, hogy mit mondjak. Bár ilyenkor azzal büntettek meg, hogy nem adtak ebédet, mégis nagyon sokat nevettek rajtam. De fiatal gazdám gondoskodott rólam, mikor a házban már minden sötét lett, hogy én is jóllakjam.

XXI. FEJEZET

VADEMBERSÉG A CIVILIZÁCIÓ ELLEN

A héber vér szava. A zsinagóga. A »music-hall«. Szabad-e egy vadembernek a civilizációról az igazat megmondani? Emberek és ideálok. Két fiú és egy férfi. Megkezdődnek a kicsapongások.

Egy este fiatal gazdám magával vitt. Ez már valóságos bűn volt, egyike a hét főbűnnek. Éjszaka elhagyni a házat! Villamoson vitt be a városba. Egészen felizgultam. Átsétáltunk a *Sauchi*-n, a *Buccy*-n, végig az *Argyle*-n és megteltünk egy életre való látvánnyal. (Ezek a nevek a *Sauchiehall Street*, *Buchanan Street* és *Argyle Street* rövidítései.) A *Sauchiehall Street* végén újra összeakadtunk a zsidó fiúval. Fiatal gazdám látta meg, amikor éppen egy dohánytőzsdéből lépett ki és vidáman üdvözölte. Én is örültem, hogy láttam, de mért, nem tudom. Talán a vér szava volt, ki tudja? Ő is örült, hogy találkoztunk és visszavezetett a dohánytőzsdébe. Bent az emberek nevetve fogadtak. Talán rajtam mulattak, egy ilyen fekete fickón!

A zsidó fiú aztán elvitt minket magához, de nem maradtunk nála sokáig. Egy másik villamosra ültünk és keresztülmentünk egy hídon. Most már tudom, hogy hova mentünk akkor: Glasgow déli részébe, amelyet *Govan*-nak hívnak. A zsidó fiú egy tágas szobába vezetett. Odabent csak férfiak voltak. Az én fülemben úgy hangzott, mintha ezek az emberek sírtak volna, de azután kislült, hogy nem sírtak, hanem énekelnek. Oly gyakran és tisztán ismételték az »*Ishrael*« szót, hogy magam is mondogatni kezdtem. Egyik-másik öreg mindenfélét kérdezett tőlem. Akkor nem értettem meg, hogy mit akarnak, most már tudom, hogy mire voltak kíváncsiak. Hallották, hogy én is mormogom az »*Ishrael*« szöcskát és kíváncsiak voltak, vajjon én is izraelita lehetek-e.

Ujjukkal rám mutattak és mondogatták: »*Ishrael!* *Ishrael!*« Én ismételtam: »*Ishrael*« és rámondtam a »*Schmai*«-t. Amikor rájöttek, hogy én tényleg zsidó vagyok, olyan sokat beszéltek és olyan zajt csaptak, hogy fiatal uram velem együtt nagyon megijedt. Meg se várva a zsidó fiút, megfordultunk és kiszaladtunk egyenesen a hídon át.

Mielőtt hazamentünk volna, fiatal gazdám egy »*music-hall*«-ba vitt, az elsőbe, amelyet életemben láttam. Annyi volt ott az ember és oly sok éneket hallottam, hogy egészen oda voltam. Ebben a dalszarnokban hallottam először az éneket: »*Stop yer tickliri, Jock/a* Sohasem felejttem el ezt a dalt és sokáig zümmögtem, dúdoltam. Hamar megtanultam a szavait is, mert nagyon tetszett nekem az egész és otthon énekelgettem. Senki sem tudta megérteni, hogy hol ragadt rám ilyen dal, de azért nagyon tetszett nekik és mulattak rajta.

Éjszaka minden baj nélkül hazaértünk, de mondanom se kell, hogy másnap reggeli nélkül maradtunk, mert elaludtuk a reggeli idejét, amely pontosan hét óra volt.

Amióta félig-meddig »modernizált« vagyok, gyakran gondolkodom azon, hogy miként fogadnák, ha egyszer eszembe jutna megírni: *Hogyan gondolkodik*

igazán egy vadember a civilizált világról? Azt gondolom, hogy elsőnek az egyház támadna ellenem. Azután pedig a zsidók haragudnának meg »hencegésemet«.

Még néhány év előtt arra tanítottak, hogy engedelmeskedjem a tömegnek, kövessem azt, legyek tekintettel a különböző befolyásokra, így aztán nem merem megmondani az igazat, amely agyamban forrott. Most, miután tudományosan elbutítottak, törvényesen elszegényesítettek és teológiailag bebörtönöztek, megjött a bátorságom, hogy szívemben minden keserűség és bosszú nélkül elmondjam egy *vadember* nézeteit. Én átszenvedtem és átéltem azt az életet, amelyet itt elmondok és ezért úgy hiszem, elég adattal rendelkezem, hogy erről a tárgyról véleményemet elmondhassam. Véleményemet! igen, csak véleményemet, mert hiszen mióta a *civilizációnak nevezett menthető hipokrizis* ruháját hordozom, azóta csak vélemény maradt számomra és az az engedély, hogy azt kifejtsem.

Hadd kezdem el egy nagyon közismert idézettel: *Mindenki hazudik.* Az én hazámban nyugati szempontból tekintve, a »fekete fehér« és ezért, ha azt tekintem, amit itt bizonyítani akarok, a hazugság menthető. Ezalatt azt értem, hogy amit nyugaton rossznak tartanak, mi ugyanazt jónak tartjuk.

Mi jónak tartjuk a korai házasságot és a pubertás korában házasodunk, maguk, nyugatiak nem tartják jónak a korai házasságot, de azért jogait mégis gyakorolják. Minálunk természetes és erkölcsös, hogy meztelenül járunk, a maguk erkölce azt tanítja, hogy nem illik a meztelen testet mutogatni, de mégis azt az Istent imádják, aki a ruhátlan testet teremtette, furcsa következetlenség, hogy azt szégyellik, amit ő adott, akit maguk imádnak.

Mi hiszünk a többnejűségben és helyesnek tartjuk azt, maguk nyíltan ellenzik a többnejűséget, de titokban sokféle viszonyt folytatnak. Mi az utódok miatt házasodunk, maguk szerelemből és a »szerelem« szóval visszaélnek és félremagyarázzák. Olvastam az újságban, hogy egy bíró arra ítelt egy embert, hogy ne legyen több gyermeke és szemrehányást tett neki azo-

kért a gyermekeiért, akik már megszülettek. Ó, a fehérek egyoldalú civilizációja, amely a csalást már a bölcsőben tanítja! A hazugságok örömteli élete! Az önelégült kicsapongás tisztátalan szavakban, gondolatokban és tettekben! A fehér ember gyakran örül, ha szomszédja bajba jut és szemébe nevet embertársának, aki kenyeret kér tőle! A civilizáció nem civilizáció, ha a jótéteményt nem keverik össze egy kis rummal.

Tisztában vagyok vele, hogy sokan akadnak, akik ezeket a szavaimt olvasva, azt mondják:

— LoBagola a fehér emberek ellensége.

Igaz-e ez? Nos, semmi sem esik messzebb az igazságtól. Én nem vagyok ellene se a jó tetteknek, se a fehér embernek, én csak a jó cselekedetek és a rum, a fehér ember és a hipokrizis keverékét utálok.

Mi, az én hazámban, szabados életet élünk, mint ahogy sokan a nyugati világban is, de nincs-e erre mentességünk? Mi nem élünk hazugságok közepette, mi őszintén hisszük, hogy helyesen cselekszünk. Nekünk nincs magasabb vezetőnk, aki jobbra tanítana.

A fehér ember rendelkezésére áll a kultúra, a nevelés és mindenekelőtt a vallás, amelynek legfőbb tanítása a hit, remény és szeretet. Templomtornyok mutatnak a fehér ember városaiban minden sarkon az istenség felé és szinte óránként imádkoznak a felebaráti szeretetért. A fehér embernek nincs mentsége, hogy kevésbé civilizált legyen, — a szó igazi értelmében — mint a vadember. A vasút, az automobil, a világítási rendszerek, a városrendezések, a felhőkarcolók nem hozzák közelebb a fehér embert az igazi civilizációhoz, mint ahogy a csecse-légy, amely a krokodilus orrán alszik, nem esik a krokodilus szájába, ha az nagyot ásít. Nem a fehér embert bírálom, nem a fehér emberről mondok ítéletet, hanem csak »civilizációjáról«!

Nem felejttem el, hogy fehér embernek köszönhetem mindazt, amim van és amit tudok. Azt is neki köszönhetem, hogy ma még élek; így hát ne értsenek félre és ne higgyék, hogy a fehér ember ellen beszélek. De azt szeretném, hogy minden ember gyakorolja is az ideáljait ne csak gondolatban éljen velük.

Mikor elmúlt a nyár és elérkezett az ideje, hogy fiatal gazdám visszatérjen az iskolába, felmerült a kérdés, hogy mi történjék velem. Két évnél tovább voltam távol, ezalatt nem volt könyv a kezemben és majdnem mindent elfelejtettem, amit azalatt tanultam, mielőtt elutaztam. Fiatal gazdám a két év alatt előrehaladt, sokkal többet tudott, mint én és így lehetetlen volt, hogy vele együtt járjak iskolába. Ugyanez a probléma üldözött egész életemen át: »Mi történjék tulajdonképpen velem?«

Én közben odahaza voltam Afrikában, megnősültem és valóságos férfi lettem. Fiatal gazdám pedig még mindig egy tapasztalatlan, mondjuk, romlatlan ifjúcska volt. Sokszor és sokat kérdezősködött házasságaimról és én, amennyire csak tőlem tellett, mindent elmondtam neki feleségeimről és Gumáról. Nagyon érdekelte a dolog és kifejezte hő vágyát, hogy legközelebb ő is Afrikába utazik velem és »néhány asszonyt« szerez magának, ahogy ő ezt mondta.

Nagyszerű fiú volt, kitűnő jellem, szép alak, testében kész és érett. Olyan családból származott, amelyben minden kérdést, amely a nemi életre vonatkozott, még a legkisebb célzásban is elfojtottak, őt arra tanították, hogy a nemi dolgok illetlenek és tisztátalanok, míg engem arra tanítottak, hogy azok éppolyan természetesek, mint az evés vagy az ivás. Nekem fogalmam se volt arról, hogy náluk a *nem* egy csukott könyv vagy nyílt titok és így én mindent elmondtam kis gazdámnak, amit a nemi életről csak tudtam.

Ilyen körülmények között nagyon foglalkoztatta és felzajgatta fiatal gazdám, hogy erről a tiltott tárgyról ilyen nyíltan és őszintén beszéltem. Sokszor sokáig ültünk együtt és én feleségeimről meséltem és azokról a fogadalmakról, amelyeket leányaink házasságuk előtt tesznek és az ezzel járó szertartásokról. Meglepett, hogy fiatal gazdám ennyire tudatlan mindenben, ami a nemi életre vonatkozik.

A mi szokásainknak Afrikában az a céljuk, hogy elvegyék az emberek kedvét a titkos és bűnös cselekedetektől, a nyugati világban ellenben — legalább én

úgy láttam — az, hogy titokban elnézik az igazi bűnököt és csak a nyilvánosságban küzdenek hevesen ellenük. Fiatal gazdámot arra tanították, hogy a nő kívánatos, de mégis kerülje el. Engem másra tanítottak. Engem arra tanítottak, hogy a nőt nemcsak kívánjuk, hanem bírni is kell és hogy a vele való viszony állandó szépséget ad. Más szavakkal: a nő számomra határozott valami, valóság volt, míg az ő számára csak képzelet, fantázia!

És egy másik példája az »apák bűneinek«. ő csak egy foga volt annak a keréknek, amely a nyugati civilizációban az emberek sorsát őrli. Kicsapongások mindig édesek, ha titokban űzik azokat, olyanok, mint a közmondások tiltott gyümölcse és így megérthetik, hogy miért követtem mindig örömmel kis gazdámot és csak azon csodálkoztam, hogy az én édesapám odahaza soha miért nem beszélt nekem ezekről a dolgokról. Fiatal gazdámnak valóban nagyon kellett már egy feleség és nem is kellett sokáig várnom, hogy erről meggyőződjem.

Elhatározták, hogy engem egy városi iskolába küldenek, — vagyis egy nyilvános iskolába, mely a glasgowi iskolai tanács felügyelete alatt áll — fiatal gazdámot pedig az *Allan Glen* magániskolába, amely szintén Glasgowban volt. Gyakran találkoztunk és sokszor együtt töltöttük a hét végét.

MENEKÜLŐK ANGLIÁBAN

Lehetetlen vagyok az iskolában. Házi tanítók. Lehetetlen vagyok odahaza. Egy megsértett szolgálólány. Szökés. Birmingham. Coventry. Lady Godiva. A festékműhely. Méltatlankodó munkások. A javítóműhely. Játszom a vadembert. Gorgonzola, a híres afrikai sajt.

Múlt az idő és semmi különös nem történt, hacsak nem az öreg dr. Dobbie váratlan halála. Az öreg már több lehetett, mint nyolcvan éves. Sajnálom, de be kell vallanom, hogy örültem, amikor meghallottam halála hírért.

Új iskolámban a fiúk egészen mások voltak, mint edinburghi iskolás pajtásaim. A legtöbb fiú nem tudta megérteni, hogy fekete vagyok és gyakran kérdezték:

— Mosakodtál valaha szappannal?

Persze tréfából kérdezték és az egész iskola »Soap«-nak (szappan) hívott. Ez bosszantott engem, panaszkodtam is miatta a gazdámnak és a vége az volt, hogy kivettek az iskolából és magántanítókkal taníttattak.

Három ilyen házitanítóm volt: az egyik szám-tanra, a másik az általános tantárgyakra, a harmadik pedig angolra tanított. Ez az utóbbi olyan nevelőnő (nurse) tisztet töltött be mellettem. Ez a nevelőnővel vegyített angol tanítónő vénlány volt, Miss Cranston-nak hívták, Ayrshire-ből való volt, körülbelül ötven-éves lehetett, egész stílszerű volt^ megjelenésében és sok időt töltött el a tükör előtt. Úgy emlékszem, azt mondta, hogy ismerte vagy tanította vagy látta Florence Nightingalet, mert nagyon gyakran beszélt ennek a hölgynek imádandó tulajdonságairól.

A három tanító nem sokáig bírta velem, mert nem voltam könnyű eset. Így hát visszaküldték az iskolába Ott pedig majdnem mindig verekedtem. Mindenkit, aki bántott engem, még a tanítomat is

megharaptam. Gyakran elnás pángoltak, de ez nem használt. Amikor így négy újabb év telt el, nem sokat nyertem azzal, hogy tanultam és iskolába jártam. Ellenben sokat és sokfélét tanultam fiatal gazdámtól.

Természetűl fogva akaratos és keményfejű voltam, de még inkább azzá lettem a skóciai házban. Az igazság az, hogy túl okos kezdtem lenni és amint ezt mindenki tudja, a féltudás igen gyakran veszélyes. Nem tudtam jól angolul, iskolai tantárgyaiban sem haladtam valami nagyon előre, de úgy gondoltam, hogy mindent tudok. Mindez, velem született hencegő természetemmel együtt, és egyre növekvő hiúságom és képzelődő voltom nehézzé tette skóciai életemet

Fiatal gazdám is hozzájárult ahhoz, hogy jellemem ebben az irányban fejlődjék tovább. Amennyire csak tudtam, utánoztam minden szemtelenséget és kirívó viselkedését. De nem ítélnének el emiatt, mert nem voltam-e már felnőtt férfi? Nem volt-e őt feleségem odahaza, az én hazámban? Hiszen az édesapámnak sem volt már törvényes fegyelmi joga felettem, mert odahaza, az én hazámban, már tizenhárom éves koromban férfi lettem. Túl nagy önérzetem, elbizakodottságom részben tehát természetes helyzetemből, részben pedig kis gazdám példaadásából nőtt ily nagygyá. Ha ő lázongott, lázongtam én is, ha valamivel ő meg volt elégedve, azzal elégedett voltam én is, és ugyanígy fordítva.

Egy nap csúnyán kiszidtak, mert egy szolgálólány bevádolt engem.

Új lány volt és úgylátszik, nem akart rám dolgozni. Lehet, hogy valami kis vidéki városból került Glasgowba és soha azelőtt fekete benszülöttet nem látott. Gazdám a glasgowi »cseléd-szerző piacról« hozta, amelyről általában a cselédlányokat szerződtetik. Láttam, hogy fiatal gazdám milyen könnyedén és szabadon bánik vele és természetesen azt gondoltam, hogy én is megengedhetem magamnak mindazt, amit ő. De az én figyelmességeimet nem fogadta olyan szívesen, mint kis gazdám kedveskedéseit és ezért bevádolt az úrnőnél, aki viszont elpanaszolta ezt a ház urának.

Amikor gazdám szóvátette, hogy milyen nyersen viselkedem Agathával, a szolgálólánnyal, azt mondtam, amit gyakran hallottam fiatal gazdámtól:

— Hiszen ő csak cseléd!

Az úr nagyon megharagudott, jól összeszidott és haragosan mondta:

— De semmi esetre sem a te cseléded! — és ezzel jó erősen felpofozott.

Kiabálni, ordítózni kezdtem és sok mindent mondtam neki, amit fiatal gazdámól hallottam, tanultam és láttam. Gazdám nem vette ezt jó néven és mikor fiatal gazdám hazajött, az öreg rettenetes patáliát csapott. A szegény lányt elküldték és fiatal gazdám kegyvesztett lett.

Mindez áprilisban történt. Fiatal gazdám még iskolába járt. A húsvéti szünet alig ért véget és ő már a legközelebbi szünetre vágyakozott. Kiderült, hogy akaratlanul is nagyobb bajba sodortam, mint csak képzelhettem volna is. Egy délután azt mondta, hogy menjek vele, senkinek egy szót sem szólott és kivitt a vasúti állomásra. Hogy hova utazunk, nem tudtam. Jegyet váltott és már utaztunk is. Poggyászt nem vittünk magunkkal, így hát azt gondoltam, hogy rövidesen visszatérünk. De nem így történt, éjszaka a vonaton aludtunk és reggel hallottam, amint a kalauz azt kiabálja:

— Leicester!

Még ott se szálltunk ki. Tovább mentünk és a legközelebbi hely, amit kiáltani hallottam, Birmingham volt.

Ott kiszálltunk a vonatból és gyalog elindultunk. Nemsokára egy forgalmas útra értünk, *Bull Ring*-nek hívták. Jól emlékszem a Bull Ring Street-re, mert közepén hatalmas templom emelkedett, melynek magas tornya és órája volt. Egy hajóformaszerű helyiségbe tértünk be étkezésre, jól emlékszem: *Nelson's Cabin* volt a neve. Nem felejttem el egyhamar ezt a helyet. Féligmeddig ijedt és szomorú voltam, mert nem tudtam, hogy kis gazdám mi szándékban jár és bizony sírvafakadtam. Az egyik kiszolgáló lány megszánt és

most is emlékszem még, hogy egy ember azt mondta neki:

— Viseld a gondját, Alice!

És Alice rendkívül kedves volt hozzám.

Mindezideig fiatal gazdám semmit sem beszélt nekem terveiről. Nagyon mogorva és elhatározott volt. Beszédbe elegyedett Alice-szal és végül is valamit felírt egy darab papírra és megköszönte Alice-nak. A lány megmosta az arcomat és megveregette, amikor good-bye-t mondott. Fiatal gazdám nevetett. Ekkor láttam először mosolyogni, amióta elhagytuk Glasgownt. Milyen jól esett ez nekem. Amikor letekintett rám és mosolygott, én hirtelen átötlettem a nyakát, még jobban sirtam és össze-vissza csókoltam. Ez egészen szokatlan volt részemről, mert még ha otthon vagy valahol máshol együtt aludtunk is, akkor se tettem ezt. Ő ellenben mindig cirógatott engem vagy akárki mást is, mert nagyon szenvedélyes természet volt. Bizonyára megható látvány lehetett mindenki, de különösen Alice szemében, amint ott állunk mi ketten Nelson Cabin-jában, én kis gazdám vállára borulok és csókolgatom, míg ő átölel és mosolyog.

És egyszerre csak megkérdeztem tőle, amikor látam, hogy rám mosolyog:

— Mért nem csókolod meg Alicet is?

Élesen válaszolt:

— Minek? Hogy te hazamenj és mindenkinek elmeséld?

És ekkor jutott először eszembe, hogy én azzal, hogy elmondtam a dolgokat, nagy bajba kevertem fiatal gazdámot és sok kellemetlenséget okoztam neki. De azért búcsúzáskor mégis megcsókolta Alice-t, nem tudom, hogy nekem tessék-e vagy pedig saját kedvteléséből? De mindenesetre úgy csókolta meg, mintha már régi ismerőse volna. Én azt mondtam Alicenak, hogy nemsokára visszajövök, hogy újra találkozam vele.

Alice fiatal gazdámnak diktált egy helyet, ahol éjjeli szállást kaphat. Minden baj nélkül oda is értünk. Később azután, amikor már lefeküdtünk, fiatal gazdám

elmondott mindent, hogy mi történt és elmesélte, hogy miattam veszett össze apjával, anyja szemében pedig nagyon lealacsonyodott, pedig anyját nagyon szereti

Nem tudtam megérteni és felfogni, hogy mért olyan komoly dolog az, hogy elveszítette anyja becsülését. Az én hazámban engem arra tanítottak, hogy az anya csak egy anya, egyszerűen egy asszony és ezért nem tudtam felfogni kis gazdám érzéseinek komolyságát. Másrészt viszont azt a tényt, hogy apja nagyon megharagudott rá, rendkívül komoly dolognak tartottam. Vadember életem, neveltetésem ilyen gondolatokra tanított engem.

Hogy utazására fiatal gazdám honnan vette a pénzt, nem tudom. Nem is kérdeztem meg tőle, mert nem is gondoltam rá. Csak annyit tudtam, hogy utazunk. Sok emberrel állott szóba, de soha vagy csak nagyon ritkán értettem meg, hogy mit is beszélnek.

Azután Birminghamból is elutaztunk és egy másik helyre, Coventrybe értünk. Coventryben, úgylátszik, valami készülődött, a nép mindenféle valami nagy eseményről beszélt és az uccák zászlókkal és szalagokkal voltak tele. Csakhamar megtudtam, hogy miről van szó. Coventry volt hajdan az otthona egy híres asszonnak, egy bizonyos Lady Godivának. Annyit megértettem a beszédekből, hogy ő, vagy valaki, aki őt helyettesíti, egészen meztelenül, ruha nélkül lovagol át a városon. Engem nem valami nagyon érdekelt ez a dolog, számomra nem volt ebben semmi különös. Én mindig ruha nélkül láttam embereket.

Coventryben olyan nagy volt a nyüzsgés, mozgás, hogy minket is ott tartott. Lady Godiva esete fogva tartotta fiatal gazdám gondolkodását. Még aludni se tudott miatta. A körmenetre még egy hónapig kellett várunk. Nem vagyok biztos benne, hogy milyen napon vagy hónapban történt ez, de annyit tudok, hogy nagyon sokáig kellett várunk, míg valami történt. De be kell vallanom, hogy sokért nem adtam, hogy részese vagyok ennek az izgalomnak és semmiért se mulasztottam volna el. Fiatal gazdám sok emberrel került össze és engem mindig magával vitt. Általános

feltűnést keltett egy fehér fiú, aki mindig és mindenfelé egy fekete fiút cipel magával. A legtöbb ember azt gondolta, hogy fiatal gazdám gazdag turista, aki azért jött Coventrybe, hogy jelen lehessen a nagy *Lady Godiva* körmeneten.

Egy este egy kocsmában ültünk. Egy fiatal ember — később megtudtam, hogy Maude-nak hívták — érdeklődni kezdett irántam és fiatal gazdám iránt. Megmutatta nekünk az egész várost és elvitt a nagy automobil műhelybe, amelynek ő igazgatója vagy munkavezetője. A *Humber* automobilgyár volt. Coventry abban az időben az angol automobilipar gócpontja volt és a legtöbb biciklit és automobilt Angliában ott készítették. Keresztül-kasul megmutatták nekünk a gyárat és fiatal gazdámnak egy állást kínáltak, hogy azt foglalja el. Ő elfogadta, talán a dolog újsága érdekelte.

És ekkor felmerült a kérdés, hogy mi történjék velem. Sok huzavona után elhatározták, hogy nekem is adnak egy állást. A festőműhelybe tettek, hogy kis gazdám milyen műhelybe került, arra már nem emlékszem.

A festőműhely munkásai nem fogadtak szívesen engem és mindent elkövettek, hogy bosszantsanak. Az volt a dolgom, hogy az automobilon karosszériáját egy erre való kövel simára dörgöljem. Azt csináltam, amit parancsoltak nekem. Kedvvel is dolgoztam, jólesett ez a munka és talán sokáig is ottmaradtam volna, ha a munkások nem dobálnak folyton apró kövecskékkel és nem találják el mindig a fejemet és arcomat. Mondanom se kell, hogy ez nagyon bántott és természetesen nem szerettem. Amikor a munkafőnök hozámjött és igen kedvesen megkérdezte, hogy hogyan ízlik a munka, én bepanaszoltam a dobálókat. Ő dühöngött és átkozódott. Ugyanazokat a szavakat mondta, amelyeket fiatal gazdám használt, amikor dühös volt. A munkások nagyon felháborodtak azon, hogy beárultam őket a főembernek és elmondtam neki, hogy dobálnak rám. Azután aláírtak egy papiroost, amelyen az volt írva, hogy nem dolgoznak velem együtt egy műhely-

ben. A főember megjelent, kezében tartotta a papirost és mindenki füle hallatára ezt mondta:

— Bizony, fiacskám, a munkások nem akarnak veled együtt dolgozni és én szégyellem, hogy angolnak születtem. Így hát el kell menned!

»Six pence half penny« volt az órabérem. Miután megkaptam járandóságomat, kimentem a ház elé és mint mindennap szoktam, ott vártam be fiatal gazdám.

Elmondtam neki, hogy mi történt, nem tetszett neki a dolog és rögtön elpanaszolta Mr. Maude-nak, aki azután a javítóműhelybe helyezett át, ahol az emberek kissé türelmesebbek voltak hozzám. Nem vették valami nagy hasznomat a javítóműhelyben, de mint újdonságot, mégis ott tartottak.

Sok mindenfélét megtanultam itt arról az automobil típusról, amely ezen a gyártelepen készült, de fiatal gazdám még sokkal többet tanult. Mindenki azt mondta, hogy kitűnően dolgozik. És Coventryben töltött időnk alatt többet tanultam meg angolul, mint egész skóciai tartózkodásom idején.

Megismerkedtünk egy kocsmárossal is, Sumnernek hívták. Egyszeriben felkeltettem Mr. Sumner érdeklődését, mert ő is volt Afrikában. Mr. Sumner nagyon akarta, hogy egész időmet vele töltssem és hogy vendégeinek, mint valami látványosságot, mutogasson. Történetesen egyik vendége a Godiva processzió bizottságának elnöke volt és Sumner rábeszélte, hogy ajánlja a bizottságnak, hogy én mint afrikai törzsfőnök lovagoljak a körmenetben.

Azt mondták, hogy a világ minden tája képviselve lesz a Lady Godiva körmenetben és hogy én vagyok az egyetlen fekete, akit fel lehetett hajtani. A javaslatot egyhangúan elfogadták és már hirdették is, hogy én: Amgoza, a híres nevezetes afrikai főnök, eredeti afrikai díszben fogok végignyargalni Coventry uccáin. Sok ember kiforgatta a nevemet és így lettem Chief Amgozából (A főnök) Cheese Gorgonzola (G. sajt), Gorgonzola, a híres nevezetes afrikai sajt.

Fiatal gazdám el volt ragadtatva a dolgok ilyenén

állásán, annyira, hogy meg akarta írni édesanyjának Glasgowba és mindenről be akart számolni.

Mr. Sumner ezalatt beszerzett egy úgynevezett *afrikai benszülött jelmezt*, amelynek fő ékessége a fejdíszje volt. Hogy honnan került és mit jelentett ez a jelmez, nem tudom, de annyit tudok, hogy semmi köze nem volt Afrikának ahhoz a részéhez, melyből én idekerültem. Miután felöltöztettek, lefényképeztek, képeslevelezőlapokat csináltattak rólam és rányomtatták a nevemet. A képeslevelezőlapokat három pennyért árusították.

Elérkezett a körmenet napja. Egész Angliából Coventrybe özönlött a nép. A körmenet a *Pool Meadow* nevű helyen gyűlt össze. Engem fekete-fehér, vagyis tarka póni hátára ültettek. A menet reggel feltizenegyor indult meg. F fiatal gazdám egész idő alatt mellettem haladt, árulta képeslapjaimat és beszede az értük járó pénzt. Kiabáltam és ujjamat számba dugva mindenféle furcsa hangot hallattam. Ez illet jelmezemhez. Nem volt zsebem és így fiatal gazdám vett át minden pénzt. Vörösréz függönygyűrűk lógtak az orromon, füleimen. Egy vidám fickó, aki jó nagyokat húzott egy sörrel teli korsóból, azt kiáltotta mellettem:

— Hej-hej, főnök, fogadok veled, hogy több réz van a pofádon, mint a zsebedben.

A körmenet este hatkor ért véget. Minden porcikám fájt, oly sokáig kellett ülnöm a tarka pónin.

Amikor visszatértünk Mr. Sumner kocsmájába, fiatal gazdám összeszámhlálta, hogy mennyi pénzt vettünk be képeslapjainkkal és hozzáadtuk azt is, amit Mr. Sumner eladott vendégeinek. Képzeljék el, hús fontot vettünk be! Mr. Sumner azt mondta, hogy ez a pénz az enyém. Mindenki körém furakodott, beszélni akart velem, de én olyan fáradt voltam, hogy nem tudtam tovább ottmaradni és az estét társaságukban eltölteni.

MENEKÜLÉS VÉGIG EURÓPÁN

Újra Birminghamban. Bolond álmhoz hasonló nap. Szenvedélyek rabszolgája. A doueri-hajón. Boulogne. Párizs. Egy dahomeyi asszony. Antwerpen. Macskahiús. Oroszország. Németország. Behajóznak vissza Afrikába.

Fiatal gazdám hazavitt lakásunkba, amely ha jól emlékszem, a Payne's Lanen volt. Amikor haz értünk, üzenet várt kis gazdámra — egy távirat. Hogy mi volt benne, azt sohasem tudtam meg.

Ahelyett, hogy kis gazdám enni adott és lefektetett volna, gyorsan összekapta azt a kevés holmit, amit szereztünk magunknak, beugrott egy egyfogatú kocsiba, nagy sietséggel a vasúti állomásra hajtattott és engem mindenüvé magával vonzolt. Sok, sokezer ember volt az állomáson, mind el akart utazni. Azután már csak arra emlékszem, hogy megint Birminghamban voltunk.

Leszálltunk a vonatról és fel-alá sétáltunk a perrónon. Én mindenütt kis gazdámval. Nem tehettem másképp. Egész idő alatt vagy a karomat vagy a kezemet fogta. Panaszkodtam kis gazdámnak, hogy álmos vagyok, azt mondta, hogy ő is az. Nagysokára megtaláltuk azt a helyet, amelynek címét egy darab papírra írta Alice bemondása után a Nelson's Cabin vendéglőben.

A tulajdonos nyitott ajtót és úgy fogadott minket, mintha legalább is rokonai volnánk. Mingyárt ránk ismert. Ugyanabban a szobában feküdtünk le, amelyben két hónappal azelőtt is aludtunk, amikor először szálltunk ott meg. Hajnali két óra volt már és nagyon, nagyon fáradt voltam.

Micsoda egy nap! A körmenetre való készülődés és öltözködés, sok izgalom, a nagy össze-visszaság, a Pool Meadow-en, amikor elrendezték a menetet, a fáradság, amellyel megtanítottak, hogyan üljem meg a derék kis tarka pónit, a körmenet Coventry minden

uccáján át, a nagy zaj, kiabálás, férfiak és fiúk vihogása, a lányok és asszonyok kacaja, megállás minden kocsmá előtt, amíg a hatalmas söröskancsó körbejár, képeslapjaim eladása, amelyen mint Chief Amgoza voltam levéve, a tömeg nyüzsgő zivaja, a Sumner kocsmában félig elalélt állapotom: mindez olyan volt, mint egy eszeveszett álom. És éppen akkor, amikor arra készültem, hogy aznap az első valamire való falatot lenyeljem és utána egy jót aludjak, fiatal gazdám kirohant velem a pályaudvarra, felcípelt a vonatra, hogy mintegy négy órát utazzék velem és azután egy papírdarabkára írott címet hajszoljon!

Aludtam, fiatal gazdám is, de ő csak rövid ideig. Ő lelkileg szenvedett, én testileg. Kérdés, melyikünk szenvedett jobban? Eszünk teljesen különböző dolgokon járt. Azt hiszem, hogy ő az apjától félt, noha sohasem tudtam meg, hogy mért hánykolódott ezen az éjszakán olyan izgatottan ide-oda ágyában. Én meg tőle féltam. Nem tudtam, hogy mit csinál és arra gondoltam, hogy elveszti az eszét. Talán én követtem el valami rosszat, ami ennyire kihozta sodrából — nem tudtam megérteni.

Ma, amikor egyedül ülök itt és visszagondolok ezekre az elmúlt napokra, forr bennem a felháborodás. Sem én, sem fiatal gazdám nem érdemelt szemrehányást. Egyedül szülei butasága volt minden bajnak az oka. Elzárva az igazsággal való minden érintkezéstől, a szegény fiú egy mesterségesen ráerőszakolt tudatlanság folytán szenvedélyeinek ártatlan áldozata lett. Még napjainkban is hány fiatalember sorvad ugyanilyen iga alatt! Szívem vérzik, ha azokra a kínokra gondolok, amelyeket ez a fiú, a legjobb, aki valaha is élt, elszenvedett! Ha így letörve látták volna, azt hitték volna, hogy legalábbis gyilkosság nyomja lelkiismeretét. Pedig otthonról és az iskolából könnyelmű fecsegés következtében szökött meg, amelyről szülei tudomást szereztek.

Aznap éjszaka sokszor felébredtem és fiatal gazdám könnyek közt találtam. Megcsókoltam, le akartam csókolni könnyeit. Végül azután mindketten egész-

séges álomba merültünk; majd felvirradt egy másik nap! Vájjon mit hoz? Még csak gondolni se tudtam rá.

Elhagytuk szállásunkat, Nelson Cabinjába mentünk, hogy ott valamit együnk. Ott találkoztunk Alice-szal, aki szívélyesen köszöntött minket, de nekem fel kellett szólítanom fiatal gazdám, hogy csókolja meg, mielőtt ő merészelt volna. Arca mosolyra derült, ugyanaz a boldog mosoly futott végig rajta, amelyet akkor láttam, amikor először mondtam neki, hogy csókolja meg Alice-t. Ettünk és Alice hosszasan elbeszélgetett fiatal gazdámval. Fiatal gazdám akkor valamit felírt egy darabka papírra, Alice-nak adta és a lány elment. Amikor visszajött, fiatal gazdámnak egy csomó pénzt adott át, csupa aranyat. Otthagytuk a Nelson's Cabint és Alicet, de meg kell jegyezmem, hogy kis gazdám már minden sürgetés nélkül is megcsókolta.

Még aznap este elhagytuk Birminghamet, hogy Londonba utazzunk, ahol a K/c'cr/ú-pályaudvaron a doveri vonatra szálltunk. Ezeknek a helyeknek természetesen nem tudtam a nevét, amíg fiatal gazdám nem mondta meg. Mindent kérdezmem kellett tőle, mert nem beszélt valami sokat. Ha valamit mondott, azt is igen röviden mondta, csak éppen, hogy válaszolt egy-egy kérdésemre. Feleleteinek a felét meg sem értettem. Ez mind szerencsétlenné tett és kívántam bárcsak újra hazamennék Glasgowba, otthonunkba, kint a Driveon.

Doverben fiatal gazdám ide-oda futkosott, előbb ezzel, majd azzal állott szóba, papirosokat mutogatott és pénzt adott. Nagyon titokzatos volt minden. Végre éjszakának idején hajóra szálltunk. Nem is álmodtam róla, hogy elhagyjuk Angliát. Hova, merre? Nem tudtam és szavamra állítom, hogy fiatal gazdámnak se volt fogalma róla.

Aránylag rövid időn belül a túlsó partra érkeztünk és megtudtam, hogy Franciaországban vagyunk, Boulogneban. Az egész kép megváltozott. Idegen országban voltunk, melynek nyelve teljesen különbözött azoktól, amelyeket eddig ismertem. Egy kukkot sem tudtam franciául. Talán fiatal gazdám tudott, mert úgy látszott,

hogy nagyon jól átvergődik a dolgokon és könnyen megérteti magát. Mielőtt elhagytuk Boulogne-t, egy jószágos asszony megmosta arcomat és tiszta holmit adott rám, amelyet fiatal gazdám vett számomra. Az asszony neve Eshkanas volt, izraelita volt ő is, az első, akit láttam azóta, hogy a zsidó fiúval, Ansellel, megismerkedtem.

A kis tengeri út jól esett nekem és mikor Eshkanas asszony még meg is mosdatott, egészen felvidultam. Dúdolni kezdtem a dalt: »Stop yer ticklin, Jock«, úgy, hogy fiatal gazdám is mosolyra derült. Nem is kíváncsiskodtam, hogy beavasson terveibe, úgy gondoltam, jobb, ha nem tudok róluk, — esetleg elmesélném azokat fehér apámnak, ha visszamegyünk Skóciába.

Elhagytuk Boulogne-t és alig hogy feleszméltem, Párizsban voltunk.

Már előbb említettem, hogy fogalmam sem volt arról, hogy honnan vesszük az utazáshoz szükséges rengeteg pénzt, de láttam, hogy mindenütt keresztülvergődünk. Fiatal gazdámnak biztos volt pénze. Nekem is volt egy kevés, de nem volt alkalmam rá, hogy kiadjam. Fiatal gazdám fizetett mindent.

Útközben, hogy átjöttünk a Csatornán, elvesztettem a sapkámat, mert kedvem kerekedett a nagy szélben a fedélzeten állni. Ezért fedetlen fővel járkáltam. Fiatal gazdámnak úgy megtetszett ez, hogy ő is eldobta a sapkáját.

A hotelben, ahol megszálltunk, a szobalányok nagy hűhót csaptak körülöttünk és mulattak rajtunk. Én mindig mindenben utánoztam kis gazdámat, ha erre alkalom kínálkozott. Amikor a szobalány reggel bejött a szobába, fiatal gazdám elkapta őt és megcsókolta. Olyan akartam lenni, mint ő: én is ugyanazt akartam tenni, de nekem bizony nehezen ment.

Fiatal gazdám elvitt egy kiállításra, amely akkor nyílt meg Párizsban. Nagy meglepetésemre, mióta elhagytam hazámat, ott láttam először egy valódi benszülött dahomeyi asszonyt. Kiállított tárgy volt. Alig tudtam erőt venni magamon, hogy ne fussak azon-

nal hozzá. A fehér nők nem érdekeltek engem, nem! egy csöppet sem, de a benszülött asszony magával ragadott. De mégsem beszéltem a dahomeyi asszonnyal.

Miután két hetet töltöttünk Párizsban, fiatal gazdám Brüsszelbe utazott velem és azután Franciaországon át Marseille-be mentünk. Onnan hajón Antwerpenbe. Ebben a városban láttam, hogy az emberek macskahúst esznek és mi is ettünk. Olyan megszokott dolog volt ez ebben az országban, mint a házinyúl Angliában vagy az Egyesült Államokban.

Elhagytuk Brüsszelt és vonatra ültünk, hogy Szent Pétervárra, Oroszországba utazzunk. Fiatal gazdám legnagyobb meglepetésére nem engedték meg, hogy átlépjük az orosz határt. Amennyire egy barátságos úr szavaiból megértettem, aki volt olyan szíves és bennünket mindenről felvilágosított, senki se vihet be Oroszországba se feketét, se kínait és úgy emlékszem, azt mondta, hogy zsidót sem, hacsak nem tesz le nagy pénzletétet. Elmondta, hogy ő Rigából való, zsidó fakereskedő. Fiatal gazdám megkérdezte tőle, hogy őt zsidó létére mégis mért eresztik be. Az illető úriember megmagyarázta, hogy ő szabadon járhat-kelhet Oroszországban, mert nagy földbirtoka van Oroszország Kurland nevű részében. Fiatal gazdám azt mondta, hogy nagyon szeretne a zsidó úriemberrel utazni. Nekem ekkor eszembe jutott az, hogy pártfogómat mennyire összeszidta egyszer az édesanyja, amikor elmeséltem neki, hogy fia Rothesay-ben egy Ansel nevű zsidó fiúval barátkozott. Amikor elmeséltem a kereskedőnek, hogy én is izraelita vagyok, természetesen nagyon csodálkozott, de úgy hozzám, mint fiatal gazdámhoz igen barátságos volt.

Amikor abba a városba érkeztünk, ahol az az úr lakott, rájöttünk, hogy ott majdnem mindenki németül beszél. Én nem tudtam németül, de fiatal gazdám megint csak jól megértette magát. Majdnem két hétig maradtunk az idegennél. De én már torkig voltam. Gyötört a honvágy, gyakran sírtam, de nem mondtam meg, hogy mi bánt.

Fiatal gazdám Rigából Berlinbe vitt. Nem volt könnyű dolog bejutni Németországba, de miután néhány napig egy Sarakban visszatartottak, megengedték, hogy folytassuk utunkat.

Szenvedtem és gyötörtem kis gazdámot, hogy legyen engem »haza«. Ő bizonyára úgy értette, hogy ez alatt szülőföldemet, Afrikát értem, mert a dolog vége az lett, hogy egy hajóirodába vitt és mindent elrendezett, hogy visszatérhessek saját népemhez.

Néhány napig Berlinben vártunk, azután Hamburgba utaztunk. Itt fiatal gazdám hosszú levelet kapott édesanyjától. Hogy honnan tudta meg, hogy hol vagyunk, azt nem tudom. Fiatal gazdámot ez a levél nagyon megríkatta és mégis azt mondta, hogy jó híreket kapott. Ezt újra nem tudtam megérteni!

Végül is a *Woermann Line* egy hajójára vitt és megígérte, hogy még viszontlátjuk egymást. A kikötőben búcsúzásul megcsókoltuk egymást és mind a ketten zokogtunk. Én útra keltem hazafelé Afrikába, ő pedig elindult vissza a szép Skóciába. Nekem nem volt sok poggyásom és nem tartott sokáig, hogy elhelyezkedjem. Bizonyos vagyok benne, hogy ha a hajó nem indul el olyan gyorsan, sohasem válunk el egymástól, mert mind a ketten úgy sírtunk és azt kívántuk, hogy bárcsak ne kellene elválni.

»CSAK NÉGEREK«

Két munkás. Rabszolgahajón. Szívtelen bánásmód. Elevenen eltemetve. Az őserdők vadja jobb, mint a fehér ember. »Csak négerké. Büszkeség dagaszt. Poggyász és láda a vízbe fordul. Whydah. Egy barátságos ügynök.

A gőzös Sierra Leonenél kötött ki és ott megtudtam, hogy jegyem csak odáig szól. Kiszálltam, hogy bevárjak egy parti gőzöst. Az útiköltség Sierra Leonetói megközelítőleg se volt annyi, mint amennyi lett volna, ha a német személyszállító hajón maradok. Nem volt elég pénzem, noha fiatal gazdám azt mondta, hogy öt fontot kapok, ha kikötünk.

Miután három napot a krumanok közt Sierra Leonében eltöltöttem, jegyet váltottam és hajóra ültem, amely a Kongó folyamhoz ment, de megállott az én kikötőmnél: Dahomeyben. A hajó vegyes teherárut szállított; egy sereg benszülöttet is vitt magával, de egyik se volt az enyéim közül való. A hajó a parti kereskedő-állomásokra szállított mindenféle árut.

A többi fekete Sierra Leonebői és környékéről való »kru« bérmunkás volt, hogy milyen kikötőbe mentek, azt nem tudtam, de mint ők hitték, valószínűleg azzal a rendeltetéssel, hogy ültetvényeken dolgozzanak. Vidám népség volt, csupa keresztény. A fedélzeten szent énekeket daloltak. Fedélközi utasok voltak, a hajó orrán zsúfolták össze őket. A hajólegénység kellemetlenül, durván bánt velük. Vegyesen volt köztük férfi, nő, gyerek, úgy ahogy az ügynökök összeszedték és szerződtették Őket és üres szerződési lap aláírásával megígérték nekik, hogy a munka végeztével ingyen visszashállítják hazájukba. De természetesen sohasem tértek vissza. Más szóval, a szegényeket egyszerűen rabszolgának adták el, amint ez gyakran megtörténik Afrika nyugati partján.

Én kabinutas voltam, jegyem harminc fontba és tizenhat shillingbe került, de utam nagyrészt a *kru-népség* között töltöttem el.

A legénység — csupa fehér ember — igen jól bánt velem, szinte dédelgetett. Különösen a főgépész és néhány más tiszt tüntetett ki szeretetével és gyakran hívott meg kabinjába. Azt hiszem, hogy a fehér legénység azért nem bánhatott velem rosszul, mert kabinutas voltam. A *kru*-kat egyszerűen *négerek*-nek hívták és oly sokat hallottam a néger szót, hogy egészen megszoktam már és én is »négerek«-nek kezdtem nevezni őket. Abban nem vagyok bizonyos, hogy rólam is, mint »néger«-ről beszéltek-e. Lehet, de nem emlékszem rá. Itt alkalmam nyílt arra, hogy a *kru*-k helyzetéről tájékozódjam, akiket rabszolgának szállítottak. Megtudtam azt, hogy *Fernando Po* kikötőben szállítják őket partra és abban a pillanatban, amikor lábukat ennek a spanyol gyarmatnak földjére teszik, a szó szoros értelmében rabszolgákká válnak a menekülés legkisebb reménye nélkül. Szegények azt hitték, hogy olyan szerződést írtak alá, amely jó munkát és hazaszállítást biztosít nekik, de aláírásukkal voltaképpen az életüket adták el. Nem tudtak sem írni, sem olvasni és egyszerűen keresztrel írták alá a szerződésüket.

Egy éjszaka az egyik »néger« lezuhant a fedélzet egy nyílásán. A hajó legmélyebb fenekére zuhant, és amint nekem mondták, a hátgerince törött el és hallottam, hogy egész éjszaka hogy siránkoznak és jajgatnak az asszonyok. A hajón volt orvos is, aki mint kitűnő bridzsjátékos és whiskyfogyasztó tüntette ki magát. Jól emlékszem, milyen bosszús lett, amikor megzavarták szórakozásában és megmondták neki, hogy egy »néger« a hajófenékre zuhant. Hallottam, amint ezt mondja:

— Nem bukhatott volna éppen így a korláton át a vízbe? Sokkal puhábbra esett volna.

Követtem az orvost, amikor kiment a társalgóból, hogy megnézzé a szerencsétlent, akit időközben felhoztak és a horgonyfülke földjére fektettek. Sosem felejttem el a szegény fickó szenvedő arckifejezését. Az orvos

egyszerűen kijelentette a legénységnek, hogy az ember halott és a tengerészek rögtön egy vitorlavászonzsákot tákoltak össze. Figyeltem, hogy dugják a halott »négert« a zsákba. Reggel volt. A szegény néger egész éjszakán át magára hagyatva szenvedett a horgonyfülkében, anélkül, hogy még csak egy pohár hideg vizet is kaphatott volna.

A hajó oldalának egy részét eltávolították és vitorlavászonnal fedték be. A testet a nyíláshoz tették és a matrózok mindegyik lábára nehéz ölomdarabot kötöttek, aztán bedugták a vitorlavászonzsákba és bevarrták. A kapitány fejtől állott, kezében egy nyitott könyvvel. Akkor nem tudtam, hogy mit csinál és mit mond, de most már tudom: a halottakért szóló végső imát olvasta. Rettenetes csak elmondani is, én tudtam és láttam, hogy az az ember nem halott, mert megmozdította a fejét, amikor a legénység ráhúzta a zsákot. Egészen hallhatón nyöszörgött és én felkiáltottam, hogy nem halott! Egy fehér ember erre így felelt:

— Ha most még nem is, de nemsokára az lesz!

Sehogy sem értettem, hogy amiért eltörte a gerincét, mért dugták szegényt a zsákba és ezért újra és újra ismételtettem a fő stewardnak:

—Nem halott, nem halott!

A fehér ember erre így felelt:

— Rendben van, *hiszen csak egy néger!*

Én pedig megnyugodtam, mert azt gondoltam, hogy ennek így kell lenni. És így a vitorlavászonzsákot, amelyikbe egy élő embert dugtak, a Guineai-öböl vízébe dobtak. A »négert« elevenen temették el. *Erre szent esküvést merek tenni!*

Oly nagyon vágytam már, hogy elhagyjam ezt a hajót, hogy borzasztón megörültem, amikor Dahomey kikötőjét: *Whydah* elértük. A fehér emberek azt mondták, hogy menjek velük Kotonuba, hogy ott jobb a kikötés, de ajánlatukat én határozottan visszautasítottam. Inkább vállaltam a kockázatot, hogy egy parti csónakon vitessen magam ki és bőrig ázzam, mintsem hogy még egy napot töltssek ebben a »civilizált« fehér társaságban. Akkor nem tudtam megmagyarázni, hogy

mért akarok olyan nagyon szabadulni tőlük, de most már egészen bátran elmondhatom véleményemet. Jobban éreztem magam az Ondo őserdő vadállatai kénye-kedvének kiszolgáltatva, mint ebben a könyörtelen, gyilkos társaságban.

Az ilyen jelenetek mindennaposak voltak Afrika nyugati partjain. Hogy a portugáloknak rabszolgananyagot szállítsanak, a hajók Fernando Potól le délre sorra járták a parti kikötőket és megrakodtak emberi áruval. A »négerek« szabadok voltak, amíg nem kötöttek ki, de amikor partra léptek, megszűntek emberek lenni, elvesztették nevüket és rabszolgákká váltak, akik számot kaptak, vagy akikre bélyeget sűtöttek. Mindezt a hajó legénysége mondta el nekem. Velem egészen másképen bántak, mint a többi feketével. Rájuk azt mondták: »Csak négerek!« És én azt hittem, hogy egészen helyén levő dolog, hogy így cselekszenek, hiszen a fehér emberek mondták: »Csak négerek!«

Néhány év előtt, mikor ezeknek a dolgoknak rettetes voltára ébredtem, mint valami bolond, minden követ megmozdítottam, hogy javítsak a szegény *kru-k* helyzetén. Minden törekvésem meddő és hiábavaló volt. Magam is az igazság mártírja lettem. És minél civilizáltabb lettem, annál kevésbé akartam bármilyen ügy mártírjává is lenni. Az élet annyi más mindent nyújtott nekem, hogy inkább azt fogadtam el megkorbácsoltatás, halál vagy méregpohár helyébe, vagy hogy valamelyik tropikus börtönben rothadjak el *csak négerekért*. Mindinkább jobban és jobban meggyőződésemmé vált, hogy az európai hatalmak, amelyek maguk között a saját európai országaiknál nagyobb kontinenst osztottak szét anélkül, hogy az azon lakó népeknek csak azt is mondták volna: »Szíves engedelmiükkel!«, nem tűrnék meg, hogy egy olyan jelentéktelen »vadember«, mint én, belebeszéljek a dolgaikba, vagy kedvenc terveiket felborítsam.

A csónak, melyen a hajót elhagytam, már közeledett a parthoz. Az emberek bevonták evezőjüket és mindegyik a maga nyelvén kiáltozni kezdett. Az ember azt hihette volna, hogy verekedni akarnak. A csónakon

ott volt a többi között két hajóbőröndöm, Isten tudja, mivel telve és egy hatalmas faláda, amelybe háztartási holmijaimat csomagoltuk. Senki a legkisebb figyelemre se méltatta az én poggyászatot. Hatalmas, kettős hullám támadt a csónaknak és felfordította közel a parthoz, de még elég mély vízben. Egy férfi felkapott engem, vállára dobott és kifutott a vízből. Oly nagyon lármáztak és kiabáltak, hogy nem is tudtam, mit csinálnak a többiek. Minden baj nélkül, kissé nedves lábbal és testtel értem partot, de evvel nem törődtem, mert végre is biztonságban éreztem magam.

De a csónak felborult, két bőröndöm és faládám a vízbe zuhant és minden csuromvíz lett. Az egyik embert leütötte és megölte a csónak, amint ráfordult, de ezzel nem sokat törődtem. Ebben a pillanatban eszembe jutott az a szegény fekete, akit élve temettek el a Guineái-öbölben és ugyanekkor átvillant agyamon a steward szava, aki azt mondta, hogy csak egy »néger«. Ugyancsak egy néger volt az is, akit megölt a felborult csónak. Mit szomorkodjam?

A part emberekkel- élénkült meg és sokan körém gyűltek. Volt közöttük néhány fehérruhás fehér ember is: francia vámhivatalnokok. Nem beszéltek angolul, amin nagyon csodálkoztam. Azon nem csodálkoztam, hogy a többi ember, aki ott volt, nem tudott angolul, mert az mind fekete volt, de sehogy se tudtam megérteni, hogy egy fehér ember ne beszéljen angolul.

Értésemre adták, hogy ki kell nyitni bőröndjeimét és a ládát, mert meg akarják vizsgálni, hogy mi van benne. Hirtelen dühre gerjedtem, mert minden holmim csak úgy csöpögött a víztől. Mindenki nevetett vad dühömön, amellyel előcibáltam holmijaimat, kinyitottam bőröndjeimét. A vámőrök jelezték, hogy rendben van és véget vetettek a kellemetlen foglaltságának.

Most minden igyekeztem arra irányult, hogy megtaláljam azt a dahomeyi benszülöttet, akivel hazafelé való előző utamon találkoztam, de senki sem tudott róla, senki sem ismerte. Ugyanígy senki sem ismert engem. Csak álltak és bámultak rám. Ott kellett

hagyni a parton poggyászatot és öt mérföldnyire begyalogolva, elértem Whydah városát. Ez aránylag könnyű út volt, összehasonlítva azzal, amely most várt rám.

Amikor Whydahba értem, ott megtaláltam a hajóügynök: G. *Goedelt* irodáját, ő tudtomra adta, hogy Öt fontot küldtek oda nekem, de két fontot és tíz shillinget fizetnem kell valamiért, hogy miért, azt nem tudom. Természetesen, bele kellett nyugodnom. A pénzt német márkában adta ide. És így a beváltáson újabb tíz shillinget vesztettem. Hiába kértem az ügynököt, hogy kerítsen valakit, aki poggyászatot felhozza Whydah-ba. Még szállást sem adott éjszakára a házában.

Sokáig kóboroltam mindenfelé, mindenüvé bekukantottam, hogy helyet találjak magamnak és így végre egy angol kereskedelmi társaság raktárára akadtam. A cég neve »John Walkden and Son, of Manchester, England« volt. Amennyire tőlem tellett, elmeséltem megpróbáltatásomat a cég ügynökének. Igazi gentleman volt, amilyen a valódi angol lenni szokott. Rögtön intézkedett, hogy benszülött munkások induljanak a partra és elhozatta minden poggyászatot a cég raktárába. Megígérte, hogy mindent felnyitatt és gondja lesz rá, hogy a benszülött szolgák minden holmimat kiszáritsák a napon. Legtöbb holmim megromlott a sós víztől, de könnyű volt kiszáritani, mert a nap nagyon melegen süt Dahomey partján.

Az angol vacsorát adott és étkezés után mellém ült, mindenfelét kérdezett tőlem és én tört angolsággal felelgettem kérdéseire. Úgylátszik, történetemen sokat mulatott és nagyon érdekelte, hogy kerültem el először Afrikából. Úgy vélte, hogy nem lesz tanácsos ugyanazon az úton hazamennem, amelyen eljöttem otthonról. Lehetetlen volt, hogy vezetőt találjon számomra, annyira félték a beljebb lakó népek kegyetlenségét a partvidék lakói. Tudták, hogy ha közülük csak egyet is elfognak, a legnagyobb kegyetlenséggel bánnak el velük. Ezért a partlakók nem is mernek az őserdők lakóinak közelébe menni.

Én tudtam ezt, mert élénken élt emlékezetemben az, hogy mi történt kíséretemmel előbbi utamon. Az ügynök azt ajánlotta hát, hogy csónakon menjek Portó Novoba és igyekezzem ott vezetőre szert tenni.

XXV. FEJEZET

VAD UTAZÁS

Egy karaván. A vezetőnk. Feljelé a Weme folyón. A gyilkos víziló. A folyó szellemei. Függetlenségben. Egy teherhordó meséje.

Másnap elindultam Whydahból, hogy egészen más úton érkezzek Portó Novon át a Szahara sivatag szomszédságában levő messzi falumba. Amikor Portó Novoba értem, ott egy portugál néger családdal ismerkedtem meg és összebarátkoztam vele. Felajánlották vendégszeretüket és végül is egy karavánt szerveztek számomra, hogy azzal induljak majd el. De ez egy hónapig is eltartott, mert nehéz munka volt elég benszülöttet rábeszélni, hogy engem elkísérjen.

Ha a benszülött dahomeyiek tudták volna, hogy annak a népnek a fia vagyok, amelyhez kísérni fognak engem, úgy csak kis távolságra kísérték volna az őserdőbe és csak azért, hogy ott meggyilkoljanak, mert éppúgy gyűlölték a népemet, mint ahogy az én népem gyűlölte őket. Eddig minden háborúban legyőztük őket, noha abban is utánoztak bennünket, hogy asszonyokkal is harcoltak ellenünk. De nagy különbség volt az ő és a mi amazonjaink között. Az ő asszonyaik pohosak és kövérek voltak, míg a mieink acélosak, kemények és erősek voltak. Ha egy-egy harcosukat elfogtuk, az bizony mindig póruljárt.

A portugál néger család mint egy más országból való angol alattvalót mutatott be engem, aki csak angolul beszél. Más nyelven nem tud. Azt mondták azoknak az embereknek, akiket vezetőül szerződtetek,

hogyan angol gazdám valami üzleti ügyét kell elintéznem, azért utazom. De így is egy hónapba került, amíg tizenegy emberre akadunk, aki elhitte ezt a mesét. Ennyi embert szerződtek ugyanis, hogy kísérjen el engem. Kilenc teherhordót és két vezetőt. Az egyik vezető kruman volt, a másik dahomeyi harcos. A többi nem sokat számított, mert minden a vezetőtől függött. A portugál néger családnak szavamat adtam, hogy hazámba érve, megvédem ezeket az embereket és gondom lesz rá, hogy minden baj nélkül megkezdhesék hazafelé vivő útjukat. Portó Movotól az én hazám vagy hétszáz mérföld hosszú út, hatvan-hatvanöt napig is eltarthat és harminc angol shillingembe került.

Elindultunk és a kilenc teherhordó felváltva vitt engem és a poggyászatot. Bár a poggyászat rossz állapotban volt, mégis ragaszkodtam minden darabjához. A portugál néger család még egy függőággal és moszkítóhálójával is megajándékozott. Éjszaka indultunk el és csónakon a Weme folyón egészen Biagraig valahogy így hívták azt a helyet, mentünk. Innen az őserdőt át vezetett az út,

A folyó is veszedelmes volt, annyi volt benne a krokodilus és víziló. Egy emberünket megölte a víziló, de saját hibájából történt ez. A társaság legelőkelőbb, legéletrevalóbb embere volt. Miután útrakeltünk, aznap éjszaka a szegény fickó halászni akart és hiába figyelmeztették társai, azt mondta, hogy ő nagyon jól ismeri a dörgést. A vezetők nem sokat törődtek azzal, hogy mit csinál. Én pedig nem értettem, hogy miről vitatkoznak. Csak annyit tudtam, hogy halat akarnak fogni vacsorára, mert annyit értettem nyelvükből, hogy azt mondják: »a-wa«, ami halat jelent.

Éjszakára a folyótól kissé beljebb vonultunk az őserdőbe, minden emberünkönél egy fáklya volt, hogy a tűz megvédjen bennünket. A szegény fickó magával vitte fáklyáját, csónakba ült és a folyam közepére evezett. Ott áthajolt a csónak oldalán egy kis kézihálójával és halra lesett. A vízilovat mindig vonzza a fény, különösen a vízen. Szegény emberem annyira elmerült abban az igyekevényében, hogy néhány halat fogjon, hogy észre

sem vette a hatalmas fenevad loccsanását a vízben. A viziló egyenesen a fáklyafénynek tartott, felfordította a csónakot és a fickót a vízbe dobta.

Mindnyájan hallottuk ordítását és a rettenetes hang ereimben megfagyasztotta a vért. A folyó partjához rohantunk. Még láttuk a vizilovat, amint a folyó másik partjára törtet, jól hallottuk, hogyan ropogtatja szegény szerencsétlen teherhordó társunk csontjait. Jaj, micsoda jajgatás, nyöszörgés!

Azt lehetett volna hinni, hogy a többi teherhordó egyenesen nekem esik, hogy megöljenek, vagy fogukkal széttépjenek. Ugyanilyen veszedelem fenyegette a vezetőket is. Milyen nehéz mesterség volt, talán életemben a legnehezebb, rávenni ezeket az embereket, hogy megforduljanak és ne hagyjanak bennünket az őserdőben. Ha ezt cselekedték volna, akkor a két vezetővel egyedül maradtam volna aznap éjszaka. Az egyik vezető elég gyorseszü volt, hirtelen feltalálta magát, a folyópartra rohant és tönkretette a másik csónakot, nehogy a teherhordók az éjszaka folyamán azon elosonjanak. Mert ez volt a tervük! Egyik emberük éjszaka rohanást szaladt a tűzhöz és azzal a kiáltással ébresztett fel bennünket, hogy valaki elvitte a másik csónakot. Nehéz lett volna megértetni velem, hogy az egyik vezető furta meg a csónakot, hogy elsüllyedjen.

A vezetők csodálatos történetet találtak ki a folyóról és annak a helynek a gonosz szellemeiről, ahol mi voltunk. Szegény emberek egészen libabőrösek lettek tőle és majdnem megváltoztatták a színüket. Ha nem lettem volna magam is olyan »civilizált«, mint amilyen voltam, bizony, az én színem is megváltozott volna, a vezetők olyan történetekkel álltak elő, hogy rémületbe ejtsék a teherhordókat. Hogy a vezetők valóban kitálalták meséjüket, vagy maguk is hittek benne, azt nem tudom biztosan, de annyi bizonyos, hogy megmentették a helyzetet. És ahelyett, hogy tovább aludtunk volna, a vezetők úgy rendelkeztek, hogy beljebb nyomulunk az őserdőbe, mind messzebb a folyótól.

— Nem tudjátok, — mondta az egyik vezető, amikor már minden elcsendesedett és megnyugodott —

hogy a folyó egy sereg kígyót vet ki magából? A kígyóknak zöld a szemük és amikor lábatokat nedvesre mossa a folyó, ezek a kígyók csápjaikkal körülfognak benneteket és csápjaikat olyan messzire tudják kinyújtani, amilyenre csak akarják. Odahúznak titeket magukhoz és irgalmatlanul felfalnak. Ki tudja, talán most is egy ilyen csáp kúszik felétek, hogy körülfonja a nyakatokat és magával rántson ... Ki tudja?

És a rémületet növelte még az, hogy ugyanakkor egy fa ága lehajolva az egyik teherhordó fejéhez ért. Nagy ég! Milyet ordított és milyet ugrott az a fickó! Azt gondolta, hogy egy csáp, az egyik kígyó kinyúló csápja, amely magához akarja rántani.

Nem vártunk egy pillanatig sem, felkerekedtünk és nekiindultunk az őserdőnek. Másnap éjszakáig meg sem álltunk. Bizony, fáradságos, hosszú idő volt ez, élelem nélkül és csak néha, néha megállva egy kis vízért. Máskor a teherhordók minden két-három órában pihenőt akartak tartani, de most csak mentek, mentek, még csak enni se akartak.

Egész idő alatt a függőágyban vittem magam, mert ha nem így történik, ez demoralizálja a teherhordókat és annak a veszélynek tesz ki, hogy magamra hagynak. A benszülöttek között a gyengédség gyengeséget jelent. Így vittem magam és hallgattam őket, de ahhoz nem volt elég merszem, hogy én is beszédbe elegyedjem velük, vagy, hogy csak tetszésemet is kifejezzem. Nem volt könnyű feladat megérteni őket, mert nyelvük más volt, mint az enyém és túl gyorsan is beszéltek ahhoz, hogy kivegyem szavaik értelmét.

Izgatottságában mindegyik mennél hátborzongatóbb történetet akart elmesélni, amely vagy vele esett meg, vagy pedig valami ismerősétől hallotta. Persze, egyik történet sem volt igaz, de éppen olyan hátborzongató volt, mintha igaz lett volna.

Úgy ahogy tudom, elmondok egy történetet, amelyet egy pihenő alkalmával az egyik teherhordó elmesélt.

MÉRT ESZÜNK HALAT?

Abban az időben, amikor még nem voltak folyók és a tengerek uralkodtak a világon, élt egy asszony, akit Arifának hívtak. Az ura elhagyta, mert nem szült neki gyermeket. Azt mindnyájan tudjátok, hogy asszony gyermek nélkül olyan, mint az elefánt orrmány nélkül. Ez az asszony — azt mondják — összeállott az őserdő valamennyi vadjával, hogy megtermékenyüljön, de nem sikerült anyává lennie. És Husni őt jól ismerte.

(Hogy ki volt Husni, azt nem tudom, de azt hiszem, hogy egy nagy mesemondó lehetett, akinek a szavaiban a benszülöttek kételkedni se mertek. Husni felemlítése amolyan esküforma volt, amely megerősítette, hogy a mesemondó igazat beszél.)

Husni jól ismerte! Még ő maga is megpróbálkozott, hogy felszabadítsa az asszonyt a boszorkányok átka alól és azt mindnyájan tudjátok, hogy mi mindent tehet Husni egy asszonnal. Csak rájuk néz és az asszonyok hármas ikreket szülnek. És még Husni sem ment semmire ezzel az asszonnal, neki sem sikerült az öreg nőt anyává tenni.

Egy éjszaka, mialatt az asszony a parton feküdt és aludni akart, miután mindent elkövetett, hogy gyermeket kapjon, álomba szunnyadt. Míg aludt, csodálatos szörnyeteg emelkedett ki a tenger vizéből, mert a tenger mindentudó és minden titkok ismerője. Ez a szörny a parton Arifa mellé csúszott. Olyan volt a szörny, mint egy elefánt, csakhogy farka volt a lába helyén. Lefeküdt az asszony mellé és azután otthagya. Mikor az asszony reggel felébredt, tudta, hogy gyermeket fog szülni. Mindenki csodálkozott, amikor visszatért régi otthonába. Férje ünnepi lakomát csapott felesége tiszteletére és minden ismerőse nagy örömmel fogadta. Az újdonságot tam-tam hirdette mindenfelé és Arifa tiszteletére áldozatokat mutattak be a fétis isteneknek.

Mielőtt elérkezett az idő, hogy gyereket megszüljön, Arifa nagyon furcsán viselkedett. Jajgatva és nyögve

kiment falujából. De nem igen törődtek szomorúságával, mert ilyen állapotban minden asszony siránkozik.

Egy reggel, amikor az asszony nép összegyűlt, hogy főzéshez vizet hordjon, egy lány rohant a faluba és kiáltotta: *Arifa halat szült!* Mindenki nevetett és egy asszony így szólott: Gyerek, ne beszélj ostobaságot, hiszen egy hal nem lehet férj! Hogy szülhetne halat gyerek helyett? És a közelben nincs is víz, a hal pedig csak a vízben él.

De kíváncsiságból az egész falu odarohant, ahol Arifa feküdt és látták, hogy Arifa vizet önt egy gödörbe. Amikor megkérdezték tőle, hogy mit csinál, az asszony így felelt: Gyermekemnek otthont adok! És egy pálmalevélre mutatott, amelyen egész sereg kis élő hal dobálózott és nyüzsgött.

Az emberek megijedtek és visszafutottak a faluba és elmesélték Arifa urának, hogy mi történt. A férj is odasietett, hogy saját szemével győződjék meg róla és nyomában volt az egész falu. De nem tudták egészen megközelíteni, mert a gödör már nagyon mély lett és az embereknek meg kellett állni. Legnagyobb meglepetésükre Arifa a víz közepén állott és így szólott hozzájuk: Ezentúl ez lesz gyermekeim otthona. Jaj annak, aki megzavarja őket!

És ez az oka annak, hogy édesvízű folyóink vannak, amelyekben olyan szörnyetegek tanyáznak, mint a krokodilusok, vízilovak és kígyók, őrizkedjete a folyótól! Asszony műve volt, hogy hal került a folyóba. Ezért titokzatosan mély a víz, mint amilyen az asszony természete is. És azért jó étel a hal, mert benne megvan az asszony esze, minden teremtmény legnagyobb ravaszsága!

Persze, nem hittem el ezt a neveléses történetet, de mulattatott, hogy milyen ostoba arccal hallgatták ezek a gyerekeszű emberek. A történet elterelte figyelmemet a valódi veszedelmektől. Azt hiszem, arra valóok ezek a mesék, hogy az emberek elfelejtsék a veszedelmet.

AZ ŐSERDEI ÚT KELLEMESSÉGEI ÉS VESZEDELMEI

*A tús. Falusi ünnepek. Az öreg. Megint az őserdőben.
Egy asszony lovagias védelmében. Istenkísértés. Fehér
ember szabadít meg.*

Tíz napi gyors menetelés után egy faluhoz érkezünk. Még nem jutottunk el a falu *határához*, már is több férfi fogadott bennünket, amint ez szokásos a földnek ezen a táján. Azzal a céllal jönnek, hogy tájékozzódjanak arról, hogy ki az, aki a faluba akar jönni és hogy megtudják, vajjon az utazó meg akar-e szállni a faluban, vagy csak egyszerűen át akar menni rajta. Ha csak egyszerű átutazásról van szó, ami a mi esetünk is, az idegeneknek nem kell alávetni magukat a megtisztító szertartásoknak, hogy minden gonosz szellemet kiűzzenek belőlük. Csak társaságuk egy tagja ottmarad túsznak arra az esetre, ha az átutazók valami járványt zúdítanak a falura. Ez jó alkalom az ördögűzők és boszorkány-orvosok ördögi népének. Ha akárki is megbetegszik a faluban, rögtön a falun átkelő karaván számlájára írják és természetesen a hátrahagyott szerencsétlen fickó szenved érte. A boszorkány-orvosok és gyógy-felcserek veszik kézbe, hogy annak rendje és módja szerint megtisztítsák a gonosz szellemek veszedelmétől. És olyan tusról még nem hallottam, aki túlélte volna ezt a megtisztító folyamatot.

Még rosszabb lett volna számunkra, ha a hátrahagyott teherhordó tús csak megközelítőleg is ismerte volna az igazságot. De ilyenfajta emberek ritkán ismerik a saját községükön és népükön kívül eső szokásokat. Igaz, hogy sokat mesélnek, de a történetek ellentmondanak egymásnak és egyik sem hízelgő arra a községre, amelyről szólnak. A szegény fickók elhitték, amit a vezetők mondtak nekik, hogy társuk ottmarad a faluban és hozzájuk csatlakozik megint visszafelé vezető

útjukon. Felesleges mondanom, hogy soha többé nem láttuk. De mégis vissza kellett hagynunk a mi biztonságunk érdekében.

Az éjszaka folyamán ünnepeket ülték a faluban, vadul táncoltak és pálmabortól lerészegedtek. A falu nem volt kivilágítva, eltekintve a tűztől, amely azért égett, hogy távol tartsa a vadállatokat és így nem vehetem jól ki az arcokat és alakokat, akik táncoltak és ugráltak. Én is oly sok pálmabort ittam, hogy egészen belekábultam és valami kuckó után néztem, ahol álomra hajthassam fejem, el akartam bújni, de sikertelenül. Az emberek mind hazamentek és az én teherhordóim és vezetőim a tús kivételével egy nagy kunyhóba jöttek velem, ahol aztán egy nagy gyékényre leheveredtünk.

Korán reggel megint útra keltünk, de nem tartottuk szükségesnek, hogy bárkitől is elbúcsúzzunk vagy hogy megköszönjük a vendégszeretetet. A mi népünk[^]nél nem szokás, hogy sokat búcsúzkodják és csókolgatva mindenkit, Isten hozzádot mondjon, ha útra kel. És ami a legnagyobb baj, nem veszítettük-e el egyik teherhordónkat ebben a faluban? A vezetők tudták, hogy soha többé nem látjuk viszont. Azt is tudták, hogy ha mostanában akárki is megbetegszik a faluban vagy csak rosszul is érzi magát, azért a visszamaradt teherhordót vonják felelősségre és valamilyen pogány módon megcsonkítják és feláldozzák.

Két teherhordónk hiányzott már. Ez meglassította előrehaladásunkat, megnehezítette utunkat, mert a megmaradt teherhordók sokszor megállottak, hamar elfáradtak. Engem a függőágyban vittek. Szeptember volt, az esős évszak elmúlt. Az őserdő ebben az évszakban gyönyörű, a színek olyan pompájától tarka, amilyen csak egy tropikus erdő tud lenni. Gyönyörű hangú és káprázatos tollazatú madarak egy-egy pillanatra elfeledtették utunk gondjait.

Vezetőim más irányban haladtak, mint azok, akik előbbi utamon vezettek engem falumba. A mostani sokkal kellemesebb és érdekesebb út volt, mert minden tíz-tizenöt napban újabb és újabb faluba érkeztünk és

mindegyik faluban mást és mást tapasztaltunk. De szegény teherhordóimnak a másik út sokkal könnyebb lett volna, mert ezen nagyon sokat szenvedtek.

Az egyik faluban saját ostobaságom majdnem nagy bajba sodort. Hazámat messzi ívben elkerülve idegen országba értünk. A legközelebbi falu Illorin volt, Nigériában. Ez a nigériai vasút egyik állomása, de, arról az oldalról, amelyről mi mentünk Illorin felé, nincs vasúti összeköttetés. Vezetőim terve az volt, hogy innen Kano-ba megyünk, akkor nyugatnak fordulunk és eljutunk odáig, ahonnan csak kétnapi út távolságra van az én falum. Ott magamra akartak hagyni, hogy egyedül menjek haza. Ott könnyen bérelhettem volna teherhordókat is, hazámbelieket, mert útközben sok falum mentem volna keresztül.

Kano-tól mintegy huszonegy napi gyalogútra, vagy háromszáz mérföldre van az én hazám. Ha vezetőim a másik úton vezettek volna, már régen otthon lettem volna, de a másik út a vadállatok, kígyók és más veszedelmek miatt sokkal félsőbb. De fájdalom, rá kellett jönnöm arra, hogy sokkal jobb lett volna, ha vadállatok kénye-kedvének lettünk volna kiszolgáltatva, mint azoknak a veszélyeknek, amelyek némely faluban fenyegettek útközben.

A község, ahova most értünk, angol fenhatóság alatt volt és néhány fehér ember is lakott benne. A brit hivatalos közegek jelenléte visszatartja a benszülötteket, akik angol uralom alatt élnek, attól, hogy beavatkozzanak az átvonuló idegenek dolgaiba.

Sohasem hallottam erről a községről és nem ismerem népének szokásait. De azt hiszem, valami lányokkal összefüggő szertartás zajlott le éppen, amikor odaérteztünk, mert egy fiatal lánykát — nem lehetett tizenegy évesnél idősebb — láttunk, amint szörnyű jajgatással, szinte nyaktörő irammal szaladt ki az egyik házból. Egy öreg ember rohant utána, aki nyilvánvalóan meg akarta fogni. Izzó vörös vasat forgatott a feje fölött. Én Európából érkeztem vissza és azt tanultam, hogyha látom, hogy egy nő bajban van, segítségére kell sietni. Kiugrottam hordágyamból és

az öregre kiáltottam. Vezetőim szörnyen megijedtek és könyörögtek, hogy ne avatkozzam a falu ügyeibe. De én nem tudtam uralkodni magamon és bizony beleavatkoztam más dolgába. Ha Afrikán kívül, valahol másutt történik ez velem, talán egy jó veréssel megúszom a dolgot, de abban az országban, ahol most járunk, egy sereg rajongó fétis-imádó között, büntetésem sokkal súlyosabb és fájdalmasabb lett volna. Irtózatosan kegyetlen halál váltott volna meg életemtől. De nem voltam eléggé óvatos, hogy hirtelen átgondoljam mindezt és nem hallgattam vezetőim szavára. Egyszerűen a kiabáló lány segítségére rohantam.

Megállítottam, elkaptam a kezét, jó erősen fogva tartottam és értésére akartam adni, hogy segíteni akarok rajta. Kézzeivel-lábbal tiltakozott ellene és úgy verekedett, mintha valami szörnyeteg volnék. Ezalatt az öreg ember, aki nem tudott olyan gyorsan futni, mint én, odaért, ahol egymásba gabalyodva viaskodtunk. Amikor meglátta, hogy a lányt csuklójánál fogom, leejtette a forró vasat, előbb mindkét kezét arca elé tartotta, majd az ég felé emelte, mintha az isteneket hívná segítségül, retteneteset ordított, megfordult és úgy elinalt, mintha valaki üldöznék.

Nem értettem! Mit jelent ez? Mért rohant el, amikor látta, hogy fogom a lány karját? És mért harcolt a lány velem még elkeseredettebben, miután az öreg ember elfutott?

A zűrzavaros helyzet, a lány vad küzdelme és az én védekezésem, — mert úgy nekem esett, mintha maga az ördög szállta volna meg! — mindez nagyon megijesztett. Az ördögbe hagytam hát és visszasiettem vezetőimhez.

Időközben vezetőim egy raktárba rohantak és ott elmesélték, hogy milyen ostobaságot követtem el. Egy angol, a *John Holt and Company* cég itteni vezetője, félreértette, hogy a vezetők az ő lármás módjukban miket beszélnek. Néhány szót tudott a nigériai nyelven, amelyet itt *yoruba*-nak hívnak és az, amit megértett, felkeltette a figyelmét és megkérdezte a nála dolgozó benszülött segédet, hogy mi is történt voltaképpen.

Később megtudtam, hogy a segéd azt mondta az angolnak, hogy egy másik angol került bajba. A vezetők ugyanis azt mondták, hogy valaki, aki angolul beszél — és nem egy angol! — van bajban. A segéd a maga módja szerint mondta el a történetet és így hitte főnöke, hogy egy angol került szorongatott helyzetbe.

A vezetők tudták, hogy milyen ostobaságot követtem el. Megsértettem egy lányt és éppen akkor, amikor ennek az országnak szokásai és rítusa szerint kegyetlen szüzességi próbán esett át. Kezemmel érintettem eddig még romlatlan testét. Az öreget a lány apja bízta meg, hogy végezze el a szertartást a lánnyal. Egy ilyen szent szertartás megsértése halált jelent mindkettőre, úgy a sértőre, mint a lányra. Különös, hogy az országnak azon a részén is, ahol fehér emberek laknak és ahol misszionáriusoknak templomaik vannak, még mindig szokásban vannak az ilyen vad szertartások. De akkor nem gondoltam minderre. Ha akkor eszembe jut, hogy beavatkozásom mit jelent és milyen bajt zúdítok fejemre, rá se nézek az ostoba libára, nemhogy még beszéljek is hozzá vagy éppen megérintsem. Amit tettem, csak merő szánalomból cselekedtem. Biztosan nem akartam saját népe között halálos veszedelemnek kitenni.

Amikor a vezetők a raktárhoz rohantak és segítséget kerestek, már azt gondolták, hogy velem is és talán velük is mindenek vége. Én elfutottam a lánytól, aki olyan ádáz dühvel harcolt és tiltakozott az ellen, hogy megmentsem őt. Az öreg ember jajongva futott el és hangos szóval kiáltott valamit. Hogy mit, azt sohasem tudtam meg, de bizonyosan valami átokféle lehetett, amellyel engem és a lányt elátkozott.

Az öreg nagy izgalmat keltett. Amikor visszaérkeztem arra a helyre, ahol a vezetőket és a teherhordókat hagytam, olyan nyüzsgés és zajongás volt, mintha a föld valamennyi asszonya azon az egy helyen gyűlt volna össze. Ha az angol ember tudta volna, hogy ki miatt van ez a zürzavar, ha tudta volna, hogy az *csak egy néger*, egy lépést sem tett volna értem akár beszéljek angolul, akár nem. De mert azt gon-

dolta, hogy egy fehér ember került veszedelembe, minden alkalmazottját kihívta és odarohant, ahol a dühös nők ellenséges gyűrűje vett körül engem. Mind egyik kezében revolver volt, emberei pedig karabéllyal voltak felfegyverkezve.

Az angol éppen idejében érkezett, mert az öreg ember, aki a füstölgő izzó vassal futott a lány után, keresztültörte magát az asszonyok tömegén, rám mutatott és valamit mondott hazai nyelvén, amit én nem értettem. Az asszonyok már rám akartak rohanni, hogy darabokra tépjenek, amikor meglátták a fehér embert és karabélyos kíséretét. Ez megállította egy pillanatra és visszatartotta a tömeget.

Amikor megpillantottam a fehér embert, felkiáltottam:

— *Rescue me! Rescue!* (Ments meg, ments meg!)

Ez az angol szó jutott eszembe a *save* helyett (Segítség!). Mászt nem is tudtam volna mondani. A szokatlanabb »rescue« szót használtam a mindennapi »save« helyett.

És az emberek és az angol visszaszorították a férfiakat és asszonyokat és egy karabélyos kitépett engem egy kövér asszony karja alól, aki bal hónalja alá szorította a fejemet és nyakamat., hogy majdnem halálra fojtott, mielőtt még más kezébe kerülhettem volna. Kiszabadítottak hát a rettenetes ölelésből és hátratasztították a borzasztó asszonyt. A férfiak, akik visszanyomták a feldühödött népet, a fehér ember alkalmazottai voltak és a benszülöttek nem mertek ellenségesen fellépni senki ellen, aki a fehér ember parancsát teljesíti. Nem felejtik el egyhamar a büntető expedíciókat, a tüztengert és a vérfolyamot. Hogy is felejtetnék el? Ezek az expedíciók szégyenfoltjai maradnak az európaiak afrikai szereplésének!

MEGGYANÚSÍTANAK, MEGKORBÁCSOLNAK!

Egy fogoly. »Parti néger.« Meggyanúsítanak. Megkorbácsolnak. Egy barátságos raktárnok. Engedetlen teherhordók. Alig tudok menekülni. Az elveszett teherhordók.

Az az ember, aki kitépett a kövér asszony hóna alól, gyorsabban futott, mint én és szószerint vonszolt maga után. Miután nem messzire hurcolt, nem sokat törődtem az egésszel, csak annak örültem, hogy megszabadított a csöcseléktől.

Az angol megígérte a nőknek és férfiaknak és ezzel megnyugtatta őket, hogy engem meg fog büntetni, miután megtudta, hogy egyik legszentebb szertartásukat sértettem meg és megszegésértelenítettem érintésemmel egy szüzet. Szegényt ezzel halálos ítéletnek tettem ki, mert feltétlenül halálra ítéli a tanács, amelynek a »megtisztító törvény« megszegéséért így kell ítélni. Az én teherhordóimat és vezetőimet mint a birkákat hajtották a fehér ember telepére. Engem nem vittek velük, hanem az angol ember házához vezettek és annak a verandáján hagytak, hogy majd ott hallgassanak ki.

Egy másik fehér ember, az angol helyettese, igyekezett rábeszélni főnökét, hogy adjon ki engem a ben-szülötteknek. Ait mondta:

— Ez a fickó közönséges szemtelen *parti néger* (coast nigger).

De a főnököt nem győzte meg és sokáig vitatkoztak, hogy kiadjanak-e vagy sem. Össze-vissza voltam karcolva és véreztem a sebektől, amelyeket a lány ejtett rajtam. Angol ruhákat hordtam. Elmondtam a főnöknek, hogy Angolországban voltam és hogy onnan most igyekszem hazafelé. A másik fehér ember nem akart hinni nekem és így szólt:

— Átkozott hazug vagy!

Így feleltem:

— Hisz láthatod, hogy tudok angolul.

Hangosan felkacagott és válaszolt:

— Közönséges parti néger vagy, aki valami kevés angol szót tanult a kereskedőktől.

És néhány dolgot kérdezett, hogy megbizonyosodjék, voltam-e Angliában, vagy sem. Nem értettem, hogy mit kérdez. Ez csak megerősítette rólam való véleményét, sőt a fehér főnököt is befolyásolta. Meggyanúsítottak. Mind a ketten azt gondolták, hogy sohasem voltam el ebből az országból. Annyira vakká tette őket az elfogultság és előítélet, hogy nem hitték el az igazat, amelyet pedig eléjük tártam. Úgy a főnök, mint a helyettese biztosra vette, hogy becsapom.

Ugyanez a helyzet ma az Egyesült Államokban. Az emberek mindenfelé úgy érzik és azt mutatják nekem, hogy élettörténetemmel megcsalom és becsapom őket. Az arcomba vágják, hogy sohasem láttam Afrikát, hogy valahol nyugati Pennsylvaniában, vagy valahol a délen születtem.

Magamra hagyva a kunyhóban nagyon kényelmetlen éjszakát töltöttem el. Az éjszaka folyamán, míg el akartam aludni, de a moszkitók miatt nem tudtam, benszülöttek jöttek be és korbácsütések sújtottak rám. Természetesen jajgatni kezdtem és a helyettes fehér befutott, hogy megnézzé, mi történik. Segített-e rajtam? Nem! Még inkább azt mondta, hogy üssenek jobban. Hallottam a szavát:

— Üsd csak jobban!

És a benszülötteknek egy palack pálinkát adott, hogy ezzel is kárpótolja őket a bajért, amelyet én okoztam. Ezt kaptam az igazmondásomért!

Amikor az ügynök helyettese elment, az egyik benszülött raktárnok jött be a kunyhóba, hogy megnyugtasson engem és arról biztosított, hogy a barátom. Elmondta nekem, hogy hallotta, miket mondott a főnök helyettese rólam a fehér embernek, ő tudja, hogy mindaz nem igaz, de nem merte ezt nekik is megmondani.

—A kedves raktárnok elmondta, hogy a főnök helyettese ezeket mondta:

— Ez a parti néger el akarja rontani a mi négerjeinket, mindenféle parti zagyvaságot mond nekik és azt híreszteli, hogy a fehér emberek nem merik őt bántani. Mikor a mi embereink éjszakai szállására vezették a kunyhójába, lármázni, kiabálni kezdett. És mikor én a zajra odamentem, hogy megtudjam, mi történik, határozottan szemtelen volt velem! Nem engedhetem meg, hogy egy néger feleseljen velem! . . . Ez csak világos.

És a benszülött elmondta azt is, hogy a helyettes rá akarta venni főnökét, hogy reggel szolgáltasson ki a benszülött asszonyoknak. A benszülött raktárnok tudta, hogy ez a fehér ember hazug, csaló, ezért gyűlölte őt és segítségemre jött, hogy még hajnal hasadta előtt hagyjam el a falut.

Mikor felemlítettem a kedves benszülöttnek, hogy mi történjék vezetőimmal és teherhordóimmal, megígérte, hogy hozzám vezeti őket. Rábeszél, hogy rögtön keljünk útra, míg mindenki alszik. Megkérdeztem, hogy mi van azokkal az emberekkel, akik megkorbácsoltak engem, azt felelte, hogy azok olyanok, mint a halottak, annyira leitták magukat a pálinkával, amelyet a fehér ember adott nekik.

Összehívtam hát teherhordóimat és vezetőimet és azt ajánlottam nekik, hogy hagyjuk el a falut külön-külön. Sok buta embert láttam már életemben, de köztük ezek a teherhordók voltak a legbutábbak. Ragaszkodtak ahhoz, hogy maradjunk mind együtt. Nem tudtam rávenni őket, hogy váljunk el. A vezetők velem együtt fel is adták a hiábavaló küzdelmet, hogy meggyőzzük őket. Nem volt sok veszteni való időnk, mert a benszülött asszonyok korán kelnek, hogy vizet hozzanak, mielőtt a nap felkel. Végzetes volna, ha észrevennék, hogy olyan korán elhagyjuk a falut. A benszülöttek nem őrzik meg titkaikat, mindent, amit gondolnak, rögtön kikiáltanak.

A jó raktárnok minden baj nélkül kivezetett engem a fehér ember tanyájáról. Azután visszament

és kivezette a vezetőket is. Mindnyájunkat kivezethetett volna minden különösebb baj nélkül, ha a teherhordók nem lettek volna olyan mérhetetlenül ostobák. Konokságuk lehetetlenné tette ezt.

Afrikában minden európai raktárra egy néger éjjeli őr vigyáz, rendszerint egy öreg ember, aki már másra nem jó, de ebben a minőségében hűséges és megbízható. Az a feladata, hogy ellenőrizze, hogy éjszaka senki se menjen a raktárba és hogy mindenki maradjon a szállásán. A barátságos raktárnok felelősségteljesebb állást töltött be, mint a többi bennszülött. Felsőbbrendűbb is volt azoknál. Mindenki előtt tekintélynek örvendett, még az öreg éjjeli őr előtt is, akinek gyakran adogatott egy kis pálinkát, vagy egy kevés dohányt. Ez volt az oka, hogy az öreg fickó nem okozott különösebb nehézséget, mikor a raktárnok kivezetett engem és vezetőimet.

De azért nem volt könnyű dolga a raktárnoknak, mert mégsem tudhatta előre, hogyan fog viselkedni az éjjeli őr. Igaz, hogy engem kicsempészett a faluból, de kissé beleizzadt, míg összeszedte a bátorságát, hogy egyszerre kivezesse a két vezetőt. A bennszülöttek gondolkodásmódja olyan egyszerű, hogy csak becsületes lehet. Olyan, mint a gyermeké és míg gyanú nem férkőzik szívébe, teljesen megbízik mindenben és mindenki-ben. De abban a pillanatban, amikor gyanakvó lesz, gyanúját nem tudja magában tartani. Ki *kell* öntenie azt, ami agyában forr. Nincs gyakorlata a csalásban.

Szerencsések voltunk, hogy olyan barátságos érzelmű emberrel akadtunk össze, mint amilyen a raktárnok volt. Lagosból, Dél-Libériából került oda. Később arról értesültem, hogy a kedves fiatalember, miután megölt egy fehér embert, aki megkorbácsolta őt, maga ellen fordította a fegyverét és így halt meg.

Az éjjeli őr, anélkül, hogy megakadályozott volna, pingedett bennünket. De mikor az ostoba teherhordók poggászommal együtt egy csoportban elindultak, az éjjeli őr gyanút fogott és egyszerre felhangzott a riadó. Az egész helység felébredt. Az asszonyok, akik akkor még nem voltak fenn, hogy vizet hozzanak, szintén

felriadtak az éjjeli őr hívására. Üldözni akartak bennünket, de hasztalan. Mi kisurrantunk és eltűntünk az őserdőben. De még odáig is elhallatszott a kiáltás és a tűzvész jelentő riadó, amely felzargatta az egész falut.

Gyorsan magunk mögött hagytuk ezt a helységet és minden erőnket összeszedtük, hogy megmeneküljünk. Mert tudtuk, hogy ott a halál vár ránk. A vezetők homlokegyenest ellenkező irányba vágtak, mint amelyet eredetileg követni akartak. Kitűnően ismerték mesterségüket, hogy megtalálják a helyes utat, így hát ez a kitérés nem aggasztott engemet.

Azt természetesen mondanom sem kell, hogy két bőröndöm és faládám elveszett. Ha az a »drága« fehér ember megfogott volna engem, talán rámfogta volna azt is, hogy loptam a saját holmijaimat.

Azt tudtuk, hogy a benszülöttek nem üldöznek bennünket messzire az őserdőben. Túlságosan babonásak ahhoz, hogy ilyen dolgokért otthagyják otthonukat. Ha elég messzire jutunk, úgy biztonságban lehetünk. Csak az Isten tudja, hogy mi történt az ostoba teherhordókkal! Mindmáig nem hallottam rólok semmit. De hát baj ez? Hiszen »csak négerék!«

XXVIII. FEJEZET

VÁNDORLÁS AZ ŐSERDŐBEN

Minden poggyászom elveszett. A kruman a dahomeyi harcok ellen. Magános utazás. A kruman meséje. Félelem.

Az óriáskígyó. A megvetett »Jó Szamaritanus«.

Az nem aggasztott, hogy a vezetők merre visznek engem, sokkal inkább bántott az, hogy a kis pénzem bőröndjeimben volt és mindenestül elveszett. Fájt az is, hogy minden ruhám elveszett és a sok szükséges holmi, amely faládámban volt. Ha nem éreztem volna, hogy milyen jó, hogy megmenekültem attól az ördögi fehér embertől, biztosan nagyon sírtam volna, de meg

vigasztalt az a tudat, hogy megmentettem életemet és hogy senki sem üldöz.

Vezetőim hűségesekek voltak, még azt is felajánlották, hogy a vállukon visznek, ha elfáradtam. De megköszöntem ajánlatukat és tanácsaikat követve velük gyalogoltam. Cipő és harisnya volt a lábamon és így a föld nem nagyon zavart. Összesen csak hárman voltunk és így könnyű volt eledellel is ellátni magunkat. Egyik vezetőm, a kruman, ügyes ember volt és ő készítette el minden ételünket. Gyakran énekelt és kitűnően mulattatott bennünket. Jobb volt, mint amilyen egy kruman lenni szokott, — ahogy engem erre tanítottak. A krumanokat könnyű megkülönböztetni a másfajta benszülöttektől, mert a krumanok homlokuk közepén tetovála vannak. És mert olyan kevesen voltunk és a kruman olyan víg fickó volt, a rendesnél is jobban összebarátkoztunk.

Másik vezetőm, a dahomeyi harcos a krumannak épp ellenkezője volt. Eleinte elutasított minden kísérletet, hogy jóba legyen a krumannal. de végül mégis barátságos viselkedésre hangoltuk.

A benszülöttek, ha útra kelnek, sohasem bízzák magukat két egy törzsből való vagy jó barátságban levő vezetőre. Ennek az az oka, hogy ha két ellenkező jellemű vezetőd van, az egyikre mindig inkább rábízhatod magad.

Így volt ez velem is. A dahomeyi harcos lenézte a krumant, magát magasabbrendűnek tartotta és sohasem viselkedett vele úgy, mintha vele egyenrangú volna. Másrészt a kruman — éppen olyan ember ő is, mint mi mind — már összetalálkozott fehérekkel, dolgozott nekik, szolgájuk volt, szakácskodott mellettük és ezért civilizáltabbnak tartotta magát a dahomeyinél, aki sohasem érintkezett fehér emberrel és senkinek sem dolgozott pénzért. Ha más valakinek dolgozott is, azt csak szívességből, vagy udvariasságból tette.

A krumanok rendszerint rabszolgák leszármazottjai, apáikat hajdan a benszülöttek vették meg és adták el. Semmilyen kasztba nem tartoznak, mindent megvesznek és ahhoz a társasághoz csatlakoznak, amelyik

kész őket felfogadni. Így hát láthatják, milyen szakadék volt két vezetőm között.

A dahomeyi harcos híven eldicsekedhetett az érdekekkel, amelyeket a dahomeyi háborúban szerzett, de a kruman minden dicsősége csak az volt, hogy fehér embert szolgált, hogy pénzért, nem pedig szívességből dolgozott minden benszülöttnek, aki őt felfogadta. Igazán nehéz volt eldönteni, hogy melyikük volt jobb. Az én előítéletem még azokból a mendemondákból kelt, amelyeket apámtól hallottam és semmi mást nem tudtam felhozni a krumanok ellen, mint hogy rabszolgák leszármazottai és hogy pénzért dolgoztak, ami az én népemnél becstelenségnek számít.

A dahomeyi harcos lassanként barátságos lett és megtudtam, hogy hívják őt és hogy mi a kruman neve. A kruman azt mondta, hogy *Toby-nak* hívják, a dahomeyi harcos neve pedig *Bambo* volt. A Bambo nevet megértettem, mert ez egy befolyásos, hatalmas család neve, de azt nem értettem, hogyan hívhatnak valakit *Tobynak*. Úgy gondolom, hogy ez a név teljesen újkeletű és véleményem szerint egy fehér ember adta ezt a nevet a krumannak, éppen úgy ahogy kutyáját *Prince*-nek vagy *Jack*-nak hívja. Ha a krumannak volt is talán vezetékneve, valószínűleg maga sem tudott róla.

Toby és Bambo volt minden társaságom és tőlük telhetőleg kényelmessé tették az utat.

Így mentünk, mendegéltünk és egy mocsaras területre jutottunk. Nem értettem, hogy miről van szó, de a harcos a krumannal azon vitatkozhatott, hogy milyen irányban menjünk, amikor a mocsarakhoz értünk. Abban mindketten megegyeztek, hogy ez a hely veszedelmes. A kruman azt mondta, hogy hamar kijutunk a mocsaras vidékről, de a dahomeyi azt magyarázta, hogy amíg csak a sivatagot nem érjük el, mindig mocsarakon kell átgázolnunk. A krumannak volt igaza.

Pihenőinket az ágakon és venyigéken töltöttük el, folyton vigyáznunk kellett, nehogy vadállatok és kígyók martalékai legyünk. Soha életemben oly sok kígyót nem láttam, mint itt. Mintha valósággal üldöz-

tek volna. Persze, ez nem volt igaz, mert a kígyó sohasem üldözi az embert.

Nagyobb veszedelemben forogtunk, mintha teherhordóink is velünk lettek volna, mert velük úgy meneltünk, hogy közülük egy vagy kettő mindig előőrsnak ment, utat vágott és felkutatott mindent, ami a magas fűben és cserjék között elrejtőzhetett. Most csak két vezetőm volt és az egyik előttem, a másik közvetlenül mögöttem haladt, mindhárman jó szorosan egymás mellett.

Nagy fáradságba került ezeket az embereket szórakoztatni. Elmeséltem nekik egy történetet a fehér emberről és hogy hogyan és mi módon születtem én a fehérék között. Magam is csodálkoztam, hogy milyen kitűnően hazudtam. Ha még csak néhány év előtt is utánozni akartam a hazudozásban az én kis gazdám, rögtön elárultam magam és lelepleztek, de most ennek a két benszülöttnek már oly jól hazudtam, hogy minden szavamat igaznak tartották. Így vándoroltunk napnap után és egyszer az egyik, másszor a másik mondott mesét, amikor pedig ők elhallgattak, én kezdtem egy hajmeresztő történetbe a fehér emberekről és országukról.

Egy este, vacsora után, miközben a venyigéken fekve pihentünk, a kruman elpipázgatott. Ezt a fehér emberekkel való érintkezésben szokta meg, mert sokszor a dohány volt egyetlen fizetsége. Én akkor még nem dohányoztam, bár glasgowi otthonunkban sokszor láttam, hogy dohányzik gazdám és sokan vendégei közül. Pihenés közben a kruman mesélt. Amennyire visszaemlékezem, elmondom meséjét.

A FEHÉR VADÁSZ

Egyszer réges rég egy fehér ember érkezett az oroszlán (lion) országába. (A Sierra Leone mögött elterülő földet értette ezalatt.)

Egyedül jött. Addig az a fehér ember nem tudta még, hogy kell törbe ejteni az oroszlánt és ezért ez a fehér ember arra kérte a falu főnökét, hogy adjon melléje néhány embert, hogy ezekkel kövesse az oroszlán nyomát. De a főnök félt a fehér embertől, mióta az egyik a lányát megverte szemével. Azért látszólag beleegyezett a fehér ember kérésébe, mert attól tartott, hogy családja többi tagját is megrontja. A főnök étellel kínálta meg a fehér embert és hogy tessék neki, átadta neki egyik asszonyát is. A fehér ember elfogadta a főnök vendégszeretét. Aznap éjszaka a főnök egyszerre csak rosszul lett, azon panaszkodott, hogy fáj a feje, hangosan dobol a füle. Arra gondolt, hogy a fehér ember valami varázslatot követett el rajta. Ezért elrendelte, hogy törzsének minden vadása jelenjék meg előtte. A legelszántabbakat és a legfélelmetesebbeket kiválasztotta közülük és megbízta őket, hogy vadásszanak a fehér emberrel és mint hitte és remélte, vezessék őt a halálba. Két embert kiválasztott és azzal bízta meg őket, hogy vezessék a fehér embert az elefántcsapásra és várják meg, míg az arravonuló elefántok eltapossák. Ha ez nem történék meg, ha a terv nem sikerülne, akkor vezessék az oroszlán útjába és ezeket mondta:

— Az öreg oroszlánnak jobban esik majd a fehér ember húsa, mint akár a majomé!

Éjféltajt felébresztették a fehér embert és azt mondták neki, hogy a kíséret az indulásra készen áll. Most van az indulásra a legalkalmasabb idő, mert az út hosszú és mielőtt még a nap felkel, el akarják érni az oroszlán ivóhelyét.

A fehér ember, aki nem ismerte az oroszlánt és szokásait, elhitte a mesét és ő maga is sürgette, hogy rögtön induljanak és nem gondolt árulásra. Így hát

a fehér ember és kísérete elindult, a fehér ember vitte fegyverét, a kíséret pedig a többi szükséges holmit.

Elindultak hát és még alig tettek meg háromórai utat, a kíséret igen egyszerű cselfogással elveszítette a fehér embert. Azt mondták neki, hogy egy helyütt álljon meg és várjon, amíg ők visszajönnek, mert egy kicsit tovább kell menniök, hogy kikémleljék az utat, vájjon fenyeget-e veszedelem és hogy esetleg megváltoztassák az útirányt. Miután ott állt és *várt* egy ideig, a fehér ember gyanakodni kezdett és egyedül indult neki, hogy utat találjon az őserdőben.

Ezalatt a kíséret visszatért a főnökhöz és jelentette neki, hogy mit végzett. A főnöknek nagyon tetszett az ügy, ünnepséget rendezett, ettek, ittak és táncoltak, úgy örültek a gazságnak. A fehér ember hiába igyekezett, hogy kikerüljön az őserdőből, mert még a benszülöttek *is* eszüket *vesztik*, *ha eltévesztik az utat* benn az őserdőben. Így hát a fehér ember egészen magára maradt és még fegyverét sem használhatta.

De, mint tudjátok, én, egy kruman, Gambiától Calabariig keresztül-kasul ismerem az őserdőt és gyakran cserkészem át ezt a részét. Így történt, hogy éppen aznap az őserdőben voltam és valami különös zaj ütötte meg a fülemet. Az őserdő minden neszét ismerem.

Amikor a kruman elbeszélésében ideért, oroszlánordítás hangzott fel és mind a hárman megrémültünk. Még a bátor dahomeyi harcos is ijedten ugrott fel, oly hirtelen, *oly* váratlanul hangzott fel az ordítás. De a kruman mindnyájunknál nagyobbbat ugrott, a szó szoros értelmében kiugrott az inda- és venyigeágyból.

Így hát a mese itt véget ért, mert a kruman idegeit annyira megviselte ez az ijedtség, hogy nem is gondolhatott a mese folytatására. De különben se hitük el a történetet és így éppen jókor jött, hogy az oroszlán olyat ordított és véget vetett a mesének. Nem is volt valami érdekes.

Amikor újra elfoglaltuk helyünket az indák között, a dahomeyi harcos kezdett mesélni. Első ízben, amióta

együtt voltunk. De olyan zaj és láрма volt körülöttünk, a vadállatok annyira nyugtalankodtak és a dahomeyi harcos olyan vontatottan és halkán beszélt, hogy alig értettük meg egy szavát. Minden egyes szót gondosan mérlegelt, mielőtt eldadogta. Valahogy így beszélt:

Az oroszlánoknak nagy szívük és csinos mancsuk van, de mégis gyávák. Ismerek embereket, akik hasonlatosak a fehér emberhez, aki legközelebb áll a kígyóhoz, bátor és szájas, amíg nincs veszedelemben. Akkor aztán úgy tesznek, mint a majmok, megfordulnak és vinnyogva elfutnak.

A mi kruman barátunk azt akarta elhitetni velünk, hogy megmentette az ő *bakra*-ját (fehér gazda), az oroszlán és egy vad törzs dühös főnöke ellen, akinek legfőbb csemegéje csecsemők teste. Nos, láttad, ez a derék ember megrázkódik és kiesik az ágyából a hiéna hangjára. Én bizony semmitől sem ijedtem meg, amikor háborúban harcoltam és a vad erdei lakók fejét lenyisszantottam, azokét, akiknek országa itt van a szomszédságban. Bárcsak most is találkoznék eggyel, mindjárt felfalnám.

Itt abbahagyta a beszédet és testmozdulatokkal, fogcsattogtatással mutatta, hogyan bánna el az erdei lakókkal, akik az én népem voltak. Sokkal ostobább volt ahhoz, hogy azzal törődjék, hogy én ki vagy mi fajta vagyok, de elképzelhetik, hogy milyen kényelmetlenül éreztem magam, mikor ő arról mesélt, hogy bekapna egyet, ha véletlenül útjába akadna.

A különböző vadállatok zaja lehetetlenné tette, hogy akár ő, akár közülünk másvalaki is tovább beszéljen, így hát, míg derék krumanunk örködött, mi megkíséreltük, hogy aludjunk egy keveset. De aludtam-e? Nem . . . nem . . . Hogy is aludhattam volna. A dahomeyi harcos is aludni akart, de aligha hiszem, hogy ő is aludt volna csak egy szemernyit is.

Eljött a reggel és mi útrakészen álltunk. A kruman ízletes *fau-fau*-t készített reggelire, hazám egyik ked-

venc eledelét. Amennyire csak az őserdőben lehetett, olyan jó volt. Fogalmam se volt arról, hogy milyen irányban haladunk, egyszerűen követtem vezetőimet. Hirtelen megváltoztattuk utunkat, mert egy majomcsordához értünk, amely körülbelül háromszázötven főt számlált. Hangos beszédjük elárulta, hogy majmok vannak a szomszédságban. Csakhamar elmaradtak mögöttünk és többé semmi sem zavarta utunkat, amíg csak nem érkeztünk *Au Gaurma* tartományba, egy vad nép elhagyott, kietlen országába. Vezetőim szándéka az volt, hogy amikor elérik *Dari Dare Salem* vidékét, magamra hagynak, onnan egyedül menjek haza.

Mialatt *Au Gaurma* tartományán haladtunk át, a dahomeyi harcos lábát boa constrictor rántotta magával és úgy rácsavarodott, hogy eltörött, de életét megmentette a kruman, aki kitűnően bánt a gerellyel. Csaknem ketté vágta az óriáskígyót. De a kígyó még akkor sem bocsátotta el szorításából Bambo lábát. A kruman levágta hát a lábáról a kígyót és mindent elkövetett, hogy meggyógyítsa a törést.

Az én országomban mindenki számára tabu, hogy segítsen egy bajbajutott emberen, de a kruman nem így tanulta, ő azt hitte, hogy kötelessége segíteni mindenkin, aki kínlódik, vagy valamilyen bajba jut. Talán a krumannak volt igaza. Talán nem. Nem tudom, hogy jól vagy rosszul tette-e. Csak azt tudom, hogy ha valakit kínlódni látok, vagy látom, hogy küszködik, minden segélykiáltás előtt bezárom fülem és arra gondolok, hogy ez a törvény. És mert én is kiáltottam és nem hallgattak meg, igazságosnak tartom, hogy ne hallgassak meg mást én sem. Ugyebár, csöppet sem keresztényi felfogás. De az én népemnél így van.

A kruman ezt másképp tanulta és a dahomeyi harcost indáról indára cipelte. Nagyon sok időt vettünk azzal, hogy megvártuk, amíg a beteg meggyógyult. Elvégre ő maga volt oka a bajának, büszke henegezésével idézte elő.

Ha a benszülöttek között egy alacsonyabbrendű kedveskedik egy magasabbrendűnek, mint amilyen a dahomeyi harcos is volt a krumanhoz viszonyítva,

a magasabbrendű nem él valami udvarias szavakká. Példának okáért, ha a jószágos kruman azon igyekezett, hogy a törött lábat úgy kösse meg, hogy a törés rendesen forrjon össze, a harcos fájdalomban megátkozta a krumant, a családját és azt kívánta, hogy bár égne le a háza. Mindenféle becstelen szóval illette, a legenyhébb volt még a *disznó és majmok szülötte*. A kruman nem sokat törődött vele, mert ismerte a benszülöttek szokásait, ha mingyárt nem is született a vadak között. Ez addig folytatódott, míg a dahomeyi harcos minden segítség nélkül tudott mozogni. Ez eltartott néhány hétig.

Ami engem illet, én nem sokat törődtem vele, hogy segítenek-e rajta vagy nem; mindkét ember kutya volt előttem.

Amikor a kruman segíteni iparkodott a dahomeyinek, hogy az könnyebben járjon, a dahomeyi ilyen szavakra fakadt:

— Te számár, menj a fenébe! Te buta! Micsoda egy marha, bárcsak sose láttad volna meg a napvilágot! Vigyázz, te pimasz! Kitéröm a nyakad! Mért nem csavarodott a kígyó a nyakadra és fojtott volna meg! Akkor nem kellett volna olyan döögöt, mint te vagy, magunkkal hurcolni!

De a derék kruman csak tovább is támogatta és semmiféle haragot sem mutatott. És nekem eszembe jutott, amit annak idején a fehér embertől hallottam, amint gyakran mondta:

— Bánja az ördög! *Hiszen csak egy néger!*

Talán a dahomeyi harcos is ugyanazt gondolta, amit a fehér ember, bár sohasem hallottam, hogy így nyilatkozott volna.

HALÁL ÉS HALÁLOS ÁTOK

Ellenséges vezető. Gyanú alatt. Halálat ajánlják. Arról szóló nézetem, hogy mi a nő valódi helyzete a világban. Ki nem fizetett vezetők. Verekedés. Megöljük a dahomeyi harcost. A haldokló átka. Falvamba érkezem.

A dahomeyi harcos nyíltan mutatta, hogy ellenséges érzülettel viseltetik a nép iránt, amelyhez most érkezünk. Sokszor tett sértő kijelentést rája. Nem voltam tisztában azzal, hogy amiket mond, rám is vonatkozik-e. Mert, amikor útrakeltünk, a portugál néger asszony arról győzte meg, hogy a fehér emberek országából való vagyok és hogy fehér gazdám küldött mostan üzleti útra abba az országba, ahova megyek. De végül is olyan ellenséges hangokat ütött meg, hogy nekem és a krumannak szóvá kellett ezt tenni.

Beavatkozásomat nem fogadta szívesen és válaszképpen első ízben kérdezte tőlem minden kertelés nélkül, hogy milyen népből származom. Ez az egyenes kérdés annyira kihozott a sodromból, hogy szinte megzavarodtam és nem tudtam, hogy mit feleljek, de azután összeszedtem magam és hazudozni kezdtem egy népről, amely egy szigeten él és amely feketebőrű. Azt mondtam, hogy apám ennek a népnek nagy főnöke volt. Az én zavaros feleletem bizonyára nem került el a dahomeyi harcos figyelmét, amit abból láttam, hogy milyen szemeket meresztett rám. Akkor még nem tudtam más fekete népről, mint amely Afrikában él és így elképzelhetik, hogy milyen nehéz volt számomra egy elfogadható hazugságot gyártani. Új dolog volt akkor még nekem a hazugság, amelynek civilizált formáját fiatal gazdámtól tanultam el és még nem tettem benne oly nagy jártasságra szert. A dahomeyi harcos észrevette idegességemet és még tüzetesebben kezdett kérdezni. Ez nyugtalanná tett, holott az lett volna rendjén és más alkalommal az is történt volna, hogy

olyat mondtam volna neki, hogy rögtön befogta volna a száját a szemtelen kutya. Hogy mert így beszélni velem, nagyhírű apám fiával, aki annak nevét hordozom, nemes nemzetségből származom és még csak rá se néztem ilyen sehonnaira mint a dahomeyi volt! Csak egy *néger* volt a fehér ember szemében és az enyémben egy *kutya!* Ilyen szemtelenség!

Ilyen és hasonló gondolatok tolultak agyamba, közel voltam ahhoz, hogy dühre gerjedjek és összeszidjam, amikor az a mentőgondolat támadt fel bennem, hogy ha így cselekszem, bizonyosan rögtön megtudná, hogy honnan jöttem, milyen nép fia vagyok. Mert népem szitokszavaival éltem volna, az ő módjukra törtem volna ki és a dahomeyi harcos rögtön leleplezett volna, ha ilyen szavakra nyílik a szám. Az volt a helyzet, hogy gyanúba keveredtem egyik vezetőm előtt, aki olyan nép fia volt, amely az én népemet gyűlölte és nem voltam tisztában másik vezetőm érzelmeivel sem. Ha beláttam volna a kruman lelkébe, bizonytal magamra lettem volna, de ő olyan alantas népből származott, hogy nem voltam tisztában vele és ha esetleg egy fehér ember segítségére is sietett volna, abban nem voltam bizonyos, hogy miképpen hat rá népem egy fiának a segélykiáltása.

Arra is emlékeztem, hogy az én népem mindig milyen kegyetlenül viselkedett, ha egy kruman került a kezébe. Nem volt se szégyen, se bűn, lenyúzni egy kruman bőrét vagy elevenen megfőzni. *A piszoktól való félelem*, amint ezt atyám vagy bátyám kijelentette, volt az igazi szégyen, ha ilyen dögöt megérintettünk. Megérthetik hát, hogy miért nem vártam segítséget a kruman részéről, hogy megvédjen engem a dahomeyi harcos ellen, ha megtudta volna, hogy abból a nemzetből származom, amelynek országába most érkezünk. Szerencsére a kruman hiszékenyebb volt, mint a dahomeyi harcos és mély meggyőződéssel hitte, hogy a másik gyanakvása alaptalan.

Egy éjszaka, míg én inda-ágyamon aludtam, hirtelen hangos beszéd ébresztett fel. Odafigyeltem. A dahomeyi harcos igyekezett rábeszélni a krumant,

hogy hagyjanak el engem és menjenek el együtt. Azt is ajánlotta, hogy mielőtt felébredek, öljenek meg, de a kruman ez ellen minden erejéből tiltakozott. Erre a harcoss olyan dühös lett, hogy velem együtt a krumant is meg akarta ölni. A kruman nem ijedt meg a harcostól és nyersen felelt vele. Hallottam, hogy mondja neki:

— Ha csak hozzá is nyúlsz ehhez a *pickin*-hez (gyerek), váratlan lakomát adsz a madaraknak!

A kruman nagyon jól forgatta a dárdát, amint ezt a dahomeyi harcoss is tudta. Vájjon nem ennek az ügyességének a tanúbizonysága volt az is, hogy kettévágta az óriáskígyót, amely eltörte a harcoss lábát. Tapasztalt, kitanult vadász és harcoss volt ő is, de, mint az én hazámban mondják — *rossz volt a vére!* Ezért nem adtam sokat rá. Ez a kruman nem volt más a szememben, mint »a fehér ember szolgája«, »pénzért dolgozó«, »sebek ápolója«, »tisztátalan«, »mocskos«, »néger«, — de végül mégis csak ő mentette meg ezen az úton az életemet, én meg az övét. De elnéztem, hogy a dahomeyi harcoss meghaljon!

Már országom határához értünk és néhány óra múlva meg kellett volna mondanom ezeknek az embereknek, hogy voltaképpen ki és mi vagyok és a jó sorsra kellett volna bízni magamat, hogy megmeneküljek a dahomeyi harcoss mérges szavaitól.

Több alkalommal történt meg velem, hogy asszonyok mentettek ki veszedelmes helyzetemből. Nem tehetek róla, de úgy érzem, hogy az ő dolguk és kötelességük, hogy megvédjenek egy férfit, mert — hiába minden! — a férfi az, akinek gondját viselni az asszony kötelessége. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a férfi magasabbrendű, mint az asszony, legalább fizikai értelemben nem az, de hiszek abban, amit az írás tanít, hogy a férfi jelent meg először a földön és az asszony csak azután jött, hogy segítő társa legyen. És ezt a hivatását egész életén át folytatnia kell. Ha egy férfi gyengeséget árul el, vagy elhagyja férfiassága trónusát, nem bátoríthatnék az asszonyt, hogy foglalja el az ő helyét. Úgy érzem, hogy támogathatja

a férfit, segítheti abban, hogy ne veszítse el erejét, de nem parancsolhat helyette. A valódi asszony boldog, ha betölti helyét, mint segítőtárs, mert az asszony az, aki szeret és ebből kifolyólag minden alkalmat meg kell ragadnia, hogy segítsen azon, akit szeret.

Így egy asszony volt most is, aki megmentett engem, ha mingyárt szájasok, pletykások, folyton jajgatók, mindig szerelmesek is, most mégis az ő éberségük volt a menekvésem. Ez akkor történt, amikor vezetőim már arra készülődtek, hogy elhagyjanak engem és visszamenjenek a partra. Az a néhány shilling, amellyel útra keltem Portó Novoból, a bőröndjeimben volt és bőröndjeim a falárával együtt abban a nigériai faluban elvesztek. Így hát nem volt meg a harminc shillingem, amennyibe a vezetőkkel megalkudtam.

A kruman belátta helyzetemet, nem volt követelődző, bár nagyobb szüksége lett volna arra a kis pénzre, mint a dahomeyi harcosnak, ő nem állíthatott csak úgy be minden családhoz, hogy vendégszeretetét élvezze, mint az erejét érző dahomeyi harcos. A saját hazájában minden kapu megnyílt a harcos előtt. A szegény kruman inkább a fehér emberrel volt jó viszonyban, mert a benszülöttek közül nem akadt senki, aki barátságába fogadta volna a krumant. De önként a fehér ember sem volt vendégszerető a krumannal szemben. Ami a pénzt illeti, a kruman, ha inaszakadtáig dolgozott, megkapta egy részét annak, ami neki jár, de végeredményében a fehér ember ráfoghatta, hogy lopta azt a pénzt, amiért oly keményen dolgozott.

Pénzt akarsz keresni egy fehér embertől Afrikában? »Csak menj és szerezd meg!« — mint az amerikaiak mondják. Ezt a helyzetet az teremti meg, — úgy gondolom — hogy a fehér ember rendszerint azt hiszi, hogy a benszülött »valamiképpen be akarja csapni« és hogy megvédje önmagát és érdekeit, inkább megkeményíti a szívét és minden érzését a benszülöttel szemben. Megtagad tőle minden jóindulatot és rokonszenvet. Másrésről a fehér ember természetes kapzsisága — különösen azokkal szemben, akik neki dolgoznak — hozza magával, hogy a benszülöttek, akik

a legtöbbet dolgoznak neki, alattomosak, ravaszak és sokszor becstelének lesznek.

Így állott a kruman saját országában. Az én kruman vezetőm nem mondott semmit, hanem csak hallgatott és figyelte, mint ömlik a méreg a dahomeyi harcos szájából.

A dahomeyi harcos ezeket mondta:

— Persze, csak tiszteletreméltó cselekedeteket várhatok el attól, aki verség szerint nemes családból származik és akinek apja nagy főnök a fekete szigetlakók között, ahonnan állítólag te is származol! — aztán így folytatta: — De ha példának okáért, az apád ebből az országból származnék és ennek a népnek volna nagy főnöke, a sarkammal tipornék a fejére és így fizettetném meg a munkámat, a sok vesződést.

De nem hagytam, hogy befejezze a mondatot, nem türtőztethettem tovább is magamat. Kitörtem és így kiáltottam:

— Isten égesse el a házadat!

Ez rettenetes átok az én hazámban. És folytattam:

— Ha ezt megtenné, megszabadítaná a mi dicső hazánkat a ti népeteknek ilyen piszok hernyóitól!

Ekkor a dahomeyi harcos felkiáltott, felborzolta a haját, táncba kezdett, ami azt jelentette, hogy meg akar engem ölni.

Annyira felizgatott és dühre ingerelt az a szidalom, amellyel apámat illette, hogy ki kellett önteni teljesen magamat és tovább dühöngtem:

— A te néped nem is nép! A te néped dögvész! Tudja Isten, milyen okból, az az átok érte a mi szép hazánkat, hogy szomszédjában ti kiburjánózhattatok, mert azt se mondhatom rátok, hogy születetek, mert minden dögvész csak úgy kitenyészik, és a te fajtád csak piszok útján jöhetett a világra!

Ugyanabban a pillanatban a kruman észrevette, hogy a dahomeyi harcos felemeli lándzsáját, hogy belém vágja. Villámnál gyorsabban kirepült a kruman lándzsája, átütötte a harcos fülét, de nem ment az agyvelején keresztül. Aztán megöltük. Így hát a kruman megmentette az életemet.

Annyira dühös voltam, hogy még a dahomeyi harcos halálküzdelme sem hatott meg. Nehezen halt meg, de bátor volt utolsó pillanatáig. Utolsó lélekzetével is engem átkozott és ezt mondta:

— Minden léptedet, amelyet életedben teszel, kísérje Ba... és ezzel meghalt.

Azt hiszem, azt akarta mondani: *Ba Gag Goa, aki* a dahomeyi nép egyik rossz szelleme. Hallottam már egyetmást erről az ördögről, de nem féltém annyira tőle, mint az ő fajtája. De végül is arra a meggyőződésre jutottam, hogy akárkinek vagy akárminek is hívták ezt a rossz szellemet, minden léptenyomon követ engem, még most is, itt New Yorkban is, távol az őserdőtől. Az átoknak mégis van foganatja.

A nagy kérdés most az volt, hogyan húzzam ki a krumant a csávából, mert ő magára maradt és nem akadt senki, aki melléje álljon az elkövetkezendő nehéz napokban. Az én népemből senki sem vétett el egy krumant és így felesleges lett volna minden erőlködésem, hogy azt mondjam róla, hogy egy más nép szülötte. De különben is homlokán ott volt a rettenetes »kru« tetovált jel! De mindegy, ő megmentette az én életemet. Az én feladatomban, hogy megmentsem az ő életét. És itt került az asszony a játékba.

Egy órával napnyugta előtt értem falumba. Ha a nap lemegy, nálunk egyszerre besötétedik. Nincs alkonyat és rögtön vaksötét van.

ELLENSÉGES OTTHON

Felismernek. Családi ügyek. Hazug történet. Új feleség. A varázsló-orvos megnehezít egy menekülést. Egy derék nő védelmében. Megmérgezve. Barátságtalan otthon. Vágyakozás a civilizáció után.

Amikor falumba megérkeztünk, igen elcsodálkoztam, hogy mennyien ismernek rám. Még kis fiúk is megismertek és egymás között azt mondták, hogy itt van »Guma pajtása«, vagy ahogy ők mondták: *Gó z il Gumáh*. A köszöntésekből is, amelyekkel üdvözöltek, látnom kellett, hogy felismertek. Egy bizonyos köszönési forma szól azoknak, akik hosszabb ideje nem voltak odahaza és ugyancsak egy bizonyos módon kell válaszolniuk erre. Nálunk nincs kézfogás, mint a civilizált emberek között, és így senki sem sietett elém. Ha egy csomó férfi állott valahol és megpillantott engem, így kiáltott fel:

— Üdvözlünk messzi utadról!

És nekem így kellett válaszolnom:

— Köszönöm, hogy megismertetek.

Ez nem szó szerinti fordítása ezeknek a szavaknak, de körülbelül így fordítható. A benszülött szavak így hangzanak:

Ah qua ti jo, és a válasz erre:

A ku lai lai a ku lai lai.

Ugyanezt az üdvözlést ismeri a yoruba nyelv is. Az én nyelvem az arabnak egy tájszólása, elvegyítve *hausa*, *yoruba* és *benga* szavakkal. Ezeknek a népeknek sok szavát vettük át mi, de más értelemben használjuk.

Nagyon jól esett és megnyugtató, hogy oly sok ember üdvözölt engem és egyenesen az én tanyámnak irányítottam lépteimet, illetőleg annak a tanyának, amelyet négy év előtt elhagytam. Biztonságosan halad-

tam és senki sem kérdezősködött a kruman felől sem aki szorosán mellettem haladt.

A szegény kruman megvallotta nekem aznap éjszaka, hogy félti az életét. Minden lehető elkövettem, hogy könnyítsék helyzetén, bár az igazat megvallva titokban én is épúgy féltettem őt, mint ő önmagát.

Az első hírek között megtudtam, hogy atyám meghalt, de idősebb bátyám még él, megvan a huszonegy felesége is és mint az én asszonyaim mondták, még két asszonyt akar a házhoz venni, mert azt szeretné hogy több fia legyen.

Az én öt feleségem voltaképpen Enfikié lett volna, de szegény fickó régen a boldogabb világba költözött odaát fan országban. Így hát feleségeim fölött az a három követőm rendelkezett, akit odahaza hagytam; most mind egy tanyán éltek.

A benszülött törvények értelmében hazámban többé nem nőülhettem meg, miután a meghatározott időn, egy benszülött éven túl, távol voltam feleségeimtől. Ha kedvem tartotta, visszamehettem saját feleségeimhez, miután elrendeztem ügyeimet követőimmal, akikhez asszonyaim most tartoztak. Ez nem is volt nehéz dolog, de sokkal nehezebb volt megmagyarázni, hogy mi történt Enfikivel. És most megint egy jól sikerült hazugság szabadított meg sok bajtól. Higgyjék el, engem is meglepett, hogy milyen jól sikerült, de már annyira kijártam a civilizáció iskoláját, hogy ment a dolog.

Azt mondtam, hogy amikor elértük azt a helyet, amelyet meg akartam látogatni, Enfikit elcsábította az otlevő asszonyok bája és kedvessége. Azt mondtam, hogy könyörögtem neki, hogy verje ezt ki fejéből, de nem akart rám hallgatni. Azt is mondtam, hogy elhagyott és hogy csak nagy nehézségek árán sikerült valakit találnom, aki hazavezessen. Eltévedtem és egy idegen nép között kellett maradnom, amelynél életem nagyon nyomorúságos volt

Elbeszélésem rokonszenvet keltett, úgyhogy még én kikerekítettem mondókámat. Mindent megtettem, amit lehetett, csak éppen nem sírtam, mert ha ezt is

megcselekedtem volna, a szájalom haraggá változott volna. Elmondtam még, hogy végül is rábeszéltem egy dahomeyi harcost, hogy vezessen haza, de nem mondtam meg neki, hogy idevalósi vagyok. Ez mindenkit nevetésre fakasztott, mert az mindig nagyon tetszik az én népemnek, ha kiderül, hogy valakit legbüszkébb ellenségeink közül »becsapunk«. Elmondtam nekik, hogy mint kérdezett ki engem és hogy mennyire sértegette az én népemet. Azt magyaráztam, hogy ide akartam hozni magammal és itt meghízalni a hiénák eledelül. És azt is mondtam, hogy miután semmiféle poggyásom se volt, csak egy vezetővel akartam utazni, hogy ezzel is hamarabb érjek haza.

Ezt is »bekapták«. Azután folytattam, hogy útközben találkoztunk egy másik emberrel és a dahomeyi harcos nagyon rábeszélte, hogy vegyem azt is vezetőül. Még elmeséltem, hogy azt tervezte, hogy a másikkal, még mielőtt befejezem az utamat, megöl és visszatérve népéhez elmondja majd, hogy meg kellett ölnie engem, mert megtámadtam. De az új ember — mondtam tovább — nem hallgatta meg a dahomeyi harcos szívében lakó gonosz szellem szavát és tapasztalt ember lévén, megakadályozta, hogy a dahomeyi harcos kivihesse gyalázatos tervét. Így végül aztán mégis elértem dicső hazám határát, ahol a férfiak feleségeik jó és hű férjei. Mikor ideértem, minden lány verdesni kezdte a mellét, ami annak a jele volt, hogy mennyire tetszett az én elbeszélésem.

Az ocsmány dahomeyi harcos, mondtam tovább, úgy és annyira sértegette az én tiszteletreméltó népemet, hogy átkozódva az arcába köptem. Dühében meg akart engem ölni, de ez a derék ember, az én másik hűséges kísérőm, hozzálépett és halálra sújtotta dardájával.

Mindezideig senki sem vett tudomást az én szegény kruman barátomról, de amikor ilyen nemes és dicsére szavakkal emlékeztem meg róla, mindenki kíváncsisága rászegeződüött. Egy kruman az én hazámban olyan biztonságban érezheti magát, mint a méh a darázs-

fészekben. Egy szóval: ki nem állhatjuk a krumanokat. Ha akármi jót is tesznek, mi ócsároljuk ezt a jót, rosszá változtatjuk, mert egyszerűen nem látjuk be, hogy mért él ilyen egy nép akárhol is. Vájjon ez vademberi és kegyetlen-e? De szabad-e megkérdezni, vájjon nincs-e fajgyűlölet az én vad országomon kívül is, olyan népek között, amelyek nem vadak? Kérdezzétek meg önmagatokat!

Egy ember ekkor gúnyosan megjegyezte:

— Mi fajta ez itt közöttünk?

És ezekkel a szavakkal már el is ment, de előbb megígérte nekem, hogy azt vehetem a nők közül feleségül, akit éppen akarok.

Tisztában voltam azzal, hogy milyen ördögi gondolatokat forgatnak ellenem agyukban, amikor sorra elmennek — a férfiak úgy, mint az asszonyok. Kiválasztottam tehát egy asszonyt és rögtön arra igyekeztem rábeszélni, hogy segítsen megmenteni azt az embert, aki életemet mentette meg a dhomeyi harcos ellen. Az asszony szavát adta, hogy segíteni fog. Gyorsan ki kellett tervelni, hogy mit csináljunk, mert attól kellett tartani, hogy rövidesen körülserglik egész tanyámat és a krumant erőszakkal viszik magukkal, ami örök jóéjszakát jelent számára.

Mindez idő alatt a jó kruman egy szót sem szólt, mert én azt mondtam neki, hogy maradjon csendben. Nem igen értett a mi nyelvünkön, de mikor a férfiak elhagyták házam táját, rögtön megérezte, hogy baj van.

Az volt a tervem, hogy az emberekkel magam is kimegyek a tanyámról és elmondom nekik, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdenem abban az idegen országban, amelyet meglátogattam és így lekötöm a figyelmüket. Az asszony ez alatt az ellenkező oldalon kivezeti a tanyáról a krumant és folyton beszél és beszél hozzám. Azzal a szándékkal cselekszi ezt, hogy a folyópartra érjen velem, mert a folyó az én hazámban tabu lévén, biztosra veheti, hogy abból az irányból jövet senkivel sem találkozik. Ott aztán a maga ura lehet és elindulhat arra, amerre csak akar.

Az emberek még tizenöt perce sem mentek el, a nap máris nyugovóra dőlt és éjszakára meggyújtották a tüzeket. De egy ördögűző varázs-orvos véletlenül meglátta, hogy az asszony kifelé indul azzal a férfival és gyanúval telve kíváncsian utánuk surrant, hogy meglássa, ki az a férfi. Később elmondta, hogy biztosra vette, hogy nem az ő községéből való ember mehetett abba az irányba és különösen nem ennek a beteges asszonynak a társaságában. Mikor én ezt az asszonyt kiválasztottam arra, hogy kikísérje a szegény embert, nem gondoltam arra, hogy tisztátalan, mint ahogy senki sem gondolhatott erre. Még ő maga sem gondolt arra, hogy beteg, miután tudatában volt annak, hogy nem a felesége akar lenni annak a férfinak, hanem meg akarja őt menteni.

Amikor a varázs-orvos a két ember közelébe ért, felkiáltott és elsietett. Ez azt jelentette, hogy lármát fog csapni, de nem kiáltja el a *veszedelem!* szót. Az öregekhez sietett, hogy nekik elmondja, hogy mit látott, hogy egy idegen férfi távozik el egy asszonyunkkal; és hogy ez az asszony tisztátalan, amiért tabu az ország minden férfiának. A kruman nem volt tisztában azzal, hogy az ország egyik legszentebb tabuját sérti meg. Másrészt az asszony biztosra vette, hogy még mielőtt bárki is észrevenné, elhagyhatja azzal a férfival a községet és hogy a dologról senki sem tud rajtam kívül, akinek ígéret szerint felesége lesz.

A varázs-orvos jelentése nagy feltűnést és izgalmat keltett. Én azzal voltam elfoglalva, hogy valami lehetetlen hazugsággal tömjem és kössem le az embereket, amíg az asszonynak elég ideje lesz ahhoz, hogy a kruman kivezesse a községből, mielőtt ezek a kutyák újra visszatérnek tanyámhoz. De a legfinomabban kieszelt terveket is megghiúsíthatja nemcsak valami kis hiba, hanem a kegyetlen végzet és a körülmények hatalma. A varázs-orvos köhécselve, lihegve ért csoportunkhoz, biztos vagyok benne, hogy egész feketé, becstelen életében soha így még nem sietett. Szavamba vágott és ezt mondta:

— LoBagola csak különös marad!

Így feleltem:

— Mindnyájan tudjuk, hogy a kánya nem barátja a hiénának és a gyík sem szereti, ha rátaposnak. Az embert is csak a saját fajtája ítélheti el. Hogyan választhat egy apa olyan követőt saját fiának, akinek a nyelve az asszonyokéhoz hasonlít?

Ez a kijelentés véget vetett kedélyes beszélgetésünknek és alkalmat adott ennek a vad fickónak, hogy elmondja, mit látott. De előbb még ezekkel a szavakkal intézett ellenem oldaltámadást:

— Ha a nagy főnök tanácsot ül, hogy meghallgasson egy vádlottat, nem várja azt, hogy a vádlott vádolja önmagát, mert a főnök nem olyan hatalmas, mint a mindenható Oro. Itt van egy férfi, aki sok zavarótól ment meg bennünket, ha törvény elé állítják, mert most oly mohó, hogy közkedvelté tegye magát és ez az igyekezete is elítéli már őt és bűnösségét már önmaga is bizonyítja

Az igaz, hogy túlbuzgón beszéltem és hogy éppen arra irányítottam a figyelmüket, amit el akartam rejteni előttük, hogy tisztában voltam vele, hogy a varázs-orvos miről és kiről akar beszélni. El is mondta, hogy mit látott és hogy bizonyítsa azt, amit mondott, felajánlotta, hogy egy valaki jöjjön az én »követőim« tanyájára és bizonyosodjék meg arról, hogy egy asszony hiányzik. Fájdalom, de amikor éppen odaértünk, láttuk, hogy a szegény jó asszony hogyan közeledik a másik oldalról. Sietségében nagyon izgatottnak látszott. Sejthette, hogy miért vagyunk ott és mit akarnak azok az emberek.

A varázsló ezeket mondta:

— Haragra gerjeszteném a nagy Szellemet, ha valakit félre akarnék vezetni, mert, mint mindnyájan tudjátok, mást megcsalni annak a biztos jele, hogy magunkat csaljuk meg.

Szavai először nem is irányultak az asszony ellen, hanem látszólag inkább engem támadtak. A varázs-orvos azt bizonygatta, hogy én tudom, hogy az asszony kinn volt egy férfival és hogy nekem azt is tudnom kell, hogy kicsoda az a férfi.

Az asszony, ez a derék kis jószág, bárha tudta, hogy a varázsorvos őt ejti bajba, váltig erősgette, hogy én nem láttam és fogalmam se volt arról, hogy elhagyták a tanyát. Annyit bevallott, hogy én az életemet köszönhettem annak, akit kivezetett a faluból, hogy hazamehessen gyermekeihez.

A követő, aki az asszonyt hozzám adta feleségül, dühös lett és így szólt:

— Oly sokáig éltem hát együtt egy asszonnyal, aki ilyen érzésekkel viseltetett egy ocsmány kruman iránt és megfélekedzett saját férje köteles tekintélyéről.

Így feleltem neki:

— Tudom, hogy az asszonynép gyenge és hogy gyengeségében el is bukik, de ha egy gazella elbukik egy kavicsra, nem nézem le estében, hanem inkább felsegítem. Ez az asszony igazat mondott nektek és ti az igazat konoksággá akarjátok változtatni. Nos, kérdem, elsősorban kinek a joga, hogy bíraskodjék fölötte, ha nem azé, akinek adták őt?

Úgy látszott, hogy az ügy ezzel véget ért és az emberek eltávoztak. Szomorúság lakott fekete szívéükben, hogy nem sikerült valakit megcsonkítani.

Ebből az esetből kifolyólag helyzetem nem volt hazámban olyan biztonságos, mint amennyire reméltem ezt. Állandóan résen kellett lennem és attól tartanom, hogy ez az ördögi varázsorvos megétem és ha alkalma nyílik rá, eltesz láb alól. De a jó kis asszony nagyon éberem szolgált körülöttem és gondosan megvizsgált minden ételt, mielőtt nekem adta. Az asszony neve *Bek-hor* volt. Hogy ez mit jelent, nem tudom. Nem sokkal *azután* mérgezt meg által meghalt és én megint elvesztettem egy hűséges barátot.

Bátyám úgy viselkedett velem szemben, mintha én valóságos jóltevője volnék. Úgy hízelgett nekem, mintha igazán szeretne. Azáltal, hogy kitépték a szakállát, kiesett a legtöbb ember kegyéből és esett emberré vált. Sajnáltam, de sajnálatomat nem mertem megmutatni. Ha nem így cselekszem, sajnálkozásomat gyengeségnek minősíti és nem kedvességnek és a nép előtt sokat vesztett volna tekintélyem. Így inkább

hidegen és közönyösen bántam vele és ez a ridegség nagyban növelte tekintélyemet úgy előtte, mint mások előtt. Furcsa, de úgy volt, hogy miután ez alkalommal semmit se hoztam magammal vissza és a földön aludtam és ültem, mint mindenki más, inkább hallgattak meg és inkább hittek nekem. Ha az én népem valamit elhisz, amit mondanak neki, akkor azt megismételve zümmögnek az elbeszélő szavaiba, de ha nem hisznek neki, akkor csak ülnek és hallgatagon figyelnek, mintha az elbeszélés nagyon érdekelné őket.

Féltem az igazságot bevallani, mert azt tudtam, hogy ártalmamra lesz. Így hát folyton hazudtam, hogy miként éltem idegen benszülöttek között, hogyan harcoltam velük és végül is, hogyan győztem le őket. Elmeséltem nekik, hogy egy fehér ember magával akart vinni az ő városába, de én visszautasítottam ajánlatát és azt mondtam neki, hogy sohasem felejttem el az én fajtámat és visszatérek az én dicső népemhez, hogy soha többé ne hagyjam el. És ők őszintén és becsületesen hittek nekem.

De vájjon nincs-e így az úgynevezett civilizált országokban is, hogy ha valaki az igazat mondja, azt kétségbe vonják, de ha hazudik és csal, üdvrivalgással fogadják, mint valami hőst. Gondoljanak csak *Peary* admirálisra és *Cook* kapitányra! A világ civilizált népei között szerzett tapasztalataim arra tanítottak, hogy inkább hiszik el és kíváncsiabbak a regényes történetekre, mint az egyszerű tényekre. És ez mindenütt így van világszerte! Megcsaltam az én benszülött népemet és ők szerettek ezért. Biztosabb voltam ebben az időben saját otthonomban, mint bárhol másutt is lehettem volna.

De napi életem mégis nyomorúságos volt, mert nem volt olyan társaságom, mint annakidején Guma. Guma elmúlt. Lehet, hogy meghalt, bár ezt senki se tudta. Elszökött a király amazon seregéből és azóta senki sem hallott róla. Talán a sivatagba ment saját népéhez; ki tudja? O-lau-va-li meghalt. Atyámat bátyám állítása szerint, megmérgezték. De nem hittem el ezt a mesét. Ha az én országomban egy kivált-

ságos ember meghal, senki sem hiszi, hogy természetes halállal halt meg, különösen pedig nem hiszik hozzátartozói, ők mindig azt mondják, hogy megmérgezték. Talán néha ez igaz is, de a benszülöttek szokása, hogy mindig inkább a rossznak hisznek.

Nem volt senkim, akihez menekülhettem volna baj esetén. Idősebb bátyámban sem bízhattam, mert ő minden bizonnyal összeesküvést szőtt volna ellenem és nem volt senkim, aki megvédjen, ha a tanács elé idéznek. Így hát egyedül voltam, magamra hagyatva és idegenebb *otthon*, mint akármelyik más országban.

Az igaz, hogy voltak feleségeim. Mindnyájuknak a társasága rendelkezésemre állt tanyámon belül és tudtam, hogy még segítségemre is lehetnek. De nagy lett volna a kockázat! De az élet és boldogság semmit sem ér, ha nincs kockázat.

Azután lázas beteg lettem és elhatároztam, hogy hamarabb hagyom el otthonomat, mint ahogy szándékoztam. De mégis tizenegy hónapig éltem a vademberéletet.

Nem volt se poggyászom, se pénzem. Nem voltam biztos benne, hogy megváltották-e Európában a hajójegyemet, mert utoljára Hamburgból indultam haza és nagyon régen nem láttam az én fehér gazdámat. Isten tudja, hogy mi történt fiatal gazdámmal. Nem is merem rágondolni. És mégis nehéz volt kitörülni emlékezetemből, mindig eszembe jutottak különös cselekedetei, amelyek miatt féltem, hogy még bajba jut.

Így elrendeztem tehát, hogy újra elhagyjam afrikai otthonomat. Most semmitől se tartottam, nem féltem a távozástól, mert nem volt apám, aki ellenezte volna. Ha a Timbuktu felé vezető utat választottam volna, az pénzbe került volna, miután elhagytam otthonomat és pénzem egyáltalában nem volt. Másrészt a Timbuktuba vezető út veszedelmes volt az őserdők egy lakójának, mint amilyen én is voltam, mert nem tudtam soha eléggé felismerhetetlenné tenni magamat, hogy a tuaregek le ne leplezzenek.

KÜLÖNÖS MESÉK ÉS ÉNEKEK

Fiúvezetőkkel Egba-ba. Egy népmese. A ben született keresztelkedő. Belsőült prédikáló. Abeokuta Al'ake-ja. »Stop yer ticklin', Jock«. Lagosban.

Végül is két fiatalembert szereztem, aki Egba tartomány határáig elvezet. *Kplove* és *Yashiadi* volt a nevük. Mind a kettő fétisimádó fiú volt és szabad akaratukból nőtlenek. Szabad vadászéletet választottak a házásélet helyett. Ez mindkettőt *tabu*-vá tette, de a benszült törvények értelmében mégsem követtem el bűnt azzal, hogy társaságukban utaztam. Élénk két fiú volt, kisfiúk módjára is viselkedtek, tréfálkoztak, hancúroztak, ugráltak, mint fiatal állatok. Mind a kettő tanult asszagáj harcos volt és társaságukban teljes biztonságban éreztem magam.

Nem beszéltem sokat ezekkel a fiúkkal, mert nem akartam elmondani nekik, hogy hova megyek. Gyalogolnom kellett az egész úton, pedig a gyaloglás nehezemre esett, mert csak nemrég épültem fel egy súlyos malária-lázból.

Egy éjszaka, mikor mindnyájan az indákon feküdünk és úgy pihentünk, az egyik fiú elmesélte egy vadászélményét. Hogy mire vadászott, azt nem vettem ki, de a mese, amelyet mondott, inkább népmesének hangzott, mint valóságnak. Úgy mesélte el, hogy az állatok mondják el a történetet.

AZ OROSZLÁN ÉS A LEOPÁRD

Egy napon, amikor az oroszlán éppen otthagya feleségét (ismeritek az oroszlánnak azt a természetét, hogy milyen szégyenlős párzás után), lefutott a vízhez. Elkésve érkezett oda. Már akkor a vízgödör körül összegyülekeztek Gazella asszonyoság, az elefánt min-

den csemetéjével, a kecses, csinos zebra és minden más népséggel együtt még a zsiráf is.

A zsiráf megjelenése a jelenlevők között nagy fel-tűnést keltett, miután ezen a vidéken nagyon ritkán látható, de messzi útról éppen egy kirándulásról ment haza és útközben annyira elfogta a szomjúság, hogy nem tudta bevárni hazaérkezését. Mindenki tréfál-kozni kezdett hosszú nyaka fölött, de a zsiráf jókedvűen fogadta az élcelődést.

Akkor egy ugrással hirtelen ott termett az orosz-lán. Úgy akart a vízgödörhöz érni, hogy senki észre na vege, de ez nem sikerült neki.

Mindnyájan ismeritek a majmot. Úgy bizony, a majom elsőnek vette észre az oroszlánt és szokása szerint csipkedni kezdte, hogy későn érkezett. Azt mondta:

— Nagyon fura, hogy már a királyunk is várhatja alattvalóit.

A gazella kérdezte:

— Ó, királyunk, melyik asszonyoddal töltöted az éjszakát? Nagyon szeretheted őt, mert hiszen el-aludtál mellette.

Az oroszlán már megszokta ezeket a tréfákat, semmit sem felelt, csak csendesesen ivott. Annyira sze-mérmetes és szégyenkező volt, hogy inkább sírni, mint nevetni szeretett volna.

Az elefánt, amely sohasem fél az oroszlántól, ugyan-csak gúnyolni kezdte az »állatok királyát«. Mert az elefánt sehogy sem tudta megérteni, hogy az állat-világ miért tartja királyának a szégyenlős, gyáva, nő-csábász teremtest csak azért, mert jó megjelenése van. Nem tudta megérteni, hogy nem őt tették helyébe: a nagy elefántot, a nemes, állhatatos, megbízható, hosszú életű lényt! Mennyivel jobban illenék ő erre a méltóságra. Az elefánt mindig lovagiasan viselke-dett az oroszlánnal szemben, de azért, ha csak alkalom nyílt rá, megcsipdeste és most is így szólott hozzá:

— Nos, gyere csak közelebb, drágám és miért nem vallodd meg, kedvesem, hűséges alattvalóidnak, hogy barátaidat, a leopárdot és családját látogattad meg.

Az állatok mind felkacagtak, mert tudták, hogy az oroszlán ki nem állhatja a leopárdot, amely nem engedelmeskedik neki és gyakran bele-beleharap, ha az oroszlán beszél hozzá.

Az oroszlán dühös lett ettől a megjegyzéstől és megrázta nagy fejét. A többiek tisztában voltak vele, hogy itt verekedés készül. Persze, ha az oroszlánban lett volna annyi merészség, szemtelenségéért jót harapott volna az elefántba. De, mint ezt mindnyájan tudjuk, az elefánt közszeretetnek örvend és az oroszlán sohasem támadja meg az elefántot vagy bármelyik más vadat, ha egyedül kell támadnia.

Az oroszlán tehát megelégedett azzal a megjegyzéssel, hogyha valakinek nagy teste van, az nem jelenti egyúttal, hogy az agyveleje is nagy. És ami a jó megjelenést illeti, akadnak olyanok, akiknek ez a »jó megjelenés« csak saját csúnyaságukat juttatja eszükbe.

A zsiráf gúnyos nevetéssel fogadta az oroszlán bölcsességét, de ez nem zavarta meg egy csöppet sem az oroszlánt, mert mindig csúfondáros érzést keltett benne, ha a zsiráfnak hosszú nyakát látta.

Azután a zsiráf arra kérte az oroszlánt, hogy kísérje el, mert el kell mennie. Az elefánt megjegyezte, hogy szívesen elkísérte volna a zsiráfot, ha nem szőtt volna előbb a Királynak. Az oroszlánnak nem maradt más választása, mint hogy elkísérje a zsiráfot, akármennyire kellemetlen is volt ez neki, de az állatnépség szokása az, hogy sohasem utasítja vissza egy nőstény kérését. Így hát mind a ketten elindultak.

Alighogy elmentek, az állatok rettenetes ordítást hallottak és mind abba az irányba tódult, hogy megtudja, mi történt. Egy helyre érkeztek, ahol az oroszlán és leopárd nagy gabajodásban volt, míg a zsiráf a földön fekvé ordított. Mindnyájan tudták, hogy a leopárd meg akarja ölni az oroszlánt.

Az elefánt odarohant, szétválasztotta a verekedőket és megkérdezte, hogy mi történt, hogy így hajbakaptak.

A leopárd, amely nem fél egyetlen állattól sem,

azzal tisztában volt, hogy nem küzdhet meg az elefántal. Beszélni kezdett hát. Azt mondta:

— Jól tudod, Elefánt, hogy sohasem avatkozom más állatok dolgaiba és rosszul érzem magam, ha szóba kell állnom a csábító oroszlánnal. Erre jártam és azt kellett látnom, hogy akarja megejteni az oroszlán Madame Zsiráfot és mint a gyengék védője, a zsiráf segítségére siettem. Számonkértem az oroszlántól, hogy mit csinált, amikor ideértél.

Remek egy történet volt ez és az oroszlán csak ennyit mondott rá:

— Hazugság! Egyszerűen összefogtak ellenem és ez a nőstényördög, ez a zsiráf, ordítózni kezdett anélkül, hogy bármi is történt volna vele. Feleségem után érdeklődött, mire én megtiltottam neki, hogy erről a tárgyról beszéljen, amelyhez semmi köze sincs. Akkor aztán ordítózni kezdett. Megfordultam és megpillantottam ezt az éjszakai csavargót, aki minden gazságát a sötétben ...

Ebben a pillanatban a leopárd nekiugrott az oroszlánnak, de az elefánt torkon ragadta, a földhöz vágta és figyelmeztette, hogy udvariatlanság mások beszédjébe közbevágni. Az elefánt megkérdezte:

— Közbevágott-e valaki a te szavadba, amíg elmondtad mondanádodat?

A leopárd a talpát nyalogatva elhallgatott és nyugodtan hallgatta, hogy folytatja az oroszlán:

— Ez a fickó nekem támadt és a vállamba harapott. Éppen ezen vitatkoztunk, amikor ideértél.

A leopárd megjegyezte, mindenki tudja, hogy csinos jószágok mindig csinos mesékkal kedveskednek és arra kérte a társaságot, bízzák rá csak, hogy ügyét az oroszlánnal tisztázza. Nagyon jól tudja, hogyan kell az ilyen pimasszal elbánni.

Már úgy látszott, hogy teljesítik a leopárd kérését, amikor valahonnan a fákról hirtelen megszólalt egy valaki. A kigyó volt, aki ezt mondta:

— Őserdők népe, a leopárd nyelve csavaros és egyenesre kell igazítani. Minden, amit mondott, hazugság, minden szava sötét, gonosz hazugság.

A leopárd el akart iramodni, de az elefánt újra elkapta és úgy a földhöz lapította, hogy kegyelemért ordította. Mire az elefánt figyelmeztette, hogy meg ne kísérelje újból a menekülést.

A kigyó folytatta:

—Láttam az egész esetet. A leopárd találkozott Madame Zsiráffal, meg akarta enni, de a zsiráf annyira rimáncodott neki, hogy a leopárd végre is alkut kötött vele. Azt mondta a leopárd a zsiráfnak, hogy ha visszamegy az itatóhoz és magával csalja ide a gazellát, hogy a leopárd megehesse, akkor a zsiráf bántatlanul folytathatja az útját hazafelé. A zsiráf megígérte és azt mondta, hogy ha megérkeznek, figyelmeztetésül nagyot fog kiáltani.

—Amikor a zsiráf már messze járt, a leopárd jókedvében a földre hemperedett és hangos beszédre fakadt. Azt mondta, hogy előbb megeszi kedvenc csemegejét, a gazellát, azután majd a zsiráfra veti magát és megeszi őt is, hogy megjutalmazza fáradozását. Gyönyörtelin még ezt is hozzátette: »Milyen remek egy élet!«

—De mikor a zsiráf az oroszlánnal érkezett vissza, azt mondta a leopárdnak, hogy az oroszlán megakadályozta abban, hogy ígéretét beváltsa és szerelmi ajánlatot tett neki. Ekkor támadt a leopárd az oroszlánnak, beléje harapott... Akkor érkezélt te ide!

Az elefánt így szólott:

— Most hát mindnyájan tudjátok, hogy Királyotok igazat mondott és hogy a leopárd összeesküvést szított ellene, az a leopárd, aki azt mondja magáról, hogy ő bátor; de én inkább nevezem őt gyávának, mert nem gyáva-e, aki ilyenén módon »bátor«? Mi történjék hát vele?

A gazella kivételével mindenki így kiáltott fel:

— Nyomjátok agyon!

A gazella ajánlotta egyedül, hogy tapossák jól meg, hogy az ördögöt kiűzzék belőle.

Volt, aki azt ajánlotta, hogy amiért a zsiráf a Királyt ilyen zavarba hozta, öljék meg őt is. A zsiráf erre

annyira rimánkodni kezdett az oroszlánnak, hogy mentse meg őt, hogy a kedves és lágyszívű oroszlán arra kérte a többi állatot, hagyják a zsiráfot útjára menni családjához.

De mindenki azt mondta az oroszlánnak, hogy ostobaság valakit életben hagyni, aki olyan szégyenletes módon hazudott neki. Így a leopárdot és a zsiráfot megölték, az oroszlán pedig hazament családjához és elmondta a történetet.

A zsiráf, mielőtt meghalt, még azt jajgatta, hogy félelemből követte el azt, amit tett. Mire az elefánt így felelt:

— Félelem vagy nem félelem, nem mentheted a hazugságot.

Ez csak egy népmese volt és nem írom a fiú érdeméül, hogy elmondta nekünk, mert mi is mesélhetünk volna legalább is ilyent vagy hasonló meséket. De amíg hallgattuk, múlt az idő és ezzel is rövidebb lett utunk.

Semmi különös nem történt a harmincnapos út alatt. A két fiatal legény *Abeokuta* (Kő alatt levő) tartomány *Oro* nevű helységében vált el tőlem. Az országot yoruba nyelven nevezik Abeokutának.

Egyenesen egy helybeli benszülött kereskedő raktárháza felé mentem. A kereskedő nagyon tudatlan ember volt, de egy keveset beszélt angolul. Csak nehezen hitte el, hogy onnan és attól a néptől jöttem ide, amelyről beszéltem neki.

Egy Davis nevű másik benszülöthöz vezetett engem. Legalább is angolul Davisnak nevezte magát. Később megtudtam, hogy valamelyik templom benszülött prédikátora volt és állását azért hagyta el, hogy Egba királyának magántitkára lehessen. A király címe: *Abeokuta Avake*-ja volt.

Nem beszéltem egészen rosszul angolul, csak kiéjtésem ütött el azoknak a benszülötteknek angol beszédétől, akik itt éltek és angolul tudtak. A nép nyelve a yoruba volt.

A benszülött prédikátor, Davis, nagyon kedves volt hozzám. Mindenekelőtt ruhát adatott nekem.

Kiültünk háza verandájára, elmondtam neki részletesen történetemet és megmondtam, hogy amit tudok, mindazt Skóciában tanultam.

Természetesen hitetlenül hallgatta történetemet, amely mégis nagyon érdekelte, ő is volt Skóciában, rövid ideig Edinburghban is. Megemlítette, hogy hallotta Harry Laudert énekelni. Mire elmondtam neki, hogy én is hallottam ugyanezt az énekest és hogy bebizonyítsam, hogy igazat mondtam, rákezdtem a »*Stop yer Ticklin', Jock*« dalra.

Davist ez nagyon mulattatta és különösen mikor az r-eket görgettem, nevetett szívből. Annyira megtetszettem neki, hogy be akart mutatni az Al'ake-nek, hogy neki is elénekeljem ezt a dalt.

Megígértem, hogy a nemes személyiség elé járulok. Szélesen elomló kaftánban és *aba-ban* jött az Al'ake, a legfinomabb selymekbe öltözve, egy csillámokkal teli koronaszzerű valamivel a fején. Gyermeekjátéknak tűnt fel. Az Al'ake-nek rekedtes, mély hangja volt és mielőtt a verandára érkezett, ahol váraoztunk, dörmögése már odahallatszott. Egy kis fiú követte és néhány benszülött szolga, aki folyton legyezgette. Terebélyes faszékben ültem, mellettem Davis állott és egy másik bennszülött nigériai, aki Dávid Taylornak hívta magát. Honnan szedte ezt a nevet, nem tudom. Azt hiszem, hogy egy tehetős kruman volt, a krumanók tetovált törzsi jele nélkül. A krumanok rendszerint a rájuk ragadt első nevet viselik örökké és így valahogy lett ő is Dávid Taylor. Nincsen saját nyelvük és Taylor is, mint a többi beérkezett kruman Lagosban, az ország nyelvét beszélte.

Taylor székem egyik oldalán állt. Az Al'ake velem szemben ült és karját egy kis mezítelen fiú nyaka köré fonta. A fiúcska színe jó barna volt. Az Al'ake nem volt fekete, de Davis és barátja, Taylor, nagyon nagyon fekete volt.

Egy palack pezsgőt hoztak be, az italt az Al'ake egy széles rézedénybe töltötte, egyet ő maga kortyint.

tott belőle, egy kortyot a kis barna fiúnak adott és nekem is adott egy kortyot. A többi egy hajtásra ő maga nyelte le. A kisfiú aztán elvette az edényt és legjobb tudása szerint kinyalta. Mikor Davis rólam beszélt, az Al'ake nevetett, mert ő is volt Edinburghban, de egy szót sem tudott angolul. De azért annyira vitte, hogy értékeljen egy skót dalt és megkértek engem, hogy énekeljem el a »*Stop yer ticklin', Jock*«-ot, de ne hagyjak ki egy nevetést se belőle. Elénekeltem, hogy jól-e vagy rosszul, nem tudom, de minden baj nélkül és az Al'ake és a többiek üvöltöttek a mulatságtól.

Akkor azután a királyi udvartartás minden egyes tagját: szolgákat, a követőket, a gyermekeket és az asszonyokat, mind összehívták a verandára és engem megkértek, hogy énekeljem el újra a dalt. Azt hiszem, hogy a mód, amellyel én nevettem a dalban, mindnyájuknak nagyon tetszett. Óriási sikerem is volt.

De pénzem egy garas se volt. Csak Davis jóvoltából válthattam jegyet a Lagosba menő állami vonatra.

Lagosi életemben semmi különös sem történt. Úgy kellett összekoldulnom a pénzt, hogy kijuthassak az országból.

XXXII. FEJEZET

SZOMORÚSÁG ÉS HALÁL

Újra Glasgowban. Egy szomorú ház. A kegyvesztett fiú. »A bennem levő ördög.« Hamis nevelési elvek. Egy szerető gazda. »Ember vagy te is.« Félreértve. Haldokló gazdám tanácsa. Egy anya majomszeretete. Nem hisznek nekem. Egy örökség.

Amikor Angliába érkeztem, úgy kellett elszállítani a hajóról a partra, mert útközben heves malária-lázban szenvedtem. A gyarmati betegségek kórházába vittek és mikor magamhoz tértem, egyenesen Glasgowba indítottak útnak arra a címre, amelyet én odaadtam.

Amikor végre megérkeztem régi gazdám otthonába, a Drive-on levő házba, mindenki elcsodálkozott.

Gazdám beteg volt és a ház úrnője mintha mélyen gyászolt volna! A szolgaszemélyzet csupa új ember volt és mikor engem meglátott, mindegyikük megbotránkozott. Később tudtam meg, hogy gazdám bölcsőbbnek tartotta a törtétek után a régi személyzetet teljesen szélnek ereszteni. Egészen idáig semmit sem hallottam fiatal gazdámról és mikor megérkeztem, hangosan kiáltottam a nevét. De micsoda változás történt ebben a jóságos otthonban! Nemsokára azután, hogy Németországban elváltam fiatal gazdámtól, hogy hazautazzam Afrikába, ő visszaérkezett otthonába és borzasztóan Összeveszett édesapjával. Gazdám meg akarta fegyelmezni a fiút, de kis gazdám visszautasította ezt. Így hát el kellett hagynia otthonát és egy-szorra csak híre érkezett, hogy a »király shillingjein él« — azt hiszem, tudják, hogy ez mit jelent. Az újság porig sújtotta a jó embereket.

— A hadseregbe lépett! ... őfelsége zsoldjába! . . . Nem, ez lehetetlen, ez nem igaz! — így fogadta a hírt az egész ház.

Abban az időben úri családok gyermekei nem álltak be közlegénynek a hadseregbe, inkább hivatalt vállaltak. Hogy fiatal gazdám a hadseregbe lépett, hogy egyszerű közember lett, több volt, mint amennyit ezek a szegény emberek elviselhetek. De a saját hibájuk volt, magukat okolhatták érte. Maradi álszemérmességük tépte szét a megfeszített húrt. Az erkölcsösségnek olyan hamis útjára terelték és annyira félrevel-ték, hogy végül is kényszerítették saját gyermeküket, hogy hagyja ott a szülői házat.

Ami megtörtént, az megtörtént. Miért beszélünk róla hosszabban? Ó, ha akkor tudom azt, amit ma, ha akkor tudtam volna magam úgy kifejezni, mint ma! Hogy megmondtam volna nekik az igazat. Mindenre, ami szent, megmondtam volna nekik!

Így hát a fiú katona lett. Úgy hallottam, hogy könnyű dolog lett volna kiváltani őt a hadseregből, csak azt kellett volna bizonyítani, hogy kiskorú. Huszonegy fontba került volna az egész. De gazdám a kisujját se mozdította érte, hogy kiváltsa a fiát.

A dolog így történt: amikor fiatal gazdám meneküléséből újra hazatért, olyan *lealázó* módon bántak vele, hogy nem tudta tovább is elviselni. Ugyanolyan módon és eszközökkel akartak rá hatni, mint menekülése előtt, úgy kezelték megint, mint egy kisfiút, de ez most már lehetetlen volt! Nem ismerte-e vajjon annyira az életet ő is, mint a felnőttek? Nem! Többé nem volt már kisfiú, akit ide-oda lehetett ráncigálni és minden mozdulatát ellenőrizni! Férfi lett, férfi, aki minden útján a maga lábán akart járni.

Milyen féltreértést, tévedést követnek el a szülők gyakran gyermekeikkel! Vagy agyba-főbe kényeztetik őket, elnézik minden hibájukat, vagy pedig túlságosan is ridegek velük szemben. A fiúgyermek titkon vágódik már a napra, amelyen letépheti kötelékeit és szabadon futhat ki a szülői iga alól. Fiatal gazdám cselekedetei is ilyen érzésből fakadtak. Azt hiszem, hogy én voltam a világon az egyetlen, aki igazán a szívébe láttam és jobban ismertem még saját apjánál is. Egészen a lánnyal történt »eset«-ig elválaszthatatlan pájtások voltunk. Még akkor is, mikor megszökött otthonról, akkor is magával vitt engem, bárha irántam való érzése talán megváltozott, mert én voltam az, aki ilyen bajba sodortam.

Miután visszatért, édesanyja mindenáron azt bizonygatta neki és arról akarta meggyőzni, hogy miattam vesztette el szülei jóakarát és mindenki elhitte és azt hangoztatta, hogyha nem kerül az én vadember befolyásom alá, akkor sohasem jut eszébe a cselédlány közelébe férközni.

Igen! Én, csak én voltam: a fiatal, fekete ördög, minden rossznak az oka! Mert hogyan is jutott volna ilyesmi az eszébe olyan ártatlan fiatal teremtsnek, mint amilyen az én kis gazdám volt? Lehetetlen! A házban mindenki így gondolkozott, csak talán éppen kis gazdám nem.

Mit szóltak volna ahhoz mindezek a fehér emberek, ha megtudják az igazat, hogy első kicsapongásom útjára ez az ifjú vezetett? Meggyőződésem, hogyha édesapám látta volna, hogy egyik másik ballépésem emberi

mivoltom természetéből fakad, bizonyára felvilágosít engem a szexuális élet erre vonatkozó megnyilvánulásairól és bőséges tanácsokat ad. Fiatal gazdám engem arra tanított, amit ő helyesnek tartott, de ha te például nem tanítasz meg egy gyermeket arra, hogy nem kell a kígyót megsimogatni, a gyermek talán játszótársául választja a kígyót, amiért olyan szép színei vannak. Sem engem, sem fiatal gazdám nem lehetett ezért sem vádolni, sem felelősségre vonni, az ő maradi szüleinek tévedése volt, hogy nem világosították fel eléggé. Isten legyen irgalmas nekik!

Nagyon szomorú házba kerültem. Gazdám beteg volt és a ház úrnőjét is csak ritkán láttam. Az alkalmazottak a legszükségesebbeken kívül sohasem beszéltek velem. Többé nem volt komornyik, aki gondomat viselte és majdnem mindig egyedül étkeztem. Nyomorúságos állapot volt. Megengedték, hogy bejárjak gazdám szobájába, ahol feküdt és az ablak mellé egy kis székre ülhettem, de sohasem néztem ki, mindig csak ránéztem, az ágyban fekvő betegre.

Egy nap magához hívott ágya mellé, mellére vonta fejemet és megsókolta a homlokomat. Ezt mondta:

— Ne törődj vele, ne bánđ, báránykám! Azért én szeretlek téged!

Sírnom kellett. Gazdám kívánságára szorosán az ágy mellé ültem és ő simogatott engem. A szobalány és az ápolónő éppen akkor lépett be a szobába és amikor engem ott láttak, lármát csaptak és azt akarták, hogy dobjanak ki a szobából. De gazdám tiltakozott ez ellen, úgy hogy ők a ház úrnőjéhez mentek és neki panaszolták el az esetet.

Az úrnő bejött a szobába és megkérdezte tőlem, vajjon nem volna-e jó, ha kísétálnék a parkba. Helyettem gazdám válaszolt neki. Akkor már a szobalány, az ápolónő és a komornyik is benn volt a szobában. Gazdám így szólt:

— Nem bánđ, hogy itt van, hagyjátok, maradjon itt.

Az úrnő azt mondta neki, hogy az orvos eltiltotta minden izgalomtól és hogy ő nem engedheti meg, hogy én benn maradjak és zavarjam. Gazdám erre így felelt:

— Maggie, én nem izgatom magam, ő sem izgat engem, te és ti okoztátok az izgalmat! Miért fűjtök föl egy ilyen kis dolgot, miért veszitek el a kedvemet? Menjetek, hagyjatok magunkra és ne háborgassatok bennünket!

Meg kell jegyeznem, hogy egy dolgot tiszteletben tartottak ebben a házban: gazdám parancsát! Még most is, mikor betegen feküdt, ő volt a ház ura és mindenki tiszteletben tartotta parancsát.

Micsoda idegen levegő! Akkor nem éreztem úgy át, mint később, vagy most is, de mindenki rosszindulattal volt eltelve irántam, félreismerhetetlen rosszindulattal! És egy nap gazdám ezeket a soha el nem felejthető szavakat mondta nekem, amikor csinos ruhámban, hosszú nadrágomban ott állottam:

— Mindig azt hittem, hogy lehetetlen vagy, de most látom, *hogy te is ember vagy, mint mi mindnyájan.*

Megkérdezte még tőlem, hogy nem akarok-e visszamenni hazámba, saját népemmel együtt élni és hogy nem hiszem-e, hogy otthon több jót tudok cselekedni, mint ha itt maradok Skóciában.

Nem értettem, hogy mit gondol, hogy mit akar ezzel és így feleltem:

— Igen, azt hiszem!

Ha sétálni mentem és fiúkkal találkoztam, akiket még abból az időből ismertem, mielőtt kis gazdám megszökött, azt láttam, hogy ők is megváltoztak. Úgy tűnt fel nekem, hogy egy csöppet sem érdeklém őket. Azt kell feltételeznem, hogy ők is, mint az egész háznép, azt hitték, hogy én csábítottam magammal fiatal gazdámot és nem azt, hogy fiatal gazdám vitt magával engem. Micsoda félreértés!

Most mindezt tudom, de akkor alig érttem a dologból valamit. És miért sírtam olyan gyakran? Azért talán, mert fiatal gazdám nem volt odahaza, vagy talán, mert láttam, éreztem, hogy igaz barátom, jó gazdám halálos ágyán fekszik? Nem tudom. Sírtam; ez minden.

Egy nap, nem sokkal az említett idő után, a ház nagy izgalomban forrott és a csengő igen gyakran megszó-

lalt. Emberek jöttek-mentek, akiket azelőtt sohasem láttam. Mindenki suttogott. Be akartam menni gazdám szobájába, de az ápolónő a komornyik segítségével vissza akart fogni. De nem sikerült nekik, berontottam és láttam szegény gazdám. Az orvos az asztal mellett állott, a ház úrnője pedig az ágy lábánál.

Fiatal gazdám is hazaérkezett. Nagyon meglepett, mikor megpillantottam és megtudtam, hogy már az éjszakát is ott töltötte a házban és hogy engem még csak nem is üdvözölt. Milyen furcsa! Talán ő is azt gondolta, hogy én voltam sok ostobaságának az oka? Meglehet; csak újabb bizonyítéka volt ez annak, hogy az emberek hogyan hisznek saját hazugságaikban. Ha valaha volt valaki, aki a hazugságok és csalódások életét élte, úgy az bizonyosan az én fiatal gazdám volt. Így is volt ez rendjén; fehér volt és civilizált, így hát mindent megtehetett, amit csak akart. Hogy példáját követtem, azt vadember létemre rosszul tettem!

Fiatal gazdám a hálószobában volt, de öreg gazdám nem szólt hozzá. Haldoklott. A ház úrnőjével beszélt, de hogy mit mondott neki, azt én nem hallottam. Csak azt hallottam, hogy az úrnő sírva ezt mondta:

— Igen, igen, George, de kérlek, ne hagyj el minket. Ó, doktor, mentse meg!

Szánalomraméltón sírt, az orvos vállára borulva. Azután fiatal gazdám vonta őt karjába. Annyit láttam, hogy nem volt katonaruhában. Később tudtam meg, hogy azért nem, hogy ne okozzon fájdalmat apjának és hogy ne emlékeztesse ezzel is arra, hogy katona lett.

Gazdám ekkor fiatal gazdámhoz fordult és azt mondta neki:

— Azt remélem, hogy hívebb leszel királyodhoz és hazádhoz, mint apádhoz voltál.

Fiatal gazdám sírva fakadt és úrnőm kivezette őt a szobából.

Gazdám azután hozzám szólott:

— Gondoskodtam róla, hogy gondodat viseljék, de azt tanácsolom neked, menj, menj vissza a saját hazádba; nekünk elég emberünk van Skóciában; a te

hazádnak szüksége van rád. Hallod, fiam! — és átölelt engem.

Az orvos levette vállamról *gazdám* karját, én sírtam és nem akartam elhagyni a szobát; de el kellett mennem, mert az orvos ragaszkodott hozzá.

Gazdám azon az éjszakán meghalt és a ház nagyon, nagyon szomorú lett.

A temetés után és miután minden újra megnyugodott, úrnőmet nagyon meghatotta az én nyugtalan viselkedésem. Sehogy, sehol sem találtam a helyemet. Elhagyatott voltam és még azt a keveset sem tanultam meg, amit házitanítóm leckének feladott.

Kevéssel azután nem volt házitanítóm se már többé és a dolgok rosszabbra és rosszabbra fordultak. Fiatal gazdám néhanap rövid szabadságra hazajött, de a kurta idő alatt alig is nézett rám — az anyja fia lett.

A téli estéken úrnóm gyakran ült velem együtt, elbeszélgettünk és sokat neveltünk az első napok történetén, amikor a házba kerültem. Egy ilyen beszélgetésünk alkalmával elmondtam, hogy fiatal gazdám hogy cipelt engem az ágyába. Ekkor tudta meg, hogy fiatal gazdám volt az, aki engem szobámból aznap éjszaka kivitt. Neki az egész ügyről valamilyen fura babonás véleménye volt, amíg csak most fel nem világosítottam. Szavaim annyira letörték és vallomásomat annyira szívére vette, hogy hirtelen megértettem, hogy mást kellett volna mondanom.

Azzal tisztában voltam, hogy árulkodásom és csacska beszédem következménye volt fiatal gazdám mostani elidegenedése is. Így hát, hogy jóvátegyem hibámat, hetet-havat összebeszéltem és azt mondtam úrnőmnek, hogy a történet, amelyet most elmondtam, nem igaz és hogy csak azért találtam ki, hogy megtréfáljam.

És ő, a szegény, ostobácska asszony, azt mondta erre, hogy mindjárt gondolta, hogy ezt csak ráfogtam a fiára és hogy mint sokszor tettem, most is valótlanságot állítok róla. Ebben egész bizonyos! Az ő kedvence — így mondta — sohasem csalhatta meg szüleit, még csak

engedetlen se lehetett velük szemben, amíg valamilyen rossz befolyás, valami »gonosz« nem vezette tévútra.

— Milyen rosszul ítéltük meg gyermekünket! *És mindennek te voltál az oka*, így hálátad meg jóakaratunkat! — mondta.

Főlöszleg hangsúlyoznom, hogy ettől a naptól kezdve senki sem hitt nekem a házban. Még a szolgákat is befolyásolta az úrnőmnek rólam való véleménye. Azt mondta, hogy férje túlon-túl jó volt hozzám, de arra nem gondolt, hogy ha nincsenek ők és nem tart engem játékszerűl dédelgetett fiúk, most otthon volnék az én hazámban és tisztelettel körülövezve élnék az én népem között. Ahelyett most itt álltam az ő tárgyalószobájukban minden jó emberemtől megrabolva, megvetve a saját népemtől, homlokomon a hazug és áruló szegyenbélyegével. Rosszat tanultam tőlük és most azon panaszkodnak, hogy rosszra tanítok.

Megpróbáltam, hogy hasonló legyek az őserdő meséjének hűségese, öreg majmához: a húsbomba harapok, véretem szétfroccsantem küszöbük előtt, azután meghalok. Megvigasztalódásom a halálban lett volna tanúbizonysága annak, hogy nem éltem hiába! Gyenge és hazug létemre megmarad az a vigasztaló tudatom, hogy felfedtem a fehér ember civilizációját és kimértem a szakadékot a Sötétség és Világosság között. Még ma is, egy negyedszázaddal későbbben, tiszta szívvel ajánlom minden afrikai fiúnak, aki útra akar kelni, hogy lássa és megismerje a fehér embert, hogy csak menjen. A tapasztalat megéri!

Kis gazdám sohasem ismerte el a terhére rótt rossz cselekedeteket, ha szerető anyja szóba hozta őket. Talán ő elfelejtette, de én egészen tisztán emlékszem, hogy milyen hazudott édesanyjának, amikor a zsidó fiú beverte az orrát. A legfurcsább a dologban az volt számomra, hogy az én valódi apám sohasem tanított arra, hogy letagadjam az igazságot, holott az igazságnak ilyen eltagadása fiatal gazdámnak legfontosabb hitvallása volt. Nagyon szerettem, azt hiszem, ő is szeretett engem, de hogy jó anyjának kedve teljék benne, könnyebbnek találta, hogy engem feláldozzon.

Amikor felolvasták gazdám végrendeletét, megtudtam, hogy ezer fontot hagyott rám. Fiatal gazdám ugyanennyit örökölt és úrnőm a vagyon többi részét. Nem maradtam olyan sokáig a házban, hogy megtudtam volna, hogy ez mennyi volt.

XXXIII. FEJEZET

ELSŐ NAPOK AZ U. S. A.-BAN

Londonban. Ellopják a pénzem. Liverpool. Vándorkomédiások. Egy kerékpár. Először hallok Amerikáról. Civilizálni akarom Amerikát. Philadelphia. »Nem fogadunk be néget!« Gondozóra akadok. A tűztáncos. A karzatnak játszom. Szerencsejáték. Egy jegy Dahomeybe.

Glasgowból Londonba utaztam. Londoni tartózkodásom idején megismerkedtem egy *Austin* nevű emberrel, aki nagyon megkedvelt engem és sok mindenre megtanított, így az asztrológia alapelemeire, amelyekhez nagyon értett.

Nem ismertem a pénz valódi értékét és így ahelyett, hogy ezer fontomat a bankba tettem volna, magamnál hordoztam. Hogy megloptak a fehérek! Váltáskor kevesebbet adtak vissza és mindent áron felül számítottak nekem! Most már tisztában vagyok mindezzel, akkor nem ismertem még a dolgokat.

Londonból Liverpoolba utaztam. Ebben a városban gyakran rándultam át a gőzkompon New Brightonba. New Brightonban megismerkedtem egy *Mrs. Collins* nevű nővel, aki vándorkomédiásokkal utazott. Vándormozija volt és magával hívott, hogy mutogassam magam és segítsek becsődíteni az embereket. Semmi okát sem láttam annak, hogy ne menjek vele és azt gondoltam, hogy jó multság lesz. Így hát velük mentem. Az ő emberei megtanítottak táncolni, azután fehér ruhába öltöztettek és a bódé előtt táncoltam az embereknek, így utazva megismertem Angliának sok városát.

Hamar elfáradtam ettől az élettől, talán azért is, mert egy fityinget sem kerestem. Nem emlékszem, hogy valaha is csak egy fillért is kaptam volna munkámért. Csak ennivalót adtak és a kocsi-ban aludtam, mint a cigányok. Az asszony új ruhát vett nekem, de amikor megtudta, hogy ott akarom hagyni őket, visszavette a ruhát. A komédiát a worcestershirei *Bewdley* nevű kis városban faképnél hagytam.

A bewdleyiek nagyon szerettek engem és jól bántak velem. Ebben a városban tanultam meg biciklizni. Egy nap ugyanis Mr. Jenks, borbélymester, aki mellékesen bicikliket is adott bérbe, nekem is kölcsönzött egy biciklit és én felültem rá. Nem tudtam, hogy hogy kell, de nagyon meg akartam tanulni. Feltoltam hát a biciklit egy meredék domb tetejére, felültem rá és eleresztettem magam. Amikor leértem, a bicikli a nyakamon volt és én tele voltam ütéssel, zúzódással. Azóta tudok biciklizni.

Meglátogattam egy közeli kisvárost, Kidderminstert. Szőnyegszövőgyárai voltak.

Egy vasárnap délután kinn álltam a vasúti állomás perronján és láttam egy vonatot és az egyik kocsi-ban összezsúfolva férfiakat és nőket, akik Istenhozzádot integettek barátaiknak, akik sírva búcsúztak oda-lenn tőlük. A fiú, aki mellettem állott, elmondta nekem, hogy a vonat utasai Amerikába mennek. Úgy emlékszem, mintha azt mondta volna, hogy »egyik gyarmatunkra« mennek. Amit a fiú Amerikáról mesélt, nagyon izgató volt. Akkor hallottam először, hogy van egy nagy, új ország, amelyben férfiak és nők új otthon akarnak alapítani. Csodálkoztam rajta, hogy fiatal gazdám nem vitt oda, mikor pedig minden más arra érde-mes helyre magával vitt.

A fiú azt mesélte nekem, hogy az új ország lakói-nak nagyrésze útonálló. Azt mondta, hogy mindenki övébe dugott revolverrel, fegyverrel a vállán sétálgat ott. Talán ő el is hitte ezt, legalább nekem úgy mesélte, mintha igaz volna. És a kép, melyet elbeszélése elem festett, mindentől különbözött, amit Angliában vagy bárhol másutt láttam. Az ő szavai után ítélve Amerika

egy vad ország. Megkérdeztem tőle, hogy ezek az emberek minnek mennek Amerikába, ha az olyan vad. Ezt felelte:

— Civilizálni az odavaló embereket.

Ez izgatott engem is és egyszerre elfogott a vágy, *hogy én is menjek oda és segítsek civilizálni a népei.* De a fiúnak nem árultam el a szándékomat.

Nem volt »jóakaróm«, aki pórázon vezetett és lép-teimet irányította volna és még maradt egy kis pénzem is; így hát egy héten belül megvolt a jegyem Amerikába, »az útonálló országába«.

Amíg Skóciában és Angliában éltem, sohasem láttam más fekete embert. Emlékezem, hogy a párizsi dahomeyi-faluban, mikor fiatal gazdám odavitt magával, láttam néhány feketét, de sem az előtt, sem az után egészen azokig a napokig, amelyekről most van szó, senki sem említette előttem, hogy van a világnak Afrikán kívül olyan része, ahol fekete ember él.

1909-ben Liverpoolban a *Haverford* hajóra ültem, amely a vad Amerikának Philadelphia nevű kikötőjébe indult. Ennek az évnek a tavaszán szállottam partra Philadelphiában.

Ekkor állottam először szemben életemben a »colour«, a szín kérdésével. Egészen idáig senki sem említette nekem hivatalosan, hogy fekete vagyok, legfeljebb csak mint furcsaság tűntem fel. Ebben az új országban az lepett meg, hogy nem beszéltek rólam mint fekete emberről, hanem »coloured man«-nek, színes embernek neveztek.

Miután a kikötő hatóságokon átestem és szabadon járhattam-kelhettem, itt is, ott is megfordultam és végül egy *Kensington* nevű helyre értem. Rögtön a londoni Kensington jutott eszembe. De mekkora különbség! Ott hallottam először, mióta elhagytam Afrikát, az is merős »néger« szócskát. Vagy negyven házba kopogtam be, közöttük néhány nyilvános szállodába is, de mindenütt hátat fordítottak nekem. Akadt, aki azt mondta:

— *Nem fogadunk be négert!* — De voltak, akik ugyan ezt nem mondták meg ilyen nyersen.

De nekem különben sem hangzott ez a szó olyan nyersnek, mert nem láttam-e ezelőtt is »néger«-eket a Guineai-öböl környékén is?

A sors összehozott egy kedves, türelmes asszony-sággal, aki, amennyire csak megértethette magát velem, mindent megmagyarázott nekem. Véletlenül ez az asszony Kidderminsterből vándorolt ki Amerikába, abból a Kidderminsterből, ahol az az ötletem támadt, hogy kijöjjek az útonálló országába. Mikor elmeséltem neki, hogy nemrég magam is Kidderminsterben jártam, sírva fakadt és elmesélte, hogy az az ő szülővárosa és hogy mennyire vágyódik a szíve, hogy oda visszalátogasson, ha csak rövid időre is. Felvilágosított arról, hogy az emberek ideát nem engedik maguk közé a »színes« embert, ami alatt a »fekete embert« kell érteni. Egyszerűen nem fogadják be. Ha szállást akarok, akkor szálljak meg egy fekete ember házában. És mint aki ismerős a dolgokkal, jegyezte meg:

— Tudja, ez nem a régi ország!

És útnak indított. A *Fairmount Avenue-Thirteenth Street* villamosra ültem. Mikor leszálltam, egy szivarkaüzletbe néztem be, amelynek tulajdonosa egy »coloured man« volt. Kedvesen fogadott és behívott egy másik »színeset«, aki történetesen nem volt fekete, hanem fehér. Hogy hívhatták mégis *színesnek*? Micsoda összevisszaság!

Ez a fehér »coloured man« magával vitt egy P-streeti házba. Ez az ucca inkább mezőnek, mint uccának látszott. Nem sok idő múlva rájöttem, hogy ez a ház egy játéklarang volt. Nem tudtam, hogy az ilyen ház »rossz hely«. Érdekelt, mint minden újdonság, ami utamba került.

A fehér színes-ember gazdám és gondviselőm lett. Egy lánnyal élt együtt a házban. Azt hittem, hogy a lány fehér, mint a férfi is, de nem tudtam mégsem, hogy milyennek nézzen az összevisszaságnak ebben az országában. A kis ház majdnem mindig zsúfolva volt minden színárnyalatú színes férfiakkal és nőekkel; sokat ittak és pénzbe kártyáztak.

Ez volt a hely, ahol első amerikai benyomásaimat

nyertem. Meg voltam lepve, mert minden egészen más volt, elűtő attól, amit a kis fiú Kidderminster állomásán Amerikáról mesélt nekem. Fölösleges megjegyezmem, hogy kis pénzem hamar elfogyott a P-streeti házban. Ha valamit vásárolni akartam, akkor rendszerint gazdám vásárolt helyettem, hogy »megvédjen« azoktól a »rabló« kereskedőktől.

Ő maga remekül öltözködött és azt akarta, hogy tetőtől talpig tip-top legyek én is. Gyakran magyarázta nekem, hogy kell megjelennem Amerikában. Ha én vásároltam egy ruhát magamnak, — persze az ő segítségével — ő is rögtön vett egyet, — persze az én pénzemen — azt mondta, hogy *tartaléknak*. Pénzem hamar elúszott és sehonnan se várhattam új pénzt. Házigazdám arra akart rábeszélni, hogy írjak pénzéért Skóciába. Ezt nem tehettem meg. Érre ő dühös lett, mert nem fizettem ki a házbért. De fogalmam se volt arról, hogy mi a munka és hogy dolgoznom kellene. De tehetségem se volt rá, legalább is én így gondoltam.

Egy szép napon, mikor együtt sétáltunk, megálltunk egy falragasz előtt. Egy tíz centes múzeumot hirdettek. És gazdám azt gondolta, hogy talán ott kaphatok munkát. Nekem eszembe jutott, hogyan mulatott rajtam a nép Mrs. Colins vándorkomédiás előadásain és mikor patrónusom megkérdezte, tudok-e valami komédiát, igennel válaszoltam, mert a dolog tetszett nekem.

Mi odahaza, Afrikában, a papau-fa nedvéből gyógyszer készítünk, amelynek hazai nyelven *throy-on* a neve. Főképpen nyílt sebeket gyógyítanak vele és hatása olyan, mint az amerikai »NewSkin« (új bőr) gyógyszeré. Gyakran használtam magam is, emlékezetesen pedig akkor, amikor istenítélet alatt állottam szép virágom, Guma ügyében. Akkor, az istenítélet próbája előtt, atyám egyik feleségének segítségével egész testemet bekentem ezzel a szerrel. A gyógyszer olyan tejszerű valami. Nem tudom, hogy ennek a gyógyszernek a hatása volt-e, vagy valamilyen más okból kifolyólag, de amikor a fáklyát meggyújtották és kezem, karom, lábam alá tartották, a tűz nem okozott fájdalmat, nem

égetett sebet. Ez volt a leghatásosabb bizonyítéka annak, legalább az én népem felfogása szerint, hogy igazat mondtam. És eszembe jutott, hogy égő gyufát tarthattam bármikor is ujjaim alá, *nem éreztem fájdalmat*. Elmondtam a fehér színes-embernek, hogy ezt meg tudnám csinálni. Nagyon tetszett neki, bevezetett és bemutatott a múzeum igazgatójának. A bódé igazgatója azt akarta, hogy mutassam be előtte tudományomat, hogy tartsam a kezem tűzbe és ne érezzék fájdalmat. Neki is nagyon tetszett az ügy. Gondviselőm elmondta neki, hogy a legsötétebb afrikai vadonból kerültem Amerikába.

Elhatározták hát, hogy bőroket és tollakat aggatnak rám, úgy mint Mr. Sumner is, mikor Coventryben a Lady Godiva körmenetben lovagoltam a tarka pónin. Azt is szerették volna, hogy táncoljak egy benszülött táncot, de tam-tam nélkül ez lehetetlen volt. Beszélmem kellett még ezen kívül valamit legsötétebb hazámról is. De semmi határozottat nem tudtam saját hazámról; jobban mondván, fogalmam sem volt arról, hogy milyen magasságban, szélességben és hosszúságban fekszik, sohasem tanítottak meg erre. Hazámról semmi pontos adatot nem mondhattam el. De azért a »múzeum« igazgatójának a segítségével egészen csinos kis előadást ütöttem össze. Főképpen a misszionáriusok hazámban folytatott munkájáról beszéltem, holott ilyen misszionáriusok sohasem voltak ott. Azt kellett mondanom a többi között, hogy a nép tartsa pénzét odahaza Amerikában és ne küldje el Afrikába misszionáriusoknak. Kitanítottak, hogy mondjam, hogy Dahomeyból jöttem, mert erről mindenki hallott már valamit és ne beszéljek Afrika más részeiről, mert az emberek nem hiszik el az előadásomat, ha nem tudják, nem ismerik, hogy honnan kerültem ide. Így mindenre kioktattak.

Mindig szívesen hallgattak, különösen a zsidók, az agnosztikusok és munkások. Akkor nem tudtam még, de előadásomban sok volt az ellentmondás és egy szót sem mondtam az én népem valódi szokásairól és erkölcséről.

Egy nap egy színházi ügynök látott engem a tízcentes múzeumban. Úgy érezte, hogy jó szám volnék

egy színházban. Elvitt hát a múzeumból és egy elsőosztályú moziba dugott. Mondanom se kell, hogy beneszülött táncom az újdonság erejével hatott, de legnagyobb sikert a misszionáriusokról és a pénzről szóló fecsegéssel értem el. Szinte nevezetesség lettem. Az igazat megvallva, fogalmam se volt arról, hogy mit mondok, hogy fontos-e vagy nem, mert egészen addig egy fia misszionáriust se láttam. Azt sem tudtam, hogy mire való egy misszionárius. Csak azt adtam elő, amit előírtak, hogy a karzat tetszését megnyerjem. Ebben a színházban két hétig játszottam, az első héten rendes szerződésben, második héten a közönség kívánságára. Fizetésem a színházban heti harmincöt dollár volt. A tízcentes múzeumban csak huszonöt dollár. Ettől az időtől kezdve sok színigazgató pályázott rám, hogy lépjek fel színházában és az operett-színházakban valóságos *siker* lettem. Minden pénzt, amit kerestem, gondviselőm vett át és én abban a hiszemben voltam, hogy számomra teszi félre. Hogy félretette, annyi bizonyos! Három dollárt magamra költhettem hetenként, — ez volt a sikerem, így élhettem meg munkámból.

De azért meg voltam elégedve sorsommal, addig, amíg a »coloured man« nem kezdett velem szombat esténként egy szivarkaüzlettel egybekötött játékbarlangba járni. Itt mindig egy csomó szerencsejátékkal akadtam össze. Hogy mi a szerencsejáték, arról addig semmit sem tudtam, de ezek az emberek hamar megtanítottak minden fajtára. Jól emlékszem az egyes játékok neveire: *négy kártyás kéz*, *nyitott póker* és *kockajáték*, amelyet röviden *»craps«-nek* hívtak. Különösen a kocka érdekelt, de sohasem nyertem rajta! És még most sem, amikor elég mélyre csúsztam, hogy néha résztvegyek abban a nemzeti időtöltésben, amelyet *Koloured golf«-nak* hívnak, még most sem nyerek soha egy centet sem, mert nem értek hozzá, hogyan kell játszanom, vagy mire kell fogadnom. Néha megesett, hogy nyertem valami keveset, de utána mindig elvesztettem és teljesedett ez a közmondás: *ebül szerzett pénz ebülvész*.

A hajón, amely Amerikába hozott, megismerkedtem Mr. K-val. Felkeltettem az érdeklődését, amikor a

hajó egy jótékonycszlú hangversenyén elénekeltem a skót éneket: »*Stop yer ticklin', Jock*«. Ideadta névjegyét és lelkemre kötötte, hogy ha a sors Pittsburghba vet, Pennsylvania államba, okvetlenül látogassam meg. Teljesen meglepedkeztem róla egészen addig, amíg nem hívtak meg egy előadásra egy nagyon előkelő klubba Philadelphiába, a Broad Streeten levő *Mercantile Club-ba*. Olyan óriási sikerem volt, hogy néhány tag felüzent értem a színpadra, hogy jöjjenek le közéjük és vacsorázzam velük egy asztalnál. És a sors itt összehozott újra Mr. K-val, Pennsylvania egyik szenátorával. Elmondta mindenkinek, hogy már találkozott velem a hajón, amelyen Európából Amerikába jöttem. Ez száz százalékkal emelte árfolyamomat.

Az egyik tag különösen érdeklődött irántam és megkérdezte, hogy tehet-e valamit érdekemben. Ez volt az a pillanat, amelyben elpanaszolhattam bánatomat, hogyan forgat ki mindenemből »gondviselőm« és hogy elmondjam, milyen elégedetlen vagyok. Szóvá tettem mind azt, ami velem a P-streeti kis háztól kezdve történt és hogy oda kell adnom minden keresetemet a színes embernek. A gentleman nagyon megsajnálta. Megkérdezte tőlem, hogy nem akarok-e visszamenni hazámba és én igent mondtam. Hogy miért, azt ma sem tudom. Mit kereshetnék odahaza? Kit akarnék látni? Egyszerűen igent mondtam, mert válaszolnom kellett. Hiszen valójában egészen jól boldogultam Amerikában is, csak körülményeim szomorítottak el, — hogy olyan sok pénzt keresek és semmit sem markolhatok meg belőle. Ez volt az egyedüli baj.

Az illető úr azt felelte rá:

— All right! Majd gondoskodom róla, hogy hazakerülj.

Ez boldoggá tett.

Több nyilvános fellépésem után az illető úriember elhívatott irodájába és tudtomra adta, hogy mindent elrendezett a visszautazásomra és hogy Londonon át utazhatom Dahomeybe. Annyira örültem, hogy ki sem mondhatom, de hogy miért, igazán, nem tudom.

Philadelphiai tartózkodásom alatt több tudós úri-

emberrel ismerkedtem meg, a többi között J-vel, az *University of Pennsylvania* tanárával és dr. G-vel, az *University of Pennsylvania Museum* tanárával. Felkértek, hogy beszéljek részletesebben nekik Dahomey népének társadalmi helyzetéről és szervezetéről, lehetőleg adatszerűen. Azt hitték, hogy Dahomey az én hazám. Elmondtam mindent, amit erről az országról tudtam, de nem biztos, hogy helyesen mondtam-e vagy nem, mert a különbség olyan nagy a dahomeyiek és az én népem között, mint a légy és az elefánt között. Az én népemről semmit sem kérdeztek. Helyesnek tartottam, hogy kérdéseikre mindent elmondjak, amit csak tudok. Csakhogy ők nem tudtak helyesen kérdezni engem. És éppen ezért ugyanazokat a dolgokat mondtam el nekik és ugyanúgy beszéltem, mint amelyeket és ahogyan hallgatóságom előtt szoktam. Mikor a dahomeyi nyelvről kérdezősködtek, mindent elmondtam, amit erről tudtam és hozzáfűztem még, amit gondoltam. Fogalmam se volt arról, hogy ezek az emberek muhiattatáson kívül még mást is akarnak tőlem. Nem tudtam, hogy sokkal pontosabban és pártatlanabban kell felelnem azoknak a férfiaknak kérdéseire, akik az *University of Pennsylvania* nevében kérdeznek engem és hogy nem beszéljek egy színházi sokadalomnak.

Egyik-másik kérdezősködő nagyon barátságos volt hozzám. Különösen dr. S. — és Mr. W. — Egyik sem kérdezett tőlem mást, mint ami csak hazámra vonatkozott, ahonnan szerintük útra keltem. Életemről és magánügyeimről egy szó sem esett. A yoruba nyelv iránt érdeklődtek, amelyről pedig nagyon keveset tudtam. Amikor úgy találtam, hogy nem tudok felelni a Dahomeyre vonatkozó kérdésekre, egyszerűen azt feleltem, ami eszembe jutott, de sohasem kevertem bele az én népemet és szokásait. Nem sokkal ezután meghívtak, hogy tartsak előadást az oxfordi *Exeter College-ben* levő *Department of Anthropology-ban*. A fétisizmusról kellett beszélnem. Nos, erről aztán igazán mindent tudtam és mondanom sem kell, hogy óriási sikerem volt. Előadásom nagyon tetszett a tanárnak, aki meghívott és egyáltalában az egész hallgatóságnak. Mert olyasvalamiről

kérdeztek, amiről végre beszélni is tudtam! És azt hiszem, az University of Pennsylvania jó urai később rájöttek arra, hogy milyen rossz kérdéseket adtak fel nekem, ahelyett, hogy helyesen kérdeztek volna. Magától értetődőnek tartották, hogy mindazt tudom, amit kérdeztek tőlem.

Amikor elváltam tőlük, a jóságos Mr. W. kitűnő ajánlólevelet adott M.-hez, az Oxford University tanárához.

XXXIV. FEJEZET

BÖRTÖNBEN ÉS VISSZA AFRIKÁBA

Egy különös »színes« barát. Ez is rablás? Londonban elfognak. Négy hónapig börtönben. Kenyéren és vízen. Fel Dahomeybe. Még egyszer az én kru barátom. Portó Novoban. Menekülés. Nincs munka. Nyilvános mulattató. Megkorbácsolva a nyilvánosság előtt. Siker. Láz. Úton Angliába.

Mr. W.-nek és néhány Mercantile Club-beli barátjának szívességéből 1910 nyarán hagytam el Amerikát. A *Celtik*-en keltem útra, a második osztályon utaztam.

Az úton egy másik fekete emberrel találkoztam, aki nem szerette, ha »feketének« hívják. Csodálkozom rajta. Ha valaki fekete, szeresse a színét. Az az ember azt akarta, hogy »coloured man«-nek szólítsák őt, tetszése szerint cselekedtem. Jó embernek látszott, összebátkoztam vele.

Mikor Philadelphiát elhagytam, minden vagyonom ötven dollár volt, amelyet a jó amerikai úrtól kaptam. Költségeimet Dahomeyig Mr. Joseph F., egy londoni úriember, a philadelphiai úr barátja viselte. Minden keresetem elűszott, mert mindenki megcsalt és kirabolt. Most saját erőmből kellett eltartani magam. Kezdett a pénz nagy szerepet játszani életemben, de az értékét még ma sem ismerem.

Utasításom ez volt: felkeresni a londoni gentleman és tőle átvenni a jegyet Dahomeybe, de nem a hazámba. A színes ember, akivel a hajón találkoztam, Libériába utazott, ahol üzletet akart nyitni. Legalább ő így mondta. Így hát társam lehetett majdnem az egész úton.

Liverpoolban kötöttünk ki. Én már jártam itt ennek-előtte is, de a színes ember sohasem hagyta el eddig hazáját: Amerikát. luircsa dolog, *amerikai és fekete!* Egy gondolat futott át agyamon, amikor megkérdeztem, hogy milyen nyelvet beszél és ő azt mondta, hogy nincs saját nyelve. Azt gondoltam, hogy kruman, mert a krumanoknak nincs se nyelvük, se kasztjuk, és ezért fehér emberek szemében »niggerek«. De azért barátságos maradtam hozzá. Az ég tudja miért, de kedves voltam hozzá és ő is jól tudta ezt. Sohasem akart fizetni semmiért. Nekem kellett kifizetnem az útiköltségét Londonig, ami azt jelenti, hogy én fizettem, Ő pedig sohasem adta vissza a pénzt.

»Barátomat« bemutatam Londonban azoknak az embereknek, akikkel ott már régebben találkoztam. Ez új dolog volt a számára, mert sohasem fogadta őt barátságosan fehér ember. Én a fehérek közé vezettem őt, másfajta nem is ismertem, amióta elhagytam hazámat, annak a kevésnek kivételével, akivel Amerikában találkoztam. De ezek oly rossz benyomást tettek rám, hogy nem szerettem őket. Rosszul bántak velem.

Nem volt sok pénzem, amikor Londonba érkeztünk és amim volt, annak nem ismertem az értékét. Költekezően éltem és nem gondoltam a holnapra. Így nevelkedtem! Nem gondoltam arra, hogy mi történik akkor, ha minden pénzem elfogy! Nem tehetek róla, de nem gondoltam rá. Így születtem és mint a közmondás mondja: Ami benn van a csontban, annak ki kell ütökönie a húson.

Ezalatt a fekete ember az én kis pénzemen élt. A vége a dolognak az lett, hogy elfogyott a pénzem. Mr. F., az az úriember, aki megígérte, hogy elrendezi az én utazásomat, nem nagyon sietett velem. Közben

élnünk kellett és a fekete ember nem akart hamarabb elutazni, mint én. De miből élünk, miből fizessünk? Ő erről sohasem beszélt. Mindennap evett és minden éj - jel aludt. Így hát én egy nap kilencven fontot elvettem az ő pénzéből, hogy kifizethessem számláimat. Erszé-nyét az asztalon hagyta, kivettem a pénzt, segítettem magamon, ahogy tudtam. Nem vettem el minden pénzét, de eleget vettem, hogy szükségleteinket fedezze, ő egy szó említést sem tett erről, így hát én is hallgat- tam. Azt gondoltam, hogy így van ez rendjén. De ahe-lyett, hogy engem kérdezett volna meg a pénz dolgá- ban, a rendőrséget kérdezte meg.

V. György király koronázását megelőző éjszakán történt, hogy a rendőrség bekopogott hozzánk és egy- szerűen megkérdezte tőlem:

— Te vetted el ennek az embernek a pénzét?

És én feleltem:

— Igen, én vettem el, hogy kifizessem a költsé- geinket.

És megkérdeztem, honnan tudják ezt. A rendőrök elmondták nekem, hogy a fekete ember azzal vádol engem, hogy *elloptam* a pénzét, ők így hívták ezt. Én nevettem, de ők elfogtak és magukkal vittek. Egész éjszaka távolmaradtam. Egy hivatalnok elé vezettek, aki újra megkérdezte tőlem:

— Te vetted el a pénzt?

Én újra csak azt ismételtam, hogy én vettem el, mit csinálnak ebből olyan nagy esetet? Kiadásainkat ki kellett fizetnünk, mert az én pénzem elfogyott, valamelyikünknek hát fizetni kellett. Így történt a dolog. Én sohasem panaszkodtam és nem emeltem vádat, amikor az amerikai fekete ember elvette az én pénzemet. Nem rohantam rögtön a rendőrségre. És miért is van ez a sok hűhó a pénz körül. Annyira vak voltam, hogy meg sem értettem ezt az eljárást. Egy- általában, mit jelent az egész? Fiatal gazdám mindig elvette a pénzt, ha szüksége volt rá. Senki se futott ezért a rendőrségre.

A hivatalnok megkérdezte:

— Hát nem tudad, hogy az nem a te pénzed?

— Igen, tudtam, hogy nem az én pénzem, — feleltem — de mert a másik ember költségeire elköltöttem minden pénzemet, nem gondoltam arra, hogy rosszat cselekszem, ha ugyanerre felhasználom az ő pénzét.

A brit bíró nem azzal a szemmel nézte a dolgot, mint én, így hát bűnhődnöm kellett. Sokat sírtam és könyörögtem, hogy bocsássonak haza az én országomba, mert úgylátszik, hogy itt, a fehér országokban, mindenki ellenem van. Még a fekete ember is dühös rám, mintha csak igazságtalanságot követtem volna el vele szemben. Nem magamnak vettem el az ő pénzét. Fizetnem kellett mindkettőnk költségeit, ő ugyanígy használta fel az én pénzemet és mégsem történt semmi.

Börtönbe zártak és négy hónapig ott tartottak.

Ez alatt Mr. F. értesítette a dolgok állásáról a philadelphiai urat, aki — mint később hallottam — kábelgramban így válaszolt: »Do not defend him« (Ne védj meg.) Csak ennyi történt, mint később hallottam.

A börtön mosodájában dolgoztam. Az volt a dolgom, hogy kifőzzem a ruhákat. Egy nap kihívtak a mosodából és a börtön igazgatója elé vezettek. Felolvasott nekem egy levelet, amelyben Mr. F. kérdezi, hogy meg vagyok-e elégedve azzal, ha harmadik osztályon Dahomeybe küldenek, ha négy hónapos börtönbüntetésem lejárt. Örömben felkiáltottam, amikor megtudtam, hogy van valaki, aki kedvesen gondol rám. Természetesen így feleltem:

— Hogyne, meg vagyok elégedve!

Az igazgató nevetett az örömömön és visszaküldött a mosodába. Munkaközben nagyon éhes lettem és egy nap egy fogolytársamtól egy darab kenyeret kértem. Akkor hosszú időre magánzárkába zártak és csak kenyéren és vízen éltem, amiért szóbaálltam valakivel.

Október tizenkettedikén szabadultam, de folyton azon csodálkoztam, hogy mi történt voltaképpen velem. Újra összekötetésbe léptem Mr. F.-el és azokkal az emberekkel, akiknél laktam, mielőtt ez a baj rámszakkadt. A legnagyobb szeretettel fogadtak be újra és nagy-szerű fogadtatásban részesítettek. Mrs. Martin a jószágos

hölgy, három nagyszerű gyermek anyja, megszánt engem és pártomat fogta, bárha ez idegenkedést támasztott közte és rokonai között.

A fekete ember ezalatt elutazott. Legalább is én nem láttam őt. Többen, közöttük Mrs. Martin is, arról akart meggyőzni engem, hogy bűnös vagyok a lopásban. De én sohasem éreztem, hogy valamivel is tartozom a fekete embernek. És lelkiismereti furdalásom sem volt, amiért mindkettőnk költségeire kiadtam a pénzt. A fehér emberek szemében becsületem csorbát szenvedett. De ami engem illet, ma is az a meggyőződés, hogy az adott körülmények között csak jogommal éltem. Tudom, hogy sok fehér ember nem osztja velem így a »becsület« magyarázatát, de vájjon nem voltam-e akkor újonc a fehér emberek útjain, és nem tartoztam-e azokhoz a fekete emberekhez, akik most tanulják a fehér emberek útjait?

Dahomeyi utazásom ügyét végre is elrendezte Mr. C, Mr. F. titkára. Három héttel azután, hogy kiszabadultam börtönömből, hagytam el Angliát, anélkül, hogy Skóciába csak el is látogattam volna. Mr. C. ajánlólevelet adott nekem, amely Mr. Deemingnek szólt, a dahomeyi Portó Novoba. Mr. Deeming ott a *John Holt and Sons* irodájának főnöke volt. A levelet maga Mr. John Holt írta és az is megvolt írva benne, hogy javamra őt font letét van a hajótársaság irodájában. Természetesen a szokásos német márkákat kaptam G. Goedelt úrtól az angol fontok helyett.

Valamivel többet tudtam arról, hogy hogyan kell utazni, mint előbbi utamon és mikor Afrikába kikötöttünk, rögtön Kotonuba indultam a keskenyvágányú vonaton, amely Dahomey partján végigvezet. Kotonuban töltöttem az éjszakát és elhatároztam, hogy másnap reggel csónakon Portó Novoba indulok.

Annál az embernél szálltam meg, akivel összebarátkoztam, amikor másodszor hagytam el Afrikát. Szerette a francia pálinkát, különösen pedig a »benedictine« likőrt. Még az éjszaka folyamán oly jól tartottam őt ezzel az itallal, hogy német márkáim nagyrészének a nyakára hágtam.

Másnap reggel útr keltem Portó Novoba. Csónakon mentem. Hát kivel nem hozott össze a véletlen? Ugyanazzal a krumannal, aki a dahorneyi harcostól megmentette az életemet és akinek az életét viszont az én népemtől én mentettem meg. Nagyon örült nekem, mikor meglátott, de kijelentette, hogy abba a vad országba sohase vezet többé engem, se senki mást. Rábeszéltem, hogy mint főember, vezessen engem Portó Novoba és megígértem neki, hogy akkor fizetem ki, ha visszatérek Kotonuba, mert — úgy mondtam — a John Holt cég szolgálatába lépek Portó Novoban. Legalább én így gondoltam. Beleegyezett és még az éjszaka leszállta előtt aznap megérkeztünk Portó Novoba.

Első utam az volt, hogy megtaláljam azt a portugál néger asszonyt, aki előző utamon rábeszélte a benszülötteket, hogy kísérjenek haza engem. Nem nagyon örült nekem és nem akart házába beengedni. Elmondta nekem, hogy díjat tűztek ki a fejemre, mert senki sem tért vissza azok közül, akiket annak idején volt oly szíves megkérni, hogy vezessenek engem hazámba.

Sietve John Holt irodájának vettem utamat, ahol bevezettek Mr. John Deeminghez. Áadtam neki a levelet. Miután elolvasta, felém fordult és így szólt:

— Csak arra figyelmeztetem, hogy itt nem alszik majd tollaspárnán, mert azt látom, hogy odahaza, Angliában jó puha élethez szokott. Azt ajánlom, hogy induljon Lagosba, Nigériába, ott keresse fel a mi ügynökünket, az talán alkalmazást adhat. Mi nem használhatunk Afrika más tájáról való benszülötteket, de talán ő, Lagosban, hasznát veheti.

Az éjszakát náluk töltöttem és szerencsémre reggel elindulhattam Lagosba a John Holt cég hajóján. Mikor a gőzös már éppen kifelé indult, vagy negyven dahorneyi harcos rohant a kikötőbe, el akartak fogni engem. A hajó gépésze angol ember volt és megmentett a bántalmazástól. Mikor meghallotta történetemet, megszánt és azt ajánlotta, hogy a lehető első alkalommal induljak vissza Skóciába vagy Angliába.

Lagosba csak nagyon kevés pénzzel érkeztem meg. Mindenáron Mr. Taylort, az Al'ake magántitkárának barátját akartam felkutatni. Meg is találtam. Mr. Taylor nem fogadott valami szívesen, de beajánlott egy másik kereskedőhöz, Mr. Shitához, aki kedves volt hozzám és igyekezett segítségemre lenni. Lagosban első éjjel egy szállodában aludtam, de nem volt több pénzem, hogy tovább is ottmaradjak. Mr. Shita egy nagyon kedves benszülött keresztény családnál, Savage-éknél helyezett el engem. Így hát Olovobovóban, Lagos egyik kerületében, a Savage tanyán ütöttem fel szállásomat.

Több előkelő benszülöttnek mutattak be, a többi között dr. Obasának, Nigéria egyik legjobb orvosának. Amikor meghallották, hogy énekelni tudok és egy skót és néhány angol dalt ismerek, szállásadóimat Lagos néhány előkelősége felkérte, hogy barátaik szórakoztatására rendezzenek néhány estélyt. Minden ilyen estéért egy guineát fizettek.

Ez a vállalkozás olyan sikeres volt, hogy levelet írtam Mr. C-nek és arra kértem őt, hogy küldjön nekem néhány skót és angol dalt. Mr. C. küldött is, de mellékelt levelében azt a jó tanácsot adta, hogy nézzek más, biztosabb kenyérkereset után. Remek tanács!

Lagosban John Holt nem akart alkalmazni engem, megkíséreltem tehát, hogy az állami vasútnál alkalmazzanak, de számtani tudásom nem volt elég ahhoz, hogy a könyvelésosztálynál alkalmazzanak, ahol pedig éppen akkor üresedés volt. Volt még egy alkalom, hogy az állami hajógyárban dolgozzam a motorosztályon, mert azt mondtam, hogy értek valamit a motorokhoz. Eszembe jutott ugyanis, hogy Coventryben a Humber autómobilgyárban dolgoztam egy ideig. De ezen is megbuktam, mert valójában semmit sem értettem a motorokhoz.

Annyi tény, hogy »probléma« lettem. Az emberek akartak segíteni rajtam, el is helyeztek több helyre, amelyről azt hitték, hogy megfelelek, de semmi sem sikerült, fáradtságuk hiábavaló volt, nem azért, mintha én nem akartam volna dolgozni, de mert igazában semmihez sem értettem. Nem találtam meg a nekem

való helyet. És ez kísért végig egész életemen. Úgy látszott, hogy az egyedüli dolog, amihez értek: a közönség mulattatása.

Így hát még több dalt tanultam be és a jó, benszülőtt orvos, dr. Obasa kedvességéből egy vagy két nyilvános estélyt rendeztem. Az európaiak mind jegyet váltottak az első »nagy estélyre«, amelyen megjelent egy magasrangú nigériai kormányzósági hivatalnok is. A fellépés óriási siker volt. Nem egyedül léptem föl, hanem több benszülőtt kíséretében, akik tudtak énekelni és értettek r. valamit a mulattatáshoz. De én voltam a »sztár«. Új dalokat tanultam be és minden délelőtt próbáltunk, hogy minél jobb legyen az előadás. Az általános vélemény az volt, hogy nagyszerű mulattató voltam.

Lagosban legjobb barátom két testvér volt, Vaughan-nak hívták őket. Ezek a fiatal emberek egy gazdag amerikai »coloured man« fiai voltak, aki sok év előtt kivándorolt ebből az országból és mint államnyomdász nagy vagyont szerzett. Mindenét három gyermekére, két fiúra és egy lányra hagyta. A két fiú rendkívül kedves volt hozzám, mindent elkövetett, hogy megismerkedjem családjával, mert hallotta, hogy én is voltam Amerikában.

Életem Lagosban nem volt valami nagyon izgató, de fel kell említenem, hogy nyilvánosan megkorbácsoltak, amikor északi Nigériába utaztam. Megkorbácsoltak, mert megtagadtam, hogy egy fehér ember előtt leboruljak. Az én saját hazámban a benszülöttek előttem borultak le, megkülönböztetett ember voltam, atyám saját nevét viseltem és néhány feleségem is volt. Hogy kívánhatta tehát egy épeszű ember tőlem, hogy leboruljak előtte, ha csak nem áll fölöttem korban, tudásban, vérben és tapasztalatban. És ruhákat is hordtam, ugyanolyanokat, mint a fehér ember. A gazdám vagy a kiscgazdám, aki ezidőtájt tiszt volt öfelsege tengerentúli haderejében, sohasem kívánta volna tőlem, hogy leboruljak előtte. Nem, nem borultam le! Egy gentleman sohasem kívánhatta, hogy így fejezzem ki előtte tiszteletemet. De mi értelme van a sok magya-

rázkodásnak, szóbeszédnek? A vége az, hogy megkorbácsoltak. Ami igaz, az igaz, a saját hibámból. A törvényt nem szabhatom az én formámra és én ismerem ezt az országot, mielőtt odamerészkedtem.

Második hangversenymet a kellő módon hirdették és minden jegyet újra eladtak. A terem kicsi volt, hogy befogadja az óriási közönséget. Az esemény 1912 májusában játszódott le, amikor az egész világot megrázta a *Titanic* katasztrófája. Hangversenymeta szomorú eseményt követő estére tüzték ki, de azért meg kellett tartanunk, mert minden jegyet eladtak és nem akartuk, hogy a közönség várakozásában megcsalódjék. Sokan messziről jöttek el, hogy hallják az előadást, — így hát meg kellett tartanunk.

Előadás után betegen estem össze és úgy kellett szállásomra vinni. Az izgalom, melyet a *Titanic* elsüllyedése keltett bennem, az esti előadás megerőltető volta tett beteggé. Megint régi ellenségem, a krónikus malária-láz, támadott meg. Dr. Obasa és Mr. Vaughan azt mondta, hogy ha nem hagyom el rögtön az országot, úgy »feketevízlázban« kell mihamar elpusztulnom. A leggyorsabban elrendezték tehát, hogy elutazzam és a Liverpoolba induló *Falaba* fedélzetére vittek.

EGY VADEMBER BETÖR A CIVILIZÁCIÓBA

Nincs szerencsém Angliában. Vándorlás Londonban. Első megérkezésem New-Yorkba. Megint elkerül a szerencse. Legyek tűztáncos! Betörök a civilizációba. A civilizáció meglepetései. Egy vadember nézetei arról, hogyan kell rossz cselekedetek ellen eljárni. Cipőtisztító leszek.

Élet-halál közt lebegtem, amíg csak hajónk nem hagyta el a Kanári-szigeteket. A magam lábán hagyhattam el Liverpoolban a hajót, de amikor a hotelbe értem, rögtön ágynak estem. Dr. Obasa és jó felesége egy öt fontra szóló, a Vaughan testvérek pedig egy harmincöt fontra szóló csekket adtak nekem, amikor elhagytam Lagost. Ez a pénz és amit hangversenyeim mel kerestem, egész csinos kis összeget képviselt, amikor Angliában kikötöttünk.

Amikor felgyógyultam, nem mentem Glasgowba, hanem egyenesen Londonba utaztam. Mr. C-t akartam látni. Már várt engem, mert megírtam neki a szándékaimat. Nagyon jóságosan fogadott és mindent elkövetett, hogy állandó munkához segítsen, de végül ezt a kísérletét reményt veszítve feladta.

Láttam, hogy Angliában fekete ember számára nincs hely. Londonban egy hónapig lógtam össze-vissza, ténferegtem erre-arra és végül is elhatároztam, hogy visszautazom Amerikába, ahol az operett-színpadon sikereim voltak. Úgy gondoltam, hogy újra megtörténik ugyanez velem. Ezúttal Afrikából néhány apróságot is hoztam magammal, hogy ezt felhasználjam majd színpadi munkámban. Főképpen ruházati cikkek, kaftánt, »abá«-t, fezt, szandálokat és más sok ilyesmit. Mr. C. elrendezte utazásomat és néhány fontot is adott, hogy legyen pénzem, mikor partra szállok.

Az American Line *Saint Paul* nevű hajóján 1912 szeptemberében érkeztem New-Yorkba. Ekkor láttam először New-Yorkot. Előbbi utamon sorra látogattam Philadelphiát, Baltimoret, Washington, Pennsylvania és Maryland sok kis városát, de egészen eddig sohasem láttam New-Yorkot. Elállt a szemem-szám! Amikor végeztem a bevándorlási hivatalnokokkal, rögtön magamra kaptam a kaftánt, a fezt és a szandált. Ebben a ruhában robogtam végig az uccán. E2képzelhetik, hogy micsoda feltűnést keltem! Egy ideig óriási tömeg kísért. Nem sokat törődtem vele, hogy bámulnak engem, ezt megszoktam az első pillanattól kezdve, hogy civilizálódni kezdtem.

Körülbelül a 40-ik ucca szomszédságába érkeztem és ott megálltam. A városnak ebben a részében egy fekete ember »boarding-house«-ában vettem lakást. Szobácskám olyan volt, mint egy bezárt szekrény. Tábori ágyamra ültem le és sírtam, mint egy gyermek. Hogy mért sírtam, ki tudja, de azt hiszem azért, mert elhagyatottnak éreztem magam. Olyan nagy városban, mint New-York, egy lelket sem ismertem! Távol mindenkitől, akit csak valaha is ismertem. Gazdám meghalt. Ki tudja, hogy hol van fiatal gazdám! Úrnőm meghalt. Egészen magamra maradtam. Cél és irány nélkül kóboroltam, tervtelenül, reménytelenül.

Szállásomon az első héten kiraboltak. Mindig kiraboltak és rendszerint az én fajtám tette ezt velem. Sohasem tekintettem a feketéket Amerikában velem egyenrangúnak, sohasem! Csak a színünk volt közös és az én színem a sors adománya volt. Ebben a new-yorki *boarding house-ban* minden poggyászatot és minden holmimat ellopták. Házigazdám dühös lett, amikor ezt megemlítettem neki és azt mondta, hogy semmit nem tud róla, semmi köze hozzá. Nem is gondoltam arra, hogy a dolgot elmondjam a rendőrségnek, amint ezt a fekete ember Londonban tette, amikor közös kiadásainkra a pénzt elvettem tőle. Mi mást várhattam volna, minthogy kiraboljanak? Ezt már megtanultam, megszoktam.

Minden pénzem elfogyott és sehol színháznál szer-

zödést nem kaptam. Éheztem. Amikor valamit enni kértem házigazdától, az nevetett és azt mondta:

— A newyorki nehéz napok rákapatják a majmot, hogy paprikát egyék!

Ez valamilyen tréfa formának hangzott, de én nem találtam valami jó tréfának. Mégis sikerült valamit összekoldulni magamnak és egy kis idő múlva megismerkedtem a *Columbia University* egy tanárával.

Felkeltettem az érdeklődését és jósága folytán annyit kereshettem, hogy nem kellett éhen halnom. A *Social Anthropology* osztályon dolgozott és én ennek az osztálynak a rendelkezésére álltam és elmondtam mindent, amit hazámról és népem szokásairól tudtam. Akadtak emberek, akik ugyancsak érdeklődtek irántam és azt ajánlották, hogy mégis próbálkozzam meg újra az énekes-színpaddal, ahol jó szám válnék belőlem. Nemzeti ruhában benszülött táncot és tűztáncot mutassak be, azután hirtelen változással jelenjek meg skót szoknyában és énekeljek skót dalokat. A tűzzel már megpróbálkoztam, amikor Philadelphiában a tízcentes múzeumnak dolgoztam és kezdtem magam is hinni, hogy valóban tűzálló vagyok.

Örömmel gondolk egy úriemberrel való ismeret-ségemre. Meghívott egy nap, hogy beszéljek neki népemről. Beszélgetés közben megmutattam neki, hogy égő gyufa tüzét hogy állja az ujjam és nem szenved égési sebeket. Annyira fellelkesült ezen, hogy rögtön levelet írt Mr. *Gaynor*-nak, New-York City akkori polgármesterének és közösen felajánlottak a newyorki tűzoltóságnak. *Gaynor* arra kérte új barátomat, hogy mutasson be a tűzoltóbizottságnak, amely előtt majd bemutatom tűzálló voltomat. De a tűzoltóság nem lelkesült valami nagyon a dolgon, mert legénységük között is volt egy ember, aki égő gyufa fölé tudta tartani a kezét, anélkül, hogy megégette volna magát. De azért ez mégis meglepő egy mutatvány!

A newyorki napilapok nagy nyilvánossága folytán sok szerződést kaptam az énekes-színpadokon. Képem megjelent egy heti moziújságban, amely messzire látható nagy betűkkel hirdette: »*The Fireproof Man*«

(A tűzálló ember). Egy mutatványos tröszt minden színházába szerződtetett végig az Egyesült Államok keleti partjain és úglátszott, hogy csillagom felragyog. De semmi jó sem tartott sokáig életemben. Még szomorú tapasztalataim után sem, amelyeket átéltem, nem ismertem a pénz értékét és nem tudtam élni vele. Gyermekkoromban nem ismertem korlátot, akármilyen vad is volt ez a gyermekkor és ezért és más befolyások következtében, amelyek magukkal ragadtak és mert senkinek sem sikerült, hogy a dolgok valódi használatára tanítson engem, szinte vakon rohantam bele a világba. Már Londonban megjártam ostobaságomért, amikor a fekete ember a pénzért börtönbe juttatott. Sehogy sem tudtam megérteni, hogy az ne szenvedjen, aki elveszi a pénzemet, amelybő'l semmit sem költ az én javamra. Talán a nyugat társadalmi rendjéhez tartozik, hogy azt követeli egy idegentől, hogy annak mindenért fizetni kell és mégis úgy bánnak vele, ahogy akarnak!

Már régen magamra öltöttem a modern gondolkodás tanításait és ezért semmit sem tagadtam meg magamtól, ami vonzott és amit megkívántam. Vadember voltam, aki betört a civilizációba. Természetesen ez rettenetes helyzetekbe sodort. Mostani körülményeim olyanok, hogy nem akarom felemlíteni, hogy mikor és milyen okból kerültem többször börtönbe.

Gyermekkorom óta sohasem voltam képes arra, hogy valami jó kifogást találjak, különösen pedig hazudni nem tudtam. Mindig bevallottam az igazat, ha vádlóm a tiszta igazsággal állott elő. De oly sok kemény csapás ért emiatt, hogy most a lehető leggyorsabban megtanulom, hogy ne vallják be bármit is. De abban az időben, amelyről most megemlékezem, nem volt így és becsületességem és nyíltságom csak gyanakvást és gyalázatot érlelt számomra. Az emberek nem tartottak becsületesnek, hanem »minden hájjal megkent fickónak« és »alattomos fráternek« hívtak. Még ma is félreértenek. Holott olyan egyszerű és természetes vagyok, mint minden teremtet emberfia. Úgy nem tehetek az ellen, hogy elkövettem azokat az

ostoba és rossz dolgokat, amelyeket hibámul rónak fel. mint ahogy az ember nem tehet arról, hogy vizet iszik. Honnan tudhattam akkor, hogy rosszat cselekszem? A nyugati országok lakói bevárják, míg valaki valami rossz tettet elkövet és csak akkor állnak elő tanításaikkal. És ezek a tanítások rendszerint bosszú jellegűek. Börtönbe dugják a bűnöst és a legkeserűbb ellenkezést keltik fel benne. Ha például akkor, amikor először követtem el rosszat, félrevonnak és elmondják nekem, hogy rosszat cselekedtem, abból jó származott volna. Ehelyett börtönbe vetettek és magamra hagytak gondolataimmal, őszinte meggyőződésem, hogy minden bűnt egyénileg kellene kezelni és nem tömegcikknek, mint ahogy most cselekszik. A büntetésnek azt a célt kellene szolgálni, hogy megelőzze a törvények megsértését, a bűnnek az okát kellene kikutatni és nem annyira az egyént vagy az esetet üldözni. Ha engem kezdetben így kezeltek volna, a hatóságok rájöttek volna cselekedeteim igazi okaira és a társadalom hasznos tagjává nevelhetek volna. Az igaz, hogy egy patkányt nem hagyatsz életben, de meggyőződésem, hogyha a patkánynak megmagyaráznák, hogy mért kell elpusztulnia, az is a hasznos háziállatok között foglalhatna helyet. Ugyanez áll az emberi lényekre is. Tegyük meg azt és legyünk képesek arra, hogy mondjuk meg egy embernek, aki leszállott az emberiség trónusáról, hogy ő másforma ember, mint a többi, hogy tanulnia, idomulnia kell, nem pedig azt, hogy bűnös.

Egy ideig senki sem akart szerződteni. A színházak nem akartak tudni rólam. Néhány hónapot New-York állam egy kis északi városkájában töltöttem. Ott egy borbélyüzletben cipőtisztító voltam. A borbély elnéző és türelmes ember volt, megszánta szenvedéseimet, ha mingyárt nem is értette meg azokat, ő tanított meg cipőtisztításra és hogy rendbehozzam az üzletét. Megéltam és egy kevés pénzt a bankba is tettem.

EGY VADEMBER A VILÁGHÁBORÚBAN

A világháború. Besoroznak. A titkos szolgálat. Lefokoznak. Egy angol önkéntes. Halálom híret költik. Tizedes, szakaszvezető, őrmester. A király lövészetredében. Palesztinában. Egy szerencsétlen ember. Egyiptomban. Újra őrmester. Ronda kórházi munka. Ellenség. Angliába küldenek.

Amerika belépett a világháborúba és besorozta szolgálatra, alkalmas polgárait. Engem is rendszeren lajstromba vettek, de fölmentettek a szolgálat alól, mert külföldi voltam.

Egy fiatal borbély, ki velem együtt dolgozott a borbélyüzletben, nagyon felbosszantott engem azzal, hogy azt mondta, hogy mi »idegenek« eljövünk Amerikába, ott megkeressük a kenyerünket, pedig voltaképen mind »bujkálók« vagyunk. Nem szerettem, ha rólam így beszélnek. Otthagytam hát a borbélyüzletet és önként jelentkeztem a »szövetségesek ügyéért« (for the Allied cause), bármi is lett légyen az. Akkor még fogalmam se volt róla. Másokkal is találkoztam, akik nem tudták, hogy mi ez az ügy. De az én dolgom nem a kérdezősködés volt, hanem a szolgálat; így hát besoroztattam magam.

Camp Uptonba küldtek kiképzésre és az északi újságok közül nem egy megdicsért, mert önként jelentkeztem. Kapitányom és a legénység szeretett. A tisztek arra utasítottak, hogy tartsak beszédeket a legénységnek. És csakugyan, majdnem minden táborban beszédeket mondtam. Elrendelték, hogy csatlakozzam a tengeren átkelő sereghez és feleskettek mint amerikai polgárt. Bizonyítványt is kaptam, az úgynevezett amerikai »első papirost.«

Akkor egy nap behívtak a kémelhárító osztályba és értésemre adták, hogy tudomásukra jutott, hogy

rovottmultú vagyok, tehát semmiképpen se vagyok arra alkalmas, hogy az Egyesült Államok hadseregében szolgáljak, miután nagyon rossz ember vagyok.

Majdnem meghasadt a szívem. Kapitányom is igen csalódottnak látszott. Senki sem értette meg, mikor azt mondtam, hogy ott kell hagynom a hadsereget, mert az orvos azt állapította meg, hogy a szolgálatra alkalmatlan vagyok. A dolgot nem beszélhettem meg a legénységgel. A polgárságról szóló irataimat a kapitányra bízta. Kórházba tettem és egyheti megfigyelés alatt tartottak. A vége az lett, hogy nem becstelenségben bocsátottak el, hanem obsitot kaptam.

A napilapokat, amelyek annak idején dicsérettel halmoztak el, amiért önként léptem a hadseregbe, most arra kényszerítették, hogy megírják, hogy elbocsátottak. Ez a legsúlyosabb szerencsétlenségek egyike volt, amely valaha is ért, de mert oly alázatosan hiszek Istenben, hiszek az igazság és jóvátétel törvényében is.

Sokat búsultam. Nem akartam visszamenni a borbélyüzletbe és különben se volt semmi dolgom New-York városában. Mindez közvetlenül a nagy zsidó ünnepek előtt történt. Volt néhány zsidó barátom, akiket a zsinagógában, ahova imádkozni jártam, ismertem meg. Ha nem is biztos tökéletesen zsidó eredetem, mégis csüggök a zsidó valláson skót-kálvinista neveltetésem ellenére is.

Ez időtájt New-Yorkban angol sorozás is volt, hogy az ott élő angol alattvalókat sorozzák a brit lobogó alá. A sorozás egyik célja az volt, hogy a zsidókat, akiket valamilyen okból nem vettek be az U. S. A. hadseregébe, sorozzák a Palesztinában harcoló angol hadseregbe. Itt esélyem volt nekem is és megkockáztattam. Érintkezésbe léptem a cionista szervezettel és mint verbuváló szerepeltem, hogy zsidó önként jelentkezőket toborozzak. Bemutattak a palesztinai keret főnökének, egy őrnagynak, akinek megtetszettem és így besoroztak az angol hadseregbe.

Miután New-York Cityben mindenféle szónokoltam, úgy az iskolákban, mint az imaházakban és az uccasarkokon, aláírtam minden szükséges okmányt és

a sorozó-orvosok elé állottam, hogy aztán küldjenek Kanadába, ahol majd behajóznak Angliába és a Közel-Kelet hadseregébe küldenek. Az egyik orvos minden tőle telhetőt elkövetett, hogy valami betegséget mutasson ki rajtam, de másik négy orvos ellene szavazott. Az egyik orvos, miután tüzetesen megvizsgált, ezt mondta:

— Ennek a fickónak olyan teste van, hogy megjárhatja vele a poklot oda és vissza.

Minden szabály szerint történt és végül a Grand Central Terminálban vonatra ültem és zsebkendőlengetés, integetés, könnyek, ígéreték és csókok között útnak indultunk a kanadai Windsorbba.

Ugyanezen a vonaton velem együtt utazott több nyugatindiai néger, akit ugyancsak besoroztak az angol hadseregbe, azzal a rendeltetéssel, hogy a *British West Indies Regiment*-hez csatlakozzék. Ezek közül az egyik néger útközben spanyolnáthát kapott, le kellett szállítani a vonatról és meghalt, mielőtt Kanadába értünk volna. Nem állapították meg személyazonosságát és valaki azt mondta:

— Ez biztosan LoBagola.

Amikor Kanadába érkeztem, a newyorki napilapok kivágásait láttam ott, amelyeken ez állott: »LoBagola halott. Úton Kanadába halt meg.«

»LoBagola halott!« Ez borzasztó, de egyúttal nagyon mulatságos is volt. Nem írtam senkinek egy betűt sem, hogy az ellenkezőjét bebizonyítsam. Hagytam magamat halottnak lenni.

Mint mindig, szerencsére most is akadtak jó barátaim, különösen a tisztek között. Mindenekelőtt az történt velem, hogy közlegényi sorból tizedessé neveztek ki. Azután parancsnokom szálláscsináló őrmesterré nevezett ki, hogy ez legyen a rangom, mikor átkelünk az Óceánon. Minden csapattest élelmezését nekem kellett ellátnom. Természetesen sok irigység akadt és igen óvatossá kellett lennem, nehogy ellenem támadjanak. Bárha mind zsidó volt, nem gondoltak arra, hogy én is az ő ügyüket védem, ha mingyárt ők nem is tekintenek engem fajtájukbelinek.

Halifaxból indultunk útnak az egyik angol kikötőbe. Melyikbe, nem tudtuk, ahogy nem tudtuk a hajónak a nevét sem, amelyen utaztunk. Bristol közelében, Avonmouth-ban vetettünk horgonyt. Jól ismertem ezt a helyet.

Azt suttogták rólam, hogy kizártak az U. S. A. hadseregéből és egy ember elmondta, hogy mi mindent tud rólam. Így terjednek a hírek.

A Cornwall-ban levő Saltash-táborba küldtek bennünket, miután kikötöttünk és engem a király lövészezredébe osztottak be. Kilenc heti nehéz kiképzés után Liverpoolban hajóztak be bennünket, hogy az egyiptomi Port Saidba induljunk. Ott elkülönítettek egymástól és három zászlóaljba osztottak és Palesztinába vezényeltek tényleges szolgálatra. Engem a 38-ik királyi lövészezredbe osztottak be, amely előbb egy Rafah nevű helységben, később pedig a palesztinai Bir Salemben állomásozott.

örmesteri rangomról itt le kellett tennem és egyszerű közlegénnyé változtam. Tudtam, hogy ennek meg kell történnie, mert minden rang, melyet az áthajózás alatt viseltünk, semmis lett, mikor a zászlóaljhoz értünk és csak az a rang számított, amelyet a zászlóaljparancsnok adott. Nagyon nyomorultnak éreztem magam elveszítvén rangomat, holott mindenki tudta, hogy rangunk csak ideiglenes. A többiek gúnyoltak engem. Az egyedüli fekete én voltam közöttük. Nem akarták a zsidóságot elismerni, mert ellenszenvvel viseltettek színem iránt. Mindez nagyon letört.

Az én fölöttes tisztem mégis megkedvelt engem és a zászlóalj könyvtárában adott valami beosztást nekem, ahol ennek feltüntetéséül tizedesi karszalagot hordhattam. Nemsokkal ezután a pokoli mag, amelyet elvetettek ellenem, gyökeret fogott és egyszerre hírhedt lettem, és naplopó, csibész lett a nevem. A tisztek kivételével egyetlen jó emberem se akadt a három zászlóaljban.

Parancsnokom rendeletére előadásokat tartottam a legénységnek. Parancsnokomnak az volt a célja, hogy beajánljon a főhadiszállásnak és az bízson meg azzal,

hogy járjam be a keleten állomásozó angol csapat-testeket és mindegyiknél tartsak előadást. Ezredesem el volt ragadtatva előadásaimtól. Sikerült is neki annyi, hogy minden skót brigádhoz elküldtek.

De saját zászlóaljam legénysége, legszűkebb bajtársaim, szinte dühöngött sikeremen. Pokoli tervet eszeltek ki ellenem, fájdalom, csak akkor neszeltem meg, mikor már késő volt. Ezredesem ragaszkodott hozzám. Az volt a célja, hogy engem a zászlóaljtól Angliába küldjenek, de amikor a kerethez érkeztem, hogy a főhadiszállástól érkező szükséges okmányokat átvegyem, az egyiptomi *Kantarába* vezényeltek ki.

Ott a keret ezredesének jóvoltából megint elnyertem az őrmesteri rangot és az volt a tisztem, hogy én lajstromozzak be minden zsidó katonát, aki a törzsnél jelentkezik. Mindent elkövettem, hogy ne bocsásanak el a hadsereg kötelékéből, mert tiszta minősítési táblám volt, — és célomat el is értem. Az ezredes parancsnoksága alatt néhány hónapig szolgáltam a törzsnél. Minden Egyiptomból érkező csapattestnek és mindenkinek, aki a kórházat elhagyta, jelentkeznie kellett a törzsnél Kantarában, mielőtt saját zászlóaljánál jelentkezett volna. Nekem kellett bejegyeznem minden zsidó csapattestet. Akik a kórházból érkeztek, azoknak egy hétig kellett az én táboromban tartózkodniuk, mielőtt egységükhöz bevonultak. Az én hivatalom az volt, hogy mielőtt bevonulnak, kíséretet adjak melléjük és mindennel ellássam őket. A fiúk közül sokan jobb szerettek Kantarában maradni és így kibújni saját zászlóaljuk nehéz sorsszolgálatától. Ezért nagyon kedvemben *jártak*, amikor *hozzám* érkeztek és nem egy akadt közöttük, ki borraivalót és megvesztegetést ajánlott fel, ha tovább tartom ott. Tehát mégis van az ellenszolgáltatásnak törvénye!

A keretkórházat mindennap meglátogattam és betegeimnek újságokat és folyóiratokat adtam, hogy azzal szórakozzanak. Ezredesem nagyon meg volt elégedve velem és nyilvánosan megdicsért. Olyasmit is tett értem, ami nem szokásos az angol hadseregben: személyes ajánlólevelet állított ki számomra, amely

bizonyította, hogy én milyen jól viselkedtem parancsnoksága alatt és ezt a levelet a keret bélyegzőjével lebélyegezte.

Három zsidó zászlóalj volt itt, a 38-ik, 39-ik és 40-ik. Kettőnek az ezredese hitetlen volt, a harmadiké egy ausztráliai zsidó. Az én törzszászlóalj, a 38-ik, azóta már régen feloszlott és csapatainak nagy része visszatért Angliába vagy Amerikába. Mikor az én leszerelési irataim megérkeztek, az ezredes és helyettese kezet fogott velem. Leszerelés előtt jelentkeznem kellett volna saját zászlóaljammal, de, mint mondtam, az már régen feloszlott. Engem tehát ahhoz a zászlóaljhoz küldtek, amelynek az ezredese zsidó volt.

Én Palesztinában szerettem volna maradni, de a zsidó ezredes ellenezte ezt, azt mondván rólam, hogy rossz jellemű ember vagyok. Miután minősítésem éppen az ellenkezőjét bizonyította, a főhadiszállásnál tiltakoztam ez ellen. Az ügy elintézését a kantarai leszerelési táborban vártam meg, ami elég hosszú ideig tartott. Ezalatt azzal bíztak meg, hogy én fogadjak és lássak el minden csapatot, amely Angliába való útján átvonul Kantarán. Így tehát mégis nagy kutya maradtam, bárha mindent elkövettem ellenem a zsidó ezredes és több más zsidó is, aki bántani szeretett volna. De végül, ha ideglenesen is, mégis a zsidó ezredes győzött! (Megtértem azt, hogy sokkal később találkoztam vele Palesztinában, ahol oly keservesen küzdött ellenem és megakart akadályozni, hogy ott maradjak.) Angliába kellett utaznom, hogy leszereljek.

CSAVARGÓÉLET

Folyamodvány, hogy Palesztinába mehessen. Megnyerem a Derbyt. »College«-i tanár. Egy szent szerzetes. Kikeresztekedem. Kairóba küldenek. Egy kopt iskolában tanítok. Iszákos leszek. Megint régi afrikai otthonomban. Afrika nem akar tudni rólam. Újra Európában. Marhaszállító hajón. Amerikában. Egy bukott testvér. Reménytelenül. Előadó.

Alig hogy kikötöttünk, rögtön folyamodtam a Hadügyi Hivatalhoz, hogy küldjenek vissza Palesztinába. Kérésemet azonnal teljesítették. De egy ideig Londonban kellett várakoznom, mielőtt egy csapat szállító hajó a Közel-Keletre indult, de természetesen a hadsereg költségén várakoztam. Korlátlan szabadságot kaptam és nem kellett a csapattestnél szolgálatot végezniem.

1920-ban volt ez és akkor nyertem meg az első Derbymet. öt fonttal megfogadtam a *Spion Kop* nevű lovat, amely elsőnek jött be és tizenhatszoros pénzt fizetett. Nem kaptam meg a pénzemet a katonai irodától, mert a nyereséget javamra írták.

Főoka annak, hogy vissza akartam térni Palesztinába, az volt, hogy mikor Jeruzsálemben voltam hosszabb szabadságon, alkalmam nyílt a *Frères College*-ben tanítóskodni. Tanítási módszerem annyira megtetszett az intézet igazgatójának, hogy amikor elbúcsúztam tőlük, csak sajnálattal vált meg tőlem és azt mondta, hogy bármikor is visszatérek Jeruzsálembé, örömmel alkalmaz megint. Így hát nagyon visszavágyódtam, hogy ott taníthassak.

Amikor visszatértem, a dolgok nem úgy fordultak, mint én szerettem volna, különösen, ami a zsidókat illeti. A zsidó ezredes mindent elkövetett, hogy minél feketébb színre fessen engem és még hivatalos körökben is rossz véleményt keltett rólam. De ez nem aka-

dályozta meg, hogy ne térjek vissza a Fréres College-be és hogy ott ne tanítoskodjak egy ideig. Néhány magán-növendéket is tanítottam angolra és így biztosítottam megélhetésemet.

A mód, amellyel a zsidók viseltettek velem szemben, szöveget ütött fejembe és nagyon bántott. Elveszettnek éreztem magam. Nem volt senkim, akihez baj esetén fordulhattam volna. Nem volt egy igaz barátom. Mikor kiöntöttem szívemet a legszeretetre méltóbb Ferenc-rendi szent barát előtt, akivel gyakran találkoztam napi sétáimon Jeruzsálem Arany Kapuján kívül, a szent ember úgy beszélt velem, mint atya gyermekével és utat mutatott, amely szomorú lelki-állapotomból kivezet. Oly jó volt hozzám, hogy meg akartam csókolni saruját.

Beszéltem a jeruzsálemi pátriárkával és megkértem, hogy adjon tanácsot, mert a római katolikus egyházba akarok lépni. A pátriárka eleinte nem bízott őszinteségemben és azt mondta, nem hiszi, hogy katolikus akarok lenni. De végül mégis meghallgatásra találtam, kérésem annyira komoly és őszinte volt. A *Marie Réparatrice-rend* jó nővérei és Barnabé Meistermann, Szent Ferenc-rendi szerzetes vettek tanításukba.

Amikor ismeretessé vált, hogy LoBagola keresztény lett, nem egy ellenségem azt híresztelte rólam, hogy ezer fontot kaptam, amiért otthagytam zsidó hitemet. Természetesen ez nem volt igaz. A katolikus egyháznak se érte volna meg.

Az életem kitérésem után oly nyomorult és elviselhetetlen lett, hogy a pátriárka személyesen rendelte el, hogy adjanak nekem védelmet és szállást az Osztrák Szeretetházban, amely Jeruzsálem óvárosában van.

Az áttérésemhez szükséges tanítás sok időt vett igénybe, mert mindent meg akartam érteni, mielőtt igazságát elfogadtam, de a magyarázat oly világos és tiszta volt, hogy büszkén állíthatom, hogy — persze a magam módján — végül is mindent megértettem. A *Marie Réparatrice-rend* jó nővérei úgy gondolták, hogy helyes volna, ha misszióra küldenének le Egyip-

tomba, a lyoni missziós szent atyákhoz. Ezeknek a missziós állomása Afrika nyugati partján van. Vadember koromból megmaradt bennem valami, hogy nagy felbuzdulásból hirtelen elcsügedek. Arra gondoltam, hogy sohasem fogadnak be a Szent Egyház kebelébe.

A kairói püspök őrldtsága, akinél Egyiptomban jelentkezmem kellett volna, Jeruzsálemből levelet kapott, amely — mint ezt később megtudtam — nem a leghízelgöbben emlékezett meg rólam. Ez is késleltette megkereszteltetésemet. Mindezt egyik legjobb barátomtól tudtam meg, akit James Kyan-nak hívtak és legjobb emberem volt, amióta Skóciában elvesztettem gazdám. Ez a Kyan maga volt a megtestesült jószág. Azzal is megtisztelt, hogy ő vállalta a keresztapaságot, amikor az egyiptomi Tantában keresztvíz alá álltam.

Egyiptomi tartózkodásom idején egy kopt iskolában kaptam tanítói állást. Míg Tantában tanítóskodtam, szabadon érintkezhettem az egyiptomi effendikkel, vagyis nemes emberekkel és sok jó és rossz szokásukat és tulajdonságukat sajátítottam el. Az iskola másik angol tanítója nagyon kedves, de mértéktelenül iszákos ember volt. Sokat ültem társaságában és természetesen vele ittam is. Én akartam őt az asztal alá inni. A vége az lett, hogy az ivás letört, mert nem bírom a sok alkoholt. Miután újdonságyszamba ment, hogy egy fekete ember angolul tanítson, minden mozdulatomra jobban figyeltek, mint a másik tanítóéra. A benszülött egyiptomi tanítók egyszerűen kinevettek; így hát otthagytam állásomat és visszatértem Kairóba.

Kairóban hosszú ideig maradtam. De láttam azt, hogy se magamnak, se másnak nem használok azzal, hogy ott töltöm az időmet, hajóra szálltam és végül is szülőföldemre utaztam vissza.

Amikor újra elértem hazámat, őszintén reméltem, hogy nem hagyom el többé és ott halok meg. De új ellenkezésre találtam. Kitűnően beszéltem angolul és úgy jelentem meg mindenütt, mint egy jól nevelt európai. Sokat utaztam és tapasztalataim, élményeim idegen országokban éppolyan kínosak voltak, mint azok,

amelyeket *odahaza* szenvedtem el. Nagyon is jól ismertem a fehér embert és ez is ellenem szólott Afrikában. Nem akartam sem saját népem, sem más nép vértanuja lenni.

Hová menjek hát, hol találok békét és nyugalmat? Nincs senkim Skóciában. Nem tudtam, hogy fiatal gazdám merre jár. Semmiféle szakmunkát nem tanultam. Életem bizonytalan volt és kétséges ma is. Senki sem akar tudni rólam, senki sem kíván engem, még az én népem Afrikában sem. Elhatároztam tehát, hogy Amerikába térek vissza. Talán, most, hogy római katolikus lettem, kapok valahol alkalmazást. Londonba utaztam és Reverend A. F. Day, S. J. szentatyának bemutatkoztam. Kitüntetően jóságos volt hozzám és kegyes közvetítése folytán egy úriember összegyűjtötte az útiköltséget, amely kíségetett Amerikába. Hogy valami kis pénzem is maradjon és ne fordítsam az egész pénzt az útiköltségre, Jerseyben egy marhaszállító hajóra szálltam és útközben a barmokat gondoztam.

Tizenkilenc napi viharos utazás után szerencsésen megérkeztem Amerikába és partra szálltam az »arany országban«. Egy kis ideig munka és állás nélkül ténferegtem, de hamar megtaláltam az utamat Harlembe. Sokkal bölcsebb voltam, mint előbbi útjaimon és most senkisémből rabolt ki. Néhány előadást tartottam, de úgy éreztem, hogy legjobb volna életem hátralévő részét egy klostromban eltölteni. Valamiképpen felkeltettem magam iránt a Mary Knoll Missionary Society figyelmét és testvérükül fogadtak engem. Egy hónapig voltam velük együtt, azután elbuktam. Minek beszélek többet? Ott kellett hagynom őket.

Newyorki szállásomra tértem vissza, — én, egy kivert, nyomorult ember. Seholy sem voltak kíváncsiak előadásaimra, mint azelőtt. De Right Reverend Monsignor R. jóvoltából a *Fordham University* alkalmazott. A Fordham University elnökének jóvoltából annyit kereshettem, hogy tisztességesen megélhettem. Tizen-négy hónapot töltöttem el ott és fizetésem havi hetvenöt dollárról százhusz dollárig emelkedett. Akkor megint elbuktam és elvesztettem állásomat. Az emberek,

akikkel érintkeztem, részegesek, iszákosak voltak. Csak azért, hogy velük tartsak, én is féktelen iszákos lettem. Nem láttam, nem éreztem, hogy magam alatt ásom a vermet.

Egy vasárnap, miután tökrészegre ittam magam csődületet okoztam az uccán. Társaim mind magamra hagytak. Egyik sem maradt velem, hogy egy jó szót is mondjon mellettem. Harminc napi dologházi munkára ítélték. Amikor kikerültem a dologházból, senki rám sem akart nézni. Nem volt egy fia barátom sem. A feketék teljes joggal mondták:

— Amikor megálltál a magad lábán, nem akartál tudni rólunk, most hogy bajban vagy, hozzánk menekülsz, de most mi nem akarunk tudni rólad, semmi közünk hozzád.

Egyetlen fehér sem akart barátkozni velem, így hát magamra maradtam, hogy elmerüljek. Kutyábbul állottam, mint valaha is. Napokig étlen-szomjan csavarogtam. Kis szobámból kivettek, mert nem tudtam kifizetni. Végül is, jó órában legyen mondvá, szerény kis állást kaptam egy óravállalatnál. Öt hónapig dolgoztam ott, mint csomagoló, húsz dollárt kaptam egy hétre, de azután onnan is kivettek, főképpen azért, mert fizetésemelést kértem.

Egy nap kétségbeesésemben egy népiskola kapuja előtt lézengtem. Az az ötletem támadt, hogy bemegyek és megkérem az igazgatót, hogy engedje meg, hogy egy kis pénzért előadást tartsak a gyerekeknek. Nem volt sok reményem hozzá, de mégis megkísérletem. Próba szerencse nem árt! Tíz dollárt fizetett egy előadásért, és tíz dollár akkor aranybánya volt nekem. Ettől az időtől kezdve mindenféle több előadást tartottam, mindenféle hallgatóság előtt beszéltem és sok igaz érdeklődést keltem.

A DZSUNGEL VALLÁS

A ju-ju. A túlvilági élet. Imák. Ünnepnapok. Az Isten sok neve. A fétis-orvosok. Hatalmuk és kötelességeik. A test szellemei. Hogy készülnek a fétisek. Hogy áldják meg a ju-jut. Fogadalmak és áldozatok. Az Ogboni társaság. Titkos jelek. Fokozatok. Szervezetek. Népmesék, melyek a dzsungel erkölceit példázzák.

Az emberek megkérdezik tőlem:

— Mondja, az emberek a föld azon részén, ahonnan maga is való, vallásosak-e?

Így felelek nekik:

— Igen, nagyon vallásosak, sőt sokkal vallásosabban, mint az idevaló emberek, csakhogy ők más útonmódon vallásosak.

A nép, amelyből én származom, — mint már mondtam — a zsidó vallás fő vonalait követi, mert hite szerint azoknak a zsidóknak az ivadéka, akik Afrikába sok-sok száz év előtt vándoroltak be. A Tórában hisznek, Mózes törvényeiben és ezeket a törvényeket betű szerint követik. Megünneplik a Peszach, Sevuo, Ros Hasono, Jomkippur és Szükesz ünnepét. A fiúgyermeket körülmetélik és hét rabbi uralma alatt élnek.

A mi nevünk *Emo-Yo-Quaim* (Idegen Nép), számra nézve kevesen vagyunk és bennünket fétis-imádók és mohamedánok vesznek körül. Természetesen, nem ismerem a fétis vallást olyan teljesen és minden részletében, mint ahogy egy tudós ismeri a maga szakmáját, de nagy egészében tisztában vagyok vele. Ezért írtam le a fétis vallás főbb hitágazatait, amely vallás, mindent egybefoglalva, nem is olyan rossz.

A FÉTIS-ISTENEK

Bandiagara fétisének Ju-ju a neve, bár feltételezzük és elhisszük, hogy a Ju-junál van egy magasabbrendű Szellem is. Ennek a magasabbrendű szellemnek a nevét azok az események és körülmények szabják meg, amelyek egy gyermek születésénél előfordulnak. Így például: Ha egy anya a vajúdás idején szomorúságot érez, panaszosan mondja: »*Ekuseka*«, ami annyit jelent, »*A halál sok bánatot okozott*«. Ha egy asszony vajúdás közben jól érzi magát, tapsra üti össze a tenyerét és így kiált: »*E lau-u-mi*«, ami annyit jelent: »*Egy bátor ember érkezet*«. Vagy azt mondja: »*Av mondoiy-uga*« (*Egy igazán nagy ember!*), vagy azt mondja: »*Ebun*«, ami annyit jelent: »*Isten adományán*. Mindez a név az egyetlen Nagy Szellemet illeti, aki minden dolgok fölött uralkodik. Soha benszülött nem fohászkodik egyenesen a Nagy Istenhez, hanem csakis az egyes tárgyak uralkodó szelleméhez, amelyektől valamit kér — így a folyó, a fa, az erdő stb. szelleméhez. Ezek az alacsonyabbrendű szellemek uralkodnak minden tárgy fölött, amelyben tartózkodnak.

A gondolat ugyanis az, hogy a Nagy Szellem teremtett és hozott életre minden tárgyat, lényt, még kisebbrendű szellemeket is és hogy minden neki van alárendelve és őt szolgálja. A benszülött nincs tisztában azzal, hogy hogyan és milyen módon történt ez, a benszülött buzgón és megingathatatlanul hisz a Fő Szellem létezésében. A Fő Szellem sohasem avatkozik bele az alacsonyabbrendű szellem rendelkezéseibe, intézkedéseibe, csak ül és várja a dolgok folyásának a végét. Hogy mindez hova vezet és mi a rendeltetése, az nem egészen világos, de minden benszülött abban hisz, hogy életében bizonyos munkát kell elvégeznie, hogy így egy magasabbrendű életet nyerjen el, de hogy ez az élet mit tartalmaz, azt nem tudja. Annyi bizonyos,

— hiszi a benszülött — hogy van egy magasabbrendű élet és rendeltetés.

Minden benszülött mindig egy kis bálványt vagy *fétist*, vagy *ju-ju*-t hordoz magával, amely olyan anyagból készül, amely szerintük legmegfelelőbb a célnak. A *ju-ju* ércből, kőből és fából készül.

A *ju-ju*-t a testen hordják és az a hit róla, hogy hordozóját mindenféle veszedelemtől és bajtól megóvja. Ha megtörténik, ami gyakori eset, hogy a rossz mégis elhatalmasodik a személyen, aki fétist hordoz, az nem a *ju-ju* hibája, hanem az illető személyé, mert az a személy nem tetszett a *ju-junak*. Nem tett meg mindent a *ju-ju* kedve szerint. Így például nem hozott elég áldozatot neki, vagy nem hozta a megfelelő áldozatot, vagy nem könyörgött elég buzgón azért, amit kívánt. Valami ilyen ok okozhatta, hogy a fétis nem válaszolt egy könyörgőnek, vagy nem teljesített egy kérést. De ilyen okból egy benszülött sem tagadja meg fétisét, a végsőkig kitart mellette, ha teljeseedik a kívánsága, ha nem. Ez teljesen a *ju-ju* akarától függ. De tudni kell azt is, hogy maga a *ju-ju* semmit sem akar. De van hangulata és a benszülött erősen hiszi, hogy a *ju-junak* jó vagy rossz kedve van, hogy a *ju-ju* mosolyog, hogy borúsán viselkedik. Minden községnek van egy főfétise (*ju-ju*). Hogy ez a *ju-ju* milyen anyagból készül, azt mindig a fétis- vagy varázsló-orvos, aki a fétisimádók főpapja, határozza meg. Ez a főfétis a *ju-ju* házban áll és a közönséges hívő végső fokon hozzá fohászcodik. Ha a fohászcodásának nincs eredménye, akkor a hívő, ha módjában van, megkönyékezheti, megvesztegetheti, vagy más úton-módon megmozdíthatja a fétis-orvost, hogy ez könyörögjön a fő *ju-ju* közvetítésével a Nagy Istenhez, mert a fétis-orvosnak nagyobb befolyása van a *ju-jura*, mint a közönséges embernek.

A fétis istentiszteleteknek egy benszülött évben három főünnepé van. Egy benszülött év tizenöt hónaptól áll és minden benszülött hónapnak huszonnégy napja van. A szertartás minden ünnep idején hét napig tart. Mindegyik szakaszban nagy lakomát csapnak

sokat táncolnak és különösen a fétis-orvos vigad, mert mindenki ajándékokkal, adományokkal és mindenféle jóval halmozza el az ünnepek alatt. Az ünnepeket a fétis-orvos határozza meg, mindegyik rendszeren az év bizonyos hónapjára esik, így az egyik februárra, melynek benszülött nyelven *Osorora* a neve, ami *rügyező időt* jelent, a másik áprilusra, benszülött nyelven *Iktashitaa*, ami annyit jelent, mint »eső-üdvözlés«, a harmadik szeptemberre esik, benszülött nyelven *Xalas il shita*, ami az *usó végét* jelenti.

A nagy fétisnek igen sok neve van, de közönségesen *Su Kuo-Jen-nek*, »a fétis szelleméneke« nevezik, ami egyenlő a benszülötteknél az Isten fogalmával. A Nagy Szellemet még így is hívják: Egy bátor ember, A Lélek Élete, Isten munkása, Mindenható ember, A hatalmas, Akitől félni kell, A vizek szava, A fák ereje, Az emberek atyja, Az asszonyok uralkodója, Az ifjak nevelője, A rettenetes, A látogató, Az idegen, A barát, A segítő, A bosszúálló, A büntető, A remek, Az édes, A tiszta, A szép, Az illatos, A leleplező, A figyelő, A csendes, A lármás, Minden elrendezője, Az örök és örök, Az, aki van, Apám apja, Az én apám, A szerető, A gyűlölő, A nemes, Az igazságos.

2.

A FÉTIS-ORVOSOK

A fétis-orvos nem születik annak; hanem lesz — másszóval: születésénél fogva ugyan fétis-orvos, de nem mindig tölti be a községben ezt az állást. Ha már a községben van egy fétis-orvos, akkor minden más fétis-orvosnak szolgálni kell alatta, mert ha ezt nem teszi, akkor nincs hatalma a falu népe fölött. A fétis-orvos egyenes leszármazottja és utódja az uralkodó fétis-orvosnak. A fétis-orvosok gyakran költözködnek egyik községből a másikba, hogy varázslatukat ott folytassák.

Minden fétis-orvosnak van egy csomó követője, más néven »*jeu-kadam*«-ja (varázs-orvos). Ezeknek a

tisztje az, hogy alamizsnát és ajándékot gyűjtsenek össze a fétis-orvosnak, vagy a község főnökének és hogy végrehajtásá a büntetéseket.

Minden büntetést a varázs-orvosok hajtanak *végre* és ebből a helyzetükből kifolyólag rengeteg előnyt élveznek. Minden lehető kipréselnek áldozataikból és arra is volt eset már, hogy magát a királyt is megzsarolták. Azzal a kifogással, hogy meg kell védeni a ju-ju haragjától, igen sokszor hurcolnak el lányokat sok családtól.

A varázs-orvos hatalmának nincs határa, de *ezt* a hatalmat jó célra sohasem használja fel. A fétis-orvos, úgy látszik, sohasem foglalkozhat köznapi dolgokkal, mert mindig esküvőkkel, elveszett tárgyak megtalálásával, ju-juk megáldásával, imádkozással és a község főnökére való várakozással van elfoglalva.

Minden községnek van egy fétis-orvosa, őt különös, ördögi ruházataról lehet megismerni. Rendesen álarcot hord és álarcát csak feleségei jelenlétében veszi le. Nem mindig ugyanazokat az álarcokat hordja. Ha vallási ügyeket intéz, álarca zöld, mindig maga készíti és álarca a békaporontyhoz hasonlít. A fétis-vallásnak a szent színe a zöld. Többi álarcának színét ízlése szerint változtatja; *csak a zöldnek oan bizonyos jelentősége*. Sok amulett és kagyló van ezeken az álarcokon. Ezenkívül tele van aggatva madárcsonttal és más mindenféle ilyesmivel, csupa varázsszökkel. Öve körül fűből font kötény díszleg. Nincs rajta se szandál, se cipő, de csuklóján, térdén és karján nagy aranygyűrűk csörögnek. Fülében elefántcsont gyűrű lóg és nyaka körül benszülött gyöngysor gyöngyszemekből és leopárdfogakból.

A fétis-orvos hatalmát rendszerint atyjától örökl, de a jogos főörökös mindig főneje gyermeke, — azaz legutolsó nejeének gyermeke, akit *ya-vo-nak* hívnak. Többi fia és lánya csak egyszerű varázssorvos és varázsló-nő lesz.

A fétis-orvos hivatalos kötelessége sokféle; ő mindenért felelős, ami a községben történik. Első kötelessége magának a vallásnak az ápolása, neki kell

a lakosságot bizonyos imákra megtanítani. Mindig készen kell állania arra, hogy ha bárki is kívánja, a fő-fétishez fohászkodjék. Az ő kötelessége az idő beosztása és felelős a törvényekért és a törvények végrehajtásáért. Ha a benszülött törvények valamelyik szakasza homályos vagy félremagyarázható, neki kell azt értelmezni és megmagyarázni a község főnöke jelenlétében. Minden büntetést neki kell végrehajtani és ő mond büntetőítéletet is. A törvény, kereskedelem, vallás ügyei mind a fétis-orvos ügykörébe esnek. Neki kell intézkednie a házassági szertartásról, az ünnepekről, a vallási és másfajta ceremóniákról.

A varázs-orvos a lehető legrejtelmesebbnek tünteti fel magát és még a község főnöke sem álcázhatja le beleegyezése nélkül.

Rendesen esténként láthatod, amint lassú léptekkel átsétál a falvakon. Mindenki kitér útjából, ha szembe-találkozik vele, de különös módon nem nyilvánul meg iránta valami nagy tisztelet. A vallásos ünnepek idején a nép köréje tódul, hogy megcsókolja kezét, de más alkalmakkor elkerüli. Ruhája olyan ördögi és borzalmat keltő, hogy nem is várhatjuk el egy benszülöttől, hogy önként közeledjék hozzá, hacsak nem parancsolja a föltétlen szükségesség. Mert a benszülött babonás és fél a szellemektől, kísértetektől és démonoktól.

3.

A FÉTISIZMUS ÉS A TEST SZELLEMEI

A jó szellemek vagy lelkek a fejben, a szemekben, a fülekben, az orrban, a nyelvben, a fogakban, a torokban, a tüdőben, az asszonyok melleiben, a has felső részében lakoznak. A rossz szellemek vagy lelkek tartózkodási helye a has alsó része, a máj, a vesék, a nemi szervek, a térdek, a lábak.

A szellemek vagy lelkek nevei: a fejben *Ras-*

Sukuo, egy szellem, amely a teljes fej felett uralkodik és így uralma alá tartozik a szem, a torok, a szájpadrás, a fül, a nyelv, az orr és a fogsor.

A tüdőben: *Daushabat-Sukuo*, egy szellem, amely ellenőrzi és megvédi a tüdőszárnyakat, a lélegzetvételt és a hangot.

Az asszonyok melleiben: *Chopare-Sukuo-Muse*, egy szellem, amely ellenőrzi és megvédi a lélegzést és az asszony tejét.

Az alsó és felső hasban: *Budnake-Sukuo*, egy szellem, amely uralkodik a lélekzet, a táplálkozás, a belek és egyáltalában az egész emésztési szerv felett és megvédi azokat.

A térdben: *Batte-Sukuo*, egy szellem, amely a lábszárak felett uralkodik és megvédi azokat.

A lábban: *Rigiliach-Sukuo*, egy szellem, amely megvédi és ellenőrzi a mozgást.

4.

FÉTIS AMULETT VAGY JU-JU

Hogy csinálnak fétist és hogy áldják meg? A fétist a fétis-orvos készíti és *tetszése* szerint ő választja az ahhoz való anyagot fából vagy kőből. A fétis-orvos hét napon át imádkozik a fő ju-juhoz, hogy az adjon neki ihletet, hatalmat és erőt, hogy így képes legyen a legtökéletesebben kimetszeni a kis bálványt, mert a fétisnek igen tökéletesnek kell lennie, ha formája és minősége a fétis-orvos választásától függ is. Ez a tökéletesség a fétis-orvos imájától függ, amellyel a főfétishez, azaz a ju-juhoz fohászkodik a ju-ju házban.

Egy időben több ju-ju készül, azután következik a ju-ju megáldása, ami szintén a fétis-orvos feladata. A ju-ju megáldásának szertartása (mindegyiket külön kell megáldani) igen hosszadalmas és fáradságos. A fétis-orvos mindenekelőtt tüzet rak és a tűzben eléget egy élő nőtény madarat, rendszerint egy guineai-

tyúkot. Ha a tyúk elégett és csak a csontjai maradtak ott, az orvos két szárny és két lábcsontját a földön keresztbe teszi, majd vad táncot lejtve a csontok körül, fohászkodik, énekel, dalol a tánc egész ideje alatt.

A szertartásnak ennél a szakaszánál senki sem lehet jelen, a fétis-orvos legfiatalabb fia kivételével, aki egy szót sem szól, csak néz. A fiú van ugyanis kiszemelve arra, hogy eltanulja apja fogásait és ezért »a ju-ju tanítványának« hívják. Hogy a fétis-orvos ez idő alatt miket beszél, azt rajta és a fiún kívül senki sem tudja, mert senki sem merészkedik oda, hacsak az illetőt a fétis-orvos meg nem hívja. Az igen nagy tisztesség, ha valakit a fétis-orvos meghív, különösen pedig a szertartásnak ehhez a »megáldó« szakaszához. Nagyon ritkán is történik ez.

A guineai tyúk szárnycsontjait ezután a ju-juhoz erősítik, majd a fétis-orvos új imát mond és a tyúk lábait is a ju-juhoz köti. Ez a szertartás három napig tart. Ekkor a ju-ju már átadható állapotba kerül. Minden egyes ju-junál így történik a megáldás szertartása.

A szárnyak erőt adnak a ju-junak, hogy a Nagy Szellemtől ahhoz a személyhez szálljon, aki a ju-jut viseli. A lábak pedig arra valók, hogy akkor jöjjenek a ju-ju segítségére, ha útjukon a szárnyak olykor-olykor elfáradnak.

Az átadás örvendetes ünnepek ideje. Ekkor a fétis-orvos sok ajándékot kap és nagy tisztesség jár ki neki. Az átadás rendszerint *Osorora*, vagyis rügyfakadás ünnepére esik és három napig tart. De bármikor máskor is megtörténhetik, oly napokon, amelyeket a fétis-orvos kijelöl.

Ha egy benszülött fiú tizenhárom éves lesz, jogosult arra, hogy ju-jut viseljen. Egy lány nem viselhet ju-jut, amíg csak férjhez nem megy. A lányoknak készült amuletteknek rendszerint megvan az az erejük, hogy elősegítsék a nagy szaporaságot, a nagy családot és főképpen fiúk születését. Mielőtt egy fiú eléri a tizenharmadik életévét, cselekedeteiért atyja felelős és a fiú apja közvetítésével apja fétiséhez könyöröghet. Ugyanez

áll egy lányra is, csakhogy természetesen itt nem az apa, hanem az anya közvetít. A szülők fétisei a szülőkre vonatkoztatva különleges erővel bírnak: így az anya fétise minden anyai vágyat, kívánságot és megnyilatkozást megvéd, az apa fétise pedig az apa ereje felett örökdik.

Az eskük számára nincsenek külön fétisek. Ha valaki mégis megesküszik saját fejére, vagy testének bármely tagjára a ju-ju házban levő ju-ju előtt, akkor rendszerint hisznek az esküvésnek. Annyi tény, hogy senki sem mer hamisan esküdni egy ju-ju előtt, mert ez az illetőre föltétlen veszedelmet és bajt hoz.

A benszülött életében a személyre szóló fétis igen nagy szerepet játszik, mert a férfi vagy a nő minden jót vagy rosszat vagy közönyösét, ami vele történik, a fétis befolyásának rovására ír. Ha jó történik velük, akkor a fétis velük együtt nevet, jókedvű, megelégedett. Akkor hívek voltak imáikban, bőven adakoztak, megmentették valakinek az életét, vagy megölték a fétisnek egy ellenségét, példának okáért egy kígyót, vagy valami olyasmit tettek, amit a fétis-orvos jónak tartott, amiért persze sok ajándék járt neki. De ha ellenkezőleg, valakivel valami rossz történik, az illető mindig magát okolja balsorsáért és meggyőződése, hogy valami jót kell tennie, hogy ezáltal kiengesztelje a ju-jut. Ezzel addig próbálkoznak, amíg a szerencse meg nem változik. Ekkor azt hiszik, hogy helyesen jártak el és megengesztelték a ju-jut. A fétis-orvos persze mindig megkapja a maga részét.

A benszülött naponta többször keres menedéket fétisénel és minden jelentéktelen alkalommal is, ha valamit cselekszik, ju-jujához kap és azt mondja: *»Figyelj csak ide!«,* vagy: *»Az én fétisem sohasem hagyhat engem el!«.* A személyes fétishez szóló egyik ima különösen általános és így hangzik: *»Fétiském, jól tudom, hogy túlságosan előkelő vagy ahhoz, hogy egy olyan piszok, mint én, megszólítson, de kérlek, szállj le hozzám és hallgasd meg kérésemet. Oly rossz dolgokat követtem el, hogy a gonosz szellem megszállta a testemet, de mert te nem szíveled a gonoszt*

és mert te erősebb vagy nála és mert én oly sokszor a te legnagyobb ellenséged ellen törtem és azt meg akartam ölni, te biztosan szeretsz engem és teljesíted ezt az utolsó kérésemet.«

A benszülött állandóan vádolja magát és dicséri a fétis erényeit. A benszülött hisz az önvád hatékonyságában.

Sok benszülött gyakran áldoz személyes fétisének. Némely esetben emberi áldozat is megengedett és szükséges. Emberi áldozatra egy lánycecsemő vagy pedig egy elbukott feleség vagy lány vére alkalmas. Az áldozatot rendszerint úgy hozzák, hogy az illetőt halálra vérzik, de megesik az is, hogy néha el is égetik. Vannak másforma áldozatok is és mindegyiket nagy őszinte odaadás jellemzi, mert a benszülött mélyen hisz vallásában és nagyon fél következményeitől, ha nem tartja meg az áldozathozás megfelelő formáit. Ha annak szükségét érzi, a benszülött minden alkalommal és minden időben áldoz. De egyszer egy évben mindenki köteles valamilyen módon áldozni a fő junak.

5.

AZ »OGBONI« TITKOS TÁRSASÁG

Az Ogboni társaságnak sok titkos jele van, de nem mindegyiket fejezik ki taglejtéssel, hanem sokát hanggal adnak tovább. Így például az »Olovovouoi« kiáltás annyit jelent: »Búvóhely«, vagy a »Katingahoooo« kiáltás annyit jelent: »Megvan!« stb. Így példának okáért, ha egy ogbonista valakivel négy-szemközt akar beszélni, akkor az elsőhöz hasonlatos kiáltást hallat, hogy az az ember, akivel beszélni akar, vagy valaki, aki közel áll ahhoz az emberhez, menjen arra a helyre, amelyről szó van és beszéljen azzal az illetővel, aki a kiáltást hallatta.

A hangjeleknek ez a rendszere titkos és nagyon bonyodalmas. Csak a beavatott, akinek szól, érti meg.

Mindenki nem ismeri fel, mert egyes embereknek szóló külön jelek vannak és mások, akik pedig ugyanazon szövetségbe tartoznak, semmit sem tudnak erről a jelről.

Az Ogboni tagok az egyéneknek szóló titkos jeleket előmenetelük különböző fokain és osztályain nyerik el. Az Ogboni társaság minden egyes tagjának negyven fokot kell elérni és minden fok annyit jelent, hogy a tag előbbrehaladt a társaság törvényeinek, titkainak megismerésében és minden ilyen osztály elvégzése nagyobb és nagyobb befolyást biztosít az illető tagnak. Ez a munka különösen az első három osztály, vagy fokozat elérésénél nagyon nehéz, de a tag előrehaladásával egyre könnyebb lesz.

Az Ogboni társaságra vonatkozó minden jelet, vagy más dolgot olyan ogbonisták tanítanak, akik már elérték a huszonötödik fokot. A tizenkettedik foktól a negyvenedik fokig a tagoknak részt kell venni az Ogboni társaság minden tevékenységében, ha erre felszólítják őket. De egy tagnak sem szabad semmit sem tenni, amíg a társaság fölöttestagja ki nem oktatja erre. Aki ezt a törvényt megszegi, azt elevenen megégetik. Ugyanis felelőtlen benszülöttek az Ogboni társaság titkainak felhasználásával lányok kegyébe akartak jutni, vagy más kívánságukat akarták elérni áldozataiktól; ezért hozták ezt a szigorú büntetést.

Hogy valaki a társaságban felsőbb fokozatot érjen el, vagy magasabb osztályba kerüljön, azt a huszonötödik fok erre kijelölt tagjainak külön vizsgálja dönti el. Megvan a jele az üdvözlésnek, a köszöntésnek, külön jele van a betegségnek, az utazásnak, a munkának, a házasságnak stb., épígy külön jelei vannak az Ogboni társaság rendes és rendkívüli gyűléseinek is.

Néma jeleket használnak az ugyanazon fokozatban levő tagok és valamennyi fokozatban levő tagok is. Az Ogboni társaság minden egyes tagjának megvan a maga személyes jele, amelyet csak ő és a társaság egy magasabb rangfokozatú embere ismer és ezeket a jeleket csak különleges alkalmakkor használják, így például akkor, ha valaki a legfelsőbb tanáccsal

akar tárgyalni, vagy kihallgatásra akar jelentkezni az »O'ba«, az Ogboni főnök előtt, vagy bármilyen személyes ügyet akar elintézni. Nagyon súlyos sérelem, ha valaki személyes jellel él valamilyen közügyvel kapcsolatban, vagy pedig magán a személyen kívül eső dologban. Azzal büntetik, hogy az illetőt, aki elkövette, lefokozzák és a harmadik fokba helyezik vissza. Ha a bűnös még nem érte el a harmadik fokot, vagy éppen harmadik fokú, elveszti minden addigi fokozatát. Igen komoly dolog, ha valaki egy alacsonyabb fokba kerül vissza, mert az Ogboni tagok megbélyegzik az illetőt és mindenki kigúnyolja, kicsúfolja, különösen az asszonyok, akik még a férfiaknál is jobban üldözik az ilyen embert. A széken elviselhetetlen. Ritkán fordult elő, hogy alacsonyabb fokozatban levő tag vesztette el fokozatát, de ismertem tagokat, akik magasabb osztályból alacsonyabb osztályba kerültek és ez a széken, ez a megaláztatás életükbe került. Nem kell külön mondanom, hogy az ilyen ember a varázs-orvos közvetítésével méreg által halt meg. Ez nagyon egyszerű eset!

Egy osztály Ogboni-tagjai nem lehetnek jelen egy másik osztály tanácskozásain vagy gyűlésein, hacsak nincs általános közgyűlés, ami esztendőként igen gyakran történik meg. Ezeket a közgyűléseket azért hívják össze, hogy bizonyos tagokat különböző feladatokkal bízzanak meg. A kormány rendeletéből büntetések végrehajtásával, temetésekkel és még halálos büntetések végrehajtásával is.

Akit bizonyos feladattal vagy kötelesség teljesítésével bíznak meg, annak ez a parancs csak bizonyos időre szól, tekintet nélkül arra, hogy van-e valami más elintézni valója, őt másvalaki követi ugyanezzel a megbízatással és ezt megint másvalaki, míg a sor újra az elsőre kerül. Ez nem azt jelenti, mintha mindenkit csak egy bizonyos feladattal bíznának meg; mindenkinek a feladata és kötelessége a legfelsőbb tanács határozata szerint változhatik és ez más és más lehet. Minden megbízatást a legfelsőbb tanács rendel el.

Az egyforma rangú tagok akármikor összegyűl-

hetnek és nekik közös jeleik vannak. Egy tag sem csinálhat magának külön jelet, minden jelet a felsőbb-ség szabhat csak meg. Bár ezer és ezer jel van, olyan tag nincs, aki hivatva volna megtanulni valamennyi jelet, mert mindenki külön-külön azokat a jeleket használhatja csak, amelyek neki és az ő osztályának szólnak. De ha valaki eléri a huszonötödik rangfokozatot, élhet azokkal a jelekkel, amelyeket eddig a rangfokozatig használtak, résztvehet minden munkában ezen a rangfokozaton belül.

Az Ogboni társaságnak van egy úgynevezett *myított nap*«-ja (open day). Ezen a napon nyilvánosságra kerül minden jel — nincs olyan jel, amely ezen a napon titokban maradna az Ogboni társaság tagjai előtt. A »nyitott napot« minden tizenkét hónapban egyszer az öregek tanácsa hívja egybe és ez a tanács határozza meg az idejét. Ezen a napon semmi különös dolog sem történik, csak az, hogy minden embernek joga van megkérdezni a másikat, hogy milyen titkos jeleket használ. Ez természetesen csak azokra a jelekre vonatkozik, amelyek azon a napon vannak érvényben. A veszedelem nem nagy, hogy valaki egy más valaki jeleit felhasználhatja a következő napokon, mert tudják, hogy ezért rendkívül szigorú büntetés jár.

A jeleknek, vagy az Ogboni társaság ügyviteli dolgainak nincsenek írott feljegyzései, minden csak az emlékezetben van megrögzítve és állandó gyakorlat útján marad meg. Ez azt a látszatot kelti, hogy a magasabb rangfokozatban levő benszülöttek nehezen tartják meg emlékezetükben mindezt. De a dolog nem olyan nehéz, mint ahogy hiszik. Ha ismernék az Ogboni társaság öreg tagjait, akik tisztségeket viselnek és megfigyelnék munkájukat, azt gondolnák, hogy csak az előző nap tanulta meg a jeleket és fogásokat, oly tisztán él minden emlékezetében.

Szóbéli jelek is vannak. Mint például: ha valakivel találkozol, aki jelt adott neked, hogy ő Ogboni tag és megadta fokozatát is, azt kell mondanod: »Ismered a mesteredet? Ha igen, hogy hívják? . . . Hogy van az, hogy a családod, amely nem érdemes erre, ilyen

nagy mester védelme alatt áll? .. . Mikor lettél először Ogboni? . . . Milyen szél fűjt? . . . Fáradt vagy? . . . Talán tudod, hogy kell enni? ... A majmot utánozod?... Mi a leopárd? ... Ki csinálta az elefántot? . . . Miért?... Férfi vagy? . . . Mutasd! . . . Mért nem? . . . Ha igen akkor tudod kötelességedet? . . .«

Ha ezekre és több más ilyen semmis kérdésekre az illető helyesen válaszolt, ami rendszerint megtörténik, a kérdező más területre tér át és ott folytatja.

6.

A MI ERKÖLCSEINK

Hogy az én hazámban a nép milyen általános életelveket követ, mit tart jónak és mit tart rossznak, hogyan magyarázza meg a bennünket körülvevő dolgokat, arról ezer és egy népmese szól, azokhoz hasonló, amelyeket az előbbi fejezetekben megírtam. A következő néhány még világosabban beszél minderről.

AZ ÁRULÁS MÉLTÓ JUTALMA — A MAJMOK ÉS A VADÁSZ

Egy nap néhány majom elhatározta, hogy kirándul, hogy jó mulatságot csapjon. Az egyik így szólt:

— Keressünk egy embert! — de a többség eleinte ellenezte, mert minden majomnak és az egész majomtörzsnek szégyenére válik, ha dolga akad emberi lényre. De végül is a majom rábeszélte a többit, hogy keressenek egy embert, már csak a tréfa kedvéért is. Megegyeztek abban, hogy előbb jól kimulatják magukat és azután ott, ahol találták, megölik.

A majmok futottak, nevettek, ugráltak, hengerbuckáztak hol ezen a fán, hol azokon az indákon, hol pedig más fákon. Nagyon, nagyon élénkek voltak. Hirtelen azonban egy fiatal majom, aki éppen egy magas

fa ágáról akart leugrani, farkánál fogva beleakadt egy faág villájába és bennszorult. Mindnyájan tudjuk, hogy a majmok nagyon gyávák, rögtön visítanak, amint bajbakerülnek és még meg sem kísérik, hogy kijussanak belőle; és mindig rászorulnak arra, hogy más segítse ki őket. Így most is siránkozni és visítani kezdtek. Néhányan már el akartak menekülni és ott-hagyni testvérüket, de ettől mégis visszatartotta őket a félelem, hogy mi történik velük, ha a farkához testvérük nélkül térnek vissza. Nagy pácban voltak. Az egyik majom azt tanácsolta:

—Vágjuk le a farkának azt a darabját, amely bennragadt!

—Ne! Ne! — hangzott rögtön az általános kiáltás, nem mintha társukat meg akarták volna kímélni a fájdalomtól, hanem mert a szegény majom, ha levágják a farkát, az emberhez lett volna hasonlatos és ez olyan szégyen volna, olyan borzasztó, hogy az egész csorda soha többé tudni sem akarna róla.

Mialatt azon tanakodtak, hogy mi történjék testvérükkel, ropogni hallották a fűvet és egy pillanattal később megjelent egy ember. Első gondolatuk az volt, hogy megrohanják, megfogják és megölik, de a majom, amely farkánál volt fogva, azt mondta:

— Nem, ne tegyétek ezt! Ez nem szabadít meg engem, de talán, ha jó szívvvel vagytok hozzája, az ember kiszabadít szorult helyzetemből.

Leültek hát és vártak és nézték, hogy a *bika* (az ember) mit csinál. Nemsokára az ember a közelükbe érkezett és ők megkérték, hogy legyen olyan szíves és szabadítsa ki testvérüket.

A vadász — mert az az ember a madaraknak csapdát *állított* föl — azt mondta a majmoknak, hogy ha megmenti a testvérüket, talán azzal viszonzózzák a jóságát, hogy megölik. A majmok biztosították róla hogy ilyesmit ők nem követnek el, sőt megígérték azt is, hogy soha többé nem támadnak meg egy falut. Ekkor az ember kiszabadította a majom farkát és a majom igen hálásnak látszott ezért

A vadász faluja ott volt a szomszédban és a vadász

nagyon éhes és fáradt volt, hát hazament, de előbb barátságosan elköszönt a kedves majmoktól.

De a majmok gazságot forraltak és kis távolságra követték lépéseit. Es amikor falujához érkezett, mind rárohantak és megragadták. A szegény vadász könyörgésre fogta a dolgot, hogy kíméljék meg az életét, mert nagy családja várja őt odahaza, de a majmok visszavonszolták az erdőbe és azt mondták neki, hogy kiszolgáltatják a főmajomnak, aki biztosan megöli és övék lesz a dicsőség, hogy elfogták.

Amikor a vadász megbizonyosodott a majmok szándékáról, hirtelen tervet eszelt ki, hogyan szabaduljon meg tőlük. Mindenki tudja, hogy a majom milyen félnék állat, hogy mindentől megijed és ezért a vadász arra kérte őket, hogy vezessék a legközelebbi csapdához, melyet felállított, mert abban egy csinos kecske esett foglyul és ő a zsákmányt szívesen megosztja velük. Mikor a csapdához értek, a vadász egy másik csapdába csalta őket, amelyet nem vettek észre. Amikor látták, hogy nem szabadulhatnak ki, kegyelemért rimáncodtak, de a vadász rájuk sem hederített és otthagya őket. Később, mikor visszatért, csak csontjukat találta meg, mert a keselyűk felfalták a majmokat. Jó tettért jót várj.

AZ ALSÓBBRENDŰEKKEL VALÓ HELYES BÁNÁSMÓD — AZ OROSZ- LÁN ÉS A ZEBRA

Egyszer volt, hol nem volt, egy oroszlán cserkészett az erdőn át és egy eltévedt zebrára talált. Az oroszlán sohasem szerette a zebrát, talán mert azt gondolta, hogy a zebra csinosabb, mint ő, így hát megörült, amikor bajban találta a szegény párát. A zebra se állhatta ki soha az oroszlánt, mert gyávának és hencegőnek tartotta.

Mikor az oroszlán megkérdezte a zebrától, hogy mi baj, a zebra azt mondta, hogy eltévedt, mert túl-

ságosan messze ment, hogy meglátogassa néhány barátját. Az oroszlán hangosan nevetett és így szólt:

— Hazudsz, mert tudod, hogy megfogtalak és amint ez illik is, félsz tőlem, mert tudod hogy én vagyok minden állatok királya. És most, hogy lásd, hogy fölötte álló vagyok, megmutatom neked, hogy milyen könnyű dolog egy jó nagyot harapni beléd, amit meg is érdemelsz, mert nem kértél tőlem engedelmet, hogy az én erdőmben sétálj.

Erre a zebra sírvafakadt, könnyörgött, de az oroszlán csak nevetett és a zebra mellé lépve mancsával jól felpofozta. A zebra sírt, jajgatott, de az oroszlán ráripakodott:

— Fölösleges dolog, hogy siránkozol, mert úgyszem segít rajtad senki, mert ha valaki akarna is, majd megmutatom neki, hogy ki az úr! Most pedig megöllek, hogy példát szolgáltass ostoba népségednek, amely az én engedelmem nélkül csatangol itt fel-alá.

De egy ugrással ott termett egy leopárd és mielőtt az oroszlán félreugorhatott volna, a leopárd már hegyiben volt és csúnyán megharapta. Az oroszlán ekkor a zebrához fordult, hogy kérje meg a leopárdot, hogy könyörüljön meg rajta és hagyja életben. A zebra csak ennyit mondott:

— Ha te vagy minden állatok királya, akkor egyszerűen elrendeled neki, hogy bocsásson el és ő biztosan így is fog tenni. De ha nem te vagy a főnök, akkor vedd el büntetésedet, halj meg és szolgáltass példát minden fajtádbelinek, hogy ne éljen vissza az alsóbbrendűekkel.

A leopárd erre ezt mondta:

— Helyes a szó, zebra. Hagyj minket maguakra!

És a leopárd megölte az oroszlánt.

RÉSZVÉT ÉS A ROSSZTETT BÜNTE- TÉSE — AZ ELEFÁNT ÉS AZ ÓRIÁS- KÍGYÓ

Egy nap óriáskígyó csavarodott egy inda köré. Az elefánt épp arra járt és már hatalmas ormányával le akarta törni az indát. Azt tudjátok, hogy a kígyó tehetetlen, ha egy inda köré csavarodott, mert így akárki is könnyen eltörheti a hátgerincét. Így hát teljesen az elefánt kegyelmétől függött a kígyó élete.

A kígyó könyörgésre fogta a dolgot, kegyelemért esengett és megígérte az elefántnak, hogy amikor csak akarja, megvédi és rendelkezésre áll. A kígyó még hozzátette, hogy az elefánt gondoljon arra, hogy a kígyónak kicsinyei vannak, akiknek gondját kell viselnie és így szégyen volna az elefántra és egész törzsére, ha a drága kicsiket megrabolná apjuktól.

Az elefánt azt mondta a kígyónak, hogy sohasem érdemelt részvétet senkitől és megkérdezte tőle, hogy gondolt-e azoknak a drága kicsinyeire, akikre valaha is rácsavarodott. »Mégcsak arra sem adtál időt senkinek, hogy kegyelemért könyörögjön, úgy mint én most neked adok; mert mégis kíváncsi vagyok, hogy mivel érdemelnél ki részvétet?«

Az elefánt még hozzátette: »De mégis hogy lásd, kivel van dolgod, megkegyelmezek neked, ha gyorsabban lecsavarodol és hullsz le a földre, mint amilyen gyorsan és felemelem az ormányomat, hogy téged leszedjelek és összetörj elek.«

És mialatt az elefánt csak ki is mondta ezeket a szavakat, a kígyó hirtelen lezuhant a földre és szorosan rácsavarodva az elefánt lábára, nagyot nevetett és így beszélt: «Nos hát, Elefánt úr, kényre-kedvre az enyém vagy és mert te mondtad, hogy nem ismerek részvétet, meg kell halnod!»

És a kígyó nekilátott, hogy az elefánt gyomrába marjon, de az elefánt nagy nyugodtan kiszabadította egyik lábát és minden erejével és súlyával a kígyó

hátára lépett. A kígyó jajveszékelt, lecsavarodott az elefánt másik lábáról és újra rimánkodni kezdett, de az elefánt egyszerűen rálépett a kígyó fejére és kiszorította belőle az életet. És csak ennyit mondott: »Aki nem ismer részvétet, annak nem jár ki részvét!«

SZÓLJ IGAZAT — VERSENYFUTÁS EGY KÍGYÓ ÉS EGY LEOPÁRD KÖZÖTT

Egy nedves napon közvetlenül az esős évszak után egy leopárd véletlenül befutott a szarvasvipérák fészkébe. A kígyók nevettek, kiáltoztak örömlükben, mikor látták, hogy a bátor leopárd ilyen ügyetlen zavarba jutott.

Az egyik kígyó így szólt:

— Mondd csak, Büszke Leopárd úr, hogy érzed magad ebben a furcsa társaságban?

A leopárd, amely sohasem gyáva, bárha itt minden ellene volt is, így felelt:

— Bizonyára úgy érzem magam, ahogy ez számomra rendeltetett. Tudhatjátok, hogy nem szívelem mindenkinek a társaságát. De nem foghatjátok rám, hogy olyan kellemetlen társaság volnék, mint az orosz-lán, vagy akár a majom. Mindig jó cimbora voltam.

És nagy vita támadt a kígyók között, hogy mi történjék a leopárddal, engedjék-e útjára vagy öljék meg? Egy öreg kígyó a leopárd védelmében szólalt fel és ezt mondta:

— Legalább adjunk módot a derék fickónak, hogy elnyerhesse az életét, hiszen véletlenül került bajba, nem maga kereste a veszedelmet.

Megegyeztek abban, hogy egy fiatal kígyó versenyt fog futni a leopárddal. Ha a leopárd veszít, visszajön és megadja magát, de ha a leopárd nyer, nemcsak hogy szabadságát nyeri vissza, hanem fel is falhatja a kígyót, amely elvesztette a versenyt.

Megkezdődött a futás és száz az egyhez fogadták

a kígyó győzelmét. Olyan biztos volt a leopárd diadala. De a leopárd, mikor látta, hogy annyira előnyben van a fiatal kígyó fölött, könnyelmű lett és a legnehezebb utat választotta. Útközben aztán véletlenül egy zebra került eléje. Nagyon éhes volt, mert sokáig időzött étlen-szomjan a kígyók körében és ezért elhatározta, hogy megeszi a zebrát. A zebra eliramodott, ő a szegény állat után vetette magát és jó nagy utat kellett megtennie, hogy utóljérje.

Ezalatt a fiatal kígyó gyorsan kúszott árkon-bokron át, hogy annak módja és rendje szerint megnyerje a versenyt. A leopárd hosszan és kiadósan lakmározott, jót is aludt a lakoma után és amikor a célhoz ért, ott megállt és várt és azt hitte, hogy megnyerte a versenyt, aminek a tetejébe még egy jó, ifjú kígyó ízes csemegefalatja is kijut neki.

De legnagyobb meglepetésére a fák közül elrejtve egyszerre csak lepottyant előtte a kis kígyó és annyira megijesztette a leopárdot, hogy megfordult, elrohant és soha többé nem tért vissza, ahogy azt megígérte.

Amikor az öreg kígyó meghallotta, hogy mi történt, így szólt:

— A jó öreg leopárd azt mondta, hogy nem gyáva és hogy jó cimborá. De én nem ilyennek látom. Közönséges hazug, ami egyet jelent a gyávával, mert fél beismerni az igazságot!

OSTOBA, AKI TÖBBRE VÁLLALKOZIK ... — HOGY CSAPTA BE A GAZELLA A LEOPÁRDOT

Egy nap, mikor a leopárd éppen az itatónál volt, odajött a gazella is, hogy szomját oltsa. Mindenki tudja, hogy a leopárd nem szeret senkivel együtt inni és lehetőleg elkerüli más vadállatok társaságát. Annyira felbosszantotta a vakmerő gazella szemtelensége, amely - lyel oda mert állani a bátor leopárd elé, hogy Leopárd úr be se fejezte ivását.

Szegény gazella nagyon szomjas volt és eszéágában sem volt, hogy milyen veszedelemnek tette ki magát, amíg csak a leopárd nem szólott hozzá. Amikor meghallotta a leopárd hangját, megfordult, hogy elszaladjon, de a leopárd utána kiáltott, hogy álljon meg és azt mondta, hogy ne féljen, nem esik bántódása. Elmesélte, hogy felesége tiszteletére nagy lakomát csap, mert felesége csupa hímbéivel örvendeztette meg. Azt is mondta, hogy a felesége nagyon szeretné, ha a gazella megtisztelné lakomájukat.

Persze mindez hazugság volt, mert a leopárd csak magához akarta csalni a gazellát, meg akarta hívni beteg feleségéhez, otthon aztán hirtelen rárohanni és felfalni. A leopárd ugyanis nagyon szerette a gazellahúst, jobban, mint a majompecsenyét, bárha a majomhús is nagyon édes és vannak, akik azt tartják, hogy a legjobb minden húсок között.

A gazella azt mondta, hogy szomorúsággal hallotta az újságot, hogy Madame Leopárd még mindig gyengélkedik, bár viszont vigasztalóan hatott rá az, hogy Madame Leopárd olyan nagyszerű fiúcsemetéknek adott életet. Azt is mondta, hogy boldogan eljön a lakomára és megkérdezte, hogy mikorra várják?

A leopárd már torkában érezte a gyönyörteli falatot és majd meghalt örömeben a meghívás elfogadásának hallatára. Azt mondta, hogy másnap, ivás után várják vendégül a gazellát. Azután szökellve indult hazafelé, szinte megfeledkezett arról, hogy most is megehetne volna a gazellát és azt mondta magában:

— Jobban esik majd, ha egy kicsit várakoznom kell a csemegére.

A gazella egész idő alatt tudta, hogy a leopárd be akarta csapni őt és most azon törte az eszét, hogy valami jó tervet eszeljen ki, amellyel ő csapja be az ostoba leopárdot, aki mohóságában a jó falatra már előre nyaldossa a talpát. Azt gondolta, hogyha elnéz leopárdékhoz, mielőtt Leopárd úr hazajön, megtudja hogy van-e szó lakomáról, hogy a leopárd igazat mondott-e? De aztán mégis úgy döntött, hogy csak másnap

megy el, de majomnak öltözik. Szert tett egy majombőrré és azt magára Öltve leopárdékhöz indult.

A leopárd odahaza volt és jó ételekkel várta a gazellát, mert — mint mondta — kedvében kell járni annak, aki halála előtt áll. Amikor felpillantott és meglátta a majmot, nagyon dühös lett, mert nem majmot várt, hanem kedvenc ételét: a gazellát. A majomnak vélt gazellából enni sem akart, hanem egyszerűen megkérdezte tőle:

— Mit keresel itt?

A majomnak vélt gazella így felelt:

— Éppen most találkoztam a gazellával, aki elujságolta nekem bánatodat és örömet és én eljöttem, hogy veled sajnálkozzam és örüljek.

A leopárd mindenféle jó falatot rakott a majom elé és a majom jól teleette magát. Mielőtt még befejezhette volna lakomáját, a leopárd elsurrant, hogy felkeresse a gazellát és megegye, azután visszajöjjön és ugyancsak felfalja a majmot is.

De a leopárd sehhol sem találta a gazellát és amikor visszajött, sehhol sem találta a majmot. Minden drága étele is elfogyott! Roppant dühös lett.

Amikor másnap megint az itatóhoz ment, ott találta a gazellát és megkérdezte tőle, hogy miért nem jött el hozzá? A gazella mindent elmondott neki és azzal fejezte be, hogy egyszerűen lakmározott nála, azután faképnél hagyta. Mondókáját így fejezte be:

— Leopárd úr, ha máskor be akarsz csapni valakit, ügyelj előbb arra, hogy ne csapd be önmagadat!

VÉGE